

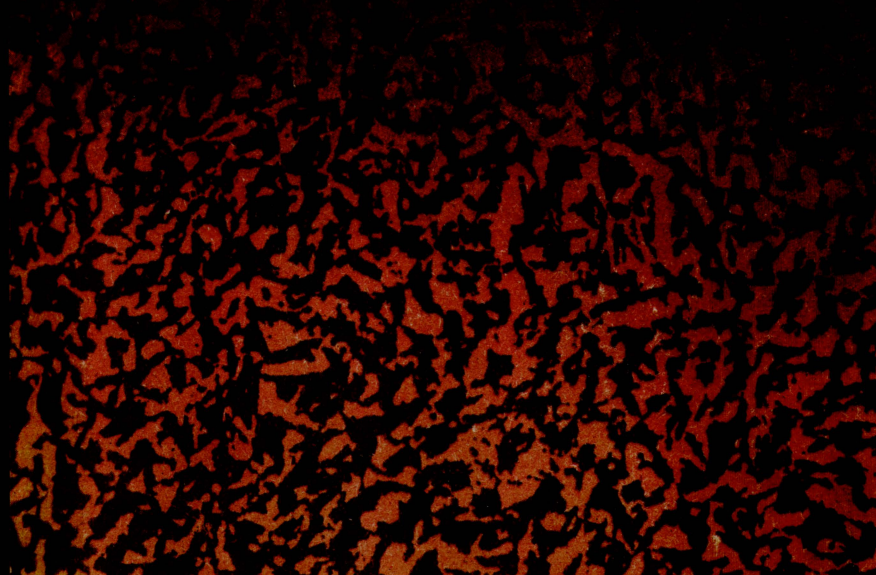
И(СЧМ)

1124

207

МАО
ДУНЬ

ИЧКА

В романе «Ржавчина» известный китайский писатель (1896—1981) повествует о судьбе женщины, которая стала агентом гоминьдановской контрразведки.

Героине произведения, обманутой реакционными политиками и вовлеченной в преступные авантюры, пришлось много пережить, чтобы найти в себе силы порвать со своим прошлым.

В рассказах, представленных в книге, с психологической тонкостью и знанием быта изображена трудная жизнь китайских крестьян в 20—30-х годах нашего столетия, показан также болезненный процесс разорения мелкой буржуазии.

Передмова Дмитра Воскресеньского

Перекладено за виданнями:

腐 蝕

人民文學出版社

一九五四年·北京

茅 盾 著

茅盾短篇

人民文學出版社

一九五七年·北京

小說選集

У числі найвідоміших китайських літераторів нашого сторіччя, які брали участь у формуванні нової літератури Китаю, слід назвати Мао Дуня. Талановитий прозаїк, що зумів широко й переконливо відобразити життя різних прошарків китайського суспільства; ерудований публіцист, який тонко відчував усі нюанси сучасного духовного життя країни; обдарований учений-дослідник, що по-новому розкрив багато сторінок історії китайської літератури; відомий перекладач-просвітитель, який ознайомив сучасників з десятками творів західної літератури,— такі основні напрямки творчої діяльності цієї людини. А щоб іще яскравіше увявити масштаби його величезної подвижницької праці, слід додати активну громадську діяльність, завжди тісно пов'язану з розвитком літературного процесу в Китаї. Саме тому ім'я Мао Дуня в історії китайської літератури ХХ століття стоїть в одному ряду з іменами таких видатних китайських літераторів, як Лу Сінь, Лао Ше, Ба Цзінь, Є Шентао, Чжан Тянь та інших. Визнанням творчих заслуг письменника є неодноразові видання творів, встановлення літературної премії його імені, численні дослідження його творчості. Відомий Мао Дунь і за кордоном, зокрема в СРСР, де окремі його книжки виходили багато разів, що свідчить не лише про інтерес нашого читача до творчості китайського майстра пера, а й про повагу до людини, яка завжди ставилась до нашої країни з великою симпатією і зберегла це почуття до кінця своїх днів.

Мао Дунь — псевдонім письменника, взятий ще в 20-х роках. Справжнє його ім'я — Шень Яньбін. Народився він 1896 року в невеликому селищі Учжень повіту Тунсян приморської провінції Чжецзян. Дитинство майбутнього письменника співпало з дуже складним і неспокійним періодом в історії країни. В кінці 90-х років ХІХ століття під впливом внутрішніх та зовнішніх подій (недавній рух тайпінів, Опійні війни, війна з Японією, сутики з західними країнами та інше) загострилися класові протиріччя в Китаї, посилювався національно-патріотичний та демократичний рух. В політичному й ідеологічному житті країни виникли нові явища: боротьба за реформи в 90-х роках, діяльність всляких громадсько-політичних товариств та організацій (як, наприклад, «Союзна ліга», якою керував Сунь Ятсен), бурхливий розвиток сучасної преси, шкільна освіта нового типу. Фокус боротьби на рубежі віку сконцентрувався на поваленні маньчжурської монархії та на антиколоніальному русі. Тривожна атмосфера грядущих змін активізувала всі прошарки суспільства, а насамперед — прогресивну інтелігенцію. До неї належала й родина письменника. Його батько, отримавши стару класичну освіту (він мав високий вчений ступінь), виявляв неабиякий інтерес до нових віянь, тому в домашній бібліотеці, окрім китайської конфуціанської класики, було немало книжок сучасних творів, в тому числі західно-європейських (твори Пастера, Дарвіна, Менделєєва). Нові віяння вплинули на визначення життєвого шляху майбутнього письменника. Він навчався в одній з перших шкіл нового типу, де, на відміну від китайських традиційних учбових закладів, викладали природничі науки, іноземні мови. Досить висока домашня освіта разом зі знаннями, здобутими в школі, стали ґрунтовною базою для набутку тої широкої ерудиції, яка завжди була характерна для Мао Дуня.

..Країна вирувала, чекаючи змін. У 1911 році сталася Сінхайська револю-

ція, внаслідок якої було повалено манархію і в Китаї утворилася буржуазна республіка. Зміни в соціально-політичному житті торкнулися багатьох сторін суспільства, зокрема освіти — тієї ділянки соціального та культурного життя, яка безпосередньо зачіпала інтереси молодого покоління. Прогресивна молодь активно відгукувалася на них. Не випадково, що перший журнал передової інтелігенції, який гостро ставив питання про ідеологічні та культурні перетворення в країні, називався «Нова молодь» («Сінь Ціннянь»). У цьому виданні, орієнтованому головним чином на молодь, нерідко друкувалися матеріали перших марксистів: Лі Дачжао, Чень Дусю та інших.

У 1914 році Мао Дунь вступив до Пекінського університету, який став важливою віхою у формуванні його світогляду. В різний час у стінах цього найстарішого в країні учбового закладу навчалися та працювали багато представників прогресивної громадськості, революціонери-демократи: Лі Дачжао, Лу Сінь, Цай Юаньпей. У 1919 році студентська молодь університету стала ядром антиімперіалістичного та демократичного руху 4-го травня. Сім'яні труднощі не дали Мао Дуню продовжити навчання в Пекінському університеті, він залишив його й подався в Шанхай, де йому запропонували працювати у великому видавництві «Шан'у» («Комершіал прес»). Тут Мао Дунь невдовзі набув слави як літературний критик, есеїст-просвітитель та теоретик літератури. Його численні статті (він їх писав під різними псевдонімами: Лан Сунь, Сюань Чжу) виходять у багатьох періодичних виданнях. Коло інтересів молодого Мао Дуня незвичайно широке: проблеми старої й нової літератури, ідеологічні та культурні явища в Китаї й за рубезем тощо. Багато робіт Мао Дуня тих років мали великий загальнотеоретичний смисл і не втратили своєї цінності до наших днів.

У далекі 20-ті роки, коли в Китаї відбувався процес ломки феодальної культури і формування нової (буржуазної — з одного боку і демократичної, революційної — з другого), такі роботи були дуже актуальні. Мао Дунь писав про найважливіші явища світової цивілізації (про епоху Відродження та Просвіти, про класицизм та романтизм, про натуралізм та реалізм), він знайомив читачів з великою кількістю досі невідомих або мало відомих китайцям імен діячів західно-європейської культури, в тому числі російської (тоді він писав про Толстого, Гоголя, Чехова та інших російських письменників). Мао Дунь привернув увагу своїх сучасників до багатьох факторів і явищ в літературах Європи (угорській, польській, фінській). Деякі твори західно-європейських письменників він сам переклав китайською мовою. Характерно, що вже в ті роки Мао Дунь зрозумів (і часто це підкреслював у своїх творах) велетенське демократичне та суспільне звучання російської літератури, сповненої ідей соціальної революції, побачив її здатність будити в людях прагнення змінити старе життя.

На початку 20-х років Мао Дунь став редактором великого шанхайського журналу «Сяошо юебао» («Щомісячник прози»), який публікував кращі твори світової літератури і пропагував нові ідеї в галузях культури, соціології, мистецтва. Довкола журналу об'єдналися письменники, які в 1921 році утворили «товариство по вивченню літератури». З самого початку до нього входили такі видатні майстри слова, як Мао Дунь, Чжен Чженьдо, Є Шентао, Ван Тунчжао, Сюй Дішань. Хоч учасники цього товариства значно відрізнялись один від одного не лише своїми літературними смаками, а й соціальними переконаннями, і все ж таки їх поєднувало бажання боротися проти феодальної ідеології та культури в ім'я нових ідей у мистецтві. Діяльність товариства зіграла досить важливу роль у розвитку реалістичного методу в китайській літературі. Одним з активних борців за літературу «орієнтовану на життя» став Мао Дунь.

В 20-х роках Мао Дунь написав дуже багато статей, нарисів та есе з різних питань літератури і мистецтва. Пропагуючи ідеї соціального прогресу, він

наблизився до вчення марксизму, з яким познайомився ще раніше в працях китайських марксистів (стаття Мао Дуня «Про пролетарське мистецтво»). Розуміння всеохоплюючої ролі цього вчення сприяло знайомству з радянською літературою та літературною критикою.

Ситуація в країні була напружена. Внаслідок дій реакції, коли розпався нетривкий союз гоміньдану та комуністів у 20-х роках, у Китаї розпочалася громадянська війна. Після здійсненого Чан Кайши правого перевороту в 1927 році багатьох громадських та культурних діячів, подібних до Мао Дуня, сприймали як носіїв «червоної крамоли», проти них розгорнулися широкі репресії. В ці роки зазнали переслідувань Лу Сінь, Мао Дунь, Цюй Цюбо та багато інших прогресивно мислячих інтелігентів. Лише протягом одного року (з 1927 по 1928) в гоміньданівських катівнях було замордовано понад три тисячі чоловік. У кіпці 20-х і на початку 30-х років загинули видатні марксистки Лі Дачжао, Цюй Цюбо, літератори-революціонери Ін Фу, Ху Єпін, Жоу Ши. Отож Мао Дунь був змушений переїхати з Шанхаю в Кантон, а невдовзі емігрувати до Японії.

Всі ці події не могли не позначитися на умонастрої письменника. Його охопили тривожні роздуми. На той час йому здавалося, що сподівання сучасників на світле майбутнє нездійсненні, і це сповнювало його душу почуттям тривоги й неспокою. Сумніви та вагання тих часів дістали відображення і в художній творчості письменника, про що свідчить його прозаїчна трилогія «Затемнення», написана в ті роки. Проте, на відміну від тих інтелігентів, які, злякавшись обставин, відмовилися від колишніх ідеалів (а таких лібералів-капітулянтів тоді було немало), Мао Дунь не повернув назад. Зрештою він відкинув усі сумніви, виявив неабияку мужність та стійкість. Його активна участь у діяльності Ліги лівих письменників на початку 30-х років (уже після повернення з еміграції), його виступи проти внутрішньої реакції, революційно-просвітницька робота — все це тепер свідчить про непохитність його переконань.

Творча напруга у літературній діяльності Мао Дуня не слабшає і в 30—40-і роки. Після трилогії він незабаром публікує ряд великих творів, що стали подією в китайській літературі: роман «Веселка», повісті «Шлях», «Іх було троє», цикл оповідань на соціально-побутову та історичну тематику. В 1932 році він пише свій найбільший твір — роман «Перед світанком». Письменник не полишає й літературно-публіцистичної діяльності, про що свідчать його численні статті, літературні есе, які торкаються різних питань розвитку літератури, мистецтва, соціології. Величезний вплив на письменника справляла бурхлива атмосфера тодішнього життя, що спонукала його активно відгукуватися на всі події.

Обстановка в Китаї на той час була винятково складною. Переслідування інакомислячих, репресії проти революціонерів не лише не ослабили революційно-демократичного руху, а, навпаки, посилили його. Діяльність революційної влади в звільнених районах, успіхи китайської Червоної армії, широкі виступи селян — все це були наочні свідчення великого масштабу і гостроти класових битв. Національно-патріотичний рух, що розгорнувся в Китаї у зв'язку з агресивними діями Японії та капітулянтською політикою чанкайшицького уряду, з кожним днем набував усе ширшого розмаху. Бурхливі політичні події впливали і на розвиток літератури, примушували прогресивних діячів відгукуватися на становище в країні. Утворення за ініціативою Лу Сіня та ряду письменників-демократів Ліги лівих письменників (вона проіснувала аж до 1936 року) відіграло важливу роль у формуванні революційних ідей у літературі та мистецтві Китаю, в зміцненні впливу революційної ідеології та марксистської естетики поміж широких кіл китайських письменників. Як один із лідерів Ліги, Мао Дунь брав найактивнішу участь в ідеологічних рухах та кампаніях, що розгорталися під її егідою.

Мао Дунь жив тоді в Шанхаї — там його застала війна. Наступ японців примусив його перебраться у Гонконг, де він почав працювати у газеті «Лібао» та інших виданнях, прагнучи своєю діяльністю спрямувати місцеву літературу на виконання завдань антияпонської боротьби. В Гонконзі він пише «Повість про перший етап» та ряд публіцистичних творів. У 1938 році він їде до провінції Сінцзян, де йому надають посаду декана літературного факультету Сінцзянського університету, а через рік переїжджає в Чунцін — тимчасову столицю Китаю часів війни. Перед цим йому щастить відвідати Яньань — невелике містечко, що загубилося поміж гір Північно-Західного Китаю. В цей час Яньань перетворився на цитадель антияпонської боротьби та центр революційного руху. Багато прогресивних діячів прагнули приїхати сюди, щоб здобути впевненість у своїх силах. Короткочасне перебування в Яньані знайшло відображення у публіцистичних нарисах Мао Дуя, що дістали назву «Ода тополі». Цікаво, що ці документальні розповіді про простих людей та героїчні будні звільнених районів писалися паралельно з нарисами про гомінданівський тил («Про бачене та почуте»). Зміст двох книжок у співставленні показував читачам ті величезні контрасти, що існували між двома частинами однієї країни. Лейтмотивом публіцистичних матеріалів Мао Дуя в цей час була тема патріотизму та згуртування сил в галузі літератури й мистецтва в ім'я опору ворогові. Значне місце також займала тема викриття гомінданівської політики.

У 1941 році Мао дунь знову в Гонконзі, де й далі займається публіцистикою та художньою творчістю. Саме тут він пише свій роман «Іржа». Щоб не потрапити до рук японців, письменник був змушений перебраться у Південно-Західний Китай, місто Гуйлінь, яке стало притулком для біженців із окупованих японцями районів і на певний час перетворилося в центр інтенсивного культурного життя. Тут Мао Дунь написав серію документальних нарисів («Через лінію блокади» та інші), кілька оповідань на сучасну тематику («Віддяка», «Новий рік»), а також першу частину задуманого ним великого роману про Китай десятих років «Прибите інеем листя червоніється, мов квіти навесні». Одночасно виходить його документальна повість «Після розгрому», в якій письменник відобразив життя воєнних років. Опісля вона стала основою для написання спогадів («Сторінки з життя»).

У 1943—1945 роках Мао Дунь знову в Чунціні. Це був для нього дуже важкий період, оскільки він перебував під неослабним наглядом з боку гомінданівських властей. Письменник добре розумів реальну небезпеку, що нависла над ним. В пам'яті ще були свіжими недавні події в Куньміні, коли руками платних агентів спецслужб було вбито великого поета і вченого Вень Ідо. Незважаючи на шпигунський нагляд, Мао Дунь не випускає з рук пера. Він створює серію літературно-критичних статей, нарисів про літературу. В цей же час була розпочата робота над новим романом про війну «На посту», який так і не був закінчений; письменник перекладає ряд творів західно-європейської літератури. Тут він пише також свою єдину п'єсу «Свято Цінмін», де зображує життя в гомінданівському тилу.

Розгром Радянською Армією японських військ в Маньчжурії наблизив час завершення антияпонської війни в Китаї. У 1945 році Мао Дунь повертається до Шанхаю й одразу ж розгортає активну громадську діяльність. Він часто виступає в пресі, викриваючи реакційну політику властей та пороки буржуазного ладу, закликаючи до проведення демократичних реформ і широких соціальних перетворень. В цей період Мао Дунь з особливою силою пропагує соціальний та культурний досвід Радянського Союзу, перекладаючи твори Симонова, Катаєва та інших авторів. Але в країні спалахнула нова громадянська війна, яку розв'язали гомінданівські правителі, і Мао Дунь знову їде в Гонконг. Тут він у 1948 році друкує свій останній (також не

закінчений) роман «Загартування», в якому розповідає про роки антияпонської війни.

Ще в 1946 році на запрошення ВТКЗ СРСР Мао Дунь вперше приїжджає до Радянського Союзу, і вже через рік у Китаї виходить його книжка нарисів про нашу країну. Мао Дунь назвав її «Нотатками про бачення та почуте в СРСР». В книжці дорожніх нарисів він розповів правду про Радянський Союз, яку так старанно приховувала від народу офіційна влада. В 1948 році Мао Дунь переїжджає з Гонконга в Пекін і включається в підготовчу роботу по скликанню першої сесії Всекитайської політичної консультативної ради. Наступного року, безпосередньо перед проголошенням КНР, він бере участь у роботі Першого з'їзду працівників літератури та мистецтва Китаю, на якому його обрано головою Спілки китайських письменників і заступником голови Всекитайської асоціації працівників літератури та мистецтва. Після проголошення КНР Мао Дуня призначають міністром культури.

Значне завантаження громадською роботою на різних постах у 50-х і на початку 60-х років не залишало вільного часу для творчої роботи. Однак Мао Дуню вдається зробити певний внесок як у публіцистику, так і в літературну критику. Велике значення для розвитку марксистського світогляду в Китаї мали статті з питань ідеології та культури (про зміст і форму літературних творів, про особливості зображення героя в пролетарській літературі; статті про літературну спадщину, про особливості окремих зарубіжних літератур). Його праці привертала увагу своєю актуальністю, серйозністю висунутих проблем, широким використанням різноманітного матеріалу. Цікаві й змістовні такі його роботи, як «Деякі сьгоднішні творчі проблеми», «Про художню майстерність», «Як уникнути штамів та схематизму». Значну роль в розумінні реалістичних традицій в літературній спадщині Китаю, а також літературних проблем сучасності зіграла невелика книжка «Випадкові нотатки, зроблені під час читання вночі». Теми деяких розділів цієї книжки свідчать про серйозність поставлених в ній питань (про реалізм і антиреалізм в історії китайської літератури, про модернізм тощо). В своїх дослідженнях Мао Дунь використав багато матеріалу з історії світової культури, даючи йому марксистське витлумачення.

Масштаби громадської діяльності Мао Дуня надзвичайно широкі. Він — депутат Всекитайських зборів народних представників, член Всесвігньої Ради Миру, редактор і співробітник кількох друкованих органів (журнали «Світова література», «Переклади» та інші). Активну роботу Мао Дунь проводить і по лінії міжнародних зв'язків. У цей час він кілька разів відвідав Радянський Союз, соціалістичну культуру якого почав пропагувати ще в 20-і роки. У своїх друкованих працях та виступах він неодноразово підкреслював високі духовні цінності радянської літератури, що розкриває перед людьми ідеали майбутнього. Так, на Третньому з'їзді радянських письменників у п'ятдесятих роках Мао Дунь у своєму виступі назвав радянську літературу «кращим учителем і вірним другом китайського народу».

60-і роки були для Мао Дуня, як і для багатьох інших представників творчої інтелігенції Китаю, періодом важких випробувань. Під час «культурної революції» він опинився в опалі й понад десять років був фактично відлучений від активної творчої діяльності. Лише наприкінці 70-х років письменник знову дістав змогу повернутись до громадського й творчого життя, проте вік та здоров'я не дали йому можливості працювати з такою ж енергією, як і колись. В останні роки життя він працював над книжкою своїх спогадів, частина яких побачила світ у 1981 році.

27 березня 1981 року Мао Дунь помер.

Як уже зазначалося, творча спадщина Мао Дуня дуже різноманітна й велика. Після його смерті письменницька організація КНР прийняла рішення видати повне зібрання творів письменника. Попередній плаг включає сорок томів художніх творів, публіцистики і літературознавчих траць, а також перекладів та спогадів. Художня творчість письменника складає в цій спадщині десять томів: романи, повісті, оповідання. Роман «Іржа», вміщений у цій книжці, лише незначна частина великого прозаїчного доробку, пов'язана, проте, як в ідейному, так і в естетичному відношенні з усією попередньою творчістю письменника. Щоб краще зрозуміти його ідейно-художню своєрідність, треба хоча б в загальних рисах уявити художню специфіку найголовніших повістей та романів Мао Дуня.

Письменник увійшов у велику літературу своєю трилогією «Затемнення», перша частина якої «Розчарування» була завершена у 1927 р. До речі, саме з цим твором пов'язана поява псевдоніма, взятого Мао Дунем цілком свідомо (псевдонім, коли його прочитати як одне слово, означає «протириччя»). Ця велика повість одразу ж викликала жваву полеміку та суперечливі міркування, проте при всій розбіжності оцінок не відхилялася думка про неординарність твору й талановитість автора. Справді, цей твір, як і вся трилогія в цілому, приніс у літературу того часу чимало нового. Слід зауважити, що в 20-х роках нова китайська проза ще перебувала в стадії формування. Правда, в ній уже з'явилися блискучі літературні зразки, насамперед твори Лу Сіня («Щоденник божевільного», «Справжня історія А-К'ю»), а також твори молодих прозаїків Є Шентао, Лао Ше та інших. Однак їхня тематика була, як правило, обмежена рамками зображення старого побуту, а проблематика загострена на критиці феодальної ідеології та моралі. Сучасне життя в усій його складності випадало з поля зору авторів. До того ж нова проза була представлена здебільшого творами малих форм. Мао Дунь увійшов у літературу як талановитий оповідач-романіст і соціальний побутописець, котрий вміє поставити в літературному творі актуальні питання сьогодення, зобразити процеси, що виникають і розвиваються в надрах суспільства. Вже перші повісті (їх можна було б назвати і невеликими романами) показали, що Мао Дунь, як ніхто інший на той час, уміє точно вловлювати настрої та ідеї епохи, тонко передавати своєрідність духовного життя та внутрішнього світу людей 20-х років. Пояснюючи той гучний резонанс, який викликали його перші твори, Мао Дунь писав, що в них він «наважився зачепити важливі теми, яких не сміли торкатись інші, але до яких була повернута загальна увага».

Повісті трилогії мають підкреслено символічні назви: «Розчарування», «Хитання», «Пошуки». Уже в цьому знайшли своє відображення почуття й роздуми сучасників письменника. В ті тривожні роки, як мивже казали, Мао Дунь теж перебував у полоні складних думок та почуттів. Згадуючи про ті часи, він у своїх мемуарах писав: «Поразка революції 1927 року викликала в моїй душі біль та розчарування. Я не міг собі тоді уявити, куди піде революція далі. Я глибоко вірив у теорію комунізму, в мене не було сумнівів щодо того зразка, який являв собою Радянський Союз. Проте яким саме шляхом піде китайська революція? Раніш мені було все ясно, та літом 1927 року я раптом усвідомив, що багато ще чого не розумію». Ці слова Мао Дунь написав незадовго до своєї смерті.

В першій повісті трилогії розповідається про двадцятирічну дівчину Чжан Цзін, яка прагне вирватися з полону обивательщини і стати на шлях нового життя. Для цього вона їде в Ухань — центр революційного руху, де прилучається до громадської діяльності. Там їй трапляються люди, які присвятили себе боротьбі за нові ідеї, та нерідко вона бачить псевдореволюціонерів і

демагогів, що попримазувалися до революції. Сумніви приводять дівчину до глибоких розчарувань.

У другій повісті «Хитання» тема сумніву не лише зберігається, а й поглиблюється далі. В повісті йдеться про життя в невеликому містечку Центрального Китаю в 1927 році. Основні персонажі — місцеві діячі гоміньдану Фан Лолань, Лінь Цзичун, активістка жіночого союзу Сунь та інші. В повісті показано дрібнобуржуазні хитання цих людей у період спаду революції, що свідчить про хисткість їхніх політичних ідеалів. Зображення внутрішнього світу окремих персонажів створює цікаві психологічні портрети (наприклад, образ місцевого багатія, своєрідного політичного перевертня Ху Хогуана). Тонке розкриття людських душ ми бачимо і в творах пізніших років. У своїй трилогії Мао Дунь виявив себе талановитим побутописцем. Багато картин суспільних звичаїв і побуту тих років, зафіксованих у трилогії та в інших творах, зберегли свою цінність і донині, як яскраві картини соціальної історії Китаю.

У третій повісті «Пошуки» тема шукання знаходить втілення в долі чотирьох осіб, кожна з яких є носієм певної громадської позиції та філософських поглядів (скептик Сунь, ідеаліст Чжан Цілю). Проте письменник показує, що спроби персонажів по-своєму вирішити життєві проблеми і знайти свій шлях у цьому суспільстві по суті приречені на провал — такий досить песимістичний фінал їхніх пошуків. Але ж майже так само сприймали дійсність багато сучасників Мао Дуня, розчарованих і наляканих, котрі не знайшли свого місця в житті. Дехто з критиків тоді дорікав Мао Дуню за песимізм його героїв. Відповідаючи на їхні докори, письменник сказав, що він хотів зобразити представників тих прошарків, які ще не побачили чітких шляхів розвитку суспільства, тому й перебували на роздоріжжі. Мао Дуню пощастило переконливо показати різні сторони психології таких «заблудлих шукачів». Ці образи повторюються і в ряді інших творів письменника.

Автор розумів важливість позитивних ідеалів, які б могли показати сучасникам правильні орієнтири в житті. Носіями їх частково є окремі персонажі трилогії (наприклад, уже згадуваний Фан Лолань), але в перших творах вони накреслені досить схематично. В пізніші роки (романи «Веселка», «Шлях») письменник робить чіткіший акцент на зображенні людей, для яких революційний шлях є усвідомленою метою життєвої діяльності. У «Веселці» ми бачимо образ розумної й цілеспрямованої молодої жінки Мей, у «Шляху» — юнака Сіня, що зумів виправити свої помилки і після складної внутрішньої боротьби прийти до революційних ідеалів. Щоправда, обидва ці твори (сюди ж можна віднести і близьку за темою повість «Їх було троє») в художньому відношенні не рівні, а поведінка героїв, як і їхні міркування, не завжди вмотивовані, — однак треба віддати належне прагненню автора розкрити складний світ людини, показавши його в розвитку і пов'язавши з соціальними явищами епохи. Ця особливість, насамперед, стосується героїні роману «Веселка» та деяких інших образів.

У творах 20—30-х років виявилася ще одна грань обдаровання письменника — вміння яскраво й переконливо змальовувати картини суспільного життя та сучасних звичаїв. У трилогії «Затемнення» це видно, наприклад, у дуже цікавому зображенні селянських заколотів, у романі «Веселка» — в епізодах, де показано повітову глушину та бурхливе політичне життя в Шанхаї. У зв'язку з цією особливістю прози Мао Дуня доцільно згадати його чудову «Сільську трилогію», написану в 30-х роках (розповіді про сільське життя: «Весняні шовкопряди», «Осінній урожай» та «Суворозима»), а також психологічно тонку новелу «Крамниця Ліня». У «Сільській трилогії» на прикладі життя селянина Тунбао та його сім'ї письменник майстерно подає картину

соціальних бродінь у китайському селі й тих змін, які відбуваються в настрої селян. У новелі «Крамниця Ліня» читач знайомиться з життям дрібної буржуазії, представником якої є герой твору, торговець Лінь.

Цікавий соціальний опис звичаїв читач знаходить у романі Мао Дуня «Перед світанком», опублікованому в 1933 році. Письменник показує життя китайського суспільства тих часів — початку 30-х років. Місце дії — Шанхай, твердиня китайської буржуазії й цитадель китайського робітничого революційного руху. В орбіті розповіді перебувають прошарки сучасного китайського суспільства, але центральними героями виступають представники національної буржуазії: ділоко-промисловець і банкір У Саньфу та члени його сім'ї. Саме життя цієї людини, його взаємини з членами родового клану, зв'язки з представниками ділового світу (фабрикантами, маклерами, комерсантами), його боротьба з конкурентами за своє «діло» і конфлікти з робітниками — все це становить зміст цієї великої й серйозної книжки. В романі захоплююче розповідається про життя сучасного міста та села, про стосунки в родині багатіїв, про звичаї в патріархальних сім'ях. Китайський читач бачив у романі Мао Дуня широкі, історично осмислене художнє полотно. В. Ф. Сорокін, радянський дослідник творчості письменника, справедливо зазначив, що роман «Перед світанком» — це «соціальна епопея, яка через соціальні долі показала динаміку суспільного розвитку та перспективи класової боротьби в точно визначений історичний момент життя Китаю. В цьому романі автор виявив себе зрілим художником-реалістом, якому під силу зображення і складних лабіринтів людської психології, і широких картин соціального буття». Поява наступних творів була новим свідченням багатогранності художнього обдаровання письменника, прикладом чого може послужити й роман «Іржа».

Це порівняно невеликий за обсягом твір, але далеко не простий в сюжетному та ідейному відношеннях. Відрізняючись масштабом зображення від роману «Перед світанком» та інших творів, він нагадує ранні повісті Мао Дуня, до речі, теж досить складні за своєю сюжетною структурою. Як і в інших творах, письменник виявляє яскраві сторони свого художнього хисту і насамперед — дар спостережливого й тонкого оповідача, який вміє в окремих долях розгледіти узагальнені картини сучасного суспільного життя. На перший погляд роман належить до творів «камерного звучання». В ньому ми не побачимо широкої панорами суспільства, тут показано лише окремі фрагменти із життя однієї людини. Це — своєрідний роман-сповідь героїні, яка простежує свої вчинки та думки. Тому в романі порівняно мало дії й значно більше аналітичних розмірковувань, переживань, що розкривають внутрішній світ людини. І все ж у цій сповіді однієї особи читач бачить долі багатьох людей.

Мао Дунь розповідає про гіркий талан молододі жінки Чжао Хуеймін (від її імені її ведеться розповідь, подана у формі щоденника), завербованої чанкайшистською охранкою. Автор показує великий відтинок її життя, крок за кроком проходячи з читачем різні його етапи. Ще студенткою героїня залишає рідні місця і йде разом з військом, яке відступає. Відбувається знайомство з юнаком на ім'я Чжао: ця зустріч стає важливою віхою в її майбутньому житті. Через випадкову суперечку близькі люди розлучаються, і в душі героїні лишається глибока травма. Знайомство з іншим чоловіком (він стає батьком її дитини), його підле, легкодуже ставлення до неї поглиблює життєву драму молододі жінки. Доведена до відчаю, вона кидає в пологовому будинку свою дитину й тікає геть, не маючи по суті ніякої мети в житті. Так вона потрапляє в тенета чанкайшистської охранки.

Щоденник, піднімаючи завісу над минулим, показує її теперішнє існування — халливе, майже безвихідне. Начальники та колеги по ремеслу, секретар Чень, інформаторка Жун, якісь Г. Р. намагаються залуцати жертву, щоб, коли настане сприятлива мить, знищити її. Саме з цією метою їй дають завдан-

ня стежити за її колишньою однокласницею Пін, революціонером К., за її першим коханим Чжао, який на той час перебував у в'язниці. Зустрічі і розмови з ним, а також з іншими революціонерами, цілеспрямованими, чистими людьми, допомагають героїні вибратися з павутиння страху. Вона знаходить у собі достатньо сили, щоб виступити проти охоранки. В цій небезпечній грі вона фактично програє (її коханого страчують), але в поразці міститься і її перемога — перемога над страхом та сумнівами. Смерть Чжао допомагає їй позбутися вагань. В нотатках у щоденнику з'являються рядки, які свідчать про те, що героїня неодмінно вирветься з тієї безодні, куди штовхнула її доля. «Свої дії я хочу спрямувати на те, щоб вибратися з цього багна», — зазначає вона в одному з останніх записів. У цій впевненості героїні проглядають оптимістичні контури її майбутнього.

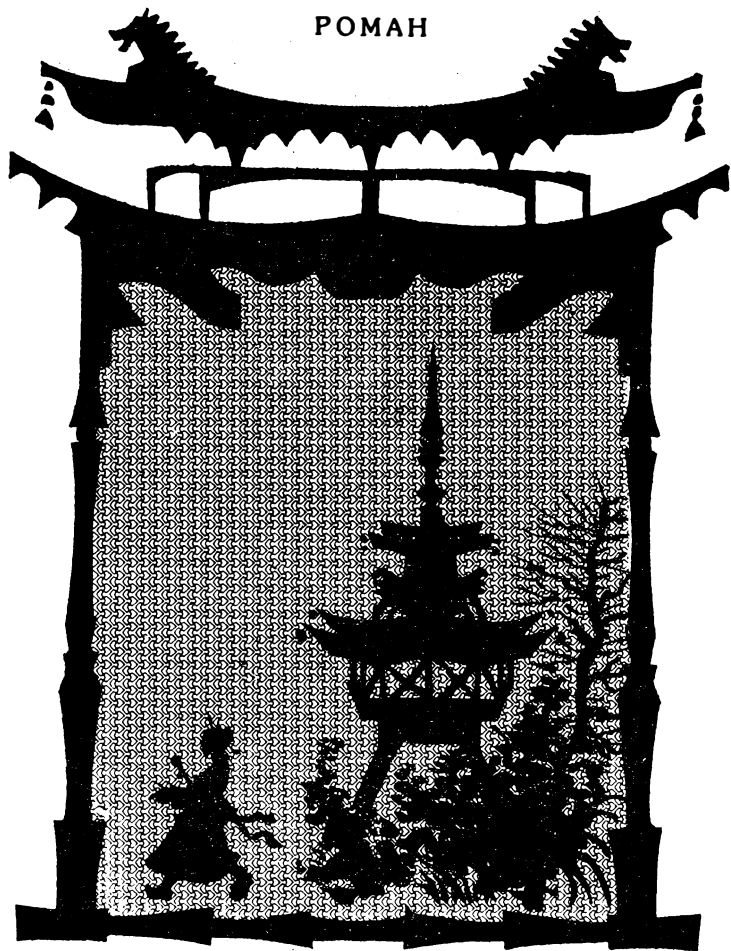
«Іржа» читається з неослабним інтересом завдяки добре продуманій автором сюжетній лінії та складній інтризі, які тримають читача в напруженні до самого кінця роману. Достоїнством твору (ми знаходимо це і в ранніх повістях та романах Мао Дуня) є глибоке проникнення у внутрішній світ людини, яке наповнює увесь твір психологізмом та філософічністю. Не можна не відзначити і його соціальної заостреності, що також простежується в трилогії «Затемнення» та в романах «Веселка» й «Перед світанком». В творі «Іржа» життя людини показано в конкретних обставинах, чим пояснюється соціальне коріння вчинків того чи іншого героя. Таким чином «камерність» звучання — це аж ніяк не прояв ідейної звуженості, це особливість художнього втілення, вона допомагає письменникові в окремих фактах буття побачити серйозне суспільне явище.

Починаючи з 30-х років, твори Мао Дуня не раз виходили в Радянському Союзі. У 50-х роках побачила світ тритомна збірка його творів, куди включено романи «Перед світанком», «Веселка» (останній видавався і в українському перекладі), повість «Хитання», новела «Крамниця Ліня» та інші. Роман «Іржа», що з ним читач ознайомиться в цій книжці, виходив у Радянському Союзі вже двічі. Проте всяке нове видання твору великого майстра — це одночасно нове його прочитання й осмислення. Саме так має сприйняти український читач перше видання цього роману в українському перекладі.

Дмитро Воскресенський

ИЖА

ПОМАН

На цього щоденника я несподівано натрапив в одному з громадських бомбосховищ Чунціна. Хто була його власниця і чи лишилася вона живою — невідомо. Її щоденник з безладними уривчастими нотатками лежав у глибокій тріщині, що з'яяла в стіні найвіддаленішого закутку бомбосховища. Чи вона його навмисне туди заховала, чи поклала на деякий час, а потім, заквапившись, забула, чи, може, з нею якесь лихо сталося — важко сказати.

В щоденнику я знайшов також дві фотографії: юнака і дівчини. Юнак, я певен, був тим самим К., про якого так часто згадується у нотатках, а дівчина — мабуть, однокашниця власниці щоденника. Папір високого ґатунку, оправа з набивного ситцю й засушені пелюстки троянд поміж сторінками свідчили, що авторка, очевидно, дуже дорожила своїм життєписом.

Більшість нотаток у щоденнику датовано, імена скорочені або зашифровані. Ієрогліфи в окремих місцях написані то чітким каліграфічним почерком, то зовсім недбало. Виправлень у текстах немає, лише на трьох сторінках чомусь зроблено пропуски. А в одному місці чорнило розпливлося, — очевидно, від сліз, і утворилися плями. І хоч деякі ієрогліфи важко розпізнати, проте загальну суть зрозуміти можна. Отож я й вирішив опублікувати щоденник у тому вигляді, в якому знайшов.

Шкода, що в безмежному життєвому морі ще водиться дуже багато всілякої нечисті і нашій молоді не так легко встояти проти її згубного впливу. В складних умовах сучасного життя це завдає молоді неабияких душевних страждань. Не маючи змоги висловити своє невдоволення, переважна більшість юнаків та дівчат мовчить, тамуючи в душі свою палку ненависть.

Я беру на себе сміливість обнародувати цей щоденник невідомої авторки лише з тією метою, щоб звернути увагу тих

громадських діячів, яких доля молоді все-таки в якійсь мірі хвилює, на те, як їй важко нині, бо окрім загальновідомих труднощів життя та відсутності можливостей здобути освіту, на неї звалюються ще й моральні страждання.

Прошу авторку цих нотаток, якщо вона все-таки жива, бути поблажливою до моєї безцеремонності, а якщо, на превеликий жаль, вона загинула, то бажаю, щоб душа її здобула собі спокій і тихе пристановище.

Я дозволив собі дещо впорядкувати записки та переписати їх, щоб можна було віддати до друку, і назвав їх «Іржа», оскільки саме це слово досить точно характеризує те. суспільне оточення, в якому довелося перебувати авторці.

Мао Дунь
Літо 1941 року, м. Гонконг

Останніми днями я змучилася так, що не знаю куди себе подіти. Так хочеться вилити кому-небудь все те, що накопало на душі, та немає зараз у мене жодної близької людини, з якою б можна було поговорити відверто. Особливо терзає мені серце моє минуле, ніяк не можу викинути його з пам'яті. Згадки про нього, мов отруйні змії, пробралися в серце і тепер смокчуть мою кров, висотують з мене всі жили.

Чим далі, то все більше починаю зневажати себе, бо в душі ще жевріють якісь сподіванки: часом я навіть дозволяю собі помріяти, побачити сон серед білого дня. Здається, ніби в мене знову появився задушевний приятель, з яким можна і відверто поговорити, і пожартувати. В такі хвилини хочеться вірити, що все довкола змінилось, і я, колишня, давно померла, а та, що зараз розмовляє зі мною і посміхається мені, зовсім інша людина, яка заново народилася у сліпучому сьйві сонячного дня. Інколи здається, що нова робота мені вже подобається.

Зовсім забула про те, що я не вільна. Як же я смію мріяти про щось подібне? Як мені не сором на щось ще сподіватись? Хіба можна вирватися з клятого кола, в якому я опинилась?

Невже сьогодні п'ятнадцяте вересня? Чудова погода, й жодного разу не оголошували тривоги.

Вранці я пішла в управління і в коридорі зіткнулася з Жун. Виряджена в усе барвисте, мов метелик, вона проходжувалася під руку з Г. Мені було зовсім байдуже до того, як вона вдягнена і з ким фліртує. Але дівчесько зустріло мене зневажливою усмішкою і сказало щось уїдливе. Я, звичайно, не могла стриматись і одразу ж відповіла:

— Правду кажуть, горбатого могила виправить! Ти ж зараз наче та кішка в березні! Від одного погляду на тебе вже нудить. Хоча б у дзеркало зазирнула, перш ніж на люди показуватись!

«Кішка» враз немов збожеволіла. Кинулась до мене і хотіла вчепитись мені в волосся, але я з такою силою відштовхнула її, що на мені аж плаття тріснуло. Жун затупала ногами, стала погрожувати, що поскаржиться начальникові. Хм, можеш

скаржитися, коли тобі охота, але мене вже нічим не злякаєш. Однак мене страшно обурила поведінка Г. Він стояв осторонь і лише усміхався, ніби наша сварка його зовсім не обходила. Він добре знає, що мені до нього немає діла, але Жун, мов навіжена, весь час ходить за ним назирці. І тепер, коли я її так штовхнула, він спокійнісінько позирає на все це і ще й посміхається! Який же ти чоловік? Бідна Жун! Мені навіть шкода її.

Я рвучко повернулась і пішла до начальника відділу відпрошуватися.

Усі, певно, вважали, що причиною цього стала наша сутичка. Дурниця! Річ зовсім не в цьому! Заходячи в управління й кинувши погляд на великий настінний календар, я побачила, що сьогодні п'ятнадцяте вересня, і вже тоді подумала: треба відпроситися з роботи, щоб спокійно провести цей день так, як мені хочеться.

Просто не віриться, що сьогодні п'ятнадцяте вересня! І така чудова погода! Навіть трохи прикро, бо в моєму житті цей день завжди був похмурим і страшним.

Двадцять чотири роки тому цього числа моя мати народила маленьке створіння, але відтоді, як я себе пам'ятаю, я жодного разу не бачила, щоб вона коли-небудь усміхнулась. Такою ж паскудною, як і Жун, була батькова молодша дружина. Разом з батьком — анітрохи не кращий за цього Г. — вони все життя знущались з матері. А хіба мало перепадало мені? Довелося зазнати і солодкого й кислого, і гіркого й солоного. Зате тепер, коли душа в мене зовсім скам'яніла, я нічого не відчуваю: ні горя, ні радості.

Рік тому в цей самий день і я народила маленьке тендітне створіння. Не знаю, де воно тепер? І чи живе воно, чи вже встигло розпрощатися з цим світом?

Та й звідки мені знати? Адже після того прикрого і жорсткого рішучого вчинку я не зробила жодної спроби що-небудь з'ясувати. Та, мабуть, і надалі нічого не робитиму, хоч би й хотілося. Навіщо? Нехай це створіннячко, поховане в найпотаємніших глибинах мого серця, стане навік таємницею, а в хвилини самоти й розпуки нехай крає моє розбите серце!

Щоразу, коли я подумки повертаюсь до тих часів, кожна клітина мого тіла сповнюється ненавистю, а в моїх жилах починає клекотати вогонь помсти. Цей чоловік став першим негідником, першим боягузом і лицеміром, що увійшов у моє життя після того, як ми розлучилися з Чжао. Пам'ятаю, сталося це на третій день після річниці 7 липня¹. Вдаючи

¹ 7 л и п н я — день початку японської інтервенції в Китаї і розгортання антияпонської війни в 1937 р.

з себе нещасенького й гірко кривляючись, він почав розповідати про всі злигодні, що звалились на нього. На той час він уже все вирішив, тихцем все приготував, але зараз прикидався, що «думка про такий вихід прийшла йому в голову випадково», пропонував «обміркувати все, не кваплячись». Він, безумовно, вважав мене цілковитою дурепою, тобто такою, як і всі інші жінки. А мені було досить лише кількох слів, щоб викрити підступні замисли цього мерзотника, проте я подумала і вирішила зробити зовсім інакше: нехай кожен із нас іде своїм власним шляхом. Вислухавши до кінця всі його просторікування, я спокійно відповіла:

— Про що ж нам міркувати? Роби так, як тобі зручніше, скільки не міркуй — толк один. Адже ти вважаєш, що я зав'язала тобі світ, правда ж? Останнім часом я так стомилась і тілом, і душею, що мені зовсім байдуже. Отож бажаю тобі щастя, але вже без мене.

Він остовпіло вилупив на мене очі і довго не міг сказати жодного слова. Йолоп! Я добре знала, що йому важко збагнути мої наміри, тому він і затнувся, хоч у душі, я певна, неймовірно зрадив, бо я виявилася такою покладистою, мене пощастило легко обдурити. Минуло чимало часу, поки він нарешті, ніяково посміхаючись, пробурмотів:

— Я, звичайно, дуже занепокоєний, бо ж тут усе чуже для тебе — і люди, й місто, немає в тебе ні приятелів, ні друзів, а ти невдовзі маєш родити. Хоч ти й кажеш, щоб я спокійно їхав, але я все одно хвилююсь. Крім того... Крім того...

— Гаразд! Досить! Про мене не турбуйся! — рішуче урвала я його, не маючи вже сили слухати це набридливе базікання. Від його лицемірства та тупої обмеженості мене аж занудило. А він все ще вважає мене цілковитою дурепою. Смішно!

— Добре, в такому разі по приїзді в Чанша я роздобуду грошей і пришлю тобі. — Він намагався говорити якнайсерйозніше, але я у відповідь не сказала ні слова. Невже він сподівався, що я подякую йому за це?

— Десь через місяць ти народиш дитину, а я тим часом влаштуюсь на новому місці і пришлю за тобою людину, — палко продовжував він запевняти мене, та який дурень повірить йому?

Проте не минуло й години після того, як він пішов, а я вже встигла виявити, що цей лицемір і тупак — ще й страшенна нікчема. Він забрав усі наші гроші і до того ж прихопив мою золоту каблучку та більш-менш пристойні плаття! От тобі й «прогресивний» політичний діяч! Покинув жінку та ще й обікрав її! Я знала, що його поїзд ще не відійшов, тож могла б лег-

ко дістатися до вокзалу і зчинити там скандал. Але подумала, навіщо влаштовувати потіху для роззяв? Чи мені хто-небудь поспівчуває? Люди, яким хоч трохи відоме моє минуле, холодно посміхнувшись, сказали б: «Сама винна!» Навіщо, як це часом роблять інші жінки, давати привід для пліток? Я не шкодую, що досі жила, немов у тумані, і певна, що мені вистачить сили витерпіти все це. Жорстокі випробування, які чекають на мене, не такі вже й страшні. Наберуся мужності й житиму зціпивши зуби, щоб ніхто й слова від мене не почув! Я...

Я — не така, як всі жінки!

Певна річ, тоді можна було б звернутись до когось по допомогу. В Хеньяні вчителював один з колишніх моїх однокашників, в Гуйяні також було кілька приятелів, але я вирішила обійтись без них. Терпіти не можу, коли мені співчують.

Перед тим як іти до лікарні, я прийняла остаточне рішення. Але напередодні пологів із церкви, що була поруч з лікарнею, почувся урочистий спів, м'яке, лагідне світло лампи тішило очі, і я завагалась.

«Треба за всяку ціну зберегти життя цій крихітці,— подумала я.— Якщо це буде хлопчик, навчу його поважати жінок, коли народиться дівчинка, прищеплю їй ненависть до чоловіків, повідаю їй, як слід ставитись до всіляких негідників». Одне слово, я знову стала ідеалісткою.

Особливо я була зворушена і мало не втратила самовладання на другий день після пологів, коли сестра принесла маля і поклала його біля мене. Хоч це був хлопчик, а я більше мріяла про дівчинку, я міцно притиснула його до себе, ніби боялась, що він дінеться куди-небудь. Тієї хвилини для мене перестало існувати все на світі: залишилась тільки я та він — мій синок! Адже все інше, що було у мене в житті, втрачено. Сльози, які закапали в мене з очей, попали йому на щічку, і він, ніби йому там засвербіло, потягся рученятами до обличчя, немовби хотів витерти їх. Я дала йому грудь, заплащила очі, і мене заповнили найсолодші мрії.

Раптом мені здалося, що десь пролунав злостивий сміх, і волосся в мене стало дибки: «Батько ж цієї дитини — він! Найпідліша і наймерзенніша людина. Я ніколи не зможу забути про це!»

Від правди, як кажуть, нікуди не втечеш. Щоразу, коли я дивилась на своє маля, сам жорстокий факт його існування викликав у мене безліч найтяжчих спогадів, примушував здригатись від ненависті й мучитись ще більше. Скільки разів я пробувала настроїти себе інакше, відшукати в його батькові

хоч що-небудь гідне похвали. Та все даремно. Він з самого початку був нещирим в стосунках зі мною. Я вже тоді розуміла, чого йому від мене треба, але чому я згодилась? Небу видно, що я не брешу! Так невже я мушу саме за це терпіти кару?

Ну що ж, коли судилось, то терпітиму, ні в чому не розкаючись, ні за чим не шкодуючи!

Добре пам'ятаю, що в перші два тижні після народження дитини я не знаходила собі місця. Серце моє розривалося від горя, здавалося, ніби воно борсається в грудях. А коли пішов третій тиждень, я вирішила, що далі зволікати не слід, час діяти. І от, коли сестра прийшла міряти температуру, я сказала їй:

— Мені треба сходити в місто, пошукати приятельку. Години за три управлюсь. Ви не заперечуватимете? Я вас попрошу, пригляньте за дитиною. Я її нагодую. А коли запхиче, дайте їй трохи рисового відвару.

Я востаннє годувала маля. І воно, ніби передчуваючи це, смоктало з дивовижною жадібністю. А коли я кілька разів спробувала відняти його від грудей, починало плакати. Серце кров'ю обливалось, але моє рішення було непохитне. Раптом звідкілясь, з глибини пам'яті, зринула фраза: «Із тисячі нещасливих днів хоч один та має бути благополучний. Цього разу ми розлучаємось і, можливо, назавжди, але я сподіваюся — прийде час, коли ти станеш щасливою і коли-небудь згадаєш, що трапилася в твоєму житті людина, поруч з якою ти принаймні хоч один день почувала себе радісно». Хто ж це сказав? Лише тепер я збагнула всю суть цих слів. Так, пригадую, це Чжао сказав. Правда, я тоді пропустила їх повз вуха, оскільки зневажала його за те, що йому бракувало мужності!

Я з жалем подивилась на маленьке личко, що притулилося до моїх грудей, і обережно поклала дитину на ліжко. Потім нахилилась до неї, ніжно поцілувала і, поволі випроставшись, притиснула руки до серця. Тут раптом я згадала, що ще не дала хлопчику імені. «Маленький Чжао, так і назву — маленький Чжао!» — пробурмотіла я й мимохіть тяжко зітхнула.

А чому й справді не назвати його так? Це ім'я завжди нагадуватиме мені про одну із сторінок в моєму житті. Чжао мав рацію, коли казав, що серед тисячі безпросвітних днів хоч один та має бути радісним. Протягом року нашого знайомства у нас теж було немало сумних днів, та один з них все ж таки був щасливим. На жаль, цього дня вже не повернеш. А мого маляти я більше ніколи не побачу.

Глянувши на маленького Чжао востанне, я взяла вузлика, приготованого заздалегідь, і вийшла з палати. На подвір'ї я зіткнулася з тією самою медсестрою. Не сказавши ні слова, я лише кивнула їй головою, показала пальцем на свою палату і вискочила на вулицю. Відтоді я назавжди втратила сина.

Здається, ніби все це сталося тільки вчора.

Я заборгувала лікарні понад дві сотні юанів, але залишила їм дитину. А мій маленький Чжао хіба лише таку дешицю коштує? Уявляю, як мене там лаяли. Мабуть, називали негідницею, бездушною матір'ю. Хм! Це я негідниця? Ні, тисячу разів ні! Бездушна? Тільки я маю право так себе пострікнути, а в них цього права немає.

Я не така, як всі жінки, але певна, що я така ж мати, як і інші!

Я звичайно, могла тоді скористатися «популярним» методом: написати довжелезного слізного листа і сховати його в дитини на грудях. Можна було б вигадати хоча б таку історію. Я, мовляв, біженка з далеких країв, втратила всіх рідних, тому змушена розлучитись з цим шматочком власної плоті й вирушити в далеку дорогу на пошуки свого чоловіка. На шляху можуть трапитись і високі гори, й глибокі долини. Взяти з собою маля — ще більш ускладнити своє й так нелегке становище. Отож доводиться залишити дитинку в лікарні і просити потурбуватись про неї місяців зо три, але не більше як півроку, поки я роздобуду грошей і приїду по неї. І далі в такому дусі. Отже, я могла б виправдати себе перед людьми і водночас розв'язати собі руки. Але з якого дива я мала перетворювати особисту трагедію в банальну мелодраму? І потім, як я могла гарантувати, що виконаю свою обіцянку? Залізити в борги, віддати своїм кредиторам дитину на виховання і після цього сподіватися, що тебе все-таки поважатимуть? Не кожен зуміє це зробити. Ну, а я ще не докотилася до такого блюзнірства!

Якби навіть знайшлася людина, яка б виховала маленького Чжао і, коли він виросте, показала б йому цього фальшивого листа, то невже мій син подумав би, що його мати — свята, непорочна жінка? Смішно! Правда? Кинути дитину напризволяще і прагнути зайняти в її наївній душі якесь місце! Трапляються й такі «герої», але я ще до цього не дійшла, ще не зовсім втратила совість.

Цілком ясно: навіть якби у мене виникла можливість повернути борг і забрати сина до себе, я все одно не виховала б його як слід, бо не знаю, чи змогла б порвати з ненависним мені оточенням. А дозволити, щоб син бачив, як я веду подвійну гру, було б злочином.

Та не це головне. Я ще не встигла розрахуватися зі своїми заклятими ворогами. Я мушу бути зовсім вільною, щоб помститися всім тим, кого я зневажаю і ненавиджу... Тепер мені нарешті стало ясно, кому треба мстити!

19 вересня

Вчора була річниця вторгнення японських військ у Маньчжурію¹. Рано-вранці я отримала наказ вирушити в район Є. Мені пояснили, як я мушу там себе вести, виконуючи завдання. Від мене вимагалось: по-перше, взяти на замітку найактивніших; по-друге, з'ясувати, яким чином вони підтримують зв'язок між собою, і, нарешті, вибрати з них кого-небудь одного і простежити за ним.

Туди ж посилали і Жун, звичайно, так, щоб я не знала. Але вона, дурненька, не тямлячи себе від радості, з такою зухвалістю подивилась на мене, що я одразу про все здогадалась і вирішила перевірити.

— Знаєш, Жун, служба є служба. Годі нам сваритись.

Сторопівши від подиву, Жун не знала, що відповісти, а я тим часом повела далі:

— І потім, якщо говорити про наші особисті стосунки, то я перед тобою ні в чім не завинила. Ти сама була тоді не права.

Жун змінилась на виду, але, силувано посміхнувшись, відповіла:

— Щось не розумію, до чого це ти, — і миттю зникла в управлінні.

Отже, я не помилилась: не дарма вона з такою зухвалістю подивилась на мене.

Що ж замишляє ця хитрунка? Чи не збирається вона скористатися нагодою й відплатити мені за ту нашу сутичку? Або ж Г. наклепав їй що-небудь про мене, аби зробити їй приємність. В усякому разі треба бути обачною. Тут люди часто, ласкаво посміхаючись, камінь тримають у кишені. Такі можуть заманити тебе на дах — і забрати драбину або зробити людині ще яку-небудь капость. Вони на все здатні. Втратиш хоч на мить пильність — і вважай, що ти пропав.

Не слід тішити себе думкою, що Жун дурна. За спиною таких тупоголових завжди стоїть хто-небудь, щоб керувати їхніми вчинками.

¹ Японська армія вторглася в Маньчжурію 18 вересня 1931 р.

Клубок сумнівів почав поволі розплутуватися після того, як я взялась виконувати завдання. Виявилось, що Жун навмисне чи ненавмисне, але весь час не випускає мене з поля зору. Гм, отже вона стежить за мною. Виходить у неї теж особливе завдання! Гаразд!

Немає нічого дивного в тому, що за мною почали стежити, — стежать за нами всіма. Так у нас заведено. Але чому ж послали саме Жун? Хоча використати Жун проти мене — думка непогана. Але ж і дурне це дівчисько! Ходить за мною назирці, намагається підслуховувати і думає, що в мене шори на очах і я нічого не помічаю. Не хоче зрозуміти, що не всі такі тупоголові, як вона!

Своє завдання я спочатку мала намір виконувати абияк, щоб тільки на донесення матеріалу назбирати. Та коли переконалась, що це дівчисько шпигує за мною, передумала. Вдала, ніби нічого не помічаю, а сама тим часом робила все, щоб збити її з пантелику. Я аж ніяк не забула про те, що мені було наказано вибрати кого-небудь і простежити за ним. Чому б не скористатися цим і не підчепити цю дурепу на гачок? Я припускаю, що Жун, можливо, справді доручили наглядати за мною, але про моє завдання їй не обов'язково знати. Ну, моя дурненька, постараюся, щоб у тебе було вдосталь матеріалу для доповідної. До речі, тут якийсь юнак дуже хотів познайомитись зі мною. От я й зроблю його своїм об'єктом.

Йому, певно, років двадцять, по вимові можна судити, що він, з півночі. Підійшов до мене і, шаріючись, спитав, де я працюю. Я назвала роботу, на якій значилася тут, але його розпитувати не стала. Ми перекинулися ще кількома фразами, і я навмисне стихила голос, щоб привернути увагу Жун. Вона, дурненька, захвилювалась і, вдаючи, ніби задивилася на небо, почала підходити до нас. Я відвела мого нового знайомого трохи далі й тихо, але так, щоб Жун почула, сказала:

— Ой, у мене дуже небезпечна робота. Боюсь, що коли-небудь та попадусь.

— Гм... Ти... — Юнак з подивом глянув на мене, ніяк не второпаючи, чому це я раптом знову повела мову про роботу. — Ти.. про... про яку роботу кажеш?

Я посміхнулась і не відповіла йому, а лише повернула очі в бік Жун.

Мій знайомий, здається, почав дещо розуміти, а Жун тим часом підійшла до нас з іншого боку. Я похапцем смикнула юнака за полу куртки, і ми відійшли від того місця на кіль-

ка кроків. Я нахилилась юнакові до самого вуха й прошепотіла:

— Бачиш он ту жінку?

Юнак здивовано звів брови, потім стримав свій подив і допитливо глянув на мене.

Намалювавши пальцем на долоні ієрогліф, я тихо шепнула:

— Вона саме й є така!

— Ага! — Юнак, видно, трохи злякався (не знаю тільки, кого саме — мене чи її?), потім рвучко повернувся, підійшов до Жун, зміряв її поглядом і рушив далі, а за хвилину озирнувся знову. Я не сподівалась, що він зважиться на таке, і трохи розгубилась. Це було зроблено надто демонстративно. Якщо у Жун вистачить кебети, то мені дістанеться на горіхи.

Пройшовши сюди-туди, я знову підійшла до юнака і дорікнула йому:

— Хіба можна бути таким необачним? А раптом вона тебе запам'ятала.

Він нічого не відповів, лише посміхнувся. Я спочатку не зрозуміла, чому він усміхається, але стало ясно, що мій новий знайомий не з полохливих. Мені більше не хотілося вести з ним пусті розмови та кокетувати, тому я спитала прямо:

— Де ми можемо зустрітись? Мені б хотілося поговорити з тобою.

— Я частенько буваю в клубі «Товариство С — S», — ніби між іншим відповів він.

Дорогою додому я пригадувала кожен його рух, кожне слово, і поступово в моїй уяві вимальовувався його образ. Дивно, але мені здалося, що я вже давно його знаю і що він назавжди запав у моє серце.

Коли настав час писати доповідну, я відчула, що в душі моїй борються два протилежних почуття: повідомляти про того юнака чи ні? Але Жун неодмінно захоче показати, що вона не гаяла часу, і розпише все, що бачила, з найменшими подробицями. І я згадала в доповідній про свого нового знайомого, дещо перекрутивши факти. Навіщо? І сама не знаю. Якесь дивне почуття примусило мене зробити саме так.

Коли доповідна була відправлена, я почала шкодувати. А якщо мені накажуть «полювати» на нього, як тоді бути? О небо! Мене зовсім не турбувало те, що працюю я так необережно. Хвилювало інше: коли б ілюзії та не заповнили тієї порожнечі, що утворилася в моєму серці. Адже з самого початку я думала про те, щоб не зв'язувати собі рук. Дивно якось виходить.

Відчуваю, що на мене сунуть нові напасті.

Чи не боюсь я їх часом? Ні, завсім ні! Чим можна налякати людину з покаліченою душею?

Правда, цього разу йдеться не лише про мене, приплутана ще одна людська доля. І нічого не можу вдіяти.

22 вересня

Жун, мабуть, вже настрочила свою хитромудру доповідну. Чогось певного поки не вдалося вивідати, але, зрештою, й так неважко уявити, як вона там усе розмалювала. Людей такого сорту я добре знаю: вони ладні пакостити всім, де тільки можна.

Атмосфера накаляється все дужче й дужче. Проти мене плетуть справжню змову, затівають інтриги.

За спиною в Жун, безумовно, хтось стоїть, але хто? Чи не Г. часом? Правду кажучи, в нього не має підстав виступати проти мене. Проте для таких, як він, логіки не існує. Був час, коли я відхилила його настирливі домагання, але не образила його, а навпаки, була дуже широкою і делікатною. Я тоді сказала йому: «Уяви лишень, що я піду тобі назустріч і про це довідається та паскуда В. Правда, я її не боюсь, а тобі вона може нашкодити. Крім того, товстун Чень вже давно позирає на мене жадібним поглядом. Так що моє становище не краще від твого. Давай поки утримаємось».

Він слухав мене, улесливо посміхаючись, а в його очах тим часом поблискували хтиві вогники. Тоді я натякнула, що підхопила погану хворобу і ще не закінчила курсу лікування; потім вирвалася з його обіймів і, стишивши голос, додала:

— Я знаю, ти цього не боїшся, та не хотілося б, щоб це сталося через мене.

У відповідь він зареготав, мов навіжений, повалив мене на тахту, гризнув за плече і почав обмацувати... Тю! Не людина, а оскаженілий звірюка!

Після того випадку я не помічала, щоб він затаїв злість на мене. А оскільки наші стосунки скоріше нагадували безневинну гру, то він, як тільки з'явилася Жун, одразу ж запалав пристрастю до неї.

Навіщо ж йому зараз пакостити мені? Не розумію. Але він — чоловік особливий, логіки для нього не існує!

Не виключено, що Г. боїться, коли б я першою не пішла в наступ. Дурниця! Що я йому зроблю? Та мені й на думку такого не спаде. Я певна, що поки не здатна на подібні речі!

Проте чи не занадто я поспішаю зі своїми висновками? У Г., мабуть, усе-таки є якісь підстави так думати. З самого початку, коли він ще тільки намагався заманити мене в свої сіті, хіба я мимохіть не проникла в деякі його таємниці? І хоч я й прикинулася тоді дурненькою, та він, певне, й досі не може заспокоїтись. Такі люди, як він, на диво спритні, жорстокі й недовірливі. Він усіх міряє своєю міркою: якщо ти сам не вкусиш кого-небудь, то неодмінно тебе вкусять. Отож він і думає, що я намагатимусь випередити його.

Мені стало трохи лячно. Якби Жун була одна, то боятись її нічого, але коли...

Чи пощастить мені виплутатися з цього складного становища?

Що ж, побачимо! Навіть ласкавого собаку можна довести до того, що він почне на всіх накидатись. Отож побачимо, як розгортатимуться події.

Треба, не гаючи часу, захопити ініціативу в свої руки. В цій шаховій партії, на щастя, у мене є фора в кілька ходів, а чи вийду я переможницею, поки що важко сказати, трохи поміркуювавши, я намітила перший крок.

Накинувши на себе що було кращого, я подивилася в дзеркало. Кажуть, я особливо гарна, коли суплюсь і мовчу. Можливо, але чи не краще посміхатися? В усякому разі, гіршою від цього не стану. Пам'ятаю, добре пам'ятаю, як колись Чжао сказав, що ніхто не вміє говорити таким тихим, скрадливим голосом, як я. Мовляв, коли довго слухаєш, то й захмеліти можна. Він, мабуть, мав рацію. А тепер я стала ще досвідченішою і спритнішою. Чи, може, я помиляюсь?

...Я обдивилася себе з голови до ніг і підступила до дзеркала. О-о, на чолі, здається, стало ще більше зморщок. А мені ж лише двадцять чотири роки, я саме в розквіті і сил, і вроди. Звідки ж ці зморшки? І хто в цьому винен? Мабуть, все моє життя за останні роки й моє кохання. Ет, навіщо згадувати.

У ту хвилину, коли я вже було зібралася йти, за дверима раптом почувся голос хазяйки: «До вас гості». Хто б це міг бути? Як вони мене знайшли?

Двері прочинились, і, вздрівши худорляве, густо розмальоване обличчя вродливої жінки, що визирнуло із-за незграбної постаті хазяйки, я здригнулася. А-а, ось хто? Звідки вона могла тут взятись і чого їй потрібно від мене?

Ми не бачились років з п'ять, але Шуньїн залишилася такою ж, як і була, анітрохи не змінилась. Здавалося, що роки не позначилися ні на її вроді, ні на вдачі. В цьому я переконалась уже з перших її слів.

— О, ти досягла такого успіху: і становище маєш високе, і друзів у тебе повно. Тож не дивно, що тобі за клопотом ніколи згадувати про мене, про твою колишню однокласницю і подругу. Але я і Суншен ні на хвилину не забували про тебе, справді-бо.

— Ніколи б не подумала, що й ти тут,— перебила я нестримний потік її компліментів.— Коли ви приїхали? Де зупинились? Я чомусь про вас нічого не чула й не знаю!

— Та я не дорікаю тобі! У таких шановних людей, як ти, клопоту завжди немало! А я...

— Але, сестрице Шуньїн, я справді не знала, що ти приїхала.

— Отож я й кажу, що тобі зовсім ніколи за твоїми справами.— З цими словами вона підійшла до мене ближче. Видно було, що Шуньїн заздалегідь приготувала свій «виступ». Коли її перебивати, не дати висловитись, то ще чого доброго, почне гніватись. Я більше не заважала їй, мовчки собі слухала. Вона розповідала, а у мене перед очима одна за одною поставали картини минулого — події п'ятилітньої давнини.

Шуньїн сказала, що приїхала сюди з чоловіком минулого місяця. Заходила в управління. Там вона, звичайно, нічого не дізналась. У неї з чоловіком величезні плани на майбутнє, та хвалитись успіхами не доводиться.

— А ти за ці роки справді встигла досягти всього, чого хотіла, і без особливих труднощів.— Вона ніжно взяла мене за руку.— Хоч кажуть, що колись і в наше віконце та зазирне сонце, але все залежить від здібностей людини та від її вміння старанно працювати.

Я всміхнулась, згадавши про те, як Шуньїн колись зуміла стати членом провінційного комітету гоміньдану.

— А Сіцяна ти ще не забула? — тихо спитала вона, нахилившись до мене.

Від несподіванки я навіть здригнулась. З якої це речі вона згадала про нього, паскуда? Я повільно розплющила очі і неприємно подивилась на неї, даючи зрозуміти, що ця тема мене зовсім не цікавить.

Проте ця пані — колишній член комітету — виявилася настільки тупою, що, мабуть, не зрозуміла мене.

— Він — чоловік знаючий, досвідчений,— нашіптувала вона далі з найсерйознішим виглядом, все більше нахилившись до мене,— до того ж має багато впливових друзів. Тобі не завадило б про це знати!

Я мало не закричала на неї. До чого вона веде, безсовісна мавпа? Чи така дурна, чи хоче поглузувати з мене? Я хотіла

було відвернутись від неї, та раптом зміркувала, що цього не слід робити, адже у мене й без неї ворогів немало. Я відповіла, силувано посміхнувшись:

— Чого це ти сьогодні раптом знову почала казки мені розповідати? Коли я й знала що-небудь про Сіцяна, то лише те, що від тебе чула, і не більше. Куди мені було рівнятись до тебе.

— Ет, не про те мова. Хоч я й познайомилася з ним раніше за тебе, та й з Суншеном вони давно друзі, але ти — це зовсім інша справа, адже у вас, зрештою, певний час були незвичайні стосунки.

У відповідь на її слова я могла лише глузливо посміхнутись.

«Незвичайні стосунки? Ха-ха! Тобі що, моя люба, подобається ятрити чужі рани чи ти хочеш познущатися наді мною? Ха-ха!» — посміхнулася я ще раз і не без іронії відповіла:

— Якщо так, то мушу подякувати тобі й за твої добрі наміри, і за підтримку!

— Та що ти, що ти! Чи я смію хвалитися якимись своїми заслугами? — широко і водночас примирливим тоном мовила вона зі сміхом і додала: — Ти гарна собою і він гарний. От я й подумала, що з вас вийшла б чудова пара!

Я відчувала, що мені ось-ось увірветься терпець. Бувають же такі безпросвітні дурепи. Якщо я зараз не зупиню її, то звідки знати, яких ще дурниць вона тут нагородить. Проте я не встигла ще й рота роззявити, як вона, прицмокнувши губами, заторохтіла знову:

— Так от, у Сіцяна повно друзів! Мушу тобі сказати, що ми приїхали сюди лише завдяки його допомозі! Сама подумай: пароплав, літак, квитки на трьох, скільки довелося за все це заплатити? Заощаджень у Суншена не було, а на його платню хіба далеко заїдеш? Сіцян не раз просив нас кланятись тобі. Він дуже турбувався про тебе й сказав, що ладен зробити для тебе все, що тільки зможе. Бачиш, він не забуває колишніх друзів!

— Що ж. Я йому дуже вдячна, — відповіла я їй в тон.

Не забуває колишніх друзів?! Брехня! Смішно слухати. З мене досить уже тих страждань, яких довелося зазнати через нього ще тоді. З її слів видно, що він останнім часом став добрим пройдою. Дивно! Нараз я пригадала один випадок, і це ще більше насторожило мене. Я довірчо спитала:

— Справи у нього йдуть так само непогано?

— Яке там непогано! — з неприхованим захопленням вигукнула Шуньїн, але одразу ж схаменулась і вже спокійніше додала: — Можливостей у нього тепер стало трохи більше.

«Як це розуміти? Невже ця нетяма має намір обдурити мене, розіграти переді мною комедію? Не заспокоюсь, поки не вивідаю».

— Кажуть, центральний уряд дав йому серйозне доручення, хіба ти не чула? — задала я провокаційне запитання.

— Гм, центральний уряд?.. Нічого не чула і сказати нічого не можу.

— Зовсім недавно йому послали п'ятдесят тисяч юанів! — продовжувала я брехати.

— Аж п'ятдесят тисяч! Оце так. То виходить, він і з центральним урядом теж... — тут вона затнулася, а її обличчя набуло такого виразу, ніби вона раптом зрозуміла, що її хочуть обвести круг пальця.

Але я одразу ж вхопилася за слово «теж» і, не даючи їй отямитись, натискала далі:

— Певна річ, він і на центральний уряд працює.

— А чи знаєш, що він... — Шуньїн враз замовкла і витріщила очі так, ніби намагалася проковтнути решту слів, що вже вертілися в неї на язичці. Потім дістала носовичок і заходилася прикладати його до напудреного обличчя.

— То що ж він? — спитала я байдуже, але колишній член комітету неквапно витирала носовичком обличчя. Мені здалося, що минула ціла вічність, перш ніж вона пробубоніла:

— Він... справи в нього йдуть чудово.

Шуньїн з усієї сили намагалася виплутатись, але це виходило в неї так незграбно, що я не могла стримати усмішки. Все ясно. Оскільки у мене не було часу, щоб ходити околяса, я одразу ж ринула в атаку:

— Шуньїн, нічого тобі критись від мене. Адже ми з тобою подружки, можна сказати, майже рідні сестри. Та й до Сіцзяна я теж ставлюсь непогано... Коли ти й справді не знаєш, то прошу тебе, не розповідай нікому того, що я зараз тобі скажу. Річ у тім, що Сіцзян... одне слово, він має також зв'язки і з японцями, і з Ван Цзіньвеем.

— Ай-я-я! Он воно що! То він має зв'язки і з тією стороною? А звідки ти дізналася про це?

Її подив був явно наганий. А втім, частково міг бути і справжнім, бо звідки їй було знати, що все це я вигадала лише для того, щоб викликати її на відвертість?

— Можеш бути певна, я все знаю, — я навмисне інтригувала її, — тож не раджу обдурювати.

— Невже ти гадаєш, що я хотіла дурити тебе? — схвильовано заговорила Шуньїн. — Хай мене небо покарає, коли я неправду кажу. Хоч ми теж жили в Шанхаї, як і він, але нічим

не цікавились, а багато чого взагалі не розуміємо. Деякі чутки, звичайно, доходили й до нас, проте ми з Суншеном подумали, що це не обов'язково має бути Сіцян. Зваж сама, хіба можна звинувачувати людину, коли немає ніяких доказів?

— Так теж не слід міркувати,— заперечила я.— Адже бувають люди, що ладні служити і нашим і вашим. У кого більше можливостей, того не впіймаєш, у кого менше — той провалюється.

— О-ой! — якось дивно зойкнула вона й почала нервово м'яти носовичок. Її мозок, очевидно, гарячково працював, шукаючи розумного виходу. А мені бракувало терпіння чекати, поки вона спроможеться на відповідь, і я знову спитала:

— Отримавши наказ, ви знову повернетесь у Шанхай?

Не знаю чому, але від цих слів Шуньїн вся здригнулась і розгублено відповіла:

— Який наказ? Досить жартувати! — Але тут, певно, збагнувши суть мого запитання, улесливо посміхнулась: — А, ти маєш на увазі наказ центрального уряду? Так його не буде. Ми мали зустріч з начальником секретаріату і тепер чекаємо призначення.

Я кивнула головою і також посміхнулась. Цікаво, чому це вона так розгубилась?

Після деякого вагання Шуньїн додала:

— Тут все так дорого і все таке погане. Не життя, а суцільні муки. Випив чашечку кави — плати два юані. А кава яка? Солоденька бурда! Зрештою доходиш висновку, що тут набагато гірше, ніж у Шанхаї: і дорожнеча старашна, і постійні тривоги. Якби ти поїхала в Шанхай, сама б переконалась. Та й Сіцян... Кхе, а чому б тобі не попросити під якимось приводом, щоб тебе перевели в Шанхай? Думаєш, там роботи собі не знайдеш? Буде робота, і навіть краща, ніж тут. Знаєш, що мені зараз спало на думку. Здається мені,— зміркуй сама,— що зв'язки Сіцяна з тією стороною, певно, і є його особливим завданням, адже так?.. Але це лише моє припущення, а що ти на це скажеш?

Я всміхнулась у відповідь, однак промовчала. Мабуть, з усього того, що я наговорила зараз, нелегко їй було зробити такі далекосяжні висновки. Хотілося б знати, з якою метою вона вмовляє мене їхати в Шанхай?

Тут раптом залунав сигнал повітряної тривоги. Шуньїн миттю зірвалася з місця, підбігла до вікна і, визирнувши на вулицю заголосила:

— Ой лишечко! Що ж робити? Звідси нічого не побачиш.

Скільки ж вони там червоних куль вивісили?¹ Так страшно, так страшно!

— Пусте! — Я нехотя підвелася з місця. — Тобі додому далеко? В такому разі спускайся в наше бомбосховище.

Після деякого вагання вона нарешті вирішила йти, та перед цим залишила мені свою адресу.

* * *

Відбій дали десь аж після першої години дня. Я просиділа у сховищі майже дві години. Хистке полум'я свічки вихоплювало то спітнілі обличчя, то сповнені страху очі. Між людьми точилися різні розмови. Я сиділа в темному кутку, обхопивши голову руками, фразу за фразою пригадувала нашу розмову з колишнім членом комітету і думала про те, якого ще удару слід чекати тепер, оскільки не була певна, що мої контрзаходи матимуть успіх. Я відчувала, як у мене пашіє обличчя, як важко стукає кров у скронях.

Раптом біля самого виходу хтось закричав: «Зенітки б'ють!» Глухий гомін у сховищі вмить стих, було чути лише важке уривчасте дихання. Гостре відчуття самотності й безпорадності хвилею прокотилося по всьому моему тілу.

«Досить однієї бомби, — подумала я скрушно, — і кінець. Що ж, не так вже й погано!»

Пам'ятаю, коли ще була маленькою, мама часто казала: життя людське — все одно що вистава.

А в школі й пізніше доводилося чути, що життя — це невпинна боротьба.

Що ж у мене тепер: боротьба чи вистава? Мабуть, і те, й інше. Але найстрашніше, що ні боротьбі цій, ні виставі немає кінця й краю: закінчується один бій, почнеться другий, закінчиться ця дія, починається інша. А навіщо все це мені? Хіба кілька років тому я не була кращою, ширішою? На душі в мене було тихо і спокійно, не мучило сумління; я, як і всі порядні люди, йшла своїм шляхом. Та комусь це заважало, комусь невігідно було, щоб я так жила, і мене, ще зовсім молоду і недосвідчену, всілякими спокусами й погрозами зіштовхнули на слизький шлях. Та ще й примовляли, що все це робиться мені на користь, щоб влаштувати моє життя. От і влаштовали.

І найперший негідник, з яким мене звела тоді доля, тепер виявляється...

¹ Один із сигналів повітряної тривоги.

Невже дочекаюсь такого дня, коли зможу викрити його й поквитатися з ним, відплатити за те, що він, діючи підлими і ганебними методами, довів мене до такого стану? Спасибі Шуньїн за цю новину.

Якщо й варто жити на світі, то лише для того, щоб мстити своїм ворогам!

Я вийшла із сховища. Яскраве вересневе сонце та легенький вітерець надали мені сили. Поміркувавши, я вирішила насамперед зайти до Г. і з'ясувати обстановку. Тут, як мисливцеві, що полює на вовка, потрібні і велика сміливість, і кмітливість. Гадаю, що мені пощастить справитися з цим звіром, знайдеться той талісман, з допомогою якого можна приборкати його.

Та прийшла я до нього невчасно. У Г., здається, був таємничий гість. Я здогадалась одразу ж, як тільки глянула на обличчя служника, тому хутко повернулася і пішла геть. Але не встигла дійти до воріт, як зразу почулось: «Заходьте, будь ласка!» Невже гість скористався моїм візитом і зник? Мені чомусь здалося, що Г. передбачав, що я можу до нього зайти. Ну що ж, значить, сьогодні наша зустріч може бути чудовою виставою.

Так і є. Коли я зайшла, Г., ехидно посміхаючись, сказав: — Я, сестрице, останніми днями став важливою персоною, от і вирішив запросити кількох чоловік, щоб пошукати у них підтримки.

О! Починає з активної оборони. Отже, мені доведеться перейти в наступ.

— Нам треба поговорити! — кинула я, суплячись. — Накажи, будь ласка, служникові, щоб хоч з годину нікого сюди не впускав.

Г. посміхнувся:

— Аж цілу годину? А чи вистачить тебе, сестрице, на такий час?

Я не звернула уваги на його слова й одразу ж сіла. Потім взяла зі столу пляшку з лимонадом, налила в склянку, випила і нарешті почала:

— Скажи, чим я завинила перед тобою, що ти тихцем цькуєш мене? Сам поміркуй, хто я зрештою така? Тобі від мене ні шкоди ніякої, ні клопоту. Та не про це мова. Я сьогодні прийшла сюди просити пощади.

Г. стояв, схрестивши руки на грудях, і мовчки всміхався.

— Зваж також і на те, — наступала я далі, — що в цьому оточенні я живу вже не рік і не два. Чого тільки не довелося бачити мені за цей час, і доброго, й поганого, але я завжди

дотримувалась одного принципу: не заважай людям. Проте, цілком зрозуміло, коли мене ставлять у безвихідь, я мушу захищатись. Мене можна знищити, і я цього не боюсь, та яка від цього користь?

Г. стояв нерухомо в тій самій позі, проте вже не всміхався. В очах у нього блищали хижі вогники, мов у вовка, що ладен кинутися на свою здобич. Та раптом вогники згасли, і Г. льодовим тоном промовив:

— Ця тирада, здається, була адресована мені? Не слід так гарячкувати, сестрице, зберігай спокій.

— А кому ж, як не тобі?! — вигукнула я. — До біса той спокій! Все життя мучуся через нього! — Мені треба було за всяку ціну розізнати його, вивести з рівноваги.

У відповідь Г. холодно засміявся, зміряв мене лютим поглядом, рвучко повернувся й попрямував до дверей. Це було так несподівано, що я мало не кинулася вслід, та раптом він зупинився, а тоді, повернувшись, підійшов до мене впритул і грізно прошипів:

— Роби як знаєш, побачимо тільки, чи дуже гострі зуби в тебе!

Лякає! Мені стало смішно, і я посміхнулась. Мене не обдуриш: за такими хвалькуватими словами завжди намагаються приховати своє боягузтво. Виходить, що у війні нервів перевага на моєму боці! Я злегка нахилила голову і з чарівною усмішкою лагідно відповіла:

— Чи гострі в мене зуби, чи ні, ти досі не мав нагоди переконатись. І навіть хвалив мене за те, що я завжди мовчу. Та віднині, оскільки тобі забаглося побачити, чи все-таки є вони в мене, я не збираюсь мовчати. Ось так.

Великими кроками ходив він по кімнаті, але, почувши мою останню фразу, зупинився й зціпив кулаки так, що аж пальці захрускотіли.

— От клята! Ще й лякає! — буркнув він.

— Ні! — відповіла я голосно. — Не лякати я тебе прийшла сьогодні, а хочу просто з'ясувати, чи не змогли б ми домовитися.

Ніби не зрозумівши моїх слів, він знову заходив по кімнаті. Та раптом підійшов до мене ззаду і міцно обняв за талію. Я злякано підхопилася з місця, а він, хтиво ошкірившись, сказав:

— Мабуть, ми б і справді могли домовитися, сестрице.

Я зрозуміла його бридкий натяк. Підлий спокусник! Напруживши всю силу, я вирвалася з його рук і голосно крикнула:

— Не прикидайся дурником! — І тут раптом помітила, що на спинці стільця висить пояс з кобурою. Одним стрибком опинившись біля стільця, я вихопила пістолет, відійшла на крок назад і примирливим тоном сказала:

— Сподіваюсь, тобі не треба пояснювати, що я сюди з фронту приїхала.

Така хутка зміна ситуації була несподіваною і для мене самої, але в ту хвилину я не бачила іншого виходу.

Г., здається, теж злякався, хоч все ще стояв із схрещеними на грудях руками і, схиливши голову, пильно стежив за кожним моїм рухом. Вигляд у нього був геть розгублений.

В цей час хтось тихо постукав у двері. Я поклала пістолет на стіл і пішла відчиняти. Служник доповів, що гість збирається йти.

— У тебе справи, тоді до завтра, — сказала я, озирнувшись, і з усміхненим обличчям неквапною ходою покинула кімнату. Тільки опинившись на вулиці, я відчула, як у мене несамовито калатає серце.

Не хочу сказати, що я зазнала поразки, але в оцінці самого Г. я дещо схибила. Скоріше верблюд пролізе крізь вушко в голці, ніж цей тип згодиться на мир. Я прийшла до нього, щоб з'ясувати, чи не за його вказівками Жун стежить за мною.

Тепер мені все ясно.

Проте не слід сподіватись, що на цьому всі мої неприємності закінчаться. В такому оточенні людині порядній — не нахабі, не підлій — важко триматися. Але я ще не втратила ні почуття сорому, ні совісті. Єдине, що в мене залишилось, — гострі зуби, та й це не дуже надійна зброя.

1 жовтня

Атмосфера в останні дні, здається, дещо потеплішала. Жун раптом почала ставитись до мене, мов до близької родички, а Г. після сутички перестав помічати мене, але й я не напрошуюсь на зустріч. Товстун Чень каже, що нічого особливого не сталося, просто в мене нерви не витримали.

У кожного своя реакція. Чень, до речі, взяв на себе роль добренького посередника і хоче нібито уладнати справу. Хіба це так просто? Зате я удостоїлась такої уваги. Чудово! Кращого не придумаєш!

Три дні тому Чень, наче випадково, зайшов до мене і, мовби ненароком згадавши про той випадок, зауважив, що Жун «у якійсь мірі істеричка, але прямодушна», а потім зробив висновок, що «краще з нею не зв'язуватись»... Це часом не проповідь протиставлення злу? Дивина!

Я не втрималась і пустила шпильку:

— Ніколи б не подумала, що втомився від мирської суєти секретар Чень і ладен поголити голову та поселитися де-небудь у горах. Добре, що кілька днів тому я не здогадалася звернутись до вас за допомогою, бо тоді б ви, певно, опинились у дуже скрутному становищі.

— Нічого такого! — з підкресленою гідністю відповів Чень. — Бажання мирними шляхами врегулювати будь-який конфлікт аж ніяк не суперечить моїй життєвій філософії.

Я не квапилася з відповіддю, тоді він нахилився до мене зовсім близько, так, що його лиснюче кругле обличчя майже торкнулося моєї зачіски, і почав з запалом переконувати мене:

— Плітки для нас — не новина, звична справа. А фактично ж нічого особливого не сталося, тож не слід було й нерви розпускати. Робити вам нічого. І їх обох я добре знаю, і тебе також. Ти людина більш глибока, от і вийшло між вами деяке непорозуміння, тільки і всього!

Від Ченя несло таким смердючим одеколоном, що я злегка відхилилась від нього і, посміхнувшись, відповіла:

— Широ вдячна за пораду. Проте, оскільки ви вважаєте, що все це нерви і нічого особливого не сталося, то чи варто було брати на себе такий клопіт і приходити сюди? Мені б і справді хотілося, щоб це було лише витвором моєї уяви!

Пізніше я дуже шкодувала, що так повелася з товстуном Ченем і не з'ясувала, чого все-таки він приходив, і через це не змогла повернути зброю моїх супротивників проти них самих. Я давно знала, що Чень любить грати в благородство і, недооцінивши його візит, припустилася великої помилки.

Можливо, що Чень заодно з Жун та Г.? В усякому разі, немає підстав думати інакше.

Але тоді навіть він приходив і так умовляв мене, був таким скромним, нічого не домагався? Невже я перемогла: вони зрозуміли і вирішили відступити? Ні, ще раз ні! Не можу повірити, що я настільки небезпечна для них, а тим більше не вірю в те, що вони раптом виявились настільки благородними, що ладні відмовитись від своїх підлих намірів!

Отже, і візит Ченя, і незвичайна люб'язність Жун — не що інше, як своєрідна спроба прощупати мене.

Жун, здається, і справді щось хотіла вивідати у мене, але в Ченя, сподіваюсь, навіть і думки такої не було.

У нього, видно, якась своя мета. Можна припустити: Чень, мабуть, був упевнений, що я злякаюся Г. та Жун і проситиму в нього підтримки. Та через кілька днів, побачивши, що я

зачаїлась, він не витримав і прийшов ніби для того, щоб поспівчувати. Мої наміри його зовсім не цікавили. Він скоріше думав про те, як би завоювати мою прихильність, а потім, коли мені стане тяжко, я вже сама кинусь до нього в обійми. Ця гра kota з мишею саме для цього і була влаштована.

А я, невдячна, припустилася помилки і сплутала йому всі карти.

Хоч відповіла я йому тоді й непогано, та слід було придумати щось краще. Бо він пішов невдоволений, а я відпустила його, нічого не вивідавши.

Цілком імовірно, що потепління в моїх стосунках з Г. та його ватагою — це тимчасовий перепочинок перед новими баталіями. Однак я не скористалася нагодою. Не хочу дурити собі голови: Чень не з тих, хто ладен зарадити чужому лихові. Такі, як він, живуть за правилами: бий лежачого; прислухайся, звідки вітер дме; радій, коли інший плаче. А щодо мене, то він давно спить і бачить, як би «побавитись» зі мною. В такій ситуації краще скласти руки й чекати смерті, ніж вірити всім цим лютим псам та підступним лисицям, сподіваючись, що серед них знайдеться хтось порядний.

Я незвичайна жінка, тоді чому ж я не зважилась, чому пожаліла своє тіло? Не варто розмінюватись на дрібниці, адже це останній засіб.

Я певна, що добрих людей на світі немало, та чи повірять вони, що й я непогана? Як їм довести це? На моїх руках кров безневинних жертв. І те, що я сама теж стала жертвою, аж ніяк не виправдує мене. Не знаю, чи пощастить мені змити їхню чисту кров чорною кров'ю цих злочинців, але вогник надії все ж таки жевріє в моїй душі.

2 жовтня

Я мала рацію.

Зовсім несподівано про мене став «посилено піклуватися» Ф., з яким я досі була ледь знайома. Певно, теж вирішив скористатися щасливим збігом обставин. Мені не хотілося його розчаровувати, тому, лагідно посміхнувшись, я відповіла:

— Вони, мабуть, вирішили поглузувати з мене, так я гадаю. Коли ж помітять, що я дуже хвилююсь, почнуть дошкуляти ще більше. Правда ж? Отже, краще всього не звертати на них уваги.

— Тільки гляди, не прогадай! — він озирнувся і, переконавшись, що поблизу нікого немає, тихо додав: — Я зустрів

людей, які теж так міркували, а закінчилося це для них трагічно.

— Справді? — не зовсім вірячи, перепитала я. Але його голос і поведінка справили на мене приємне враження. Я пильно подивилась йому в обличчя і відчула себе трохи ніяково.

— Ти щось чув про мене? — нерішуче спитала я.— Можеш сказати?

— Зараз ні. Треба зустрітися десь в іншому місці.

Мене ніби голкою штрикнули. В'їдливо посміхнувшись, я відповіла:

— І я так гадаю. Тільки-но випадє слушна нагода, я запрошу тебе.

На цьому ми й розійшлися. Дивлячись услід на його згорблену спину, я раптом подумала, що не слід було так різко йому відповідати. На якій підставі я запідозрила його в недоброчесності? А втім, чому я мушу беззастережно вірити йому? Чим можна довести, що він не прикидається, що прийшов з чистими помислами? За таких обставин і найчесніші, найбагродніші нерідко стають хитрунами та егоїстами.

Я відчуваю, що й сама зробилась холодною, байдужою. І все ж втручання Ф. дуже зворушило мене. Я думала про нього, аж поки мене не викликав до себе Р.

Через півгодини я вже сиділа в його невеличкій приймальні і чекала. Тут я не вперше, але щоразу, коли доводиться тут бувати, все моє тіло проймає холодний піт. А сьогодні я почувала себе особливо кепсько: перед очима рябіло, а за дверима чулися чийсь кроки і приглушені розмови. Невже це Г.? Голос, здається, його.

«Ну от, тепер всьому кінець,— промайнуло в голові,— а коли так, то чого ж я тремчу?» Я витерла піт на обличчі і холодно посміхнулась.

Нарешті мене покликали до кабінету. Не встигла я зайти, як Р. приголомшив мене першою ж фразою:

— Кажуть, що ти дуже сумлінно працюєш! Молодець! Хвалю!

Одному дідьку відомо, що криється за цією похвалою. Я нічого не відповіла, лише силувано посміхнулась.

Р. поклав переді мною вицвіле фото.

— Впізнаєш?

Коли я взяла фото до рук, у мене замерло серце. Чжао! Придивилася пильніше: а хто ж інший, як не він? Яким чином його фото опинилося тут? Неймовірно!

Я поклала карточку на стіл і крадькома глянула на Р. Так і є, він увесь час стежив за виразом мого обличчя.

- То ти знаєш його?
- Знаю! — я відчула, як у мене тьохнуло серце.
- Листуєшся з ним?
- Ні.
- В яких стосунках була з ним колись?
- Я підвела на нього очі й подумала: «Адже вам давно все відомо, навіщо ж допитуватись?» — і сумно відповіла:
- Разом... жили.
- Як це почалося?
- Я почервоніла:
- Хіба це має значення?
- Чому розлучились?
- Не зійшлися поглядами! — потім голосніше додала: — Життя не склалося!
- Хто ж був винен?
- Не знаю, що й сказати, — після деякого вагання відповіла я. — Обоє розуміли, що далі так жити не можна, от і розійшлися. Дітей у нас не було.
- Чим ви тоді займались?
- Викладали, він — у середній школі першого ступеню, я — у старших класах початкової школи.
- Заздалегідь підготовлені питання, здається, вичерпались. Р. взяв у руки фото, ковзнув по ньому поглядом і поклав до справи. Потім, звівши очі вгору, несподівано спитав:
- Що він зараз робить і де живе, ти не знаєш? Нового про нього нічого не чула?
- Анічогісінько.
- Хм... — На обличчі в Р. з'явилося щось схоже на усмішку, він подивився мені в вічі. — А в мене тут є деякі матеріали... зараз покажу тобі. — Він дістав із папки якогось папірця, мигцем проглянув його й передав мені.
- Там було лише кілька рядків. Я прочитала їх і подумала: «Чим же закінчиться моя сьогоднішня аудієнція? Недарма ж він мене викликав?» Від хвилювання я не знала, як поведтись. Лише холодно посміхнулась і поклала аркуш на стіл.
- А зараз я хочу дати тобі доручення, — не відриваючи погляду від мого обличчя, сказав Р. — Ти розшукаєш його, відновиш колишні стосунки і візьмеш під свій нагляд.
- Я остовпіла. Тверезо міркуючи, мені б слід було відразу погодитися, але я все-таки спробувала заперечити:
- Дозвольте доповісти, пане начальнику, боюся, що це завдання мені не під силу, я з ним просто не впораюсь...
- Це ж чому? — нетерпляче перебив мене Р. — Чому воно тобі не під силу?

— Я, звичайно, не відмовляюсь виконувати ваш наказ, але мені дуже важко це зробити. Річ у тім, що ми розлучилися майже ворогами, і гадаю, мало надії на те, що ми можемо зійтися знову. Це по-перше. Потім боюся... боюся, що йому вже відомо, де я зараз працюю. Це ще більше заважатиме мені. Зрештою, мене хвилює лише те, як завдання буде виконано, тому зважте, будь ласка, на моє прохання.

Р. насупився, потер рукою підборіддя, ще раз пильно подивився на мене і нарешті сказав:

— І все ж ти мусиш виконати це завдання. А яким чином, це вже твоя справа.— Він натис кнопку електродзвоника. Я зрозуміла, що вести розмову далі — марна річ, попрощалася і вийшла з кабінету.

Моїх доказів було цілком досить, щоб скасувати наказ, та їх навіть не взяли до уваги. Нечувано. Де ж справедливість? Хіба це не зумисне знущення наді мною? Я певна, що тут не обійшлося без втручання Г. та його друзів. Голос, який я чула, поки сиділа в приймальні, безперечно, належав йому. А от звідки взялося тут фото Чжао? Де він тепер і чим займається? Чи змінився він за ці кілька років, що ми не бачились? Чи в тому становищі, в якому я тепер опинилася, вистачить у мене сили зустрітися з ним і відновити колишні стосунки?

Можливо, «матеріалами» проти Чжао є підла стряпанина Г. та його друзків. Вони на все здатні, якщо хочуть насолити кому-небудь.

Коли це справді так, то відтепер мені буде ще трудніше. Вони ж не признаються, що розпускають плітки про мене. Скажуть, ніби я не хочу виконувати завдань, займаюсь саботажем. Можуть навіть звинуватити мене в тому, що я з колишніх симпатій до Чжао попередила його і він зміг сховатись.

У мене таке відчуття, наче я стою на краю безодні, а відступати нікуди.

Ще до вчорашнього дня я була певна, що мушу відплатити цим негідникам. Мій досвід, мої здібності стануть мені в пригоді. Та сьогодні я зрозуміла, що помиляюсь. Ні досвід, ні здібності тут не допоможуть, треба бути підлою, підступною. Одне слово, чим менше в тобі людського, тим більше надії на успіх.

Та коли людина йде всупереч власній волі, не так легко з нею справитись. Якщо ваші відомості, панове, вірогідні і Чжао справді тут, нарікайте самі на себе. Ви самі все це затіяли.

За останні роки образ Чжао поступово згладився з моєї пам'яті, а сьогодні він знову постав переді мною. Я згадувала все наше короткочасне життя, і якийсь невиразне почуття охопи-

ло душу. Не знаю, чи було мені радісно, чи гірко, але раптом захотілося зустрітися з ним. О небо! Боюсь, що я скоро збожеволію.

Увечері, тільки-но я зібралася випити снодійне, як знову прийшла Шуньїн. Я не дуже квапилась запрошувати її до своєї кімнати, а розмірковувала над тим, під яким би приводом якнайшвидше випровадити її.

Проте пані — колишній член комітету — сама зайшла. Не встигла сісти, як почала на всі заставки паплюжити Чунцін: тут, бачите, і погода паскудна, і дороги нікудишні, і носії панланкінів теж всі шахраї, домовласники ж — справжні грабіжники. Крамарі тільки й думають, як би обідрати покупця, а злодюжки шастають вулицями, мов пацюки. Навіть мандарини тут не солодкі і електричне світло якесь тьмаве, не те, що в Шанхаї.

Вона простягла до мене руки:

— Недавно приїхала, а яка цупка шкіра на них стала, просто жах! Тут бракує навіть пристойної косметики. Вона-то є, але коштує так дорого! Зовсім совісті не треба мати, щоб правити таку ціну! Це не торгівля, це справжнє здирство!

Вона помітила на вішалці моє стареньке пальто, підійшла, помацала і, глянувши на мене, спитала:

— Тут шила? Як же можна його носити?

— Минулого року, коли повернулася з фронту, нічого було одіти, — відповіла я, зітхаючи. — Купила в лахмітника. Воно не дуже модне, але носити можна.

— Тобі грошей шкода? Треба дурною бути, щоб збирати ці державні банкноти¹.

У відповідь я лише посміхнулась. Мені, звичайно, часом буває дуже скрутно, але з якої речі я розкриватиму перед нею душу?

Я мимохіть глянула на свої ноги і відразу ж згадала про пару модних черевиків, які бачила минулого тижня в одній з крамниць. Вони дуже припали мені до душі, але купити й досі нема за що. Всім нам подобаються нові гарні речі. Проте я й раніше була байдужою до вбрання, а останніми роками й поготів. Дехто ж, як видно, вважає що я просто скупа, вірніше, хочу наскладати грошей. Нісенітниця!

— Хіба тобі їх не вистачає? — співчутливо спитала вона, не дочекавшись відповіді.

— А як же може вистачати? Багато хто зумів нажитись на

¹ Маються на увазі гроші, які випустив уряд Чан Кайши.

війні, та до нас черга не дійшла! Деякі умудряються то тут прихопити, то там увірвати. Їм нічого боятись, що виб'ються з грошей. Та люди самі по собі, а я — це я. Ти, Шуньїн, добре знаєш мою вдачу, я далеко не свята і все ж ніколи й нізащо не стану випрошувати у всякої нечисті об'їдки з її столу. Те, що декому здається звичайним, я вважаю ганьбою і навпаки. Я знаю, що все життя мучусь через свою клятву вдачу. А що вдієш? Іншою я не стану.

Ніби в голові в мене запаморочилося того вечора: стільки дурниць я їй наплела. Але я не дуже й шкодувала. Надто вже засиділася Шуньїн у мене. Треба ж було якось випровадити її. Не чекати ж, поки вона зрештою вдовольнить свою цікавість і сама піде. Висловивши все, що хотіла, я підвелася зі стільця й потяглась. Хотіла дати їй зрозуміти, що час уже йти, та цієї миті вона теж підхопилася, взяла мене за руку і, ніби співчуваючи, сказала:

— На мою думку, тобі б краще перебраться у Шанхай. Якщо ти згодна, я допоможу тобі без затримок оформити все, що треба. Але спершу ти мусиш...

Я зрозуміла, що за її словами щось криється. У мене відразу стрепенулося серце, і я навіть забула про втому.

— Спершу я мушу погодитись на деякі умови? — різко спитала я, раптом спалахнувши.

— Зовсім не обов'язково, — ухилиючись від прямої відповіді, сказала вона, — От, тільки... тільки... гм... Я гадаю, що ми давні друзі, разом колись учились, до того ж із Сіцянном ви давно знайомі. Отже, ти для нас не те, що інші.

Ой! Знову цей Сіцян, цей підлий, зухвалий пройдисвіт. Вона могла не говорити далі, мені й так було ясно, але я навмисне спитала:

— Що я там робитиму, в тому Шанхаї? А раптом не справлюсь, куди мені потім дітись?

— Яка ти нерішуча! — швидко заперечила Шуньїн. — Справишся, я певна! До того ж там Сіцян, він завжди підтримує тебе. Досить тобі вагатись!

Ця безпардонна дурепа — колишній член комітету — чомусь вирішила, що я вже клюнула на її наживку. Я хоч і далека від ідеалу, але ще не дожила до того, щоб утратити сором і заробляти собі на прожиток, ставши підручною підлої зрадниці! Я не дивуюся Шуньїн. Вона добре знає, що серед тих, хто зі мною працює, більшість давно вже забули і про сором, і про совість. Гроші — їхній кумир. У кого вони є, той і пан. Невже й про мене люди такої думки? Шуньїн навіть посміла прямо сказати мені про це, ніби давно вже була певна,

що я з радістю зголошуся на її пропозицію. Це не могло не розгнівати мене. Не довго думаючи, я відрізала їй:

— Широ вдячна за твою турботу! Але, кажучи відверто, я ніколи над цим не замислювалася!

Шуньїн вражено подивилась на мене. Вона, здається, ніяк не могла второпати, чому я відмовляюсь.

І тут я раптом зрозуміла, що не туди гну. Адже мені слід було б, як кажуть, повернути зброю ворога проти нього самого, вивідати якнайбільше таємниць, але тепер уже нелегко буде це зробити. Треба негайно змінити напрям розмови, і я додала, вдаючи, ніби страшенно розгнівана:

— Не звертай уваги на те, що я зараз тобі сказала. Річ у тім, що я заприсяглася Сіцянуні ніколи не бути там, де він. Нам тісно разом. Не хотілося тобі говорити про це, та коли вже так сталося прошу тримати це в таємниці!

Вона з недовірою подивилась на мене і нарешті відповіла:

— Ніколи б не подумала, що ваші стосунки могли так зіпсуватись. І все ж Сіцян завжди вважав своїм обов'язком допомагати друзям. Скільки разів він просив мене передавати тобі вітання. Можу запевнити, що він давно забув про вашу сварку і зовсім не гнівається на тебе.

Я тільки посміхнулась і заперечно похитала головою.

— До того ж і обставини зараз не ті. Ще недавні смертельні вороги зараз стають одностайними, а колишні щирі друзі — запеклими ворогами. Ніхто тепер не згадує про минуле, чому ж ти так затялася?! — вона підійшла до мене і взяла за руку.

— Ти не знаєш, як я ненавиджу його! — крикнула я, не маючи сили стримати себе. — Ненавиджу всім своїм еством!

— Дивно! А я й не знала.

— Саме так. Тобі відомо лише те, що він колись допомагав мені й ніби непогано ставився до мене, а насправді все було інакше. Тому, що я можу розповісти про нього, мабуть, ніхто не повірить: цей чоловік... О, він гірше за будь-якого мерзотника!

— Ой, що ти! По суті... Спочатку, коли ви тільки зійшлися, він грубовато ставився до тебе, але потім ніби було не так уже й погано. Навіщо ж згадувати про це?

— Річ не лише в цьому! — вела я далі тремтячим від гніву голосом. — Я злюсь тому, що саме через цього негідника я опинилася в такому становищі.

Моє обличчя в ту мить, певно, було дуже страшне, бо Шуньїн випустила мою руку і злякано поточилася назад. Трохи опанувавши себе, я підступила до неї, поклала їй на плече руку і, посміхнувшись, сказала:

— Не думай, що я хочу дорікнути тобі за що-небудь. Хоч це ти нас познайомила, але керувалася, безперечно, найдобрішими намірами, чи не так? Ти, звичайно, знала його, та не дуже глибоко. А я ніколи в житті не зустрічала когось іншого, хто б з таким паскудством ставився до жінки!

Шуньїн зітхнула, мабуть, утративши всяку надію вмовити мене.

— Гаразд! Досить нам згадувати про минуле. Давай поговоримо про щось інше.— Я стомлено опустила на ліжку й почала розпитувати Шуньїн про те, де вона буває, з ким зустрічається. Вона враз наче порозумнішала: насторожилась і відповідала мені без будь-якої охоти.

Нарешті я її випровадила. Мені здалося, ніби на мою голову натягли обруч, щоки в мене палали, в роті пересохло. Я випила снодійне і, як була в платті, так і впала в ліжку.

4 жовтня

Товстун Чень запросив мене в кіно. Це вже вдруге за останні дні він виявляє до мене таку увагу. Що за цим криється? Ніяк не збагну, що йому треба. А втім, чому б не піти та не відпочити трохи?

В кінотеатрі я намагалася не звертати уваги на змішаний з різким запахом одеколону огидний запах поту, яким відгонило від товстуна. Я весь час вдавала, що мене дуже цікавить кінофільм, тому на невинну балаканину Ченя відповідала лише легкими усмішками та невдоволеними поглядами. Про інтриги Г. та його групи він не сказав жодного слова. Я, зрозуміло, теж не торкалася цієї теми.

За кілька хвилин до кінця сеансу Чень запропонував піти до ресторану. Я не стала довго розмірковувати і дала згоду. Чому б не розважитися? Проте я весь час була насторожі, щоб будь-якої миті перейти до оборони.

Та над всі сподівання Чень виявився справжнім джентльменом. Йому, бачте, забаглося випити зі мною, і тільки. Пити я вміла, тому й не боялася за себе. Щоб подратувати Ченя, я навмисне спитала:

— Ченю, кажуть, що в тебе аж дві квартири, одна на південному березі Цзялінцзяна, а друга — в Бейпеї. Це те, що всім відомо, а скільки їх у тебе в місті?

Він весело зареготав і нічого не відповів. Потім раптом заговорив, ніби звертаючись сам до себе:

— Біс його мамі! У того скупердя Цяня таке багатство

було, але вони напали на нього, мов сарана, порозтягали все до шитки і знаєш, як поділили?

— Авжеж, знаю. Це вже давно не таємниця. Саме тому я й кажу, що в місті у тебе тепер, мабуть, теж є квартира.

— Та де там! — він ковтнув з чарки і вибалушив очі. — У мене? Брешуть! Ха-ха! Як по правді, мені теж мало дещо перепастися. Та хіба це друзі? Я вчора навіть полаявся з ними!

— Яка несправедливість! — я долила йому в чарку вина. — Хто ж у них там за верховоду?

— Хто ж, як не Г.? Цьому негіднику слід було б хвоста підкрутити. Забув уже, як лизав начальству... коли був вістовим. Справжня повія, типовий... та й спільники його не набагато кращі! — Чень зі злістю грюкнув кулаком по столу, взяв чарку, але не відпив, лише скоса глянувши на мене, повів далі:

— А я, старий служака, колись уже... — він посміхнувся і смачно вилаявся.

— Та що ти, секретарю! — мені стало ніяково, до того ж я боялась, що в розпалі гніву він забуде про тих, хто його обділив, і, чого доброго, відіграється на мені.

— Мало не забула, — сказала я, щоб привернути його увагу, — два дні тому я випадково довідалась про одну річ. Нещодавно сюди з Шанхаю приїхало двоє: чоловік та жінка — з дуже сумнівною метою. З жінкою ми колись разом учились у середній школі. Вона одразу ж розшукала мене, певно, розраховує на мою допомогу...

— А яка ж у них мета? — спитав Чень і, піднісши чарку до рота, зробив великий ковток.

— Вони мають зв'язки з японцями та з Ван Цзінвеем.

— Хм, виходить, з нашими ворогами. Викинь їх із голови, от і все!

— А я хотіла начальству доповісти!

— Навіщо це тобі? — він нахилив голову й примружив одне око. — А може, встигла вже доповісти?

— Ще ні, вчора роботи було багато.

Чень витріщив очі, схопив мене за руку і, здається, від щирого серця порадив мені:

— Навіщо тобі стромляти носа в чужі справи? Скажу прямо: це не входить у коло твоїх обов'язків. Ти лише заплутаєшся і скрутиш собі в'язи. Ще невідомо, як розвиватимуться події далі. Сьогодні воно так, а завтра може бути зовсім інакше...

— Але... — перебила я його, — чому це ти таку справу назвав чужою. — Відверто кажучи, він налякав мене своїми порадами.

Чень глузливо хихотів, та раптом, насупившись, шепнув мені на саме вухо.

— Сестрице, ти така розумниця, а не можеш зрозуміти найпростіших речей.

Я почала здогадуватись, які найпростіші речі він має на увазі, і в мене аж мороз пробіг поза шкірою. Щоб уникнути неприємностей, я вирішила припинити цю розмову. Сьогодні товстун Чень мене пригощає, а хто посміє запевнити, що завтра він не відверне своєї морди від мене і не захоче скористатись чужим лихом для власного добра? Я нічого йому не відповіла, лише підняла бокал.

Проте наступна фраза, яку він сказав, примусила моє серце забитися ще тривожніше.

— А чи знаєш ти, що вони тобі не зовсім довіряють?

Я здивовано підвела на нього очі і, оскільки він далі не говорив, за хвилину з обуренням мовила:

— Що це значить — «не зовсім довіряють»? Я знаю — то все інтриги Г....

Чень примружив очі і, посміхаючись, сказав:

— На жаль, не зовсім так. Їм відоме твоє минуле.

Я розгублено всміхнулась. Чень помітив це і додав:

— Звичайно, нічого страшного, але хотів би тобі дещо пояснити.

Дивись, які медові речі повів. Чи не вважає він мене простакуватим дівчиськом? Сміх, та й годі! Я вмить викинула з голови всі сторонні думки і зосередила увагу лише на одному: як відбити той «мирний наступ», до якого він почав вдаватися? Але скажу чесно: Чень виявився людиною галантною, дуже піклувався про свою репутацію. Погомонівши ще трохи, ми з ним люб'язно розпрощались.

Повертаючись додому, я весь час розмірковувала над тим, що мені пощастило почути, але була дуже стомлена й ніяк не могла збагнути, чим це мені загрожує.

Я почувала себе, мов молодий боксер на рингу: раз промахнешся — і каюк тобі. Як мені виплутатися з цього становища? Здається, я починаю зневірятися в собі. І водночас не хотілося втрачати життя через цю банду.

9 жовтня

Вчора знову промучилася всю ніч: райдужні сні чергувалися з кошмарами.

Уві сні я знову побачила своє минуле, один за одним ожива-

ли образи тих, кого я вже давним-давно забула. Але дивно, серед них не було ні Шуньїн, ні Пії, хоч саме з ними я зустрічалася останніми днями. Виходить, сон — одна річ, а дійсність — зовсім інша.

Добре пам'ятаю, як весело сміялась я уві сні, та коли прокинулася, то відчула, що очі в мене повні сліз і аж сверблять. Я злякано простягнула руку до чола — дві сльозинки скотилися мені на щоки. Важко сказати, що діялося тої миті в мене на душі. Щось подібне сталося якимось зі мною й тоді, коли мені було років десять.

Старшу сестру віддавали заміж. Вона сіла у весільний панланкін і поїхала, гості порозходились, а я, зовсім одна, стояла у великій кімнаті й розглядала ліхтарики з барвистої шовкової тканини, дивилась, як служники квапливо збирали посуд, знімали чохла зі стільців. Мене все це так вразило, що я не знала, на кому зігнати свою злість, і, коли тітка покликала мене, а потім взяла за руку і повела геть, я раптом заплакала. Домашні казали, що мені шкода розлучатись з сестрою, але сама я знала: справа не в цьому.

Отож вночі я прокинулась з таким самим настроєм, і зовсім не тому, що згадала колишніх друзів! Ні! Яка радість від цих спогадів? Я б воліла краще викреслити своє минуле з пам'яті.

Я не витерплю, якщо така ніч повториться.

Минулого не повернеш, та й не хотілося б, щоб воно поверталося знову і ятрило давні рани!

Викликає подив ще одне: вчора вночі уві сні переплуталось і минуле, й сучасне. А сьогодні я бачила тільки минуле. Справді дивно!

А можливо, це сталося тому, що останніми днями я несподівано зустріла кількох давніх знайомих? Та все одно, який сенс повертатись уві сні до минулого, хай хоч яке воно радісне чи сумне. Від цього тільки на душі важчає.

Прокинувшись, я більше вже не змогла склепити очей. Кризь папір, що ним були заклеєні вікна, пробивалося тьмаве світло: чи почало розвиднятись, чи місяць ще не зайшов? Під час останнього нальоту була зіпсована лінія електромережі, й ще досі не зуміли її відремонтувати, а огризок стеаринової свічки пацюки поцупили. Кишеньковим ліхтариком я посвітила на годинник — стоїть... А все-таки непогано було б дізнатись, котра зараз година, може б, і на душі полегшало.

На моє щастя, в цей час на східцях в темному коридорі зацокотіли каблучки. Як дзвінко вони цокають! Це поверталася додому з нічної прогулянки офіцерська наложниця. Отже, зараз четверта година, вона завжди повертається після третьої.

Мені раптом здалося, ніби крізь нічний морок, крізь стіни я виразно бачу, як ця жінка граціозно піднімається східцями, як погойдуються в такт її ходи поли розкішного халата. Тут я згадала, що Шульїн обіцяла прислати мені сьогодні краму на плаття... та й черевички мої вже геть зносились.

Потім я задрімала знову. Розбудили мене звуки пострілів: один, другий, третій. Де ж це стріляють? Нараз перед моїми очима спливли обличчя людей, страчених таємно три дні тому. Їх було двоє. Не знаю чому, але останнім часом, як тільки зачую постріл, здригається серце — не можу зносити запаху крові.

Невже в мене справді розладналися нерви? Чому я сама на себе не схожа?

Ввечері того ж дня

Насилу викроїла собі вільний вечір. Мушу дякувати Ф. за те, що допоміг викрутитися.

Його ставлення непокоїть мене. Надто він уже чесний і сором'язливий. Якщо й далі так носитиметься зі мною, добра йому не бачити. Адже я приречена жінка.

Кілька днів тому він признався, що збирається відверто поговорити зі мною. Він уже не раз шукав відповідної нагоди, але я завжди під тим чи іншим приводом ухилялася від розмови. Не знаю, що він там подумає про мене, але я робила це не тому, що Г. та його компанія відбили в мене всяку охоту до таких зустрічей, і не тому, що я йому не вірила (хіба я не бачила, як він ставиться до мене?). Просто боялася зійтися з ним. Адже це тільки б нашкодило йому!

Якщо він зненавидить мене, почне лаяти... то це навіть краще, хоч я й не заслуговую цього. Буде гірше, якщо він збагне причину моєї стриманості. Тоді ні перед чим не зупиниться. Ітиме все далі й далі, поки не заплутається остаточно. Він наївний, як мала дитина, і дуже пристрасний у своїх почуттях. А я? Для мене вже давно закінчилися часи радісних сподівань.

10 жовтня

Свято минуло, як завжди. Всі працівники відділу, як у нас заведено, добровільно вийшли на свої ділянки, щоб простежити за всім, що там діялось. На цьому й зупиняться не варто.

Єдине, що заслуговує на увагу,— моя зустріч з Пін. Це вже третя.

Вперше тут я зустрілася з нею, коли була у Шуньїн з візитом у відповідь. Спочатку я навіть не впізнала її. Лише обличчя трохи нагадувало колишню Пін, а сама вона підросла, стала набагато гарнішою. Я зрозуміла, що це вона, тільки після того, як Шуньїн, назвала її на ім'я. Пін сказала, що й я дуже змінилась, стала зовсім не такою, як була в школі, і коли б зустріла мене де-небудь на вулиці, то ні за що б не впізнала. Оце новина! У відповідь я лише сумно посміхнулась. Ми поговорили ще трохи, і вона пішла.

— Як ти її розшукала?— спитала я Шуньїн, відчуваючи, що для цього теж була якась причина.

— Зустріла випадково на вулиці,— відповіла вона, ніби між іншим,— і запросила до себе в гості.

— То, виходить, ви сьогодні теж вперше побачилися,— мовила я, не вірячи жодному її слову. По всьому було видно, що вони вже й раніше зустрічались, але змушені чомусь приховувати це, інакше б Шуньїн не брехала. Проте я вдала, що нічого не помітила, перевела розмову на інше, а потім, ніби випадково, поцікавилась:

— наших однокласників, певно, тут немало. Хоча б Пін, я не знала, що й вона тут. Цікаво, де вона працює? Буде вільна хвилина, неодмінно завітаю до неї.

— Я не питала, де працює. Ми ще не встигли розговоритись, як ти зайшла і вона одразу ж заквапилась додому.

— Он як! Про мене вона не розпитувала?

— Про тебе?

— Моє питання, здається, було для Шуньїн несподіваним, і я поспішила внести ясність.

— Ти ж знаєш, я завжди до всього ставилась трохи упереджено. В школі ми з Пін часто сварилися, от я й подумала, що вона й досі недолюблює мене.

— Та ні, вона й не здогадувалась, що ти тут.

Посміхнувшись, я кивнула головою і змінила тему розмови.

Тепер я вже анітрохи не сумнівалась в тому, що Шуньїн працює за «дорученням». Я добре розумію, яку гру вона тут затіває. Хіба не пробувала й мене втягнути? Не збагну тільки, чого Пін до неї ходить. Чи справді вони, як запевняє Шуньїн, зустрілись несподівано.

У Шуньїн мені так і не пощастило що-небудь вивідати. Ця пані — колишній член комітету — над усі сподівання досягла неабияких успіхів.

Десь днів через три-чотири я знову побачила Пін. Це

справді була несподівана зустріч. Я призначила одній людині побачення в ресторані «Три, шість, дев'ять». Зійшла на другий поверх і одразу ж помітила Пін та ще якусь жінку. Вони їли тістечка. Коли б я знала, що і вона там, нізащо б туди не пішла.

Оскільки Пін була з подружкою, а я теж чекала знайомого, то ми лише сказали одна одній кілька слів, і я спустилася вниз.

«Дивина,— подумала я.— За такий короткий час я вже вдруге здибалась з нею. Може, вона зовсім недавно приїхала сюди, бо чому ж це я не бачила тут її раніше? Чи, може, ми настільки змінились за цей час, що не впізнавали одна одну? Чи знає вона що-небудь про мене?»

Останнім часом я боялася зустрічей з давніми знайомими, не хотілося б, щоб вони знали, як я тепер живу.

А надвечір наші шляхи зійшлися втретє.

Залишилося якихось півгодини до початку врочистого мітингу, який мав відбутися на міському майдані. Вона прямувала туди вулицею, коли рикша, який віз мене, наздогнав її; я вискочила з коляски і гукнула Пін. Під час розмови я спитала, як вона живе, де працює.

— Не знаю, що тобі й казати,— сумно всміхнувшись, мовила вона.— В усякому разі, тепер у мене хоч є постійна робота. Правда влаштувалась я лише місяць тому коректором в одному з видавництв.

— То виходить, ти зовсім недавно приїхала сюди?

Пін на мить замислилась, потім відповіла:

— З півроку тому. Спочатку мала кілька годин в школі.

— У видавництві, мабуть, цікаво працювати? — спитала я, не спускаючи очей з її обличчя.— І книжки можеш читати, скільки хочеш, і нових знань набувати. Адже так? А де ти саме працюєш?

— У видавництві Н.

— А, це в тому, що недавно відкрилось. Там випускають багато чудових книжок.

— Та, на жаль, зовсім ніколи їх читати.— Пін знову всміхнулась.— Правда, ті, коректуру яких доводиться робити, читаю від початку до кінця, а інші часом встигаю лише погортати.

— Якщо буде щось варте уваги, даси мені?

— А що тобі треба?

— Мені все одно, тільки було б цікаво.

— В такому разі даватиму тобі романи та п'єси; сама я не дуже люблю белетристику.

— Хіба тільки белетристика буває цікавою? А деякі полі-

тичні книжки? — Я навмисне підкреслила слово «політичні», щоб подивитись, як вона реагуватиме.

Та Пін лише посміхнулась і заперечно похитала головою.

— Тоді мені нічого тобі запропонувати.

Я зрозуміла, що мій допит зайшов надто далеко, так можна її підозру викликати. Зробимо передишку, нехай тепер Пін мене розпитує.

Проте вона йшла мовчки, злегка задерши голову, і про щось міркувала. Вона, здається, стала ще стрункішою, ніж була колись у школі, але тепер її вродо набула якоїсь виразності. Я відчула, як у мене, в глибині душі, заворушилося почуття заздрості. На її тлі я, безумовно, програвала. Колись у школі ми сварились лише тому, що жодна з нас не хотіла поступитись іншій хоч у чому-небудь.

Невже й тепер я без будь-яких причин знову гиркатимусь із нею? Важко сказати.

У цей час з нами порівнявся загін школярів, які, певно, теж поспішали на мітинг.

Пін прсвела їх поглядом, потім скоса позирнула на мене. Погляд був проникливий і водночас сповнений якоїсь особливої притягальної сили.

— Мені пригадався той рік, — сказала вона, — коли шанхайські студенти та учні-старшокласники розпочали рух за порятунок батьківщини і вирішили йти до столиці з петицією. Незважаючи на ніч, вони вирушили в путь і ранком прибули на приміський вокзал. Сипав сніг. Ми, школярі, вишикувались в колони, пішли їх зустрічати, точнісінько як ось ці хлоп'ята. Здавалося б, вже й не так багато років минуло відтоді, а як розійшлися наші шляхи! Багаті так і залишились багатими, невдахи — невдахами, бідні ж — ще біднішими! А от чи віддав хто-небудь з них життя за батьківщину, я й досі не знаю.

Я мимоволі почервоніла. Навіщо вона все це каже? Навмисне, чи що? Не інакше, як уже довідалась про мою роботу. Про всяк випадок треба бути обережною в розмовах з нею. Скориставшись моментом, я спитала її:

— До речі, ти не знаєш, хто ще з наших тут?

— Ти тут, — відповіла вона зі сміхом. — І ще — та ти й сама знаєш — Шуньїн. За ці роки всі пороз'їжджались, у кожного тепер своя доля. А ти майже не змінилась.

Від подиву в мене навіть засмикало віко.

— Та що ти, я ж так постаріла.

— Я не про те, чи постаріла, чи ні, — багатозначно посміхнулась Пін. — А про те, що ти і в розмовах, і в поведінці залишилась такою ж, як і була.

— Вдачу не так просто змінити,— відповіла я.

— А пам'ятаєш, як ми розгорнули кампанію за право вибирати собі викладачів, і наш директор від хвилювання крутився дзигу? Після того вся школа почала до тебе придивлятися.

«Навіщо вона ворушить минуле?»— подумала я, усміхнувшись, але нічого не відповіла.

А Пін повела далі:

— Потім шкільне начальство попросило твоїх батьків вплинути на тебе, і ті перестали висилати тобі гроші. Здається, того року після літніх канікул батько примусив тебе перейти до іншої школи.

— Все це, мов сон, навіщо згадувати? — Я хотіла показати Пін, що ця розмова мені не подобається, та вона не звертала уваги.

— Потім ми вирішили опечатати вчительську, пам'ятаєш? Тоді виникла суперечка, але ти виступала за найрішучіші дії!

Що я могла їй відповісти? Я відчула, як мінюсь на виду, але доклала всіх зусиль, щоб усміхнутись і не видати свого хвилювання. Пін жодного слова не сказала про моє теперішнє становище, але я була певна, що їй все відомо, і вона навмисне затіяла всю цю розмову, аби якнайболючіше вразити мене. Краще б вилаяла мене в вічі, ніж так знущатись. Я ж зрештою не бездушне створіння!

— Досить Пін! Досить тобі! — ледве стримуючи гнів, сказала я.— До чого тут минуле. Давай краще про сьогоднішній день поговоримо. Скажи мені, як ти зустрілася з Шуньїн?

— Зовсім випадково,— байдужим тоном відповіла вона.— Так само, як і з тобою сьогодні.

Я торжествуюче посміхнулась, відчуваючи, що тепер настала моя черга переходити в наступ.

— А вона мені тоді сказала, що приїхала тебе розшукати!— навмисне збрехала я.

— Так і сказала? Що ж, їй видніше.

— До речі, Пін, ти знаєш, звідки вона приїхала?

— Каже, що з Шанхаю.

— А з якою метою, тобі відомо?

— Не зовсім,— розгублено мовила Пін.

Не може бути, щоб Пін з її гострим розумом після розмови з Шуньїн не змогла її розкусити. Не вірю, ніби вона шукала Пін лише для того, щоб позгадувати про минуле і не спробувати залучити її? Я глузливо посміхнулась.

— Ти справді не розумієш, з якою метою вона приїхала? — завдала я ще одного удару.

— Не розумію, — допитливо подивилась на мене Пін.

Я хотіла було пояснити їй, але передумала й сказала:

— Мине час, все зрозумієш.

Після цього до самого майдану ми йшли мовчки.

Під час мітингу Пін ні на крок не відставала від мене, можливо тому, що у величезному натовпі, окрім мене, в неї не було інших знайомих. Вона мовчки, мов тінь, ходила за мною. Спочатку я не звертала на неї уваги, але поступово її присутність почала бентежити мене. Це подумують, що ми з нею заодно. Я помітила, що до нас, здається, вже придивляються. Біс їх знає, про що вони там шепочуться, але по всьому видно, що ми привертаємо до себе увагу.

До того ж Пін пильно дивилася на кожного, хто вітався зі мною.

А коли я повернулась, щоб перекинутись словом з одним із своїх знайомих, то краєчком ока помітила, що Пін у цей час з кимось переморгується. Виходить, вона багатьох тут знає.

— Пін! Поглянь, там з тобою вітаються! — вирішила я перевірити, як вона на це зреагує.

— Справді, хтось махає рукою, — радісно відповіла вона. Але я його не знаю. Це, певно, твій знайомий. Давай підійдемо.

Посміхнувшись, я поклала їй на плече руку й сказала

— Оскільки ти його не знаєш, то не звертай уваги, яке нам діло!

Треба бути обережною. Пін — людина небезпечна.

Тепер я зрозуміла, чому вона не відстає від мене ні на крок. Це пояснюється не її пасивністю, а, навпаки, активною роллю: хоче, щоб її друзі (а їх тут, зрозуміла річ, немало) добре запам'ятали мене. Просто кажучи, вона виставила мене напоказ, щоб потім мені було важче працювати! Це ж треба, так пошитися в дурні! Ніколи не думала, що легко спіймаюсь на гачок.

Влипла так, що вже не викрутишся, краще піти звідси.

— До тебе у видавництво можна зайти? — спитала я прощаючись.

— А чом би й ні? — усміхнувшись, відповіла Пін. Що крилося за цією усмішкою, я так і не зрозуміла.

Ясно одне: Пін — людина небезпечна.

Зазнавши поразки, я пішла блукати міськими вулицями, вибираючи найлюдніші місця. На шляху мені трапилася книжкова крамниця фірми Н., мимохить зазирнула туди, пройшлася вздовж полиць і зупинилась біля напису «Новинка». За хвилину почула, як за моєю спиною хтось шепочеться. У мене закалатало серце. Шкода, що у вітрині з новинками немає скла, тоді б я бачила все, мов у дзеркалі. Та ось шепіт стих і натомість пролунав дзвінкий сміх. Я була певна, що це Пін регоче, хутко озирнулась і побачила двох зовсім незнайомих жінок. Жодна з них нічим не нагадувала Пін. Я швидко відійшла від них, відчуваючи, як у мене падає обличчя. На моє щастя, ніхто цього не помітив.

«Щось не везе мені сьогодні,— подумала я.— Мало ще однієї дурниці не зробила».

Виходячи з крамниці, я в дверях нашттовхнулась на якогось юнака років двадцяти. Його обличчя здалося мені дуже знайоме, я уповільнила крок, озирнулась. Він стояв на порозі й дивився мені вслід. Ну, звичайно, ми з ним десь бачились. Я мимоволі всміхнулась. Він у відповідь кивнув головою. Та коли його заступили перехожі, я повернулася й пішла, не перестаючи думати про цю зустріч.

Згодом я пригадала, що було це вісімнадцятого вересня. Ми навіть розмовляли тоді: я намагалася «прощупати» його.

Біля входу до благодійної їдальні, як завжди, юрмилися люди. Я спробувала обійти натовп, та раптом поміж брудних, обірваних жебраків побачила жінку в ошатному вбранні. Вона посилено розмахувала руками і лаялась на чім світ стоїть. Перед нею, покірно схиливши голову і шанобливо посміхаючись, стояв поліцейський, певно, намагався владнати конфлікт. Жінка несподівано повернулася в мій бік, і я відразу ж, хоч і здаля, впізнала Жун.

Не завадило б дізнатися, що ж все-таки сталося, потім я відігралася б на ній, але не хотілось потрапляти їй на очі. Я стала осторонь і почала прислухатися до розмов.

Виявляється, коли Жун проходила повз їдальню, звідти несподівано вискочив схожий більш на чортеня, ніж на людину, хлопчисько з мискою якоїсь юшки, нашттовхнувся на Жун і облив її з ніг до голови. Хлопчисько той працював служником у їдальні, от Жун і вимагала, щоб до неї вийшов адміністратор. Я лише зараз звернула увагу, що Жун вбрана в рожевий шовковий халат на підкладці з жовтогарячого шовку. Певно, вперше вирядилася в нього і, можна вважати, востаннє.

Я знала, скільки він може коштувати, і подумала, що це «важливе питання» навряд чи буде вирішене тут, на місці: тому я перетнула вулицю й попрямувала до клубу «Товариства С — S», щоб простежити, хто туди прийде сьогодні. Нам давно наказували звертати найсерйознішу увагу на цю установу, оскільки там, за деякими відомостями, останнім часом почали збиратись чи то праві, чи то ліві і коять всілякі безчинства.

Плетені крісла на веранді першого поверху майже всі були зайняті. Я нарешті знайшла вільне й сіла. Починало темніти, але світла ще не вмикали. Відкинувшись на спинку крісла, я заплющила очі й забулася. Від утоми я нічого не чула, ні про що не могла думати.

Перед очима в мене одно за одним, то збільшуючись, то зменшуючись, пропливали рожеві та жовтогарячі кола, такі ж самі, як новий халат Жун. В голові зринали уривки думок: «Обидва кольори чудові, тільки Жун вони зовсім не до лиця. Гроші вона, певно, отримала... Сьогодні їй все-таки не пощастило, але так їй і треба! Адміністратор ідальні навряд чи захоче платити їй, та й з якого дива?» Від цієї думки мені стало веселіше на душі, але в цілому настрої не покращав.

У мене був якийсь дивний стан, я не могла зосередитись.

Коли ж я нарешті розплющила очі, веранда майже обезлюдніла.

Я знічев'я потяглася і хотіла було підвестись з крісла, але вії мимохить склепилися знову. Раптом почувши, що до мене хтось підходить, я розплющила очі й зустрілася зі спрямованим на мене поглядом.

— А-а... як же я не помітила вас раніше?

— Я тільки зайшов.— По тону я зрозуміла, що це на нього я наштотвхнула, виходячи з книгарні, і він упізнав мене.

— Купили щось цікаве? — спитала я.

— Нічого не купив, — відповів він і перевів погляд на вільне крісло поруч зі мною, ніби розмірковуючи, сідати чи ні.

Я помітила його вагання і вирішила допомогти:

— Ви нікуди не поспішаєте? Тоді сідайте, побалакаємо. Познайомилися ми з вами вісімнадцятого вересня, а тепер зустрілися десятого жовтня. Дивний збіг.

— Так, адже сьогодні свято революції¹. Він повільно опустився в крісло, відкинувся на спинку і випростав ноги.

Я звернула увагу на те, як просто й щиро він відповів і мимохить усміхнулась. Як же його звати?

— Я забула ваше ім'я, не нагадаєте?

¹ Річниця буржуазно-демократичної революції 1911 р.

— А я, здається, пам'ятаю тільки ваше прізвище...— Він схилив голову, ніби намагаючись щось пригадати.

Не втримавшись, я усміхнулась і підказала:

— Перший ієрогліф у переліку китайських прізвищ. Хіба я не казала вам про це минулого разу? А ваше прізвище там на якому місці?

Він дивився на мене, стримано всміхаючись. Я навмисне голосно засміялась і почала називати всі прізвища підряд, час від часу перепитуючи:

— Дійшла до вашого?

Поступово мені вдалося розвіяти його стриманість, і він став балакучішим.

Я довідалась, що він із студентів-біженців з Пекіна, перейшов лінію фронту. Про сім'ю давно нічого не знає. Я сказала йому, що працюю в прифронтовій смузі й одразу ж пошкодувала. А втім, що інше я можу сказати? Мені так хотілося бути з ним відвертою, розмовляти без всякої дипломатії. Не знаю чому, але я відчула якусь симпатію до нього.

Його голос, інтонація дивували і зворушували мене. Я жадібно прислухалася до того, що він розповідав, хоч часом навіть не вловлювала суті.

— Скажіть, у вас є приятель? Справжній, найщиріший? — несподівано спитала я, сама не знаючи навіщо, і усміхнулась. Відчула, що обличчя в мене почервоніло.

Моє запитання на мить спантеличило К., але за хвилину він піднесено відповів:

— Звичайно, є. У кожної людини є друзі, а от хто з них найближчий — важко сказати.

— Ну, а ваш найближчий приятель,— я прикрила рот рукою, щоб він не помітив усмішки,— жінка чи чоловік?

— Чоловік,— трохи вагаючись, відповів К., дивлячись кудись удалину.— Бачите, людей, які поділяють твої погляди і схожих з тобою вдачею, немало. Але тепер мені стало ясно, що найближчим з них був один, той, з яким я колись ділив радість і горе.

Я промовчала, подивилась на нього і тяжко зітхнула.

Насупившись, К. повів далі:

— Він ніколи й нічого не приховував від мене. Бідолашний, він ніяк не міг знайти свого місця в житті, тому був розчарований, в усьому вагався, до всього втратив інтерес... Свого часу він був неабияким життєлюбом, та коли довідався, що дівчина, яку він кохав, має намір встановити зв'язки з небезпечними людьми, зневірився в своєму коханні. Чого він тільки не робив, аби врятувати її. І не лише тому, що любив. Він вважав

її дуже розумною і здібною, бачив у її вдачі більше хорошого, ніж поганого, та, на жаль, саме розум і вивів її на шлях згуби.

— А-а! А він... — від хвилювання я навіть почала затинатись. — Він... чому ж цей ваш приятель так і не зміг врятувати своєї коханої?

— Певно тому, що на той час він і сам не прийняв якогось певного рішення. І потім, він був дуже м'якої вдачі. Викладав тоді у середній школі, а та дівчина — в початковій, їх...

Не в змозі стримати хвилювання, що раптом охопило мене, я тихо зойкнула! «Це він...» Звідки ж К. знає його? Але я одразу ж взяла себе в руки і силувано всміхнулась.

— А як його звали?

В цю хвилину на веранді несподівано засвітили світло, і я побачила спрямований на мене ясний погляд. За зовнішнім спокоєм К. ховався глибокий сум.

Тут я раптом помітила, що моя рука чомусь лежить на його руці. Я обережно зняла її й спитала:

— А де він зараз?

— Можливо, десь тут, поблизу, а можливо, що й там, на краю світу. — Він з легкою усмішкою пильно подивився на мене. — В наш час важко сказати, де хто перебуває.

Я знову зітхнула і, опустивши голову, подумала, чому б не сказати йому: «Якщо це справді так, то я знаю вашого приятеля. І не лише знаю, а й є та сама...» — але мені забракло сміливості.

А може, це в мене просто уява розігралася? Адже ніхто не скаже напевне, що той, про кого розповідає К., і є саме він?

Щось у мене нерви останнім часом розхиталися — це, мабуть, і люди помічають.

З клубу я вийшла з каменем на душі. Найдивніше те, що мені весь час здавалось, наче я чую голос К., а моя рука ніби тримається за його руку.

23 жовтня

Хінін, видно, таки подіяв: вчора лихоманка вже не трусила мене. Сьогодні теж мав бути напад хвороби, але я почуваю себе нормально. Лише тіло ослабло і в роті пересохло, язиком ледве ворочаю, однак голова в мене вже не болить і не паморочиться.

А того дня, коли температура була дуже висока, страшно боліла голова, я весь час марила. І досі виразно бачу, як обличчя десятків людей раптом перетворились на черепи. Ніяк не могла збагнути, де я: чи десь серед поля, чи в своїй, схожій на в'язничну камеру, кімнатці. А обличчя знайомі й незнайомі,

мов зграї пацюків, насуваються з усіх боків, кружляють довкола, потім здавили мене так, що й дихати важко. Та ось нарешті вони відступили, пороззявляли пащі й заходилися стрибати: все швидше й швидше. Я вже не розрізняла облич, вони стали схожими на м'ячі. Ледве пересуваючи ноги, я спробувала вибратися з цієї круговерті, та нараз пролунав якийсь дивовижний звук, і я знову побачила замість м'ячів білі черепи з глибокими западинами очниць. Зі злістю розштовхуючи їх, я поволі рухалась вперед, прагнучи вирватись із цього страшного кільця, а довкола все лунали ті ж самі дивовижні звуки. Від миготіння білих черепів з чорними очницями мені стало моторошно, і я знепритомніла. А коли зусиллям волі примусила себе розплющити очі, то зрозуміла, що я все ще лежу у власному ліжку, а наді мною схилилося чиєсь тупе, запливле жиром обличчя зі свинячими очницями. О, так це ж моя домовласниця!

Зараз не можу навіть згадати про це без страху, а тоді не відчувала нічого, крім гніву й ненависті.

З розгубленого вигляду моєї господині я зрозуміла, що, мабуть, наговорила всякої всячини, коли була непритомна... певно, голосно кричала, інакше, чого б їй заходити до моєї кімнати? Кепська справа. Коли б я не бовкнула чогось зайвого.

Пам'ятаю, як мати перед смертю теж часто марила, і завжди про найпотаємніше, що доти ховала глибоко в душі. Якось їй приверзлося, ніби вона приготувала дві чашки отрути: одну для себе, другу для тієї злющої відьми (батькової наложниці). Насправді, нічого такого не було, але наложниця скористалась цією нагодою, щоб наструнчити батька проти мене. Що потім діялося, важко навіть уявити!

Отже, слід було б довідатись, про що я базікала, поки лежала без пам'яті. Спитала господиню. Мовчить, гладка свинюка, але її хитра посмішка свідчить, що слухала вона з великим задоволенням. Добре, коли б я говорила лише непристойні слова, я ж марила, тож не дивно, що могла верзти всякі нісенітниці. Гірше, коли я вибовкала щось серйозніше, як мама тоді...

Господиня сказала, що мої вельмишановні друзі не провідували мене. Яке щастя!

Хвороба поволі відступає, і я з кожним днем почуваю себе все краще, але на моральне зцілення немає ніякої надії. Боюсь, коли б моя душевна недуга не викликала нових нападів лихоманки.

Чи є які-небудь ліки від душевного болю? Не знаю.

Глянула на попередній запис, зроблений десятого жовтня —

лише десять днів пройшло відтоді, а здається, минув цілий десяток років. Зараз пригадую те, що сталося за тиждень перед нападом лихоманки і переконуюсь: так, саме душевні хвороби довели мене до того, що я втратила впевненість у собі.

Почалося все ось з чого: мені подзвонив Р. і спитав, чому я не доповідаю про хід виконання дорученої справи. Як тільки я почула його голос, у мене миттю виникла думка, що хтось стоїть поруч з ним і нашіптує на мене!.. Собака!

Потім з'явився Г. і сказав, що йому доручили перевірити, як іде моя робота. Цим він, над усяке сподівання, показав своє справжнє обличчя. Це було досить благородно з його боку. В той же час він удав з себе заклопотаного лише справою. Мене аж занудило. Будь я проклята, коли забуду, як цей паскуда приставав до мене... Щоб він тоді відчепився, я кілька разів переводила розмову на службові справи, а він з презирством кидав мені у відповідь: «До біса твої справи! От коли ти перестанеш пручатися, ото буде найважливіша справа!»

Хто б міг подумати, що сьогодні він буде таким серйозним? Ні, мене не обдуриш. Сподівається начальницьким тоном добитись того, чого не зміг досягти брудними домаганнями. Гадає, що я злякаюсь, одразу стану лагідною, змахну сльози, засміюсь і кинуся йому на шию... Ах ти, собаче поріддя! Та я тебе наскрізь бачу!

Я добре розуміла, що ніякі пояснення не допоможуть, але й мовчати не слід.

Слухаючи мене, він час від часу кидав у мій бік гострі, мов зміїні зуби, погляди, неначе вишукував у мене найдошкульніші місця, і задавав несподівані запитання, намагаючись збити мене з пантелику:

— Отож, по-твоєму, його немає тут?

Я не знала, що відповісти, й сказала:

— Щоб напасти на його слід, треба мати більше даних. Сподіваюсь я матиму їх.

В кінці розмови я ще раз нагадала йому про це. Тут Г. холодно посміхнувся:

— Навіщо б ото я голову морочив? Сказала б прямо, що не хочеш братися за цю справу!

Я аж пополотніла. Бачили таке нахабство? Та хай сам Р. викличе мене, я й там не мовчатиму. Я хотіла заперечити, але Г. грубо увірвав мене:

— Спочатку ти пробувала взагалі відкрутитися від завдання, тепер кажеш, що матеріалу замало. Все базикаєш, а діла не робиш. Потрібні тобі дані, от і добувай їх. Стосовно іншого — тобі досвіду не позичати... — Г. голосно зареготав.

Це вже було занадто! Досі мене ще ніхто так не ображав. Горюїться тут переді мною, а сам і собачого лайна не вартий.

— В такому разі нехай цю справу комусь передоручать! — зі злістю відповіла я.

— Тепер уже пізно! — глумливо посміхнувся він. — І потім, якщо вже ти не можеш напасти на його слід, то де гарантія, що це зуміє зробити хтось інший? Справа, по суті, проста, а ти навмисне все ускладнюєш. — Він раптом насупив обличчя і заявив мені начальницьким тоном: — Керівництво дає тобі десять днів, ясно?

Мені набридло сваритися з ним, і я кивнула головою. З якої речі я буду показувати свою слабкість? Все одно співчуття не діждуся. Перед тим, як іти, він ще раз, злорадно посміхнувшись, спитав:

— То, по-твоєму, його немає тут?

Я нічого не відповіла. Тоді я не надала його словам ніякого значення.

Після того як Г. пішов, я з півгодини не могла отямитися. Мені не сила було ні проаналізувати, ні дати оцінку тому, що сталося, лише хвиля за хвилюю спливали спогади. У мене вже давно склалася думка, що приятель, про якого ми вели мову з К., і є Чжао. Проте, хоч я намагалася під час наступних зустрічей знову перевести розмову на цю тему, щоб вивідати щось новеньке, К. уперто відмовчувався і, позираючи на мене, злегка посміхався. А одного разу він почав був говорити та раптом затнувся і злякано вирячив очі. Мені стало шкода його, і я перестала розпитувати.

Під час наших зустрічей я багато чого дізналась, але то все було не те, що мені потрібно.

Зрештою хто він такий — приятель К.? Послухаєш, ніби й Чжао, а ніби й не він.

І чи знає К., що я..., про мої стосунки з Чжао? Теж важко сказати.

Чому ж він раптом замовк? Чого злякався?

Не розумію, зовсім не розумію! Прямо голова йде обертом! О боже! Хіба я не докладала всіх зусиль, щоб знайти його!

Чому саме це так зацікавило Г.?.. Особливо наполягав він останнього разу. І тон, і дивне запитання, поставлене аж двічі, насторожили мене. Можливо, я вже тоді мала рацію, коли подумала, що всі матеріали сфабрикував Г.? Хоче, як не києм, то палицею, примусити мене кинутись йому на шию. Коли так, то на легку перемогу хай не сподівається!

А якщо й не так, то Г. однаково скористається моєю невдачею і почне поширювати чутки, ніби я не хочу виконувати

мивання або навмисне марную час, щоб на згадку про минуле дати змогу Чжао зникнути. Ех! Спробую ще раз. Найгірше, що мені справді зараз немає за що вхопитись, навіть на слід Чжао не можу натрапити.

Ще й ще раз пригадую всю нашу розмову з Г. і схиляюсь до висновку: друге моє припущення наймовірніше. Ніколи не думала, що тепер, коли я вже досягла певного становища, доля знову зведе мене з Чжао. Як жорстоко вона часом сміється над людьми!

24 жовтня

Хазяйка з самого ранку допікала стареньку служницю. Та, бачте, розвісила одяг провітрюватися, і його зразу ж поцупили. Злодії останнім часом геть знахабніли. Товстуна Ченя теж обікрали. Він лаяв поліцейських на чім світ стоїть, кричав, що вони тільки й знають, що жерти та випорожнюватись. Не зуміли навіть своєї поліцейської дільниці вберегти, злодії й туди «робили візити» аж двічі чи й більше. А що вдієш? Ціни на рис ростуть, мов вода під час повені. Коли й далі так буде, то скоро й самі поліцейські злодіями стануть.

Погода чудова, отже, слід чекати повітряних тривог. Сьогодні я почуваю себе краще. Але як згадаю про десятиденний термін, на серце одразу ніби камінь лягає. Зовсім не тому, що боюсь не вкластися. Зрештою це таке ж саме завдання, як і багато інших. З моїм досвідом впоратися з цим неважко! Проте я ще й досі не вирішила, чи розшукувати мені Чжао взагалі.

Сьогодні мені чомусь здається, що я неодмінно знайду його, а вчора, як не дивно, була іншої думки.

Коли пропасниця не полишить мене, то все вирішиться само собою. Та хінін, як на гріх, подіяв дуже ефективно, отже, без мене, мабуть, не обійдеться. Гаразд, що має бути, того не минути. В усякому разі, я вже дещо придумала.

Почну з К., а тоді візьмусь і за Шуньїн; ця пані — колишній член комітету — викликає в мене підозру. К., безумовно, багато чого знає, але досі ніяк не вдавалося хоч що-небудь вивідати в нього. Що ж до Шуньїн, то я не вірю, що вона така вже непорочна і водить знайомство лише зі своїми колишніми однокласницями — Пін та мною. У неї, я певна, теж знайдеться немало «матеріальцю», який би став мені в пригоді.

Мої розмірковування урвав Ф., що несподівано зайшов до мене. Довелося бути ввічливою і запропонувати йому посидіти.

Помітивши, що він чимось схвилюваний, я всміхнулася й спитала:

— Тебе хтось скривдив? Може, признаєшся старшій сестриці?

Останнім часом варто було Ф. зустрітись зі мною, як ураз на обличчі в нього з'являвся вираз тривоги. Не знаю, відколи це почалося, але в розмовах з ним я вдавалася до грубувато-поблажливого тону, однак потім перейшла на інтимніший. Та сьогодні, не знаю чому, голос мій звучав не зовсім природно.

Коли ж Ф. спробував відбутися лише пісною усмішкою, атмосфера стала ще обтяжливішою. У мене й так було паскудно на душі, але я давно звикла не показувати на людях свого настрою. Якщо Ф. образився, що я не досить відверта з ним, однаково нічого не буду пояснювати. А щоб він і зовсім не скис від мого недоречного питання, я лагідно подивилась на нього.

— Гадаю, тепер ми не зможемо так часто зустрічатись,— тихо мовив він і спохмурнів ще дужче.

Від несподіванки у мене аж серце здригнулось, але я одразу ж примусила себе посміхнутись.

— Мене перевели на іншу роботу, наказ... учора підписали.

— Он що...— Я зітхнула.— І куди ж тебе перевели? Далеко?

— Не дуже. В район Н., автобусом лише годину їхати. Робота ніби та ж сама, але я певен, що зроблено це навмисне.

— Гадаєш, навмисне? — злякано перепитала я.

— Так, я певен. Боюся, що однією з причин...— Він глянув на мене і опустив очі.— Словом, через те, що останнім часом ми з тобою надто здружились!

Я не могла стримати усмішки.

— Дивно! — Однак серйозний вигляд Ф. примусив мене змінити тон: — Хай що хочуть, те й роблять! Невже я... А взагалі, кому яке діло до того, з ким я здружилась? Вони не мають права втручатись.

— Воно-то так, але...— він кинув в мій бік сповнений вдячності погляд.— Саме тому вони й вирішили відігратися на мені, бо в твої справи тикати свого носа не зважаються.

Аж ніяк не думала, що Ф. такий наївний. Я відповіла йому гіркою посмішкою. Через свою нервозність, м'яку вдачу та якусь дитячу безпорадність, яка виявлялась майже в усіх випадках, він увесь час чогось боявся. А це могло викликати лише жалість, а не повагу до Ф. Хоч я й співчувала йому, та часом хотілося навіть поглузувати з нього. У мене

зникло бажання продовжувати розмову, і я, ледве стримуючись, щоб не показати свою зневагу, намагалася бути якомога лагіднішою з ним.

— Ще є одна причина, таке неподобство рідко трапляється! — обурено вигукнув Ф., а потім тихіше спитав мене: — Та ти, мабуть, знаєш?

Я заперечно хитнула головою:

— Нічого не знаю, бо кілька днів хворіла.

— А-а, я й забув, що ти хворіла! Якщо розібратись, то справа зовсім дріб'язкова. — Чи то Ф. вже махнув на все рукою, чи хотів показати, що це справді так, в усякому разі, говорив він набагато спокійніше: — Почалося все через гроші, через те, що здобич не поділили! Історія з махінатором Цянем тобі відома. Так от, останніми днями викрили ще з десятків таких, як він. Дещо зуміли приховати від вищого начальства й поділили між собою. Скільки всього їм дісталось, я напевне не знаю, але кажуть, що близько ста тисяч. А ми, дрібнота, лише облизня дістали. Ти бачила таке нахабство? Але ще більше обурення викликає те, що сталося потім... — Ф. помовчав і вже зовсім тихим голосом швидко повів далі: — В числі тих спекулянтів двоє виявилися дуже спритними — домовилися з нашими про співробітництво. У них — капітал, у наших — сила й влада. Відтоді й почалося. Операції набули ще ширшого розмаху. Я вже не кажу про притримку товарів з метою наганяння цін. Зайнялися контрабандою: з окупованих ворогом районів везуть промислові товари, а звідси вивозять місцеві, — організували справжню взаємну торгівлю. Нового в цьому, звичайно, нічого немає. Кілька років тому мені довелося бачити щось подібне в іншому місті, але там все це робилось по справедливості: кожен з учасників отримував свою пайку. Я сказав про це нашим — і все зіпсував!..

Розповідаючи мені, Ф. весь час нервово потирав руки і не зводив з мене погляду. Було ясно, що він відчував себе скривдженим.

— Невже вони саме за це й покарали тебе?

— Відверто цього мені ніхто не сказав. Але наступного дня мене зустріла Жун й поздоровила з майбутнім збагаченням. Я злякався, що саме вона мала на увазі? Без підстав вона б не дозволила собі чогось такого. А ще через день, тобто вчора, видали наказ про моє переведення в інше місце. Хіба це випадковий збіг? Боюсь, що справа цим не закінчиться. Тепер вони шукатимуть нагоди, щоб остаточно розправитись зі мною...

— А може, ти помиляєшся.— Я хотіла заспокоїти Ф., але його тривога й розгубленість викликали в мене лише почуття зневаги.— До того ж твоя робота анітрохи не гірша від попередньої.

— Що ти, що ти! — з обуренням вигукнув він.— Ти ж знаєш, у тому районі...

— Повно учбових закладів, це я добре знаю. То й що ж? — Я ледве стримувала роздратування.

— У тому то й річ! — сумно зітхнув Ф.— Саме цього я й боюсь. Я вже колись мав нагоду працювати серед студентів. Просто жаж!

— Надто сумні наслідки були чи навпаки? — мимохіть засміялась я.

— Я не про те. Складність там була особлива: не знаєш, як писати доповідні. Широ кажучи, окрім членів гоміньдану та його молодіжної організації, майже всі студенти в тій чи іншій мірі настроєні опозиційно. Навіть члени гоміньданівських організацій, крім їхнього нечисленного керівництва, викликають певну підозру. А взагалі, студенти — люди хороші, ширі, тільки надто нетерплячі. Однак начальство вимагає доповідних, от і гадай, що тобі писати. Сказати, що вони настроєні лояльно — не зовсім правильно, що ні — теж несправедливо.

Ф. скрушно похитав головою й зітхнув. Потім, випроставши ноги, відкинувся на спинку стільця, винувато подивився на мене, ніби просив зрозуміти, в якому становищі він опинився, й поспівчувати йому.

Я злегка кивнула головою, згадавши, як сама була студенткою... Ф., звичайно, через свою дріб'язкову метушню та страхопудливість хоч і не викликає особливої симпатії, але добре вже те, що він не втратив людяності. Мені стало шкода його, і я спитала:

— Що ж ти думаєш далі робити? Твій досвід...

— Мій досвід,— перебив він мене,— підказує, що слід писати якнайбільше доносів.

— О! — злякано вигукнула я і поточилась назад, ніби вгледівши отруйну змію. Мені стало страшно і водночас огидно.

А Ф. з гіркою посмішкою вів далі:

— Нічого не вдієш. Треба ж якось собі на харчі заробляти, і не лише на харчі, а й життя зберегти. Бо як же інакше? — він нерішуче простягнув руки вперед, подивився на них, склав до купи і потер долоні. Губи його скривились у холодній усмішці, за якою він хотів приховати й муки свого сумління,

й душевний біль. Я стежила за кожним порухом його рук, і мені раптом здалося, ніби вони густо вкриті кривавими плямами. Серце моє закалатало, я мимохіть перевела погляд на свої і раптом зрозуміла, що й вони не чисті. І все ж я не згодна так широко й відверто, як Ф., визнати, що ладна на все, аби тільки мати шматок хліба й зберегти собі життя. Рвучко схопившись з місця, я зі злістю вигукнула:

— Немає тепер людей на світі! Ми стали гіршими за звірів!

— Мені часом теж хочеться кинути все це.— Ф. повільно підвівся.— Припустимо, що я так і зроблю, та хіба мало охочих знайдеться на моє місце? Вони залюбки писатимуть доноси у всі інстанції.

Я голосно зареготала, але, зачувши власний голос, злякано замовкла, а тоді кинула:

— Гаразд, досить! Ти, я бачу, знайшов непоганий спосіб, як заспокоїти своє сумління! Ха-ха!

— Не зовсім так. Спершу мене мучили страшні кошмари, а вдень здавалось, ніби хтось весь час ходить назирці за мною і може несподівано вбити. Не мав ні хвилини спокою, а тепер все це виходить мені боком: я став боягузливим, недовірливим. Лікар каже, що в мене виснаження нервової системи. Вони, певно, знають про стан мого здоров'я, от і переводять, щоб доклати остаточно! Проте, подумай сама, чи можу я не виконати наказ?

Буркнувши ще щось, Ф. рушив до дверей. У мене від болю стислося серце. Дивлячись услід, я спробувала втішити його:

— Хіба можна так похмуро сприймати життя?

Ф. зупинився, глянув на мене і, ткнувши себе пальцем у груди, відповів:

— Ти навіть уявити собі не можеш, що зараз діється у мене на серці... Там не лишилось ніяких сподівань. Боюсь, коли б наша зустріч не була останньою.

Я підступила до нього і, не маючи сили сказати хоч слово, мовчки подала руку. Він схопив її, почав стискати все дужче й дужче. Пальці у нього були холодні мов лід.

Потім він обережно випустив руку, якимось дивно посміхнувся й пішов.

Я кинулась до ліжка і впала на нього, відчуваючи, що зараз почнеться новий напад лихоманки. Проте все обійшлося. Тільки серце, здавалось, палахкотіло вогнем. Спалити б у цьому вогні весь світ, а потім і самій згоріти!

Надійшов наказ: посилити активність. До управління прибуло кілька невідомих типів, і тепер воно нагадувало помийницю, куди почали злітатись жуки-гнойовики,— тому серед мух зчинився справжній переполох. Ніхто не знає, що ці «гнойовики» замишляють, і навіть їхні пики не всім пощастило бачити. Проте «мухи» шепочуть одна одній, що це саме ті, кого називають заколотниками. Зроблять свою чорну справу і зникнуть, (а людей потім ще довго колотить). Вже не раз так бувало, хіба я не знаю?

Поповзли чутки про якісь таємні плани, всі тремтять від страху. Коли б це не вплинуло на...

Наказ про посилення активності було видано з метою ще більше зміцнити єдність тилу й фронту... Хай їм біс! Не дивно, що товстун Чень, коли я йому розповіла про Шуньїн, радив мені не стромляти свого носа в чужі справи! Не дивно, що Шуньїн, як тільки заходила мова про роботу її чоловіка, починала плести щось невиразне.

Кажуть, що останніми днями скрізь провадять обшуки та арешти, тільки в місті М. одразу взяли понад дві сотні чоловік! А вчора я чула, що й до нас «було запрошено» кількох осіб, приймали їх дуже «люб'язно»...

...Уже почався сезон туманів. Пройшлася вчора однією з вулиць і звернула увагу на те, скільки нових крамниць відкривається. Деякі вже працюють, деякі в спішному порядку обладнуються, а на деяких, ще не добудованих, наліплені великі об'яви, в яких повідомляється, коли крамниці почнуть працювати. Лише на цій вулиці я нарахувала цілий десяток таких об'яв! Отже, чим більше розквітає торгівля, тим міцніший мир у Піднебесній!

Один з моїх земляків, далекий родич, теж відкрив крамницю. Це коштувало йому тисячі зо дві чи зо три, та ще добра тисяча пішла на обладнання. Кімната вузька й довга, а за її аренду він мав сплачувати понад сім сотень щомісяця. Одне слово, куди не повернися, там і плати. Позавчора випадково опинилась на тій вулиці й зайшла. Людей, мов бджіл у вулику. Вибрала собі кілька дрібничок, юанів на п'ятдесят-шістдесят, хотіла вже розплатитися, а земляк побачив, підбіг до мене і, улесливо посміхаючись, сказав: «Не треба. Якщо сподобалось, беріть так!»

Мені стало незручно, адже він мій земляк та ще й родич, хоч і далекий. Потім я подумала, що гроші йому легко дісталися, чого ж я буду церемонитись?

Того ж дня я зустріла й Шуньїн. Ледве впізнала, так вона вирядилась. Певно, справи останнім часом у них пішли непогано.

Я підсумувала все, що мені довелося почути й побачити за останні дні, й злісно посміхнулась. Не знаю чому, але я завжди радію, коли мені щастить розкрити справжню сутність людини.

Почався сезон туманів, ворожа авіація вже не зможе робити пальоти, і хоч настав «загальний спокій», проте в повітрі все дужче й дужче пахло кров'ю. Заклопотана «великими справами» я зовсім забула про свої особисті. Десятиденний строк, який мені дали, вже минув, але товстун Чень зумів його продовжити.

4 листопада

Десь годині о десятій ранку, коли я підійшла до порому, пролунав сигнал повітряної тривоги. Глянула на небо — густі темні хмари простилалися до самого обрію, отже, ворожі літаки не зможуть напасти на місто; а втім, якщо вірити офіційним заявам, їм і сонячного дня не вдається сюди пробитись.

Цікаво, що думає з цього приводу К.? Може, злякається тривоги і не прийде? То чи слід мені найняти човна та переправлятися на той берег?

Я пошукала його в схвильованому натовпі. Ніде не видно. Пішла на дебаркадер — і там немає.

Тривога, як на гріх, затягувалась. Як бути? Повертатись додому чи переправляться?

Можливо, К. вже на тому березі? А зрештою, яке це має значення? Як не прийде — викупаюсь у теплих джерелах і трохи погуляю. Шкода, що саме сьогодні тривогу оголосили.

К. справді затримався через тривогу і прибув лише о третій годині дня, коли я вже зібралася їхати додому. Ні на кого не дивлячись, він вискочив з коляски рикші й притьма кинувся до переправи. Я, посміхаючись, здаля стежила за ним. Там він зупинився і з байдужим виглядом почав озиратись довкола. Потім деякий час дивився на невеличку кондитерську, ніби мав намір зайти туди, та раптом звернув на забруковану стежку і попрямував у бік так званого громадського парку... Коли я, підкравшись ззаду, поклала на його плече руку, К. рвучко повернувся до мене. Обличчя в нього мало такий вигляд, що я злякано поточилася назад.

Навіть упізнавши мене, він не одразу заспокоївся.

Я нічого йому не сказала, тільки усміхнулась і злегка потисла його пальці.

Неподалік від нас, за невеликою смугою бамбука, височів будинок, перед яким зеленів лужок, де гралися діти. Місце тихе, безлюдне, на жаль, надто безлюдне, і на нас могли звернути увагу.

— Ти тут давно? — усміхнувся нарешті К.— Я гадав, що через тривогу й ти не прийдеш.

Я навмисне промовчала.

К. подививсь на наші сплетені пальці, і його погляд зупинився на моєму годиннику.

— Ого! Вже четверта! — мовив він, ніби звертаючись сам до себе.— Скоро смеркатися почне.

Я не втрималася, щоб не засміятись. Він підвів очі й здивовано глянув на мене: так дивляться діти на дорослих, коли ті раптом без певних причин починають гримати на них!

— Хай смеркає, що ж в тім страшного? — тихо відповіла я, потім ще дужче потисла його руку і додала: — Хіба погано, якщо доведеться провести тут усю ніч?

На обличчі його заходили жовна. Він кинув на мене швидкий погляд і, дивлячись на дітей, сказав:

— Яке щастя гратися ось так безтурботно.

— Ходімо й ми пограємося! — запропонувала я і, відпустивши його руку, подалася на луг.

Підійшовши до пристані, я озирнулась, посміхнулася до свого супутника й стрибнула в один з човнів. К. теж зійшов на човен сів навпроти і замислився.

У прогалини поміж хмар прозирало сонце, косе проміння падало на круту стіну скелястого берега і золотавими відблисками вигравало на темній зелені чагарів. Човен повільно плыв за течією, тихо плюскотіла вода під веслами в човняра, ніби заколисуючи нас. Ми мовчали, але наші погляди мимохіть зустрічалися й наче запитували: «Ну, скажи що-небудь? Мовчати далі незручно».

Я навмисне не починала першою, а він лише силувано всміхався. Нарешті К. не витримав і сором'язливо спитав:

— У тебе якась справа до мене?

— Ні,— озвалась я.

— А коли ми домовлялись про зустріч, ти, здається, казала, що хочеш поговорити зі мною.

— А, он воно що! — прикинувшись схвилюваною, мовила я.— Можна поговорити, а можна й не говорити. Все залежить від тебе, як скажеш, так і буде.

Він пильно вислухав мене, ніби виважуючи кожне мое

слово, потім, ледь посміхнувшись, почав насвистувати якусь пісеньку. Я була спантеличена. Цікаво, як він розцінив те, що я сказала? Гаразд, помовчу ще.

К. раптом перестав свистіти, нахилився до мене й тихо, серйозним голосом спитав:

— Ти б не могла допомогти мені в одній справі?

Я кивнула головою, чекаючи, що він далі скаже. Тим часом ми підпливли до стрімчака. Нижче за течією, на відстані польоту стріли, виднівся ще один човен. Сім чи вісім чоловік, що сиділи там, голосно розмовляли й весело сміялись. К. несподівано показав рукою на стрімчак і запропонував:

— Давай затримаємося там на хвилину, добре? — І, не чекаючи моєї згоди, попросив човняра зупинитися біля скелі. Довгі віти чагарів, що росли на ній, схилилися до самої води й закривали наші обличчя. Я сіла поруч з К. і пошепки спитала:

— Яка ж справа у тебе? Може, я й допомагати не захочу?

— Розумієш, несподівано зник один з моїх приятелів. Ти б не змогла довідатись, де він?

Я аж остовпіла від несподіванки. Ніколи б не подумала, що К. звернеться до мене саме з таким проханням. Що це означає? Проте сумніватись у його щирості та відвертості в мене не було підстав. Я мимохіть посміхнулась і кивнула. Помовчавши якусь мить, він повів далі:

— Особливих прикмет у цього чоловіка немає: він не високий і не низький, не товстий і не худий, обличчя звичайнісіньке, очі теж, вік — років двадцять сім — двадцять вісім, вимова, як у вихідців із провінції Н.

— А як його прізвище, ім'я?

— Прізвище Чжан. — К. не спускав з мене очей. — Особисто я з ним не знайомий.

— Он як, — вирішила я покепкувати. — Вас, певно, листування здружило?

— Зовсім ні. Його добре знав мій інший приятель. А мене всього-навсього попросили допомогти. До того ж я не перший, багатьох уже просили, тому...

Було ясно, що це суцільна брехня, і я, слухаючи його, мимоволі засміялась. К. раптом знітився, ніби чогось злякався. Я глянула на його обличчя, і мені захотілось сказати: «Навіщо ти мені голову морочиш? Невже не бачиш, як я ставлюсь до тебе?» Мені стало дуже прикро. На якусь мить відчула порожнечу в душі, але трохи поміркувавши, вирішила пробачити йому. Певно, в нього є якісь причини не зовсім мені довіряти.

Я тихо зітхнула і, пригорнувшись до нього, спитала:
— Чому ти вирішив просити допомогу саме в мене? А коли я відмовлюсь, що тоді?

К. нічого не сказав, лише проникливо подивився на мене й несміливо обійняв за плечі. Це мудре рішення виявилось сильнішим за всякі слова.

Я посміхнулась у відповідь, а в голові промайнув здогад:

— Пам'ятаєш, ти колись розповідав про свого найближчого приятеля, з яким разом ділив труднощі? То це не він?

— Ні! — швидко, не замислюючись, заперечив К., але в його очах промайнула тривога. Я встигла помітити її, та й він сам, мабуть, відчув це, тому покvapно додав: — Мова цього разу йде про жінку.

Правду він сказав чи збрехав — не знаю, але його слова вразили мене в саме серце. Сказав би він, що це чоловік, я, можливо б, зреагувала інакше. Певно, я зблїда, тому К. поспішив пояснити:

— Ця жінка — дружина того чоловіка. Я бачив її разів зо два в одного з наших знайомих.

Цікаво, що він далі скаже. Я гнівно насупила брови. Невже я настільки паскудна, що можна мене так зневажати? Просить моєї допомоги, а сам боїться хоч півсловечка правди сказати. Я не така вже нікчема, щоб не відрізнити чесної людини від погані. Гнів у душі наростав усе більше, і нарешті я холодно мовила:

— Припинімо наші балачки, К. На мою допомогу в цій справі можеш не розраховувати!

Така несподівана зміна ситуації збентежила К. Він дивився на мене широко розплющеними застиглими очима.

Краще б він закричав, аніж отак дивитись. Я не могла витримати його погляду, взяла його за руку і вже іншим тоном сказала:

— Сам подумай, з чого мені починати? Адже ти не розповів навіть, коли й за яких обставин зник той чоловік!

Жоден м'яз не здригнувся на обличчі в К., він ніби й не чув моїх слів. А холодний погляд його очей гнітив мене. Та ось обличчя в К. полагіднішало, й він почав розповідати:

— Сталoся це позавчора ввечері. Мій приятель сидів у своїй кімнаті й писав листа. Раптом хтось постукав, а треба сказати, що двері в нього ніколи не замикались. Не встиг він спитати: «Хто там?» — як до кімнати увірвалося трое жандармів. Один, той, що був попереду, спитав: «Ти Чжан?» — а інші двоє миттю повихоплювали пістолети і скомандували: «Сидіти!» Вони кинулись обшукувати його,

проте нічого не знайшли, потім обнишпорили всю кімнату. Там було тільки ліжко, стіл, два стільці та плетена з бамбука валізка з поношеним одягом. На столі лежало кілька книжок, які можна побачити на полицях будь-якої книгарні. Прочитавши недописаного листа, жандарми кинули його на стіл. А потім забрали книжки та листа й закричали: «Виходь!» Чжан спитав їх: «А ордер на обшук та арешт у вас є?» — «Заткни пельку!» — пролунало у відповідь. «Який же злочин я вчинив?» Тут перший як закричить: «Докази знайдуться, не бійся! Краще слухай і роби, що тобі кажуть!» І вони забрали Чжана. Відтоді про бідолаху ні чутки, ні вістки.

Поки К. розповідав, обличчя в нього було спокійне, не лукаве. Тепер я вже не гнівалась, однак усе ще не могла пробачити йому того, що він так довго морочив мені голову. Вдаючи, ніби не можу заспокоїтись, я сказала:

— Слухай! Ти оце говорив, що прохання передаєш від інших людей, а з твоєї розповіді виходить, наче ти сам був там присутній.

— Нічого ти не розумієш! — К. несподівано почервонів. — Там була тоді жінка. Від неї я й дізнався.

— Ще одна жінка! — голосно засміялась я й потисла його руку, але одразу ж випустила її і сказала: — Знову почав вигадувати? Просиш людину допомогти, а сам не їмеш їй віри.

Я з обуренням відвернулась, але раптом він схопив мене за руки. Його пальці палали. Коли я повернулась до нього і подивилась йому в вічі, мені здалося, ніби вони сяють.

— Побий мене сила божа, коли брешу, — промовив він з запалом. — Повір, саме ця жінка і є його дружина. Вона бачила все на власні очі.

— Бачила й нічого не знає? — я відчувала, що обличчя моє ще й досі бліде від хвилювання.

— Не знає. Вона хотіла бігти за ним, та їй не дозволили. Голосно зареготавши, сказали: «Не квапся, дійде й до тебе черга!» Вона все ж таки рушила слідом. На перехресті на них чекало ще четверо, теж з пістолетами. Вони найняли рикш. І тоді один жандарм, брутально вилаявшись, пригрозив дружині Чжана пістолетом. Довелося їй повернути назад. Коли ж рикші зникли за рогом, вона кинулась навздогін, але за ними вже й слід прохолов.

Я мовчки слухала. К. відпустив мою руку.

Легенький вітерець тихо погойдував зелені віти. Голосніше заплюскотіла вода під веслами — то повз нас повільно проплив човен. Я зламала гілку, покрутила її в руці й кинула в воду.

— Проснись! — гукнула я човняреві, що встиг вже задрімати.— Прямуй до дамби!

Ми, як і досі, сиділи, пригорнувшись одне до одного. Я відчувала на собі пильний погляд К., та варто мені було подивитись на нього, як він опускав очі. Які вони у нього гарні! Темні, глибокі й такі ласкаві!

К. раптом почав згадувати про своє дитинство. Навіщо? Я кілька разів пробувала перевести розмову на інше — не люблю ворушити минулого. До того ж я ще не все з'ясувала, що хотіла...

— А про твого щирого приятеля й досі нічого не відомо? — спитала я, скориставшись паузою.

К. спочатку, ніби не зрозумівши, про кого йдеться, недовіриливо зиркнув на мене, потім усміхнувся, але за мить насупив брови й тяжко зітхнув:

— А, ти он про кого. Зараз можу лише одне сказати: він або десь тут, поблизу, або десь далеко, на краю світу!

— Так тільки про кохану кажуть, з якою розлучився.

К. сумно посміхнувся, ніби не помітив моєї іронії, й нічого не відповів.

— А от я вже знаю, хто твій приятель і де він.

Я вирішила обманом викликати його на відвертість, але К. лише похитав головою:

— Навряд.

— Запевняю тебе. Нещодавно я випадково зустріла свою шкільну подругу, розбалакались, і вона раптом повела мову про твого приятеля...

К. здивовано підвів брови, потім засміявся й поплескав мене по руці.

— Дурниці, в нього не було приятельок, окрім тієї...

— Тієї, яку він колись кохав, хотів ти сказати? — напосідала я.— В такому разі ти мусиш знати, що моя шкільна подруга вчилась разом з його коханою!

— Цього я не знав.

— Як бачиш, не ти один турбуєшся про свого приятеля, і, коли щось про нього чув, повинен оповістити й інших...

— Нічого я не знаю,— заперечно похитав головою К., а тоді, помовчавши, додав: — Слово честі.

— О котрій годині тобі в редакцію? — спитала я трохи згодом.— Може, встигнемо в кіно сходити?

— Нема часу, але якщо тобі так хочеться, то сходимо коли-небудь, тільки не зараз.

— Один мій земляк передплатив вашу газету. Правда, він її не читає, але завжди каже, піднявши великого пальця

вгору: «Непогана газета, справно служить богові багатства!»

— Звідки ж йому знати, що непогана, коли він її не читає?

— Дуже просто! — Я посміхнулась. — Він хвалить її за великий формат і передплатив для того, щоб загортати в неї покупки клієнтам, яких йому посилає бог багатства.

К. теж засміявся, потім сказав:

— Добре він по нас проїхався! Але, повір, робота в нас дуже тяжка, і часом прикро буває.

— Ха-ха, тобі боляче стало? — мені хотілося заспокоїти його. — Я знаю, як важко зараз працювати в газеті, адже про деякі речі писати заборонено, а проблем ціле море. Отож ніхто вам не докоряє.

У цей час наш човен підплив до причалу. К. підвівся й глянув на мене.

— Приїхали! — вигукнула я.

Поки ми йшли, К. ще кілька разів нагадував про своє прохання.

— Ти так хвилюєшся, ніби мова йде про твою кохану!

— Аякже! Хіба можна бути байдужим до чужих доручень?

— Он як! А недавно ти казав, що тебе всього-навсього просили допомогти. Чи, може, це я вигадала? — мені хотілося допекти його до живого.

К. на мить затнувся, потім хутко відповів:

— Великої різниці в цьому не бачу. Ось і ти виконуватимеш чуже доручення і хвилюватимешся не менше, ніж я. А коли тобі знадобиться моя допомога, я відгукнусь з не меншим запалом.

— Справді?

— Ти що, вважаєш мене пустомолотом?

Я хотіла було промовчати, а потім, окинувши його поглядом, сказала:

— В такому разі і в мене буде прохання до тебе: довідайся про одну людину.

К. посміхнувся й неквапно мовив:

• — Я здогадуюсь, про кого. Прийде час, коли ти переконаєшся, що я ніколи не брехав тобі.

Наші погляди зустрілися, і ми водночас, ніби по команді, перестали посміхатись.

К. поспішав до своєї редакції, ми попрощались. Я дивилась йому вслід і раптом відчула непоборне бажання ще раз глянути на нього. Я покликала його так голосно, що привернула увагу перехожих. Коли ж він підбіг до мене, я лише посміхалась і ніяк не могла пригадати, навіщо кликала. А він стояв переді мною й терпляче чекав, що я йому скажу.

Не довго думаючи, я бовкнула перше, що спало на думку:
— К., хочеш, я знайду тобі коханку?

Не встигла я промовити це, як відчула, що обличчя моє запалало від сорому.

— Гаразд! — відповів він спокійно й просто. Від мого зникання й сліду не лишилось.— Тільки не сьогодні. Поговоримо про це іншим разом.

— А може, в тебе вона вже є, і шукати не треба?

К. зареготав:

— І сам добре не знаю, де вона! Чи десь на краю світу, чи, може, зовсім близько? — Він потис мені руку й пішов.

Ці слова я вже втретє чую від нього. Мабуть, неспроста він мені їх повторює, а я ніяк не розгадаю, що він хоче цим сказати. Взагалі К. якийсь загадковий. Може, саме це й приваблює мене: чим частіше ми зустрічаємось, тим дужче мене тягне до нього... Чи не тому, що я така самотня, а люди, з якими доводиться мати щодня справу, мерзенні й підлі?

Знову згадую про доручення К. Питання, власне кажучи, не складне: піти, розпитати, і все з'ясується. От тільки що то за жінка, про яку згадував К. Якщо вірити його словам, то... Ні, в розповідь про жінку я не можу вірити беззастережно.

Щось мені сумно на душі. Все-таки треба дізнатися, хто вона така.

Якась втома скувала все тіло, й голова починає боліти, а невеселі думки ніяк не полишають мене. Не вірю я, що він усього кілька разів бачився з нею в знайомих! Дурна я буду, якщо візьмуся за цю таємничу справу. Мені боїться всю правду сказати, а я для нього мушу із шкіри лізти. Я можу бути щирою з людьми, якщо вони платять мені тим самим, але тих, хто хитрує, терпіти не можу.

6 листопада

Шуньїн переїхала на нову квартиру і вчора зайшла, щоб запросити мене на домашній обід.

Нічого не скажеш, Шуньїн справді розбагатіла, якщо вчорашній бенкет можна скромно назвати домашнім обідом. В її новій квартирі є чим і розважитись. У мене, в усякому разі, після цього візиту немов полуда з очей спала.

Якби вона не прийшла по мене, то я принаймні півдня шукала б їхній будинок; стоїть він у провулку, де майже всі будівлі порозвалювані. Це, певно, наслідок великих торішніх бомбардувань. Але й в цих руїнах, незважаючи ні на що, живуть люди.

Коли ми звернули в провулок, Шуньїн, ніби вибачаючись, зауважила:

— Дорога до нас, як бачиш, не дуже зручна! — але її очі в цю хвилину сяяли від задоволення. Я тоді не надала значення цій репліці, тим паче коли побачила дім, з якого ніби шкуру здерли. Та зайшовши всередину, я мимоволі зажмурилась від того блиску та пишноти, що одразу впадали в очі.

Біля входу до вітальні я побачила Суншена; він постарів за цей час, посивів. Господар дуже привітно зустрів мене; він і досі не позбувся своєї давньої звички: поводитись так, ніби ти вже досяг великих успіхів і став неабияким ділком. Розгубившись, я не помітила вішалки біля дверей і, як була, в своєму старомодному поношеному пальті, так і посунула до вітальні.

— Тітонько Чжан,— почувся за моєю спиною голос Шуньїн,— візьміть пальто у сестриці Чжао!

Я оторопіло зупинилась прямо на порозі й відчула себе дуже ніяково.

У вітальні на оксамитовому дивані сиділи два чоловіки. Один із них — вилицюватий, з жорсткими, ніби щетина на зубочистці, вусами,— весело сміючись, підвівся й рушив мені назустріч, ще здаля простягаючи руку; тримався тут він трохи вимушено.

Я знала цього чоловіка.

— Дозвольте познайомити,— кинулася до нас Шуньїн,— це...

— Ми знайомі з сестрицею Чжао,— зі сміхом перебив її чоловік,— можна сказати, навіть давні друзі.

— Так, з радником Хе ми давно знайомі,— привітно посміхнувшись, підтвердила я й потисла йому руку.

Суншен відрекомендував мені іншого гостя — головного управителя Чжоу. Цьому було років за сорок, гладкий, з великим круглим обличчям. По вимові я здогадалась, що він мій земляк.

Почалася звичайна світська бесіда, коли майже кожна фраза супроводжувалась сміхом. Я хотіла хоч мигцем оглянути вітальню, та за хвилину два служники принесли чай. Один з них, як я зрозуміла, був уродженцем провінції Цзянсу або Аньхой.

Розкішні меблі, всілякі прикраси, брунатні, з блискучими квітами, шовкові штори — все це, залите яскравим світлом лампи, сяяло і переливалося численними вогнями.

Суншен з головним управителем вели розмову про ціни

на рис. Радник Хе з сигарою в зубах слухав їх, стомлено заплющивши очі, і час від часу кивав головою. А я ніяк не могла відірвати погляду від штор і спитала Шуньїн:

— Закордонні?

— Що? А-а, штори? — Шуньїн гордовито всміхнулась.— Це нам один з приятелів подарував. Поглянь лише, яка матерія — французький переливчастий атлас, та колір мені не зовсім до вподоби.

— Я знаю, пані Лу,— втрутився в розмову радник Хе,— вам до душі зелений колір. Такий, як оббивка цього дивана.

— Авжеж, пане раднику, ви справжній мастак у справі...— кінець фрази заглушив дружній сміх.

Я випадково підійшла до грубки і раптом побачила на чайному столику, біля якого стояв господар, телеграму.

Коли я повернулася назад, Шуньїн уже стояла біля Суншена, вона була чимось схвильована; я глянула на столик: телеграми там не було.

— Ходімо до внутрішніх кімнат,— тихо звернулася до мене Шуньїн.— Дещо покажу тобі.

Я всміхнулась. Було ясно, що я тут зайва.

Ми зайшли в спальню. Вікно виходило на берег річки. Будинок стояв майже на самому березі, і Шуньїн могла просто з ліжка милуватися численними вогнями на річці й на протилежному березі. Шуньїн посадила мене біля вікна і, жваво жестикулюючи, почала:

— Ти поглянь, як все це нагадує Сянган¹! А, ти ж не була там! Шкода...— Вона раптом поманила мене пальцем: — Ходи сюди, я й забула, що обіцяла тобі дещо показати.

Ми зайшли до невеличкої кімнати. З першого погляду я здогадалася, що це переобладнана на гардеробну ванна.

На довгих поперечках висіли костюми та плаття. Перебираючи свої наряди, Шуньїн поскаржилась мені:

— Ти не уявляєш, які тут пацюки, навіть кота не бояться. Кіт сам від них тікає. Просто жах! Усі дірки в стінах цементом позамазувано, і однаково не можу заспокоїтись, щодня перевіряю! — Вона зняла з вішалки суконне пальто в червону та білу клітину й розкинула переді мною. Немов лахмітник, покрутила його туди-сюди і, раптом накинувши мені на плечі, захихотіла:

— Чудово, прекрасно, ці ніжні кольори так гармонують з блідим відтінком твоєї шкіри.

¹ С я н г а н — китайська назва Гонконгу.

Мов заворожена, поволокла вона мене назад до спальні, поставила перед великим дзеркалом, примусила засунути руки в рукава, похапцем позастібувала всі гудзики.

— Кращого й не придумаєш, так ніби на тебе шили!

Я глянула в дзеркало. Пальто справді було саме по мені, хіба що рукава трохи короткуваті. Я вдала, ніби не розумію, навіщо Шуньїн улаштувала всю цю виставу, і люб'язно посміхалась.

Коли я вже хотіла скинути пальто, Шуньїн зупинила мене:

— Якщо подобається — бери й носи. А в мене ще є.

— Та ти що? — посміхнулась я. — Залиш його собі. Адже я на державній службі. Нарядами мені ніколи займатися.

— Не церемонься, сестрице. — Шуньїн нахилилась до мене й довірливо зашепотіла на саме вухо: — Ти ще не знаєш, що я вагітна, на третьому місяці. Пальто тепер мені малувате. Носити його вже не можу, а місце займає. Отож не соромся! — Не бажаючи слухати моїх заперечень, вона покликала тітоньку Чжан і звеліла їй загорнути пальто.

Здогадуючись, що Шуньїн не дарма так розщедрилась, я, хоч і раділа подарунку, все ж з побоюванням чекала, що вона ще скаже. Проте вона почала торохтіти про всякі дрібниці, і лише трохи згодом розмова знову зайшла про одяг.

— Тю, ну й пам'ять у мене стала! Ти подумай. Адже я приготувала тобі ще один подарунок, тільки, будь ласка, не смійся наді мною, — вона знову покликала тітоньку Чжан.

Я скористалась нагодою й попросила тітоньку провести мене до вбиральні.

Коли я мила руки, десь за дверима пролунав вибух сміху. В мене завмерло серце. Я вискочила в коридор — ані душі, тихенько підкралась до дверей вітальні, прислухалась — ні, і не тут. Отоже, в сусідній кімнаті, з якої в коридор виходить двоє заклеєних блакитним коленкором вікон. Я підступила до одного з них, і в ніс мені вдарив міцний запах опіуму.

— Ці твої друзі, Суншене, — чітко почула я голос радника Хе, — хоч би й той самий Чен Бей, даремно гроші кидають на вітер. Вчора я розмовляв з товстуном Ченем, то й він такої ж думки. Каже, всі ті матеріали, що в руках у Г., коштували не більше двадцяти тисяч, а ваш Чен Бей віддав за них тридцять п'ять! Так от, Суншене, ми з тобою вже десять років знаєм один одного, можна сказати, давні друзі. Значить, твої справи — це й мої справи. Життя показало, що хоч часом ми й розлучались, але через якихось півроку воно знову зводило нас. Отож можемо, як поети за часів сивої давнини, сідати в човен, пливти й винопити! Ха-ха-ха!

Крізь його розкотистий сміх почувся голос Суншена:

— Найголовніше, що зараз від нас вимагають,— це довідатись, скільки зброї великого та малого калібру прибуло за останній місяць, звідки вона: чи північно-західним, чи південно-західним шляхом надходить, де зберігається. Чен Бей, безперечно, дурень, про це й там знають, інакше б мене не прислали сюди. Але добути всі необхідні нам відомості не так просто...

Раптом пролунав якийсь дивний звук, ніби хтось плеснув долонями. Я аж підстрибнула з переляку і мало не стукнулась об віконну раму. Накликала б на себе лихо. Але голосний регіт радника, що прокотився слідом за цим, заглушив усі інші звуки.

— Про це... про це треба окремо говорити!..— все ще не вгамувавши сміх, мовив він.— Ти... ти дістанеш все що потрібно... Буде затримка — шукай мене.— Знову почувся той самий звук, радник, певно, плескав Суншена по плечу.— Я запевняю тебе, ми — давні друзі, понад десять років знаємо один одного, тому й кажу: твої справи — це мої справи!

О, та тут іде справжній торг, тож не дивно, що Шуньїн стала такою щедрою.

Мені б хотілося ще послухати, але я не наважувалась, а раптом помітять, тоді моє життя... Зачаївши подих, я відступила від вікна, повернулась і, немов не було нічого, рушила в бік спальні Шуньїн. Назустріч мені поспішала тітонька Чжан. Серце схвильовано гупало в грудях, я нахилилась, потерла ногу, ніби забила її, і тихо простогнала.

— Сюди, сюди, пані Чжао,— кликала мене служниця.— Господиня вже думає, що ви заблукали.

— Ні, ні, не заблукала,— відповіла я й повільним кроком увійшла до спальні.

Шуньїн напівлежала на дивані, поруч з нею я побачила відріз рожевого шовку на плаття.

— Оце і є той подарунок, про який я казала. Цей матеріал дуже пасуватиме до твого нового пальта,— і Шуньїн простягла мені відріз.

Я розгорнула його, накинула на плечі й підійшла до дзеркала. Потім з легкою усмішкою підбігла до Шуньїн і, потиснувши їй руку, сказала:

— Дуже дякую, сестрице. Шовк чудовий! Тут такого ні за які гроші не дістанеш. Не знаю навіть, що тобі й подарувати, адже чогось пристойного в мене немає, а бути невдячною — соромно.

— Та ти що? Ми ж з тобою давні подружки, можна сказати, навіть сестри.— Шуньїн намагалася бути щирою, проте ніяк не могла зігнати з обличчя виразу благодійності, що виказував її. Це мене розсмішило: пригадалося прислів'я: «За смерть ошуканого не страчують». До того ж її багатство нажите аж ніяк не чесними шляхами, тому не буде гріха, якщо й я візьму дещо. Повертівши відріз у руках, я почала його вихваляти:

— Чудовий шовк, і кольору дивовижного, але мені, такій неотесі, буде соромно показатись в ньому на людях. Хоч у моїх краях і кажуть: «Біднякові й підв'язка знадобиться», проте, сестрице, як не дивно, а я, мабуть, дякувати тобі не буду. Ти ж ставиш мене в дуже скрутне становище. Поглянь на мене. Хіба те, в чому я зараз, пасує до твоїх подарунків? Візьму я ці речі, а завтра доведеться, висолопивши язика, ганяти по всіх крамницях і підбирати все інше, щоб хоч в якійсь мірі мати пристойний вигляд.— Я посміхнулась і водночас подумала, чим же закінчився торг у боковій кімнатці.

Шуньїн аж сяjala від радості, та раптом тихо зойкнула і сплеснула руками:

— Мало не забула знову!.. Тітонько Чжан, тітонько Чжан! — погукала вона.— Куди ти сховала ті туфлі, що я позавчора купила? — Не дочекавшись відповіді, Шуньїн нахилилась і почала зазирати під ліжку, потім довго порпалась у шухляді комоду, де лежало старе взуття та шкарпетки, нарешті засунула шухляду й подалася в гардеробну.

В цей час до кімнати увійшла тітонька Чжан.

— Ті, що ви позавчора купили? — буркнула вона собі під ніс і, відчинивши невеликі дверцята в лівій стіні, заходилася шукати там.

— Тітонько Чжан! — розгублено вигукнула Шуньїн. А тітонька Чжан, не звертаючи на її крик уваги, прочинила дверцята ще ширше, щоб краще було видно, і за хвилину вийняла звідти невелику картонну коробку. «Це, часом, не вони?» Розлютована Шуньїн підскочила до тітоньки, гнівно збдиснула очима й вирвала в неї коробку.

Я сиділа біля вікна, злегка скосивши очі, однак устигла помітити, що за дверцятами — невелика шафа, певно, для одягу. Але зараз там стояло кілька дерев'яних скриньок. Чого ж тоді Шуньїн так розхвилювалась? Я вдала, що нічого не помітила, повернулась до вікна й задивилася на численні вогні за річкою.

— Тільки позавчора купила, — почула я голос Шуньїн. Вона стояла біля мене, тримаючи в руках туфлі на високих

каблуках.— Прийшла додому, приміряла, виявилось — тіснуваті. А тобі, сестрице, гадаю, будуть саме враз.

Я дивилась на туфлі й лише всміхалася. Такого фасону в крамницях не побачиш. Шуньїн наполягала, щоб я негайно поміряла їх. Я взяла її за руки і спокійно відповіла:

— Навіщо ж міряти? Коли на тебе тіснуваті, то на мене будуть якраз. Хіба ти забула, як колись у школі ми міряли туфлі одна одної? Кумедно якось вийшло: сьогодні ти одягла мене з голови до п'ят!

Шуньїн посміхнулася і задоволено мовила:

— Нічого особливого. Якщо тобі ще щось знадобиться, я дістану. Власне кажучи, Сіцян...— Вона затнулася, та, побачивши, що я все ще посміхаюсь, повела далі:— Він велів мені й Суншену допомагати тобі у всьому. А ці подарунки — суцзя дрібниця...

Ми сиділи на дивані біля вікна й розмовляли. Я дивилась на сніжно-біле, з яскравими квітами, покривало, яким було застелено ліжко, але думала зовсім про інше: «Ну й діла тут робляться... Не дивно, що квартира така розкішна... Виходить, радник Хе теж... Цікаво, що являє собою цей Чжоу і чим він заправляє?... А ті скриньки в стінній шафі...» Два бажання боролися в моїй душі: перше — біс його бери, попливу за течією разом з ними, а друге — тікати звідси, поки не заплутали, бо рано чи пізно тут завариться така каша...

Мої думки увірвав веселий дзвінкий сміх. Я відчула, що кімната раптом наповнилася тонким ароматом парфумів. Шуньїн схопилася з місця і, посміхнувшись, сказала:

— Я певна, що це міс Д. Ви не знайомі? Придивись до неї гарненько... Велика модниця, а зв'язки має — можна тільки позаздрити!

До кімнати вихорем влетіла висока гарна жінка і закричала прямо з порога:

— А-я-йй!! Подружки так забалакалися, що й гостей не виходять зустрічати. Хай собі мерзнуть на вулиці!

Мені вже доводилося бачити цю жінку, і, хоч усі були в захопленні від неї, мені вона не подобалась.

Міс Д. усміхнулася до мене, як до давньої знайомої, і, взявши мене та Шуньїн під руки, заторохотіла:

— Ходімте, ходімте швидше. Гості вже зібрались, а ви ж не закохані, щоб ховатись від людей та шушукатись. Поговорили трохи й досить, ходімо!

— Невже всі зібрались? Не може бути! — Шуньїн намагалась всадовити гостю.

Мені не подобалось, як міс Д. себе тримає, і я хотіла якнайскоріше спекатися її, тому теж не утрималась:

— Справді, Шун'їн, ходімо, ти ж хазяйка!

Була в мене ще одна потайна думка: пропустити їх вперед, а самій затриматись і глянути, що там у тих дерев'яних скриньках.

Та міс Д., як на гріх, прямо прилипла до мене і все базікала безугаву.

У вітальні справді сиділо троє новеньких — два чоловіки й жінка. Посередині кімнати вже стояв великий круглий стіл. а на ньому порозкладувані палички для їди, чарки та інше.

Суншен та радник Хе розмовляли, стоячи біля грубки. Господар тримав у руці папірець, певно, ту саму телеграму. Чоловік та жінка, із тих, що недавно прийшли, сиділи на дивані й фліртували.

Міс Д., мов метелик, підлетіла до невеличкого товстуна, якого вона називала паном начальником, і щось тихо сказала йому. Пан начальник голосно зареготав.

Шун'їн відрекомендувала тих двох, що сиділи на дивані.

Красуні, яку звали чи то Лінлін чи то Лянлян, було років двадцять. Поки ми з нею вели милу розмову, я встигла роздивитися чоловіка, що сидів поруч з нею. Прізвище його було Лю, а обличчя здалося мені дуже знайомим. Як він не бундючився, та вся його зовнішність свідчила, що людина це недалеко. Таких швидко забувають.

Тим часом до дивана підійшов головний управитель Чжоу. Він перемовився кількома словами з Лю, а потім повернувся до нас з Лінлін. Дівчина раптом зойкнула, махнула рукою й упустила недокурену цигарку. Потім, посміхнувшись, звернулася чи то до мене, чи то до управителя:

— Звідки тут москїти взялися? Дивно! — вона підійшла до чайного столика, взяла нову цигарку і знову сіла поруч з Лю.

— Сестрице Чжао, — розпливаючись у посмішці, озвався до мене управитель, — Сун щойно сказав мені, що ви донька дуже видатної і шановної людини. З його превосходительством я дружив протягом довгих років, ми з ним колись разом служили в міністерстві внутрішніх справ і мали однаковий чин.

— А-а, в такому разі я можу називати вас дядечком. Майже з самого дитинства я живу окремо від батьків, і додому навідуюсь не часто. — Я посміхалась, хоч почувала себе дуже незручно.

А управитель з великою цікавістю почав допитуватись, як поживає мій батечко. Я не могла толком відповісти на

жодне з його запитань. Певно, мій новоявлений дядечко не знав, що я давно посварилась з батьком і що той, у кращому випадку, пише мені по одному листу в рік. Я викручувалась, як могла, і тут, на моє щастя, служник доповів про прихід нового гостя. Лише після цього управитель дав мені спокій.

Радникові Хе не було потреби представляти новоприбулого, Суншен, мабуть, і сам міг здогадатись, що це секретар Чень або, просто кажучи, товстун Чень. Після привітань господар запросив гостей до столу. Тепер було ясно, що чекали саме на товстуна Ченя. Побачивши мене за столом, він якось дивно примружив очі, а потім посміхнувся. Що б це означало? Я не зрозуміла його, однак подумала: «Не придурюйся! Тепер я знаю, що ти маєш вкупі з радником Хе підкопатись під Г. Що ж, воюйте, а я стоятиму осторонь і подивлюсь, чим все закінчиться».

За столом мене посадили між Шуньїн та управителем, а центральне місце поміж двох чарівних квіток — Лінлін та міс Д. — зайняв Лю, ця суміш чиновницької пихи з провінційною тупістю. Три останніх стільці зайняли пан начальник, товстун Чень та управитель. Запрошуючи мене сісти поруч, Шуньїн чомусь винувато посміхнулась, а Суншен склав руки, ніби хотів попросити пробачення. Чи не тому, що мені дісталось не найпочесніше місце? Але пізніше я зрозуміла, що мені слід було подякувати й за це.

Після того як подали «ластів'ячі гнізда»¹, за столом, там, де сидів великий начальник Лю, гості почали недвозначно вовтузитися. Це було так огидно і дико... Міс Д., певно, збагачена неабияким досвідом, вдавала ніби все так і треба, а Лінлін від несподіванки розгубилась... Вона занепокоєно совалась то сюди, то туди, та даремно. Міс Д. мовчки підвелася з місця. Я думала, що вона має намір непомітно вислизнути з цього бридкого притону. А Д. тим часом стрімко підбігла до вимикача, простягла руку, і світло в кришталевій люстрі вмить погасло. Стало зовсім темно, лише з сусідньої кімнати пробивався невеликий пучок проміння. І тут почалося щось неймовірне. Спочатку гості вирішили, що зіпсувався вимикач, і в кімнаті запала мертва тиша, та за хвилину стало ясно, що це блискача нагода. Захиталися тіні, залунав невиразний гомін, хтивий смішок, та ось одна з жінок схвильованим голосом почала благати, щоб не чіпали

¹ Ластів'ячі гнізда — одна з делікатесних страв китайської кухні. Ластівки, що живуть у норах крутих узбереж моря, роблять гнізда з пережованої риби. Коли пташенята стають дорослими, люди збирають гнізда, чистять і у смаженому вигляді подають на стіл.

її... Хтось кинувся в бік грубки — я скоріше догадалася, ніж побачила, що то була Лінлін. У мене увірвався терпець, і я, не зважаючи на міс Д., підійшла до вимикача і запалила світло.

У відповідь на мене з усіх боків посипались докори. Чи варто, мовляв, брати так близько до серця якісь там безневинні жарти. Першою подала голос міс Д., потім її підтримав пан начальник. І хоч дядечко пробував взяти мене під свій захист, нічого у нього не вийшло, бо він був один проти всіх. Добре хоч, що я сиділа між Шуньїн та дядечком і мала можливість спокійно ще випити кілька чарок. Але повинна була весь час стеретися, бо чоловіки схоплювалися зі своїх місць: кожен прагнув почаркуватися зі мною, а такій, як Д., неважко було знову вимкнути світло, щоб дати декому змогу «половити рибку в каламутній воді». Як я й передбачала, довелося випити з ними всіма. І тут раптом я побачила, що до мене прямує радник Хе зі склянкою в одній руці й чайником вина в другій. Я одразу ж розгадала його тактику. «Вип'ємо по повній», — запропонував він. Все ніби чесно й правдиво, тому я згодилась. Але Хе сказав, щоб я випила перша. Ясно. В такій ситуації треба діяти рішуче й без промаху. Я набрала в рот вина, потім гикнула, задерла голову і виплюнула все вино на радника. Вдаючи з себе п'яну, я почала вибачатись. Шуньїн покликала служника, звеліла принести намоченого в гарячій воді рушника, а я, скориставшись метушнею, втекла до спальні.

Не встигла я ковтнути там міцного чаю, як за мною прибігла Шуньїн. Я відмовилась повертатись до гостей, пославшись на те, що в голові паморочиться і посилено калатає серце, тож хочу трохи відпочити. А у вітальні стояв такий гамір, що, здавалось, ніби розважаються в сусідній кімнаті. Там то лунали голосні вигуки, то вибухав нестримний регіт. Все ще прикидаючись п'яною, я повела розмову про міс Д.:

— Мені здається, що вона багато чого собі дозволяє. І потім, жінки мусять завжди підтримувати одна одну, а вона допомагала чоловікам знущатись над Лінлін. Я сама бачила, як Д. вимкнула світло.

Шуньїн лише посміхнулась у відповідь, потім зіграла посмішку з обличчя, нахилилась до мене й зашепотіла:

— Даремно ти такої зневажливої думки про неї. У своєму ділі вона неперевершений майстер!

— Який там майстер, — я вдала, що нічого не зрозуміла. — Просто нікчемна, пропаща жінка!

— Але працює блискуче. Може роздобути такі речі, про які інші й мріяти не сміють. Про неї кажуть, що вона одна варта цілої мережі інформаторів.

Шуньїн замовкла, багатозначно глянула мені в вічі й тихо повела далі:

— Побачивши її вперше, ми подумали, що вона дуже схожа на тебе — і поставою, й обличчям, а особливо кмітливістю та хваткою. Якби ти зайнялася цими справами, ти, безперечно, заткнула б її за пояс. Як по правді, ти зараз...

Раптом у дверях хтось заперскав від сміху, ми з ляку аж підскочили. Там, буквально в кількох кроках від нас, стояла міс Д., а за нею тітонька Чжан. Не кажучи ні слова, міс Д. схопила Шуньїн за руку й потягла за собою.

— Чому ти не попередила пані, що сюди йде міс Д.? — упрікнула я служниці.

— Хотіла попередити, та не встигла. Міс Д., коли підійшла, відразу засміялась, — і тітонька по-змовницьькому підморгнула мені.

О, ця штучка теж з ними заодно. Недарма Шуньїн привезла її з собою з Шанхаю. Я більш нічого не сказала, тоді тітонька дуже люб'язно запропонувала мені:

— Сестрице Чжао, випийте ще чашечку міцного чаю, я вам зараз заварю. У господині є пуерський чай, найвищого гатунку!

Немає сумніву, вона вважає мене найближчою подругою Шуньїн.

Як тільки тітонька вийшла, я простяглася на дивані й почала оглядати кімнату. Раптом мої очі зупинились на дверцятках у стіні, і в голові сяйнула думка. Я миттю підвелась, кинулась до дверей, визирнула, чи немає там кого-небудь, потім метнулась до дверцят і розчинила їх. Підняла кришку однієї з скриньок — все стало ясно!

В скриньках — радіостанція.

Зачинивши шафу, я після деякого вагання покинула спальню.

Гості вже трохи знудьгувались, і моя поява викликала пошвавлення. Я охоче погодилася випити три штрафні чарки, і все пішло своїм звичаєм, так ніби нічого й не сталося.

Товстун Чень вибрав хвилину й сказав мені, що на найближчий час намічено провести реорганізацію і що мене також перекинуть на іншу роботу, правда, не все ще вирішено, а подробиць він не пам'ятає.

Ця новина дещо стривожила мене. Хотілося б розпитати його детальніше, та Чень якось загадково посміхнувся й тихо мовив:

— У тебе, здається, непогані стосунки з господарями? Гаразд. Нашу розмову ми продовжимо через день-два, а зараз незручно.

На знак згоди я посміхнулася, потім згадала про проханя К. і коротко переповіла його Ченю. Він вислухав, схиливши голову, і нарешті відповів:

— Здається, є такий, але чогось певно сказати не можу.

Суншен та гості перебралися до бокової кімнати й тепер кликали до себе Ченя.

А я знову подалася до спальні Шуньїн, де тітонька Чжан уже давно приготувала мені міцний пуерський чай.

Шуньїн сиділа за туалетним столиком і мазала обличчя кремом. Я справді трохи захмеліла, тож прилягла на диван і задивилась у вікно. Якщо б розповісти кому-небудь все те, що я сьогодні чула й бачила, ніхто не повірить. Взяти хоча б того радника Хе та до нього подібних. Пишучи начальству доповідні, він видає себе за людину дуже принципову, сповнену священного гніву; послухати його, то він чи не єдиний із справжніх патріотів, який, розуміючи всю відповідальність, з головою поринув у тяжку роботу. Одне слово, ніби окрім нього більше немає порядних людей. Театр, та й тільки! І трапляються ж дурні, які все ще вірять таким людям і які ладні навіть життя за них віддати. Нараз перед моїми очима постав образ К. Шкода, що він не міг побачити всього того, що відбувалося тут сьогодні. До речі, про кого він все-таки клопочеться? Скоро також минає і строк, протягом якого я мала знайти Чжао. Раптом дивовижна думка зринула в моїй голові: а чи не знає про всі ці мої справи Шуньїн та її компанія? Я звела на неї очі, але вона була захоплена лише своєю дорогоцінною зачіскою.

Я посміхнулась, підвелася з дивана й заходилася їй допомагати. Дивлячись на її відображення в дзеркалі, я думала, як би почати розмову. Мабуть, краще здалека. Спочатку поспробую з'ясувати, чи не знає Шуньїн чого-небудь про наших однокласників. А потім можна буде спитати й про Чжао. Я певна, що їй відомо про наші колишні стосунки.

Однак усі мої спроби виявилися невдалими. Тоді я згадала про Пін. Шуньїн надула губи й сердито мовила:

— І чути про неї не хочу. Пришелепкувата якась. Днів зо два тому я по-дружньому запропонувала їй одне діло. Заробила б на ньому принаймні в десять разів більше, ніж тепер отримує. Звідки ж було знати, що вона не лише не зрадіє такій нагоді, а навіть обуриться. Заявила, бачте, що треба

зовсім утратити совість, щоб займатись такими справами. Сміх, та й годі!

— У наш час не так легко бути чесним! — відповіла я, зітхнувши.

Нарешті Шуньїн закінчила поправляти зачіску й пішла до гостей. Я подалась слідом за нею.

В боковій кімнаті густою пеленою плавав дим, а у вітальні гра вже була в повному розпалі. Чень побачив мене й попросив підмінити його на якийсь час. Я глянула, а в «банку» аж п'ять тисяч; Чень одним махом зрізав «банк»

— Ти хочеш, щоб я сіла замість тебе? Не боїшся, що я все це продую? — засміялась я і хотіла вже було відійти від них, але до мене підбіг Суншен і теж попросив підмінити Ченя, бо їм терміново потрібно про щось порадитись.

Я знала, яка то буде нарада. Ясно, що для Ченя вона важливіша від будь-якого виграшу. Сіла на його місце. А чого це мені жаліти чужі гроші? І я навмисне робила тільки великі ставки. Хто знав, що товстуну Ченю сьогодні так пощастить. Не минуло й півгодини, як я виграла величезну суму. Виходить, йому двічі поталанило, зумів, як то кажуть, поєднати приємне з корисним.

Я залишилася на ніч у Шуньїн, але так і не змогла заснути. Мало що могло статися в цьому дивовижному домі серед темної ночі!

Крім того, не давало мені спати також і те, що люди, з якими я так несподівано познайомилась, опісля могли знадобитися мені. Якщо Г. посміє й далі знущатися наді мною, то доведеться показати йому, «які гострі зубки в мене». Чого на світі не буває? Може, й справді ще доведеться звернутись до радника Хе, хоч навряд чи це можливо.

10 листопада

Кажуть, що в північній частині провінції Цзянсу сталися дуже значні події. Із уст в уста люди передають всілякі новини, але висновки з них кожен робить свої.

Річ, коротко кажучи, полягає в тому, що вже прийнято остаточне рішення знищити збройні сили «опозиційної партії». Бойові частини успішно зайняли вихідні рубежі, і перемога, ясне діло, забезпечена.

В цих умовах особливо пожвавішали «гнійні мухи». І все ж інтереси більшості з них не сягали далі новин про те, хто нажився, а хто програвся вчора в картярських домах, або про те, скільки «сала» можна здерти з того чи іншого «гладкого

кабана». Але були й винятки. Взяти хоча б Ф., який приїжджав саме в цей час. Він слухав мене, витріщивши перелякані очі, і мовчав, ніби язика проковтнув. Бо ж ніхто не гарантований, що назавтра співрозмовник не програє твоє життя в карти.

Ф., правда, несподівано пробубонів про конфлікт двох сторін і навіть висловив побоювання, коли б унаслідок цього не виграла третя сторона — тобто ворог. Проте я не повірила в його щирість. Та й як йому вірити, коли він сам колись повідав про свій принцип писати якнайбільше доносів. Чому б йому не написати й на мене? Я лише посміхнулась у відповідь, а потім почала розпитувати про його життя на новому місці.

Падлюк та лицемірів тут, звичайно, немало, але причислити до них Ф. було б несправедливо, в цьому я певна. А втім, якби йому довелося рятувати власну шкуру, він, «терзаючись докорами совісті», пожертвував би й моїм життям.

З власного досвіду знаю, що, як тільки ускладнюється обстановка, всі працівники нашого управління починають прискіпливо стежити один за одним. От і зараз ця вистава вже почалася.

Не приведи господи кому-небудь здобути славу «великого мудреця» або пройти поруч і не прислухатись, якщо хтось шепочеться, — тебе неодмінно назовуть боягузом, і тоді добра не жди. При людях краще верзти всілякі нісенітниці й іноді додавати до своєї розповіді міцні слівця. Та якось під час такої бесіди мені надзвичайно пощастило — я почула дивну річ. Мова зайшла про одного чоловіка — чим більше я дослухалась, тим більша підозра наростала в моїй душі. Так і кортіло спитати, як же його прізвище...

Можливо, це звичайне розігрування, а коли ні, то виходить, що в цього чоловіка з'явився «хвіст», і чоловік цей не хто інший, як К.

Кажуть, що він часто зустрічається з якоюсь гарненькою жінкою... Здуріти можна. Невже це про мене? Однак немає сумніву, що ті двоє базік не «хвості». Але хто ж тоді? Через свою легкодухість так і не наважилась спитати. Я добре знаю, що під час наших зустрічей ніхто за нами не стежив. А що то за гарненька жінка була з ним? Якщо не я, то хто ж іще?

Треба бути обережнішою і за всяку ціну розгадати цю загадку!

Якщо підозра моя справдиться, то становище стане небезпечним, необхідно вживати якихось заходів... В усякому

разі, я маю дозвіл самостійно вибирати собі об'єкти й вести з ними необхідну роботу. Довелося повідомити, що своїм об'єктом я вибрала К. і що вісімнадцятого вересня я мала з ним зустріч. А тепер необхідно скласти таку інформацію про наслідки своїх пильних спостережень, щоб правда була схожа на брехню, а брехня на правду, і остаточно заплутати їх.

Але перед цим слід зустрітись з самим К. і з'ясувати, чи не з'явився в нього «хвіст».

Я ризикнула зайти до нього в редакцію.

Редакційна приймальня далеко не ідеальне місце для таких розмов, тому говорити довелося, притишуючи голос. Але найгірше було, що сюди невпинно заходили люди. Не задумуючись над тим, яке враження справила на К. моя поява, я одразу ж завела мову про діло:

— Знаю, мені небезпечно заходити сюди, але сьогодні я зважилась, бо нам треба серйозно поговорити. Якщо ти віриш у мою щирість, будь відвертий...

К. здивовано посміхнувся і злегка нахилив голову. Одному дідькові відомо, що таїлося за цією посмішкою, але мені ніколи було розмірковувати, і я спитала:

— Де ти бував останніми днями? Ти не помічав, що за тобою стежать?

Він так само посміхався і мовчав, а мене починала брати злість.

— Якщо віриш — відповідай, не віриш — я піду! Тут не місце, щоб з'ясовувати, хто з нас хитріший!

— Ну, не гарячкуй!.. Ходив до редакції, а з редакції додому. Часом зазірав до клубу «Товариства С — S». Ти ж сама знаєш, де я завжди буваю.

— Нікого підозрілого не бачив?

— Як тобі сказати? В клубі завжди тиняються якісь сумнівні типи... Хто вони, невідомо. А в тих, кого ти називаєш підозрілими, є якісь особливі прикмети?

— Не треба чіплятися до слів. Я, здається, ясно тебе спитала: ти не помітив, що за тобою стежать?

— Здається, ні.

Його поведінка злила мене. Він усе-таки не хотів бути відвертим, хитрував, викручувався, як завжди. Навіщо це він робить? Я і сердилась, і смішно мені було. Потиснувши злегка його руку, я сказала:

— Обстановка останнім часом дуже напружена... Хіба ти цього не знаєш? Мені стало відомо, що за тобою почали стежити, тож будь обережним.

К., здається, уважно вислухав мене, а потім глузливо відповів:

— Що ж, побачимо, на що здатні ці шпики... Певен, що вони даремно час гайнують.

Я мимохіть усміхнулась і запитала ще:

— А друзі бувають з тобою?

— Бувають. Зараз, до речі, мої земляки сюди приїхали, ми кілька разів збирались.

— А жінка тобі не зустрічалась? Така висока, струнка?

— Така... не зустрічалась! — і він, пильно глянувши на мене, на мить замислився.

Мені час було йти, та очі в К. раптом зблиснули, водячи пальцями по столу, він спитав:

— Пам'ятаєш... минулого разу я просив тебе розвідати про одного чоловіка, що-небудь узнала?

— Ще ні,— відповіла я підводячись,— але з деким уже мала розмову...

В цю хвилину прочинилися двері й до кімнати просунулась голова розсильного.

— Тут він, тут! — крикнув він комусь.

Я подумала, що сталося що-небудь незвичайне, підморгнула К., показала пальцем на нього, потім на себе, заперечно похитала головою і рушила до виходу. У дверях я мало не зіткнулась з якоюсь жінкою, але не встигла розгледіти її. Та коли почула, як вона звернулась до К., одразу зупинилась. Це був голос Пін.

Так он про яку гарненьку жінку тоді йшла мова! Виходить, це була Пін. Мене охопила така злість, що я втратила самовладання.

— А-а, Пін! — вигукнула я й зареготала. Однак голос мій і сміх прозвучали фальшиво.— Ото несподіванка!.. Пробач, мабуть, мені слід було піти на кілька хвилин раніше, чи не так?

К. і Пін обоє остовпіли. Вона пополотніла, а К. дав їй поглядом зрозуміти, щоб мовчала. Я помітила це й знову засміялась. К. ступив наперед, глянув мені в вічі й хотів щось сказати, але я перепинила його:

— Не треба пояснень, я й так усе зрозуміла... Ми з Пін давні подруги, проте я не знала, що й ви з нею стали друзями! Ха-ха! Ти, бідолашний, зі шкури пнувся, намагаючись довести, що нікого в тебе немає — даремно старався! А тобі, Пін, можу повідомити приємну новину: люди хвалять тебе за струнку фігуру, кажуть, що ти чарівна, граціозна і дуже жвава...

— Май хоч крихту совісті! — Пін раптом повернулась

до мене, обличчя в неї ніби закам'яніло.— Невже ти не розумієш, що я просто зайшла до свого приятеля, що ж тут такого?

— А хто тобі сказав, що я не розумію? І потім, коли все ясно, то навіщо ти даєш ще якісь пояснення? І так добре видно...— Я примусила себе посміхнутись.— Ти, К., гарненько подумай над моїми словами. А втім, вам обом не завадило б подумати. До зустрічі!

Я повернулась і швидко пішла. К. окликав мене, потім ще раз, але вже тихіше. Він рушив слідом за мною, я почула його кроки й пішла повільніше, та ось кроки стихли; я, хоч і не бачила, але відчула, що це Пін зупинила його... Я голосно засміялась і кинулася бігти геть.

Трохи заспокоївшись, я дійшла висновку, що за К. справді стежать, а жінка, з якою його бачили,— Пін; отже, мене обдурили...

Кого ж з них мені ненавидіти? Мабуть, обох. Не можу я і К. помилувати, але якщо не порахуюся з Пін, то не заспокоюсь.

Розмірковуючи отак, я мимоволі виводила олівцем на папері якісь знаки... У наложниці офіцера, що мешкала в нашому будинку, зібралися її знайомі, і вона приємним голосом співала пісеньку з опери «Арешт Сусань». Її голос проникав мені в саму душу. Як усе набридло! Я щосили натисла на олівець, сердечко зламалось. Кинула олівець й глянула на папір, що лежав переді мною — він увесь був списаний ієрогліфами, які означали прізвище К. Тяжке зітхання вирвалось у мене з грудей. Я зім'яла аркуш і вилаяла сама себе: «Погань!.. Та хай там як, але Пін я нізащо не прощу!»

12 листопада, вечір

День сьогодні схожий на страшний сон. Проте цей сон — лише початок, завтра буде ще гірше. Хто його знає, чим все це закінчиться?

Після третьої години дня мене викликали до Р. Дивно, навіщо це так терміново я йому знадобилась? Але найдивовижнішим було те, що я даремно просиділа понад півгодини біля його кабінету, а мене так і не запросили. Раптом до мене вийшов товстун Чень, і, скрививши обличчя в усмішку, сказав:

— Сьогодні він тебе не прийме, заклопотаний дуже. Їдьмо зі мною. Тобі доручено виконати секретне завдання.

Машина, мов птах, мчала міськими вулицями, а я все

думала, яке ж це секретне завдання збираються мені доручити... Спробувала тихенько випитати в Ченя, але він не хотів говорити, навіть побоювався глянути в мій бік. Певно, справді нелегке завдання випало на мою долю. Спробувала підібратись до Ченя іншим шляхом, та він лише посміхався. Мабуть тому, що поряд з водієм сидить наглядач, але мені не дуже вірилося, що причина саме в цьому. Нарешті машина уповільнила хід, і ми звернули у якийсь двір. Будинок, який я побачила, був схожий на школу. Тільки тепер Чень обізвався:

— Одне слово, завдання в тебе непогане.

Я вирішила скористатись цим, схопила його за плече і тільки хотіла було спитати, як машина зупинилась.

Ми увійшли до майже порожньої кімнати, і першим, кого я побачила, був Г. Стало ясно, що чекати добра від цієї зустрічі не доводиться. Чень запропонував мені сісти, а тоді разом з Г. пішов до іншої кімнати.

Серце моє ніби зупинилось, роєм закружляли в голові думки, але зрештою уляглися і, здавалось, заціпеніли. Лише одна безупину свердлила мозок: «Невже вони об'єднались, щоб убити мене і таким чином скараскатися зайвого свідка? Подивлюсь, що з цього вийде! Певно, зрозуміли, що мені відомі їхні зв'язки з Суншенем».

Тепер не диво, чому Чень кілька днів тому з такою задушевністю розпитував мене про мої колишні стосунки з Шуньїн та її чоловіком... Бачу тепер, що мої козирі, на які я так покладалась, в даному випадку не грають. Ні Чень, ні вище начальство подібні справи не вважають злочинними... Та ось рипнули двері, і до кімнати увійшов Г. Ченя з ним уже не було.

— Ходімо зі мною, — лагідним голосом запропонував він, усміхнувшись.

Я отетеріла. Невже можна посміхатися до людини перед тим, як убити її?

— Навіщо? — спитала я, відчуваючи, що вигляд у мене зараз надто жалюгідний.

— Покажу тобі одну особу, — люб'язно відповів Г., — і тобі все стане ясно.

«Що буде, те й буде», — подумала я і, не сказавши жодного слова, з опущеною головою рушила слідом за ним. Ми перетнули внутрішній дворик і опинились перед довгастим одноповерховим будинком. Наглядач, що стояв біля входу, віддав честь, і ми зайшли всередину. Г. прочинив двері однієї з кімнат ліворуч і запропонував мені увійти.

— Як далі діяти — ти сама знаєш,— сказав він.

Я вирішила, що це відведена мені камера, але там уже хтось сидів. Коли він підняв голову, я аж крикнула від подиву — то був Чжао. Так он де він!

Чжао глянув на мене з-під насуплених брів; вражений несподіванкою, він заляк на якусь мить, потім повернувся до вікна. Я не знала, як себе поводити, і розгублено зиркнула на Г.

Той лукаво посміхнувся.

— Ти знаєш цю громадянку? — спитав він Чжао.

Чжао рвучко повернувся, зміряв мене презирливим поглядом. Я аж затремтіла, але Чжао промовчав, тільки кисло всміхнувся.

Коли ми повернулись до порожньої кімнати, Чень, що сидів там, спитав мене:

— Ха, так швидко поговорили після стількох років розлуки?

Тепер я зрозуміла, в чому полягало моє нове доручення, і все ж спитала:

— І що я мушу тепер робити, секретарю Чень? Прошу дати мені детальні вказівки.

— Хм, ти вже давно отримала відповідний наказ, чи не так? — Товстун повернувся до Г., було видно, що він не хоче брати на себе всієї відповідальності й ладен перекласти її на Г.

Той трохи помовчав, потім пояснив:

— Начальник ще тоді дав тобі вказівки, тому виконуй їх.

— Але тепер обставини дещо змінилися,— відповіла я, ледве стримуючи хвилювання,— тепер ця людина вже тут, отож мені... А втім, якщо є наказ, то я все одно зобов'язана просити додаткових вказівок.

— То, по-твоєму, виходить...— хотів було втрутитись Чень, та раптом голосно позіхнув.

— Мені хотілося знати, в чому конкретно полягає моє завдання і в яких межах я мушу діяти?

— Хм, це неважко пояснити,— ехидно посміхнувшись, відповів Г.— Спочатку відновиш з ним гарні стосунки; а потім примусиш покаятись і зізнатись у всьому... Тобі... не вперше доводиться цим займатись, гадаю, що справишся без особливих труднощів. Гм... все ясно?

Я прикинулася, що не вловила іронії в словах Г., і незворушно відповіла:

— Ні, не все. Чи не могли б ви сказати, чим він займався останнім часом і за яких обставин був заарештований? Коли і де? Всі ці дані мені вкрай необхідні.

Г. глянув на Ченя й відповів:

— Про це треба у самого начальника спитати. Чень хоч зараз доставить тебе до нього.

Друга година ночі

Щойно мала розмову з Р. Він вислухав мене і дозволив ознайомитись з матеріалами. Виявляється, що Чжао минулого року працював в кооперативі, в одному з повітів в провінції С.; по доносу сільського старости він був звинувачений у приналежності до компартії й заарештований. Через шість місяців Чжао взяв на поруки один учитель-іноземець, палкий прихильник кооперування. У вересні цього року Чжао приїхав сюди, але гоміньданівський комітет провінції С. знову почав розшукувати його і невдовзі натрапив на слід. До того ж Чжао ніде не працював, що викликало ще більшу підозру. Зрештою його знову схопили...

От як працюють наші: Чжао давно арештували, а мені наказують знайти його!? З'ясувалося все це лише позавчора, коли Г. послали допитувати Чжао. Саме тоді Г. і запропонував начальству дати мені нове доручення. Дуже розумна пропозиція, зовсім мене за людину не вважають!

Біс їх знає, що їм приверзлося. Втовкмачили собі в голову, ніби кооперативи та інші подібні організації стали прихистком для ненадійних елементів. Докази в них дуже прості: хто ж як не члени опозиційної партії згодяться животіти в тих злиденних місцях? Вони, певно, вирішили, що Чжао — велика птаха, отже, з нього можна «вибити» довгий список його спільників!

Батіг уже застосовували. Безрезультатно. Тепер вирішили пустити в хід медяник. Начальство вважає, що ніхто так не справиться з цим завданням, як я.

І досі не можу зрозуміти, звідки вони дізналися про мої колишні стосунки з Чжао.

Шкода мені тебе, Чжао, але й себе також!

Після сьогоднішньої короткочасної зустрічі мені вже не хочеться бачити його, але як уникнути завтрашньої розмови з ним? Тепер я вже не людина, а якийсь слухняний механізм, що лише виконує волю інших. Та зрештою я все-таки жива істота, у якої є і свої почуття, і своє минуле. Я стільки часу мріяла про цю зустріч... Гаразд, побачимо, що з цього вийде. Мені колись казали, що життя схоже на виставу. Отож подбаю, щоб вистава ця стала цікавою!

Прокинулась о дев'ятій з таким відчуттям, ніби в мене по всьому тілу воші повзають. Вп'ялася очима в щурячу нору в кутку кімнати й силкувалася пригадати, що ж мені снилося цієї ночі... Даремні зусилля. Мені не раз буває прикро через те, що час летить надто стрімко, а іноді, навпаки, він тягнеться ледве-ледве... Невже це в мене так нерви розладналися? Треба взяти себе в руки, спокійно обміркувати кожне слово, яке я йому скажу під час зустрічі, і навіть свою поведінку. Не знаю чому, але ніяк не можу позбутися відчуття, що я зараз схожа на дружину, яка колись зрадила чоловікові, а тепер повертається до нього, щоб покаятись. Я набралася духу лише десь по обіді, коли до зустрічі залишилось обмаль часу. Слід принаймні запевнити Чжао, що я не збираюсь шкодити йому.

Я, звичайно, зайшла до камери одна, щоб не викликати у Чжао зайвої підозри.

Він лежав, простягнувшись долілиць, і навіть не поворухнувся, коли я тихенько підступила до нього. Мені аж страшно стало: така незвичайна поза, розпатлане волосся — а раптом це труп. Я нахилилась над ним і побачила нерухомі широко розплющені очі.

Він ніби й не чув, що хтось увійшов, чи, може, не сподівався, що це я. Пам'ятаю раніше, коли, бувало, розгнівається на мене, то теж часто лягає так само. Про що ж він зараз думає?

Та ось наші очі зустрілись. Він дивився на мене з тим холодним презирством, що й минулого разу.

Не знаю, завдяки яким почуттям я вичавила з себе усмішку.

Чжао перший порушив тишу, він одразу ж перейшов у наступ:

— Чого прийшла? Вся ваша згряя й трилітнього малюка не здатна ошукати. Чого тобі треба від мене?

— Прийшла провідати.— Я лагідно посміхнулась.— Можливо, тобі тут чого-небудь бракує, то можу принести; або ж засумував на самоті, то давай погомонимо, згоден?

І тут він спалахнув від обурення: схопився з місця, аж плетений з бамбука тапчан заскрипів під ним, і закричав на мене:

— Хочеш знати, чого мені бракує? Бракує свободи, справедливості! Так, так, справедливості й свободи!

В цю мить я помітила, як по той бік вічка в дверях промайнула тінь, і зрозуміла, що за нами стежать. Хутко під-

несла пальця до губів і штовхнула Чжао ногою. Він одразу замовк і здивовано подивився на мене.

— За нами стежать! — шепнула я і голосно засміялась: — Навіщо так хвилюватись. Заспокойся!

Чжао сторопів, а тоді з холодним усміхом мовив:

— Справжній балаган влаштували! Ні сорому, ні совісті...— Він вилаявся.— Навіщо вони підслали тебе сюди? Що їм треба? Ти тут не крути, не викаблучуйся, мов на сцені!

Я не витримала, зі злістю смикнула його за руку і, подавши знак очима, голосно сказала:

— Та що ти? Я просто прийшла побачитись з тобою, розважити тебе трохи. А ти що вигадав?

— Годі брехню розводити! — Його густі брови перемикнулись.— Зображає тут із себе! Чи не пішла б ти!..— Він підніс догори кулаки і вп'явся в мене страшним поглядом. «Що б зі мною не сталось, а спробую розвіяти його сумніви»,— вирішила я і, підступивши до нього на крок, хотіла сказати кілька слів, але він несподівано відсахнувся від мене, немов від гадюки, і гнівно закричав:

— Сорому в тебе немає, геть звідси!

Я відчула, як хвиля тупого болю прокотилася по моему тілу і зчавила серце; ноги враз підкосились, я безсило опустилась на тапчан, схилила голову на руки і залилася нестримними сльозми. Десь у глибині душі я розуміла, яке неприємне враження можуть справити на Чжао мої сльози, тому збрала рештки сили й підвела голову. Чжао стояв поряд похнюпившись, не зводячи з мене погляду. З часу нашої останньої зустрічі він оце вперше так приязно дивився на мене. Я спробувала всміхнутись йому в відповідь, але очі знову наповнилися сльозми.

— То ти... ти справді не брешеш?— спитав він тихим голосом, зиркнувши при цьому на вічко у дверях.

Мені стисло груди, пересохло в горлі, тому я не зразу відповіла.

— Сам дивись, брешу чи кажу правду,— мовила я за хвилину і тихо посміхнувшись, додала:— А ти все-таки безсовісний.

Чжао помовчав деякий час, потім знову почав допитуватись:

— Навіщо ж вони підслали тебе, на що вони розраховують?

— Забудь поки про це, добре?— Я схопила його за руку.— Так чи інакше... Ну, гаразд, можеш вважати мене поганню, паскудною жінкою, але ж, сподіваюсь, ти не думаєш, ніби я

прийшла для того, щоб нашкодити тобі? Мені випала нагода зайти сюди, трохи тебе розважити. Правильно я зробила? А ти мене так зустрів. Я не кажу вже про те, що було у нас колись... про наше кохання. Навіть для зовсім сторонньої, чужої жінки таке ставлення було б великою образою. Вам, чоловікам, важко зрозуміти, чому нам часом буває прикро. Але не будемо відхилять, давай краще поговоримо про те, що в кого наболіло, бо мені зовсім ні з ким поділитись.

Чжао стояв, опустивши голову, і мовчав, хоч і в нього, я була певна, назбиралося немало такого, про що б він міг розповісти мені.

Зате він більше не кричав, не лаявся і поступово розговорився. Я весь час підтакувала йому, мов маленькій дитині, яку хочуть заспокоїти. Ні мені, ні йому не хотілося згадувати про минуле, ні слова не сказав Чжао і про те, як він жив після нашої розлуки; мене він теж не розпитував, мабуть, сподівався, що я сама розповім? Та коли я спитала, як з ним поведуться тут, він на мить завагався, а потім почав розказувати.

Виявляється, що протягом десяти днів його тричі катували й двічі умовляли, а чотири дні тому повісили на бантині догори ногами, і він висів там аж поки знепритомнів. Катували його якийсь злющий-презлющий тип... Мені здається, що то був Г.

— Ось сюди били!— показав він на поперек.— Боюсь, коли б калікою не зробили!.. Але ти не хвилюйся,— додав він, глянувши на мої почервонілі від сліз очі,— нічого, може, якось обійдеться.

Час від часу я позирала на вічко дверей, де маячила якась тінь. За нами безупину стежили. В таких умовах ніяк не вдавалося розпочати відверту розмову. Я кілька разів поривалась спитати, чи немає у нього приятеля на прізвище К., але так і не намілилась.

На душі ставало все сумніше й тривожніше, раптом я схопила руку Чжао, притисла до свого розпашілого обличчя, потім, не знаю чому, укусила її і припала до його грудей.

Чжао зойкнув, а тоді приглушеним голосом спитав:

— Ти... за що це?

— Ненавиджу!— простогнала я і притисла його руку до своїх грудей.— Ненавиджу тебе!.. Коли б ти тільки знав, як у мене тяжко на душі! Але ти ніколи про це не дізнаєшся!

Чжао нічого не відповів, тільки взяв мене іншою рукою за підборіддя, подвів мою голову й замислено подивився

мені в вічі. Я відчула, як він обережно звільняє свою руку.

— Розкажи хоч про свою роботу в кооперативі, все-таки веселіше буде.

Чжао знехотя всміхнувся й почав. Спершу розповідав мляво, але поступово розговорився. Мова здебільшого йшла не про кооператив, а про те, як він боровся з сільськими багатіями.

Староста, який досі тримав у руках усе село і наживався на цьому, написав на Чжао доноса, бо поява кооперативу підірвала його монополію.

— Староста та інші сільські глитаї, ця мерзота, обзивали всіх, хто чесно мріяв створити кооператив, комуністами... І думаєш, що тільки мене одного посадили?— з обуренням говорив Чжао.

Майже весь час, поки він розповідав, у коридорі було чути чийсь кроки та легке покашлювання. Я позирнула на годинника: пора йти. Треба бути обачною, щоб не нашкодити і Чжао, і собі.

Я ще раз мовчки потисла йому руку, показала на вічко у дверях, потім на своє серце і, нахилившись до його вуха, прошепотіла:

— Зрозумів?— і вже голосно додала:— Трохи вже заспокоївся... а тепер гарненько подумай, а я ще завтра зайду.

Біля дверей я озирнулась. Він стояв посеред камери і дивився мені вслід. Я усміхнулась і поспіхом вийшла. За дверима нікого не було, окрім охоронця, який стояв неподалік з опущеною головою і, здавалось, думав про щось своє.

14 листопада

Вранці я знову пішла до Чжао. Спочатку знайшла чергового офіцера, передала йому всі розпорядження Р., з яким я мала зустріч учора ввечері, і спитала, чи дано йому якінебудь вказівки з цього приводу. Таких телепнів я зроду-звіку ще не зустрічала, весь час затинається, двох слів зв'язати не вміє, а корчить з себе бозна-кого і ехидно всміхається.

— Ув'язненому принесли все що необхідно?— спитала я.

Він невдоволено скривив пику:

— А хіба ти не бачила?

Я розізлилась. Уже по його гримасі можна здогадатись, як вони тут перемивають мої кісточки.

Звідкись взявся ще один наглядач, у цивільному. Він доповів, що його прислали мені на допомогу, для всяких доручень. Не сподівалась на таку завбачливість!

Двері до камери Чжао були напіввідчинені. Я зазирнула. Там з'явилося дві табуретки і старезний стіл. Чжао стояв край столу, опустивши голову, і про щось думав. Пригадала, що таким замисленим він часто бував перед нашою розлукою.

Я тихенько просунулась боком до камери, повернувшись до нього обличчям, заклала руки за спину, відступила на крок і, спершись на двері, ласкаво посміхнулась.

Чжао сів на табуретку, підпер рукою підборіддя і окинув мене поглядом зверху донизу. На мені було все нове — подарунки Шуньїн, я навіть волосся сьогодні позакручувала. Навіщо — й сама не знаю. Чомусь мені здалося, що так буде краще.

— Чого ти так придивляєшся до мене? Не впізнав? — спитала я, підходячи до нього.

Чжао силувано посміхнувся, але нічого не відповів. Проте, помітивши, що радісний вираз на моєму обличчі змінився розчаруванням, сказав, ніби вибачаючись:

— Щось погано спалося.

Я зневажливо зиркнула на нього, але одразу ж знайшла під столом його руку й ніжно погладила. Чжао зітхнув, глянув на вічко в дверях і тихо мовив:

— Чи не сон це? Ні, бачу, що не сон. Такого і в найкошмарнішому сні не побачиш. Оце недавно виходив на подвір'я, все небо затягло густим туманом. Так от, і я ніби в тумані, — він не зводив з мене погляду, потім губи його скривились у сумній посмішці.

— Не смій так говорити, — напівжартома, напівсерйозно промовила я. — І чути не хочу. А втім, коли тобі подобається, живи, мов у тумані, а я не згодна. Я тверезо дивлюсь на життя й буду завжди з тобою, що б не сталося... — Я глянула на його похнюплену голову й повела далі: — Уяви собі, що ти в лікарні, а я — медсестра, отож мусиш слухатись мене. Я піклуватимуся про тебе, годуватиму й розважатиму, як зможу. Одне слово, постараюсь зробити для тебе все, що зможу.

Чжао поволі підвів голову й щиро посміхнувся:

— Тоді принеси мені кілька книжок, добре?

— Правду кажучи, хворим не дозволяють читати книжок, — ледве стримуючи усмішку, відповіла я, — та оскільки тобі так забаглося, принесу. Постараюся для тебе. Що тебе цікавить?

Чжао не зразу відповів, видно, був спантеличений моєю згодою, потім сказав:

— Сама вибери. Якщо з книжками важко буде, можна й газети.

Я не зрозуміла, чому це він раптом став таким лагідним. Чи мені повірив, чи, може, навпаки, засумнівався? Нічого дивного, якщо це так. Через таку роботу, як зараз у мене, навряд чи хто мені повірить. Я ще вчора ввечері подумала про це. Що ж, не падатиму духом, настане час, коли він усе-таки зрозуміє мене. Я пообіцяла Чжао принести книжки та газети й перейшла на іншу тему.

Оскільки Р. схвалив план моїх дій, то сьогодні я, вже не боячись, що за нами можуть стежити, почала розмову про життя кожного із нас після розлуки. Я вибрала лише той період, яким могла найбільше пишатись — час, коли я була на фронті. Чжао слухав дуже уважно, час від часу киваючи головою, а потім сумно мовив:

— На початку війни мені теж довелося побувати в місцях бойових дій разом зі студентами-біженцями з Пекіна та Тяньцзіна, але в армії я ніколи не служив. Згадую зараз про все це, мов про давній сон.

Я скористалась нагодою і, набравшись сміливості, спитала:

— Саме тоді ти й здружився з К.?

— Ні,— не задумаючись, відповів Чжао.— У мене, звичайно, друзів немало, але такого не знаю.

Я посміхнулась і насварила його пальцем.

— Не віриш, не треба,— дивлячись кудись убік, відповів Чжао; він, певно, образився.

Я обхопила його руками за шию, повернула обличчям до себе і зашепотіла:

— Не треба брехати, мій любий, бо я не така вже й дурненька. Ти відповів надто поспішно, оце й викликало в мене сумнів. Але я спитала так, між іншим, тож не будемо більше згадувати про це... А от на це питання слід було б відповісти: у тебе є дружина?

Чжао здивовано подивився на мене; я відчула, що червонію, а він раптом пирснув від сміху і з лукавиною спитав:

— А коли б і була, тобі не однаково?

— Хотілося б глянути на неї! — сумним голосом відповіла я й відсунулась.

— Не було, справді не було.

— Навіщо ти мене дуриш, з якою метою?

— Бачу, не віриш. Що ж, думай, як хочеш,— кинув він.— Деякий досвід у коханні я, безперечно, мав, але лише з часом мені стало ясно, що ніколи не зустріню людину, яка б довіку любила мене.

— Ти помиляєшся! — я з пристрастю подивилась на нього, тоді підсунулась ближче і, закривши обличчя руками, тихо додала: — Є така людина!

Несподівано рипнули двері, ми здригнулись і миттю поскоплювались зі своїх місць.

Увійшов наглядач у цивільному, якого прислали в моє розпорядження.

— Що тобі треба? — накинулась я на нього.

— Мені здалося, ніби ви кликали мене, — він хитро посміхнувся й вийшов, з грюкотом зачинивши двері.

Я аж затремтіла від люті... Негідник, неодмінно вимагатиму, щоб прислали іншого. Хіба Р. не дав мені повної свободи дій? Цікаво, хто це надумався прислати його сюди?

Чжао глянув на мене, потім повернувся до дверей і спитав:

— Що сталося?

— Каже, прибіг мені на виручку. От бандюга! Я одразу помітила, що він негідник.

Але Чжао, видно, моя відповідь не заспокоїла. Заклавши руки за спину, він пройшовся по камері, потім підступив до дверей і покликав наглядача.

— Учора бачив у вас доміно, нікуди не віднесли? Сьогодні в нас, на щастя, побільшало людей, то, може, зіграємо?

Наглядач промовчав і якимось дивно вищирився. Я одразу збагнула, що замислив Чжао, але не стала йому перечити. Наглядач приніс доміно й привів з собою якогось чоловіка в цивільному. Той, зайшовши до камери, кивнув до Чжао, ніби давній знайомий (опісля я дізналася від Чжао, що познайомились вони під час арешту, а потім цей чоловік клявся йому в дружніх почуттях, радив прозріти, покаяться і таке інше).

Розпочали гру, і в кімнаті одразу повеселішало. Навіть Чжао зацікавився грою. Я позирала на нього, а він ніби й не помічав мене. Я машинально ставила кісточки, і на багатьох з них мені ввижались обличчя, от і доводилося час від часу терти очі, щоб розгледіти, скільки вічок на кісточці.

Чому ж Чжао не хоче признатися, що в нього є дружина та приятель на прізвище К.? Водить мене за ніс. А я добре пам'ятаю історію, яку розповідав мені К. І впевнена, що мова тоді йшла саме про Чжао. Отож учасник тієї загадкової справи, безсумнівно, сидить поруч зі мною. Як кажуть, вода спала і каміння оголилося. Жінка, яка бачила все на власні очі, як запевняв К., була дружиною заарештованого, чи, може, мені причулось? А Чжао не признається, що він одружений...

Я не витримала й засміялась. Чжао насторожився, допитливо глянув на мене. Града я, не замислюючись, ставила те, що попадало під руки. Мені було зовсім байдуже, виграю я чи програю.

Подивилась на ті кісточки, які тримала в руці, і мені здалося, ніби одна з них — Чжао, а друга — К. Хтось із них збрехав мені... А якщо ні, то, виходить, К. не до кінця був відвертий. «Ех К., так би й сказав, що заарештували твого найкращого приятеля. Невже ти не зрозумів, що я не збиралася шкодити тобі? Який же ти короткозорий».

Не дивлячись, я поклала кісточку на стіл, а вона, як на гріх, не підійшла, виявилось, що це була одна з тих двох злочасних. Довелося пропустити хід...

Коли перемішували кісточки, я випадково зиркнула на двері й крізь щілину помітила, що в коридорі промайнула чиясь тінь. Мені здалося, наче то була жінка. Хто вона? Шкода, що я не роздивилася її.

Принесли обід. Чжао глянув на чотири тарілки зі стравами, здивовано звів брови й посміхнувся. Я хутко підрахувала: припустимо, половину моїх грошей взяв собі черговий офіцер, але невже все те, що принесли, коштує п'ять юанів?

Знайомий Чжао пішов, і ми запросили наглядача пообідати з нами. Я вирішила познайомитись з ним ближче.

— Ма, звідки ви родом?

Наглядач, котрий весь час відмовчувався, зітхнув. А потім виявилось, що він, як і всі уроженці Північного Сходу, з якими мені доводилося зустрічатись, любив побалакати. Чжао слухав нас мовчки. І лише, коли мої слова здавались йому надто сміливими, він злякано позирав на мене.

Дочекавшись, коли той, у цивільному, якого мені прислали на допомогу, повиносив посуд, я продовжила розмову з Ма, намагаючись бути якомога щиросердішою:

— То ж скільки ви сьогодні виграли?

Ма зашарівся.

— Зовсім дрібницю, хай йому біс, не щастило мені сьогодні! — відповів він, але суму назвав.

Я, ніби перевіряючи, підрахувала на пальцях і, усміхнувшись, сказала:

— Значить, з мене належить. Грали ми, звичайно, для розваги, але ви не соромтесь, те, що тут у мене в руці, ваше.— Я хутко витягла кілька асигнацій і, не рахуючи, запхнула йому в кишеню.— Беріть, беріть, страшно не люблю, коли люди церемоняться.

Не встиг він і оком змигнути, а я вже відійшла вбік.

— Та що ви, що ви? — зовсім розгублено мовив він. Але я вдала з себе ображену:

— Ви ставите мене в незручне становище! — і вже лагідніше мовила: — До того ж всі ми земляки, то чи ж варто розмінюватися на дрібниці!

Я підморгнула Чжао, щоб він не стояв осторонь. Він зрозумів мене, підійшов до Ма й плеснув його по плечу:

— Вважайте, що ви їх для мене взяли. Завтра, після-завтра зіграємо партію, і якщо я продуюсь, то не буду віддавати, добре?

Так, жартуючи та сміючись, ми умовили охоронця взяти гроші й поговорили з ним ще трохи. А коли Ма пішов і ми залишилися удвох, атмосфера знову стала напруженою.

Чжао сидів, опустивши голову, і думав про щось своє. Я глянула на годинник — вже за другу перевалило. А мені ще необхідно виконати деякі формальності і перекинутись кількома словами з Чжао, щоб у дечому переконати його. Я не знала, з чого почати, раптом чую, а він з собою розмовляє:

— Який сенс? Не розумію. Навряд чи цим все закінчиться, а далі...

— Чжао. Ти знову про щось своє думаєш! — я підійшла й поклала руку йому на чоло. — Що тебе тривожить?

Чжао підвів голову й байдуже подививсь на мене:

— Здається, душа моя до краю сповнена сумом... На моєму місці, я певен, ти відчула б те ж саме.

— Чжао! — Я схилилась над ним, волосся моє затулило йому очі. — Не кажи так. Зараз ми з тобою — єдине ціле. — Я відчувала, як у нього тремтить усе тіло, і ласкаво посмінулась: — Дурненький! Хіба я не наповнила твою душу ясністю, певністю? Я ж не хвилююсь, навіть тоді ж тобі хвилюватись? — Помітивши, що він хоче щось заперечити, я затисла йому рота долонею. — Помовч! Я одне тобі скажу: доля кожної людини в її руках. Зрозумів?

Він знову поривався щось сказати, але я стрімко поцілувала його й вийшла.

15 листопада

Не дивно, що Чжао часто запитує мене, чи не сон це? Сьогодні й мені здалося, ніби все це сон. У мене самої на душі ще більша плутанина, ніж у Чжао, адже я й досі не

розібралася, на чиему я боці... Ніяк не вирішу, на кого працювати — на Р. чи на Чжао? А центр усіх цих протиріч — я сама! Чжао ж належить мені.

* *
*

Вчора нарешті виклопотала дозвіл переселитись до Чжао. Черговий офіцер, мабуть, уже отримав наказ і, коли я прийшла, віддав розпорядження наглядачам найти для мене ліжко.

Скрививши пику, цей тип заявив:

— Якщо буде муляти, доставимо ваше власне...

— Не дуже поспішай! — урвала я його, насупившись.—

Опісля поговоримо!

Мене зараз турбувало інше: цікаво, як зустрине цю новину Чжао.

Мої побоювання не були марними. Я одразу зрозуміла це, коли зайшла до камери. Чжао посміхався, але посмішка в нього була незвичайна.

— Ну, як справи? — спитала я привітно і потисла йому руку, яка виявилась холоднішою від льоду.

Він злегка усміхнувся, але нічого не відповів.

— Забув, що я тебе просила? Чжао, ти мене зі світу зведеш! Не знаю, в якому народженні ми стали з тобою непримиренними ворогами...— Я пирснула від сміху.— Ну, а тепер берусь за виконання обов'язків нічної доглядачки. В усякому разі, кімната ця досить простора, і я переселяюсь сюди, щоб тобі не було так сумно, згоден?

Здавалося, що він нічого не зрозумів, бо промовчав, лише здивовано глянувши на мене.

Я підійшла до нього впритул і зашепотіла на саме вухо:

— Хоч мене і запевняли, що з тобою тепер поводитимуться добре, є такий наказ, однак буде краще, коли я тут сама поселюся. Та й порадитись можна, коли виникне потреба.

— Це ти сама придумала?— недовірливо спитав він.

— Ні, але й ми від цього користь матимемо,— широко призналась я.

— А, он як... Одне слово, так чи інакше, а тепер при мені завжди постійний наглядач буде,— крижаним тоном заявив він.

— Чжао! — мені ніби голкою штрикнули в серце, ніяк не сподівалася, що він так реагуватиме.— Ти мусиш вірити мені.

— Гаразд! Гаразд! — перебив він мене. — Роби, як хочеш. Я ж злочинець, а ти... — Він затнувся й опустив голову.

— Ну, кажи? — Я все ще посміхалась, але голос мій тремтів.

Він обняв мене за плечі і вже лагіднішим тоном відповів:

— Я хотів сказати, що в'язню лишається одне: бути терплячим до останку.

— Ти гадаєш, що я вільна?

— Не гнівайся на мене, Хуеймін!

Хуеймін! Чи не причулось мені? Це ім'я, яким він колись називав мене, подіяло на моє змучене серце, мов сіль на рану, але мені хотілося почути його ще й ще. Я взяла Чжао за руку:

— Колись ти називав мене сестричкою Мін і старшою сестрою, правда? Я ж старша від тебе на цілий місяць. Називай так мене й далі.

Проте Чжао мовчав, а потім раптом засміявся... і так широко, а його очі...

Я ще міцніше потисла йому руку:

— Ніколи не забуду, як за кілька днів до нашої розлуки ти сказав мені: «Було в нашому житті чимало неприємностей, але були ж і щасливі дні! Забудьмо про всі неприємності й пам'ятаймо лише про наші радощі!» Це ти сказав тоді, Чжао, пригадуєш?

Чжао мовчав, та в його очах уже не було колишнього смутку, з кожною хвилиною вони веселішали.

— Чи думав хто з нас, що ми зустрінемося знову? Пригадуєш п'єсу «Другий сон», яку ми вдвох колись дивилися, зараз у нас з тобою теж «другий сон», правда?

— Я не певен, Хуеймін, поки що рано про це говорити.

— Чому рано? Скажи, що це так, прошу тебе.

— Сказати, що це так? — гірко посміхнувся Чжао. — Ти забула Хуеймін, де я зараз!

— Хіба можна про це забути? Але згадай, що я вчора тобі сказала. Доля людини — в її власних руках!

У відповідь він якось дивно посміхнувся й промовив:

— Над твоїми словами я думав усю ніч, але так і не зрозумів, що ти хотіла цим сказати. До того ж ти не дозволяєш мені...

— Чого я не дозволяю? Ой Чжао, ти навіть не уявляєш, який у тебе дивовижний характер.

Чжао кисло всміхнувся, однак його очі дивились на мене ніби з докором. Він, мабуть, розгнівався й вирішив припинити розмову.

Трохи подумавши, я почала умовляти його знову:

— Ти ж добре знаєш, де ти зараз. Так от, замість того, щоб злитись та гарячкувати, краще б гарненько замислився над цим. І потім, ти хоч трохи мусиш довіряти мені, тоді ми зможемо, не кваплячись, все обміркувати, про все порадитись. Дивуєшся, чому я не хочу, щоб ти розпитував мене? Тебе одне цікавить, чим все це закінчиться. А звідки я знаю? Хіба я тобі не кажу того, що сама думаю? Я ж не така вже й дурноголова, щоб зовсім нічого не тямити. Деякі міркування в мене є. Ну хоча б таке: заспокойся і вважай, що я переїхала до тебе, аби ти не сумував. Буду весь час з тобою, завжди матиму змогу дати якусь пораду. А там мине певний час, розберемося в обставинах і почнемо діяти. Ми з тобою ще молоді, і якщо між нами все буде гаразд, то навіщо ж думати про швидкий кінець? Любий мій Чжао, за останні дні ти геть замучив мене. То холодний, то ласкавий, а який же ти насправді? Не будь такий жорстокий, прошу тебе!

Чжао ніжно взяв мою руку і приклав до своїх грудей; я відчула, як тривожно б'ється його серце, і мені відразу полегшало на душі.

— Послухаєш тебе, Хуеймін, і здається, ніби все гаразд. Але зваж сама, невже вони посадили мене до в'язниці лише для того, щоб годувати, поїти та ще й розважати з твоєю допомогою?

— Вони, безперечно, сподіваються...

— На що ж вони сподіваються? — схвильовано перепитав Чжао.— Мін, я дивуюся: ти весь час говориш недомовками. А не могла б ти сказати прямо: вони хочуть, щоб я присвєлюдно повинився, написавши про це в газеті?

— Можливо.— Я помовчала.— Але боюсь, що не це головне.

— Виходить, їм треба, щоб я став членом гоміньданівської партії й робив те ж саме, що й ти?

— Навряд!..— Я на мить завагалась, а потім вирішила сказати йому все до останку.— Їм потрібно, щоб ти написав донос... Вірніше не донос, а склав список людей — от і все.

— Гм! — Чжао посміхнувся.— Давня пісня! Тепер мені ясно, навіщо вони влаштували цю комедію з тобою. Їм потрібен донос, список. Хотіли примусити мене тортурами, а коли не вийшло, вдалися до м'якіших методів. Мета в них одна: напиши донос, склади список. Той тип, що вчора грав з нами в доміно, умовляв мене майже півдня, чого тільки не обіцяв. Але я ні в чому не звинив і не збираюся каятись.

Якщо їх цікавить моя робота в кооперативі, нехай звернуться до нашої головної контори і про все там довідаються. Я давно вже повторюю їм одне й те саме, і чогось іншого вони від мене не почують.

— Поглянь на себе, як ти розхвилювався! — Я припала до його плеча й тихо повела далі: — Зараз не час для дискусій. Оскільки вони вимагають, то треба шукати якийсь вихід.

Мої слова, очевидно, прикро вразили Чжао, і він різко відштовхнув мене.

— Невже я мушу зводити наклепи на людей, оббріхувати невинних?

Не знаю, де я тільки знайшла в собі силу, щоб після того, як він брутально відштовхнув мене, знову присунутись до нього й привітно посміхнутись.

Коли Чжао нарешті заспокоївся, я лагідно, але наполегливо, мовила:

— І все ж треба щось придумати. Ти тільки не гарячкуй, візьми себе в руки, і ми з тобою спокійненько все обміркуємо. Мусить же бути якийсь вихід.

Стомлено заплющив очі, він заперечно похитав головою. Потім глянув на мене й сказав:

— Гаразд, пропонуй, що мені писати. А може, вигадаймо кілька прізвищ?

— Ні, — заперечила я, намагаючись за усмішкою приховати свою тривогу. — З часом усе з'ясується, й тільки сам собі нашкодиш.

Чжао насупив брови, схопився з місця, потім сів.

Я зрозуміла, що в душі в нього зараз діється щось страшне, але вдала, ніби нічого не помічаю, й спокійно почала:

— Чжао, хіба ти не розповідав одному зі своїх щирих друзів про те, як колись у житті я помилилася й тому нам довелося розлучитись, а ти намагався врятувати мене. І хоч ми все-таки й розлучилися, проте ти не зненавидів мене. Відтоді минуло стільки років, а тебе й досі мучить думка, що не зміг тоді переконати мене. Ти, любий Чжао, навіть уявити собі не можеш, скільки лиха я потім зазнала. Якби на твою долю випала хоч десята частка моїх страждань, ти б зрозумів, як тяжко мені було слухати твого приятеля! — Я зітхнула й заговорила ще голосніше: — Мені й зараз нелегко, але водночас і дуже приємно. Ти, мабуть, розумієш, що я ніколи ще не була такою щасливою!

Я безсило похилила голову собі на плече й відчула, як гулко б'ється серце у моїх грудях.

Чжао несміливо обняв мене дужою рукою за талію й пильно подивився мені в вічі... Я знала, що в цю хвилину йому і тяжко, і радісно.

— Мін... сестричко! — тихо обізвався він. — А чи не можна зробити якось так, щоб і нам було добре, і людям пакості не робити? Щось у мене останнім часом голова перестала працювати, нічого путящого не можу вигадати. Строк вони тобі призначили? — запитав він і, хоч я ще не встигла йому відповісти, додав: — Скільки днів у нас залишилось?

— День-два, не більше. Вже кваплять, от і сьогодні була розмова, стихивши голос, відповіла я. — Зрозумій мене, треба зважати на обставини. Ти свого часу чого тільки не робив, аби врятувати мене, та я слухати тебе не бажала. От ворожнеча й розлучила нас... Відтоді багато чого змінилось, і тепер я прагну тебе врятувати, бо опинилася точнісінько в такому становищі, як ти тоді. Чи врятуємося ми від цієї напасти й повернемо наше минуле, чи ні — це залежить від нас самих.

Схиливши голову, Чжао уважно вислухав мене, потім зітхнув і сказав:

— Покладаюсь на тебе, тільки дай мені трохи подумати.

— От і добре. — Я підвелася. — Незабаром повернусь, треба залагодити ще деякі справи...

Коли я підійшла до дверей, вони прочинились у мене перед самим носом, і на порозі з'явився наглядач Ма з газетою в руці.

Узявши в нього газету, я передала її Чжао:

— Почитай, поки я ходитиму.

Чжао підступив до мене й показав очима на двері:

— Не страшно? Адже він, мабуть, усе чув.

— А це його не стосується. Його обов'язок — стежити за тим, хто сюди заходить та виходить.

Я хотіла було йти, але Чжао затримав мене. Він стояв переді мною й нерішуче переступав з ноги на ногу, поки нарешті не прошепотів:

— То ти переберешся сюди?

— Як ти скажеш.

— Разом нам, звичайно, буде краще, — сказав він, уникаючи мого погляду. — Тільки характер у мене дуже кепський, боюся, що, як зійдемося, сваритимемося знову... До того ж у таких умовах важко бути спокійним.

— Тоді я не перебиратимусь, а лише заходитиму до тебе по кілька разів на день.

— А що ж ти начальству скажеш?

— Про це не турбуйся! — Я потисла йому руку. — Сама знаю, що робити. Тільки прошу тебе, Чжао, пам'ятай, про що ми тільки-но говорили, і будь рішучий.

Кивнувши головою, він подивився на мене, мов зацькований звір. Моя душа сповнилась ніжністю. Хотілося затриматись на хвилину, розрадити його, заспокоїти, але я пішла. Лише опинившись за дверима, послала йому поцілунок рукою і всміхнулась на прощання.

16 листопада

Прокинулась уранці, почула голоси наглядачів у дворі і лише тоді зрозуміла, де я. Оглянула кімнату. В голові цілковите безладдя, таке враження, ніби на тебе чекає сила-силенна справ, а ти не знаєш, з чого почати. Я посміхнулась і раптом подумала: подивитися б зараз на себе в дзеркало. Сама, мабуть, здивувалася б, — такий в мене заклопотаний вигляд.

Чжао навіть і уві сні не присниться, що я так близько від нього. Мені аж смішно. Нас розділяє тільки невеликий прохід — тобто пост наглядача Ма. І якщо я не скажу, то Чжао так ніколи й не дізнається, що я тут, поруч з ним. Я вибрала цю кімнату, що її двері виходять прямо на подвір'я і мені добре видно, хто туди заходить. Правда, звідси не почуєш, що діється в камері Чжао. Та й вікно теж виходить у двір: на думку чергового офіцера, це «не зовсім зручно для жінки». Дурниця, мене це не турбує.

Мені, по суті, щастить. Поступово все стає на свої місця. Вчора хотіла доповісти Р., чому я неточно виконала наказ і вибрала собі саме цю кімнату, а не поселилась у камері Чжао. На моє щастя, не застала його — поїхав на якусь нараду. Його заступав товстун Чень. Він вислухав мене без заперечень і навіть погодився відкликати наглядача в цивільному, якого дали мені в поміч.

Коли я стала прощатись, він раптом притишив голос і по секрету спитав:

— Ти давно бачила Суншена чи його дружину?

Мені це сподобалось. Виходить, він вважає мене своєю, і я вирішила скористатись нагодою й не лише похвалилася нашою дружбою з Шунын, а й натякнула, що я теж причетна до їхніх справ. Чень слухав мене, привітно посміхаючись, схвально кивав головою, потім випростався і вже голосно сказав:

— Гаразд... дуже добре, тільки гляди, будь обережна!
Як це розуміти? Чи це звичайна начальницька настанова, чи справді попередження. Якщо попередження, то чого воно стосується? Моїх зв'язків з Шунїн чи того завдання, яке я зараз виконую, а можливо, одного Г.? Адже я певна, що той і досі пакостить мені. Спитати про це прямо я не наважилась, а вивідати в нього кружним шляхом час не дозволив. Так і пішла, нічого не з'ясувавши.

Згадала, і смішно стало. Я завжди вважала себе не такою як інші жінки, а тепер бачу — все змінилось. Останніми днями моє серце заповнив Чжао. Про що б я не говорила, що б не робила, а на душі один Чжао. А якщо він знову не повірив мені?... Чжао, не будь такий жорстокий! О господи! Я ж тепер ладна все для тебе зробити. Хіба всі мої вчорашні старання та вмовляння не коханням продиктовані?

Добре, що з наглядцем Ма склалися хороші стосунки. Вчора він зайшов до мене й допоміг улаштуватись на новому місці. Я скористалася цією слушною нагодою й ще раз «подякувала» йому. Людина він чесна, з добрим серцем, але пальця йому в рот не клади. Вчора сказав, що добре було б, якби знайти якусь роботу для його молодшої сестри.

Все ніби як слід, один лише Чжао... Скільки сили довелося вчора докласти, щоб переконати його, а сьогодні він знову своєї: треба все обміркувати.

І що мені з ним робити? Простиш його добром — ніби й згоден, а справа ні з місця. Почнеш гніватися — посміхнеться й знову мовчить. І так увесь час. Збожеволіти можна. Нарешті я не витримала й сказала йому відверто:

— Ти запевняєш, що справжнього мужчину не зламати, та вони зовсім іншої думки: не буває на світі людей, волю яких не вдається зламати. Якщо не катуванням, то грішми, якщо не грішми, то з допомогою жінок. Вони на все йдуть, і я на власні очі бачила, як люди не витримували, здавалися. Ти поки що тримаєшся, але їхня жорстокість не знає меж... Чжао, як подумаю — серце від жаху холоне. Ти цього не витримаєш!

Він мовчки потис мою руку. Жоден м'яз не здригнувся на його обличчі, а його погляд був ясний і безтурботний.

— Любий мій,— я притисла його руку до своїх грудей,— можливо, ти й справді з тих справжніх мужчин, і в тебе вистачить сили волі, але подумай про мене. У мене, як то кажуть, теж є своя воля, чому б тобі не зважити на неї? Ти здивований? Невже й досі не зрозумів, що всі мої помисли спрямовані на те, щоб врятувати тебе? Я хочу,

щоб те, про що ти кажеш: «Чи не сон це?», стало дійсністю. Подумай, Чжао, прошу тебе!

Він вдячно схилив голову, потім, зітхнувши, сказав:

— Виходу немає. Я не можу зводити наклеп на безневинних людей. Краще вже знести твій гнів, ніж... Сестричко, я тебе ніколи не забуду... І раптом він несподівано рішуче додав: — Однаково колись доведеться померти!

— Але ж вони не дадуть тобі спокійно померти! — промовила я тремтячим голосом. У цю мить постукали в двері, і наглядач Ма сказав, що мене викликають до начальства.

Повернулась я через годину. Чжао був ще схвильований, а в мене на душі немовби камінь лежав. Він одразу відчув це. Ми мовчки дивились одне на одного, і ніхто не наважувався заговорити перший.

Чжао повільно підійшов до мене. Я спробувала усміхнутись, а потім припала обличчям до його грудей. Він ніжно погладив моє волосся. Було чути, як повільно, але важко б'ється його серце.

— Ну що? — тихо спитав він. — Як твої справи?

— Та все те ж саме. — Я намагалась відповідати якнайспокійніше. — Зуміла вибратись.

Раптом Чжао рвучко обхопив мене й зашепотів на саме вухо:

— Сестричко Мін, ти мене любиш? — Я не встигла нічого сказати, як він сам відповів за мене: — Любиш, я знаю! Тож обіцяй мені, поки ми маємо змогу зустрічатись, виконати одне моє прохання, добре?..

Серце схвильовано закалатало у мене в грудях, я підвела голову, сподіваючись почути... Але замість ніжних, сповнених кохання слів пролунало гостре, мов ніж:

— Роздобудь мені отрути!

Я вся здригнулась, а потім мов заклякла й не мала сили слово мовити.

— Дистань хоч краплину, сестричко! — губи його скривила гірка посмішка.

— Ти збожеволів! — Я затисла йому долонею рота і люто блиснула очима. — Це хто тебе навчив такому? Ледащо! — Від гніву й болю мені перехопило дихання. — По-твоєму, життя нічого не варте?.. Померти так безглуздо, так ганебно...

Очі в Чжао почервоніли. Трохи заспокоївшись, я посадила його на ліжку, взяла за руки й заговорила тихим лагідним голосом:

— Любий ти мій, навіщо весь час думати тільки про найгірше? Не обов'язково, спіткавши труднощі, одразу ж палити свої кораблі. Є й інші шляхи. Щойно, коли я по-

верталась від начальства, несподівано зустріла одного знайомого — ти, напевне, знаєш його, та не в цьому річ; отож саме тоді, коли я його побачила, в мене виникла чудова думка. Одне слово — вихід знайдено.

Чжао розгублено подививсь на мене, а я засміялась:

— Чого ти так вирячився? Я не гіпнотизер, а було б непогано навчитись гіпнотизувати. Так от, знай, я знайшла чудовий вихід.

Очі в Чжао заблищали, він поривався щось сказати, але я не дала йому й рота розкрити:

— Не поспішай, спочатку послухай мене.— Я намагалась запевнити його, що не все ще втрачено.— Даремно ти так уперся, від цього тільки гірше тобі буде. А якщо схитрувати й спробувати обдурити їх, часом правду сказати, а часом і збрехати? Це моя остання спроба, любий Чжао. Чогось іншого я не здатна придумати. Пригадай, наприклад, прізвища якихось другорядних осіб або таких, що вже давно перебралися туди, де народна влада і де ніхто їх не зловить, позаписуй їх усіх, і на цьому кінець. Тільки давай домовимось: я тобі підказала, але список ти сам писатимеш.

— Мін! — засміявся Чжао.— Та ти не гірша від гіпнотизера.

Поки я йому розтовкмачила, сили геть облишили мене. Посміхнувшись, я тихо сказала:

— Запам'ятай, Чжао, гіпноз діє лише тоді, коли пацієнт палко вірить гіпнотизеру і в усьому слухається його. Назви мене, любий, як колись називав, старшою сестрицею... Чжао, коханий, чим я завинила перед тобою в попередньому народженні?..

А тоді подумала: не знаю сама, за що я його так люблю?

Дописувала серед ночі

Прокинулась від переляку. Почулося, ніби хтось покликав жалібним голосом. Прислухалась. От прокляття! Це ж пацюк бешкетує.

Глянула на годинник: за чверть друга. Скільки не вертілася потім, а заснути так і не змогла. Накинула плаття, прочинила двері й визирнула на подвір'я. Небо всипане зірками; біля входу в двір відбувається зміна вартових.

Запалали світло й сіла край вікна, на душі сумно, порожньо...

Раптом пригадала, що сьогодні надвечір несподівано зустріла К. Дивно! Чого це його сюди занесло? Він ще

здаля помітив мене й зупинився. Але я й досі пам'ятала те, що сталося під час моїх відвідин редакції, тому хотіла вдати, що не бачу його. Та все ж не утрималась: крадькома зиркнула на К. і, зустрівши його пильний погляд, мимохіть посміхнулась.

— Щось давно не бачились, як справи? — спитав, ніяковіючи, К. і підступив до мене; було видно, що він хоче поговорити.

Але я поспішала, та й настрою не було, тому сухо відповіла:

— Дякую, нічого. А твоя ця... ну, сестриця Пін, як поживає? Чому це ви не разом гуляєте?

— А ти все ще не забула? — мовив збентежено К.— Сталося непорозуміння... Пін опісля все збагнула й хотіла тобі пояснити, та, на жаль, нагоди не траплялось.

Побачивши, що він хоче взяти ініціативу в свої руки, я рішуче уврала його:

— Поясни, яке непорозуміння ти маєш на увазі.

К. підійшов ближче. Він ще ніколи не був такий наполегливий; його погляд проникав мені в саму душу.

— Ти вже давно знаєш Пін, — мовив він з докором, — і кому-кому, а тобі непевне відомо, що в неї є хлопець, якого вона кохає. Навіщо ж було з доброго дива ліпити її до мене?

І тон розмови, і те, що він казав, дратували мене. Страшно не люблю брехунів, які себе вважають розумними, а всіх інших — дурнями.

— Мабуть, мені приверзлося, — з обуренням відповіла я й пішла. Та не встигла ступити й кількох кроків, як передумала і вернулась назад. К. стояв на тому ж самому місці, замислено дивлячись собі під ноги. Я ледь чутно підійшла до нього. Побачивши мене, він здригнувся, але відразу ж усміхнувся, ніби був певен, що я вернусь.

— К., як справи у товариша твого приятеля, чи точніше у товариша приятельки твого друга? — тихо спитала я. — Які новини?

— Ніяких новин, — хутко відповів К. — Я сам хотів було спитати в тебе, але ти розгнівалась і пішла. — Може, з'ясувала хоч що-небудь? Останніми днями я від хвилювання місця собі не знаходжу.

Його турбота про долю Чжао зворушила мене, однак, усе ще пам'ятаючи, як він боявся сказати мені всю правду, я теж не захотіла бути цілком відвертою, тому відповіла:

— Дещо пощастило розвідати. Але тієї ночі взяли багатьох. Ти не сказав мені ні його імені, ні адреси, ні віку, навіть

змовчав про те, чим він займався. А діяти наосліп — безнадійна річ.

— Не моя в цьому вина,— заперечив К.— Я й досі не знаю, за кого він себе видає після арешту...

— Але ж його справжнє прізвище та ім'я тобі відомі? — не хотіла вгамуватись я.

К. мовчав, певно, вагався. Мені увірвався терпець, та й перехожі стали звертати на мене увагу.

— Не квапся, гарненько подумай, а потім коли-небудь скажеш,— засміялась я й пішла.

Коли, проминувши кілька будинків, я озирнулась, К. вже кудись зник.

Проте я була йому щиро вдячна. Коли б не ця випадкова зустріч, то я ніколи б не придумала, як виручити Чжао. А так вихід знайдено.

17 листопада

Електростанція знову працює погано. Водночас подорожчали свічки. Сиджу перед свічкою, а в голові — жодної думки. З караульного приміщення на подвір'ї долинає веселий гомін і вибухи сміху: гра в доміно, мабуть, у повному розпалі. Вісім годин, недавно смеркло, а я змучилась і зовсім не знаю, куди себе подіти.

Уже вкотре переді мною, мов кадри кінофільму, проходять всі сьогоднішні події. «Фільм» уже втиг набриднути, тому окремі епізоди починають спливати в іншій послідовності, без будь-якого зв'язку. Це схоже на урядові пропагандистські матеріали, люди їх навіть не помічають, а вони надокучливо лізуть у вічі.

Ось, наприклад, один із найбільш вражаючих кадрів: бридке обличчя Г. з хижими очищами. Чим більше він прагне показати себе добреньким, тим хитрішим воно стає. Він хвалив мене за мої здібності, за старанність, казав, що я всього можу добитись, як не нагаєм, то... Паскуда! Ледве стрималась, щоб не дати йому ляпаса. Але все це дрібниці в порівнянні з тим, на які підступні махінації він здатен. Подумаєш про це, і волосся дибки стає. А серце від обурення спалахує вогнем.

— Вельмишановна Чжао,— сказав він мені.— Сподіваюсь, що завтра ви подасте нам свої висновки? Давно і з великим нетерпінням чекаємо на ваш звіт!

Як набридло мені його глузування! Невже цей собака запідозрив мене в тому, що я хочу врятувати Чжао?

Раптом його пика скривилась в огидній посмішці, а гострі очиці, мов швайки, впилися в мене.

— А коли ж ти запросиш нас на весілля? — єхидно засміявся він.

Та найбільше мене вразило те, що він одразу ж заявив офіційним тоном:

— А тепер слухай з усією серйозністю. Хочу звернути твою увагу на два питання. По-перше, треба завантажити того типа якоюсь роботою. Не може ж він увесь час байдикувати. Подумай над цим і підготуй свої пропозиції. По-друге, ти добре знаєш, що начальство у всьому йшло тобі назустріч, тож тепер ти головою відповідаєш. Ясно?

Особливо в мене викликали тривогу його останні слова. Як їх слід розуміти? Немає сумніву, що за нами хтось весь час стежить. А я, на превеликий жаль, досі не помічала. Знайти для Чжао якусь роботу — теж не так просто. Не знаю навіть, як йому сказати про це. Він, безперечно, скипить від злості.

Але цим сьогоднішні неприємності не вичерпались!

Ось ще один «кадр». На десяту годину ранку було призначено загальний інструктаж. Усі сидять, нудьгують, чекають начальства. То тут, то там точаться розмови про останні викриття, про майбутні арешти. Я відчувала, що часом люди співчутливо позирають і у мій бік. Та ось нас покликали до залу. У супроводі Р., що улесливо забігав наперед, увійшов якийсь великий начальник і почав інструктаж. Насамперед він повів мову про злочин «мерзенних підступників» і за якихось півгодини назвав їх більше півсотні. Закінчив свої настанови давно відомим гаслом: «Краще знищити три тисячі безневинних, ніж упустити хоч одного винуватого». Тон його виступу від початку до кінця був погрозливий, ніби злочинці — його особисті смертельні вороги.

«Кепські наші справи, Чжао! — затривожилась я. — Тож не дивно, що Г. був зі мною такий люб'язний. Жодному його слову не можна вірити. Кепські наші справи, Чжао!»

Та найважливіше сталося десь після третьої години дня. Це, мабуть, було кульмінацією всіх моїх сьогоднішніх неприємностей.

Коли ми зустрілися з Чжао, моє серце одразу ж заслали густі хмари зловісних передчуттів, і я ні на мить не могла заспокоїтись. Добре знаючи, який він чуткий і кмітливий, я збрала всю силу, щоб прикинутися безтурботною. Проте повністю приховати свого хвилювання мені не пощастило. Чжао деякий час мовчки позирав на мене, а потім спитав:

— Виникли якісь ускладнення?

Я силувано посміхнулась і похитала головою, в душі все ще розмірковуючи, казати йому чи ні.

— Не інакше, як нагоріло тобі сьогодні.

Посміхнувшись знову, я взяла його за руку і тихо мовила:

— Та нічого особливого. Тільки болить... ось тут! — І я показала на груди.— Але, певно, це швидко мине.

Я вирішила не розповідати йому. Навіщо? Краще я одна перетерплю ці муки.

— Зараз я тобі покажу одну річ — раптом похопився Чжао і поклав переді мною аркуш паперу — це був список імен, про які ми домовлялись.

Я пробігла очима зверху вниз, і невиразне передчуття, яке непокоїло мене, змінилось болісною тривогою. Вивчати список було ніколи, але вже з першого погляду я запримітила кілька прізвищ:

— Староста, старшина, поміщик, чиновник. Ти що, геть здурів?

— Чому ж? Вони вимагають від мене назвати імена комуністів, а я їх і в вічі не бачив. Чого ж мені брехати? Зате я можу довести, що староста, старшина і вся їхня ватага прибирають до своїх рук громадські кошти, людське добро і за рахунок бідноти багатіють!

— Та ти просто знущаєшся! — Я ледве стримувала страшенну лють, яка мене охопила.— Людина не шкодує себе, докладає всіх сил, щоб тебе врятувати, а ти смієшся над нею. Совісті в тебе немає. Гаразд, роби як знаєш!

Чжао на мить розгубився, але відразу ж узяв себе в руки.

— Тебе ж, власне кажучи, ніхто не просив втручатись! — Він голосно засміявся й розірвав список на клапті.

У мене від злості пересохло в горлі, навіть у очах потемніло, а Чжао й далі сміявся.

Слід було б пояснити йому, як глибоко він помиляється, однак на душі в мене було так паскудно, що я не могла й рота розкрити. До того ж я ненавиділа його в ту хвилину. Адже він бачив, що мені дуже тяжко, і все ж не зважав на це. Знав, що я й так немало намучилась через нього, але не пожалів мене, а завдав ще більших страждань!

Я нічого не сказала, повернулась і пішла, навіть не глянувши на нього.

Зараз у мене в кімнаті тьмавим вогником блимає свічка, я згадую минуле й міркую про майбутнє, а на душі тяжко і в голові — ніяких думок. Починаю розуміти, що, незважаючи

на всі мої зусилля, я, здається, не зможу врятувати Чжао. Це стало ясно з промови начальства.

Несподівано я побачила на стіні свою тінь. З жахом дивлюся на неї й відчуваю, як у грудях калатає серце, навіть дихати стає важко. Час би й спати, але як подумаю про Чжао, сон мов рукою знімає. А от піти до нього бракує сміливості. Даремно я так погарячкувала сьогодні вдень. Мені здається, що вони не стануть питати, чи покався Чжао, а просто стратять бідолаху. Коли ж я почну знову умовляти його, то він ще дужче зненавидить мене! Отже, я тварюка, бо не виправдала надій Чжао, обдурила його!

Я опустила голову на стіл і заридала, намагаючись втопити в сльозах і своє горе, і свою ненависть...

18 листопада. Вранці

Вчора ввечері так розхвилювалася, що не могла заснути. Провалюлась на ліжку до дванадцятої ночі й тільки почала дрімати, як раптом десь пролунав несамопитий крик. У мене аж волосся дибки стало. На якусь мить все стихло, а потім крик почувся знову.

Дивно, але мені чомусь здалося, що це з камери Чжао. «Невже з ним щось сталось?» Я уявила собі його закривавлене тіло. Немовби якась сила підхопила мене з ліжка. Накинувши на себе плаття, я вискочила на подвір'я. Небо затягли густі хмари, нічний холод проймав до кісток. Тепер я виразно чула, що крик лине саме з камери Чжао. Серце моє пронизав гострий біль, а в голові зринули тривожні думки. Ноги самі понесли мене до Чжао. Наглядач Ма безтурботно хропів у своїй кімнаті. «То що ж це таке?» — злякалась я. Тихенько підійшла до камери, постукала в двері.

— Хто там? — почувся за дверима тихий голос Чжао. Я сама собі не повірила. І в цю мить повітря знову розітнув той самий жахливий крик. Це було зовсім близько, десь поруч.

— З тобою нічого не трапилось? — спитала я, заскочивши до камери.— Хто це кричить? Мені здалося, що ти...— Я схопила його за руку і, вся ще тремтячи, посміхнулась до нього.

Чжао посадив мене на ліжку і, щоб я зігрілась, накинув на плечі ковдру.

— Це в сусідній камері,— тихо пояснив він.— Там уже давно когось допитують. Мабуть, знову якийсь юнак потрапив до їхніх рук... А ти... чого прийшла? Якщо...

Я підняла край ковдри, накинула на Чжао, обняла його й поклала йому на груди голову. Зойки та стогін за стіною поволі стихли, певно, нещасний знепритомнів. Ми сиділи, зачаївши подих, і боялись навіть поворухнутись. Потім почули хрипкий сміх, брутальну лайку, тупання... Арештованого, очевидно, приводили до тями. Я ніби заклякла, лише гарячково стискала Чжао в своїх обіймах. Знову залунав моторошний крик, від якого аж у серці похололо, а потім — стогін, невиразні голоси, скрип дверей, чиїсь кроки, і нарешті все стихло.

— Кати пішли,— мовив крізь зціплені зуби Чжао.

Деякий час іще чувся тихий стогін.

— Яке щастя, що це не ти.— Я знеможено опустила руки і схилилась йому на плече.— Хто б це міг бути? Піду погляну.

Але мені несила було і з місця зрушити, та й Чжао міцно тримав мене за руки... Крізь тонку тканину плаття я відчувала тепло його тіла й з насолодою вдихала властивий лише йому терпкий запах поту. Я чула глухе гупання серця: мого чи Чжао? А може, наші серця билися в унісон? Простягнувши руки, я обхопила його за шию й зашепотіла:

— Ти ненавидиш мене, Чжао? Вдень я, певно, розгнівала тебе, але ж, мій любий, ти знаєш, яка вдача в твоєї сестрички Мін. Потім я так переживала... Можеш лаяти мене, бити, все ладна стерпіти від тебе.

Чжао нічого не відповів, тільки припав розпашілим обличчям до моєї щоки і обняв мене. Я відчула, як радісно забилось у мене серце.

— Сестричко Мін,— шепнув він,— хіба можна бути такою необачною? Адже біля входу наглядач Ма!

Я повернулась до нього й злегка розслабила губи... О-о! Нарешті збулася моя заповітна мрія. Та раптом — трапляється ж таке диво — перед моїми очима постав образ маляти, того самого, якого я торік залишила в пологовому будинку.

— Крихітко моя,— ледь чутно промовила я тремтячим голосом, з очей у мене викотилось дві сльози, а душу охопило невимовне почуття.

Я взяла руку Чжао, притисла до свого обличчя й з радісною усмішкою подивилась на нього.

— Мін... що з тобою? — Чжао гладив моє волосся, а я по голосу здогадалась, що він посміхається.

— Чи не сниться все це мені? — спитала я.

Проте, хоч би це й не було сном, невмолима дійсність могла щомиті порушити наше примарне щастя й поставити перед фактами, яких і уві сні не побачиш...

Голос Чжао обірвав мої міркування:

— Мін, часом мені здається, що треба лише вирватись із цього двору, а зовнішній мур неважко подолати — він невисокий.

Я слухала Чжао і сміялась: він, безперечно, жартує — адже про такі речі не можна говорити серйозно, а він тим часом вів далі:

— Гадаю, деякі шанси на успіх у мене все-таки є. Ти ж сама казала, що наглядач Ма може стати в пригоді. А інших наглядачів тут ніби немає.

— Це, Чжао, неможливо! — Тепер я зрозуміла, що він не жартує. — І як ти тільки додумався до такої дурниці! Нічого з цього не вийде, бо зовні теж є охорона, та й на воротах стоїть вартовий.

Чжао мовчав, але раптом мені здалося, що його очі блиснули в п'ятмі, і він поспіхом, з великим запалом почав заперечувати:

— Мін... на світі нема нічого неможливого. Навіщо так говорити? Люди навіть з концтаборів тікають, а там і зовні охорона ходить, і вартові на воротах стоять. — Чжао щосили стискав мене в обіймах. — Мін! Я все врахував, зважив. Звичайно, чим довша ніч, тим більше снів, але якими ті сни будуть? Скільки не зволікай, а питання не вирішується. Ти певна, що завтра все буде так, як і сьогодні? А я ні! Тож давай скористаємося випадком і зробимо перший рішучий крок.

— Чжао! Я ж тобі вже казала, що з цього нічого не вийде! Все це пусті мрії. Як спіймають — по голівці не поглядять. Ото краще послухай мене й викинь ці дурниці з голови!

— А хіба людські мрії не збуваються? — все ще стояв на своєму Чжао.

Я посміхнулась у відповідь і, притиснувшись щокою до його щоки, похитала головою.

Сумно зітхнувши, Чжао випустив мене з своїх обіймів.

Спонукана якоюсь невідомою силою, я стисла долонями його обличчя й зашепотіла:

— Гаразд, мій любий, гаразд, не втрачай надії. Я згодна... Ми ризикнемо. Але ти мусиш пообіцяти мені...

— Що саме?

— Обіцяй не нервувати, не гарячкувати, бути слухняним і в усьому покладатися на мене.

— Згоден, — його гарячі вуста припали до моїх. — Слухатиму...

Мені знову видалося, ніби все це сон.

Хмари за вікном розсіялись, а чи розсіються ілюзії мого

Чжао? Тепер зрозуміло, звідки в нього такі думки? Я сама винна, бо дуже люблю його! Але після того, що було цієї ночі, він, можливо, тверезіше дивитиметься на речі, стане терплячіший і змириться з дійсністю?

Того ж дня, глибокої ночі

Ніколи не думала, що Чжао такий наївний. Не встигла я сьогодні зайти до нього, як він знову почав розписувати свої плани. Я пробувала відбутися жартами, пробувала перевести розмову на щось інше, а він усе товкмачив своє, і, щоб уникнути сварки, довелося, для годиться, підтримати його. До того ж мені не хотілося псувати йому настрої, бо Чжао аж сявав від радості, а обличчя в нього було таке гарне, що я не могла очей відвести. І не дивно. В його безпросвітному майбутньому блиснув промінчик надії. Що ж, хай хоч трохи порадіє. Проте я знову зажадала від нього не гарячкувати і в усьому покластися на мене.

Але Чжао, виявляється, уже пробував встановити контакт з наглядачем Ма без моєї на те згоди.

Я вирішила поки що не перечити йому, щоб потім, коли буде час, остаточно розвіяти його ілюзії.

В другій половині дня мене викликав Р. Я розгубилася. Невже Чжао своєю активністю все зіпсував? Я так тоді й не встигла розпитати в нього, про що вони розмовляли з Ма. Це ж треба бути таким! Як я ненавиділа його в цю хвилину. Няньчишся з ним, мов з капризною дитиною, а він...

Яких тільки думок не зринало в моїй голові, поки я йшла до Р., та, на щастя, виявилось, що нічого особливого не сталося.

По тому, як Р. прийняв мене, по тону розмови я одразу зрозуміла, що хтось потай пакостить мені... Р. дорікнув, що я безпорадна, вмю лише похвалитись, а сама заплуталася у власних почуттях, і от наслідки — минуло чотири дні, а конкретних результатів ні на гріш. Спочатку я, відверто кажучи, трохи злякалася, та коли Р. сказав, що треба добитися від Чжао покаяння, і тоді його, як виняток, помилюють, я поступово заспокоїлась. Отже, можна сподіватись, що вони ще нічого не запідозрили.

Я погодилась з ним, визнала свої помилки і попросила нових вказівок. Р. помовчав, а тоді прорік:

— Старайся працювати краще — і все буде гаразд.

Попрощавшись, я хутко вийшла з кабінету. Зовсім не чекала, що в сусідній кімнаті несподівано побачу Г. і товстуна

Ченя. Нерви напружились, мов струни: чого це їх сюди принесло? Та враз спало на думку, чому б принагідно не «прощупати» обох. Я одразу ж доповіла про свою розмову з Р., попросила оцінити мою діяльність і дати відповідні вказівки. Г. мовчав, а товстун з посмішкою відповів:

— Як начальство наказало, так і роби. Ти молодець, працюєш сумлінно, шкода тільки, що наслідків поки не видно.

І цього разу не вдалося нічого вивідати. Проте й так було ясно, що вони прийшли сюди поцікавитися моїми успіхами. Певна, що ці типи встигли провести з Чжао бесіду.

Так і є. Чжао одразу ж сказав мені, що приходило троє: один з бридким обличчям та хижими очицями, другий товстун і ще якась жінка. Розмовляли з ним більше півгодини.

— Що ж їх цікавило? Як ти себе поводиш?

— Не хвилюйся! — наївно посміхнувшись, відповів він. — Я був покірний, мов овечка, ладен був із шкіри вилізти, тільки б догодити їм. Мін... я також сказав, що список, який їх цікавить, ти їм передаси!..

— Що ти наробив? Все пропало! — у розпачі вигукнула я. — Чим ти тільки думав? Адже вони можуть зажадати список уже сьогодні. Що я їм скажу?

— Та я тобі хоч зараз його напишу, — зовсім спокійно відповів Чжао.

— Справжній чи фальшивий?

— Людей можна включати справжніх, а їх вчинки попридумувати; можна й навпаки — вчинки реальні, люди — вигадані. Так чи інакше, а на якийсь час нам дадуть спокій.

— Тобі потрібен цей час, щоб підготуватись, так? — Я вже здогадалась про його наміри.

Ледь посміхнувшись, він кивнув головою.

— Тьху! — Я зміряла його сердитим поглядом. — То ти, виходить, стоїш на своєму?

Чжао мовчки дивився на мене. Я зітхнула, взяла його за руку й ласкавим голосом почала вмовляти:

— Зрозумій же ти, Чжао, що всі твої плани — суцільна фантазія, і їх, поки не пізно, треба викинути геть з голови. Ото слухай мене, бо я краще від тебе розбираюся в обстановці.

Та Чжао був неблаганний, він не став перечити мені, а, мов примхливе дитя, яке просить матір дістати йому місяць з неба, почав вимагати, щоб я скоріше приготувала все необхідне для втечі.

Переконавшись, що умовляння даремні, та боячись, коли б

нас хто не підслухав, я, щоб трохи вгамувати його, вдала, ніби згодна, і хотіла було перевести розмову на іншу тему. Але Чжао й слухати мене не хотів.

— Мін... про всякі дрібниці ми ще встигнемо потім поговорити, а зараз кожна хвилина дорога!

Довелося піти, ще раз суворо попередивши:

— Не роби дурниць!

Мені слід добре підготуватись, щоб примусити Чжао остаточно відмовитися від своєї безглуздої ідеї. Чому він перестав слухати мене, а весь час гне своєї? Певно, вірить у здійснення свого плану. Вирішив, що склалися сприятливі умови, насамперед тому, що я його люблю, отож тепер його нічим не зупиниш.

От якби я раптом кудись поділася чи почала інакше ставитися до нього, відразу забув би про свої фантазії... Але це неможливо. Що не кажи, а мені несила цього зробити.

Крім того, Чжао вирішив, що за нами не стежать. Ой, чи справді так? Поки що важко сказати. Але коли справді так, то не стану ж я просити, щоб його взяли під пильний нагляд.

І ще одне: Чжао певен, що наглядач Ма — надійна людина. І саме я в цьому винна.

Від самої думки про це я сумно посміхнулась. Так, не лише Чжао винен у всьому. Я сама штовхнула його на цей шлях, а тепер докладаю всіх сил, щоб зірвати його плани... Щодо Ма, то його можна перевести звідси, тоді б Чжао на деякий час утихомирився.

А як це зробити? Під яким приводом?

Я довго думала й вирішила зайти до товстуна Ченя, а там уже діяти відповідно до обставин. Сьогодні мені ніколи, але завтра неодмінно зазирну до Ченя.

19 листопада

Зранку подзвонила Шуньїн, попросила зайти. Я довго відмовлялась, і тоді Шуньїн заявила, що справа дуже важлива. Довелося згодитись.

Було вже кілька хвилин на одинадцяті. «Повернуся від Шуньїн і одразу ж до Ченя, ще встигну»,— подумала я. Крім того Шуньїн з товстуном в гарних стосунках і зможе, в разі потреби, вплинути на нього.

Не встигла я привітатись, як Шуньїн почала просити пробачення: ніякої важливої справи, виявляється, не було. Все це вона вигадала, бо ми давно не зустрічались і їй хотілося

поговорити зі мною. Йй, бачте, було нудно одній сидіти дома, а Суншен поїхав у Гонконг.

— Каюся, що трохи відірвала тебе від приємних побачень, але твоїй старшій сестрі не так уже багато й треба: давай посидимо та побалакаємо. Коли-небудь принагідно запрошу вас обох на обід, а зараз поки що передай йому хоч моє вітання.

Я зрозуміла, на кого вона натякає, тому, всміхнувшись, відповіла:

— Бачу, секретар Чень уже встиг тут наговорити на мене!

Шуньїн, як я зрозуміла, хотіла б порозмовляти про «нього», та я, маючи намір вивідати від неї те, що мене цікавило, одразу перемінила тему. Проте Шуньїн уміла тримати язика за зубами. Вона не сказала мені нічого конкретного, лише на всі лади вихваляла товстуна Ченя: мовляв, і працює добре, і енергійний, і друзів завжди ладен виручити.

Потім перейшла на державні справи:

— Проти комуністів уже підготовлено великий каральний похід, і почнеться він найближчим часом. Отоді настане мир, і, можна сподіватись, буде покінчено з розколом країни. Всі ми повернемось у Нанкін. Як чудово буде! Мені, сестричко, страшно не подобається чунцінський клімат. Ніби й не холодно, а от уже два дні, як топимо грубки.

Я глянула на годинник — скоро пів на дванадцяту, час іти. А Шуньїн настійливо умовляє мене залишитись на обід.

— Мені ще треба Ченя побачити,— сказала я їй,— боюся, що не застану.

— В такому разі тобі й ходити нікуди не треба, секретар Чень ось-ось має бути тут.— І Шуньїн знову всадила мене.— Кажуть, що після тривалої розлуки кохання ще міцніше, ніж після весілля, то невже ти й півдня не можеш прожити без нього? Коли це так, то не смію затримувати!

Я відчула, що червонію, й сказала:

— Щось ти, сестричко, сьогодні весь день смієшся наді мною. Якщо я останнім часом ніде не буваю, то це тому, що роботи багато...

Шуньїн недовіркою посміхнулась, проте я не надала цьому значення, а вона розпитувала далі:

— Як його звати? Я бачила його коли-небудь?

Я теж посміхнулась, але нічого не відповіла.

Шуньїн, ніби щось прикидаючи в думці, пильно подивилася на мене й таємниче шепнула:

— Будь обережна, сестричко! Кажуть, дехто з ваших працівників хоче скористатись твоєю безпечністю і зводить

наклеп на тебе. Про стосунки між жінками та чоловіками у нас взагалі люблять попащекувати, а чи багато знайдеться таких благородних, які ладні були б зробити тобі добро? Я не знаю, наскільки це серйозно, але становище твоє, здається мені, дуже складне, і тобі завжди слід бути насторожі.

Шуньїн, певно, щось-таки знала. Мені стало страшно, але я не подала знаку і байдуже спитала:

— Це теж Чень тобі розповів? А що ще?

— Так, це його слова. І ще він додав, що ти людина непогана, та, на жаль, надто вперта і зарозуміла, отож і нажила собі ворогів серед товаришів по службі. Там у вас є якась Жун, то ти з нею кілька разів скандалила. Це правда?

Я зітхнула, кивнувши головою. Тоді Шуньїн нахилилась до мене і зашепотіла на саме вухо:

— Саме ця Жун найбільше ненавидить тебе, і цей її... Вони кажуть, що ти зовсім занедбала роботу і думаєш лише про нього... Ви тільки й знаєте, що розмовляєте про кохання. Але це ще півбіди, у них виникла підозра, що ти працюєш ще на когось, а начальству голову морочиш. Як сказав Чень, у них ніби й докази є. Це серйозне звинувачення, від нього так просто не відмахнешся. Не здогадуєшся, які саме матеріали могли потрапити до їхніх рук?

Ніколи не думала, що поки я живу, наче уві сні, мені загрожує небезпека. Що ж до доказів, то над цим слід подумати. Може, це справа рук наглядача Ма?

— Тут все так заплутано, що чорт ногу зламає! — незворушно відповіла я. — Коли Жун та її спільники мають намір розправитися зі мною, то докази вони можуть сфабрикувати які завгодно. До того ж вони в цій банді давним-давно познюхувались одне з одним, а я прийшла пізніше, от і залишилась осторонь.

Шуньїн співчутливо подивилась на мене, взяла за руку, погладила її й сказала:

— Дивуюся, сестричко, як вони досі тебе не з'їли, адже ти в них, мов більмо на оці. Завжди треба мати надійних друзів, на яких можна спертись у тяжку хвилину... Крім того, здається мені, на службі тебе недооцінюють. Тож кому потрібна така халепа? Послухай мене, сестричко, краще кидай цю роботу. До речі, вчора я отримала телеграму з Шанхаю: мій молодший брат захворів на кір. Я дуже хвилююся й збираюсь їхати туди. Коли б ти зважилась податися разом зі мною, то кращого й не придумаєш.

Така пропозиція була зовсім несподіваною для мене.

Відмовляйтесь від неї прямо, мабуть, не слід, бо це не вигідно мені, спробую виграти час.

— Думка чудова! Та боюся, що начальство навряд чи відпустить мене.

— А це можна влаштувати,— вмовляла Шуньїн.— У цьому нам секретар Чень допоможе. Одне слово, було б бажання, а вихід знайдемо.

Я вдала, що не заперечую. На щастя, в цю хвилину тітонька Чжан покликала нас до столу, і розмова на цьому припинилась.

Отже, все ясно, у мене два шляхи: або залишити Чжао напризволяще й разом з Шуньїн їхати до Шанхаю, або повірити в фантазії Чжао й ризикнути. На чому ж зупинитись? Хоч на душі діялось щось страшне, я примусила себе посміхнутися, розмовляти далі й навіть пообідати. А потім, пославшись на справи, я попрощалась і пішла. Дуже добре, що я побувала в Шуньїн і дізналася про всі їхні інтриги. Тепер нема потреби зустрічатись з Ченем, та й про заміну Ма не варто заїкаться, бо це лише викличе в них підозру. Тоді мої зв'язки з Чжао зовсім обірвуться.

Треба все гарненько обміркувати, бо всі попередні плани летять шкеребеть. Як не придумаю іншого способу, то залишається тільки скласти руки й чекати смерті.

* *
*

Я вирішила все розповісти Чжао. Благатиму, щоб перестав упиратись і зрештою покався. Тільки таким чином на деякий час можна уникнути найстрашнішого...

Я добре знала, що Чжао не повірить мені, ляатиме, але вирішила не здаватись.

Та сталося зовсім інакше. Чжао спокійнісінько вислухав мене, не гніваючись анітрохи, проте й не сказав нічого певного. Він довго мовчав, про щось думав, а потім спитав:

— Ваша Жун — така присадкувата, дебеленька, з кирпатим носом та спокусливими очима, і весь час маніриться?

— Так! А звідки ти знаєш?

— Вчора це вона приходила з тим товстуном та криво-мордим. А сьогодні вранці вже одна заявила і цілих півгодини морочила мені голову всілякими нісенітницями.

— Чого саме приходила, про що ви з нею розмовляли? — Я зрозуміла: становище все більше ускладнюється.

— Певно, мала намір прощупати мене. Базікала про се та про те, жодного слова серйозного не сказала... Здається мені, що її більше цікавлю не я, а ти!

— Дивно, звідки в тебе такі висновки?

— Вона тут на тебе такого наговорила...— Він раптом замовк і подививсь на мене.

Я мимохіть почервоніла, бо одразу здогадалась, про що саме могла базікати Жун. Я взяла Чжао за руку і розгублено спитала:

— І ти їй повірив?

— Звичайно, ні! — заспокоїв мене Чжао.— Я знаю, ти на таке не здатна.

У мене на очах виступили сльози, мені було і радісно, і соромно.

— Чжао!...— вигукнула я тремтячим голосом і міцно потисла йому руку.

За хвилину Чжао, сумно зітхнувши, мовив:

— Перспектива невесела, в цьому й сумніватись нічого. Пам'ятаєш, як ти колись казала: «Поки живеш в лісі — нема чого турбуватись про дрова; поки є здоров'я — не втрачай надій». Не зовсім згоден з цим прислів'ям. Та добре. Скоро помру — і всьому кінець. У тебе теж менше клопоту буде.

— Ні! Я не дозволю! — тихо, але твердо сказала я.— Зроблю все, що в моїй силі.

— Це неможливо, — посміхнувся Чжао.— Сестричко Мін, не виключено, що сьогодні ми бачимося востаннє. Тож заспівай мені тихенько «Марш добровольців». Колись ти часто його мені співала.

Ледве стримуючи сльози, я посміхнулась і тихо заспівала. Раптом до горла підступив клубок, я кинулась уперед, припала до плеча Чжао й залилась сльозами.

— Тримайся, Мін... — прошепотів Чжао.

Нарешті я взяла себе в руки, підвела голову й рішуче мовила:

— Я неодмінно врятую тебе! Врятую будь-якою ціною! Не можу допустити, щоб вони тебе...

Чжао не допитувався, як я збираюсь рятувати його. Ілюзії в нього розвіялись, і він, здається, вже ні на що не сподівався, а спокійно чекав найгіршого. Я теж на хотіла ділитися з ним своїми намірами. Навіщо? Коли навіть він і схвалить мої дії, від цього йому не полегшає на душі. А як почне заперечувати — стане ще тяжче.

Тепер я все візьму на себе й діятиму одна.

Після того що сталося сьогодні, я почуваю себе зовсім розбитою. Моє тіло немов закам'яніло, всі його частини наче замерзались. Навіть не знаю, чи жива я.

Усе втрачено... Куди поділися моя кмітливність, чарівність, воїстину не по-жіночому міцний характер, моє вміння розгадувати будь-які підступні заміри? Де палка ненависть і льодова витримка?

Душевна спустошеність — лише так можна назвати мій теперішній моральний стан.

Мені здається, ніби я повисла в безмежному просторі, довкола мене порожнеча, і тільки високо в небі, над затуманеним Чунціном, тьмаво блищить місяць.

Сьогодні двадцяте, двадцяте листопада; цей страшний день чорною тінню увійшов у моє життя й навіки затьмарить його. Двадцяте листопада! Всього вісім днів, я лише тепер це зрозуміла, лише вісім днів ми пробули з ним разом! Що ж я встигла зробити за ці вісім днів? Яка користь від того для мене й для нього? Ще вчора я була певна, що не буває безвихідних становищ... Хіба можна після цього не зневажати себе?

Коли я повернулася до своєї кімнати, Ма мовчки тицьнув мені записку від Чжао, я ще знайшла в собі силу стриматись і посміхнутись йому. Але хіба награна усмішка вичавить з душі всю розгубленість і відчай, що охопили мене? Та й не в спектаклі я грала, а була в своїй звичайній ролі.

В цей час завилала сирена. Однак я не пішла до сховища, а в розпачі сиділа в кімнаті, молячи небо, щоб велика бомба впала саме сюди і перетворила мене на порох. І не лише мене, а й усе довкола. Я, здається, знову набралася рішучості, але в голові несподівано промайнула думка: «Не обов'язково, щоб ворожі літаки прорвалися до міста і скинули бомби саме тут». Виходить, моя рішучість теж театральна поза?

Невже я така погань?

Досі я вважала, що мені вистачить мужності витерпіти будь-яке випробування і до останку витримати боротьбу з тими, кого ненавиджу, а коли ж не досягну перемоги, то знищити всіх і самій загинути. А що показало життя сьогодні? Молю, щоб бомба упала, і водночас певна, що якраз на мене вона не впаде!

Все пропало, я більше не вірю в себе. Навіть ненависть моя вичерпалась!

Чомусь згадала про матір. Я зараз стала точнісінько такою, як вона за півроку до смерті.

Усе-таки я її дочка! О-хо-хо!

Якщо вчора моя душа була спустошена, мов після страшного урагану, то сьогодні, можна вважати, для мене настало відродження. Як не дивно, а зі стану депресії та оціпеніння до життя мене повернув страшний сон.

Мені приснилось, що ввечері, коли вже смеркало, але ліхтарів ще не встигли запалити, ми з Чжао вирішили втекти. Чжао натягнув на себе жіноче вбрання, і ми, взявшись під руку, пішли. Коли перетнули останню лінію охорони, тобто вже вибрались із тигрячого лігва, почалася погоня... Під час стрілянини мене поранило. Прокинувшись від болю, я виявила, що бік у мене роздряпаний.

Саме цей страшний сон і вивів мене із стану оціпеніння.

Я знову могла мислити, радіти, печалитись і навіть холодно-кровно згадувати...

Вчора о десятій ранку, перед тим, як зробити останню спробу, я зайшла до мого Чжао. Доти я була надто доброї думки про людей і зовсім не гадала, що це — наша остання зустріч перед вічною розлукою (хоч останні слова можуть здатися пишномовними, але важко повірити, що цей проклятий день, двадцятье листопада, настане ще коли-небудь). Я щосили намагалася заспокоїти Чжао.

Але він був настроєний зовсім не оптимістично. Він ніби знав усе наперед... а може, це так на нього вплинули мої заспокійливі слова, може, він вважав, ніби я вже знаю, що неминучий фінал вже недалеко, і мені, окрім слів утіхи, більше нічого сказати? В усякому разі, що б він тоді не думав, але недовіри з його боку я тоді не помічала. Про це свідчили хоча б ті запевнітні слова, які він сказав мені на прощання.

Він говорив про мої чесноти й недоліки, намагався підбадьорити мене, пропонував заздалегідь підготувати шляхи до відступу, а наприкінці попросив розповісти про його становище. Поки він не називав їхніх прізвищ, я не знала, кого він має на увазі, та коли став пояснювати, де їх можна знайти, одразу здогадалась, що це були К. та Пін!

Знову вона! Я зараз уже шкодую, що, зачувши це ім'я, немов здуріла й наговорила Чжао зайвого. Тим паче не слід було цього робити тому, що Чжао не гнівався на мене, а дуже лагідно все пояснив. Від нашої останньої розмови у мене на душі залишилась якась гіркота, певно, тому, що я в той час сікалася до всяких дрібниць. Якщо Чжао ще живий, то, мабуть, не сердиться на мене за це...

У мене виник ще один план врятування Чжао, і я пішла до товстуну Чень, сподіваючись на його доромогу. Я вирішила скористатися нашими дружніми стосунками, на які поклала великі надії, і прямо виклала йому все, що недавно мені розповіла Шуньїн, додавши від себе лише одну фразу: Шуньїн певна, що Чень неодмінно виручить мене.

Але товстун вдав, ніби не розуміє, про що йдеться.

— Невже вона тобі таке сказала? — спитав він, сміючись. — Та то просто жарт. Ти й сама добре знаєш, чого варта ця парочка. Ха-ха-ха! Знайшла з чим прийти!

Його солодкава нахабна фізіономія викликала в мене злість, але я змушена була стримуватись і пускати очима бісики:

— Тобі не сором розносити про мене всілякі плітки? Мені роблять пакості, а ти пальцем не ворухнув, щоб допомогти мені. Навпаки, глузуєш разом з іншими. Сам подумай, на що це схоже.

— Та ти що? Я ж... — почав він уже іншим тоном. — Люди різне патякають, я, правда, сам не бачив... — Він підсунувся до мене й майже на саме вухо спитав: — А як насправді? Кажуть, що ти живеш у іншій кімнаті. І все ж... Та ти хоч мені признайся, як там у вас. Хай я один знатиму правду...

— Все це вигадки! — я ледве стримала гнів і вимушено посміхнулась.

Чень тим часом почав гладити мене пб спині, а сам вкрадливим голосом говорив мені всіляку бридоту. Мені так кортіло тріснути його по вуху, але заради Чжао я ладна була стерпіти що завгодно. Ледве стримуючи сльози, я примушувала себе посміхатись, кокетувати і, вдаючи ніби нічого не помічаю, підохочувати його залицання. Коли ж він набрався сміливості й почав давати волю рукам, я подумала: «Хай розпалиться ще дужче, а тоді я поставлю йому свої вимоги...» Я напівзаплющила очі й чекала моменту, коли треба буде сказати: «Досить!»

Ніяк не думала, що цей поганець, домігшись свого, одразу ж позадкує.

— У мене стільки справ, опісля поговоримо! — зовсім несподівано заявив він, обсмикуючи костюм.

— Стривай! Що ж зрештою все-таки буде? — схопила я його за руку.

— Ха-ха! Що буде? А хіба те, що є, погано? — Чень знову прикинувся дурником.

Лише неймовірним зусиллям волі мені вдалося притлумити страшенний гнів і біль, що хвилию піднялися в моїй душі.

— Годі тобі придурюватись! Скажи прямо, що буде з моєю справою? Для тебе ж це суцзя дрібниця. Вибереш відповідний момент — і все гаразд.— Я чула, як у мене тремить голос.

— Я ж тобі сказав, що немає нічого страшного... На мою думку, тобі ніщо не загрожує... Що ж до слів Шуньїн... а всі ви, жінки, фантазерки!

«Тобі ніщо не загрожує!»— ці слова голкою вп'ялися в моє серце. Отже, виходить, що Чжао щось-таки загрожує. Але я не хотіла втрачати надії.

— Благаю тебе, секретарю Чень, зроби що-небудь, і я довіку не забуду твоєї доброти! — я спробувала всміхнутись, але з очей моїх бризнули сльози.

— Певно, нічого страшного не буде... — буркнув він, намагаючись якнайскоріше відкараскатись від мене.

* *
*

Тоді я не припускала, що становище вже змінилось, і думала, що Чень дав мені зрозуміти — не стромляй носа, куди не слід. Навіть коли я поверталася у відділ і черговий окликнув мене, я все ще перебувала під владою ілюзії.

Черговий сказав, що Г. просив зачекати його.

Хоч і не хотілося затримуватись, бо я всією душею рвалась до Чжао, але думка про те, що, коли перебуваєш у ворожому оточенні, то краще бути обережною, зупинила мене.

Працівники відділу час від часу крадькома позирали в мій бік.

Минула майже чверть години, а Г. все не йшов. Я сиділа мов на голках.

Нарешті дочекалась. В його очах поблискували злі вогники.

— Ти, мабуть, стомилася за ці дні?— випалив він прямо з порога, потім хижо вищірився й додав: — Тепер можеш відпочивати. Поки що все. Жди нових розпоряджень!

Я вдала, що давно цього чекала, і цей несподіваний удар сприйняла мовчки.

Не знаючи, куди подитися від допитливого погляду Г., я вискочила з кімнати. А потім уже шкодувала, що нічого не спитала в нього.

«Хоч це суперечить наказові, але мені байдуже»,— подумала я й пішла до Чжао.

Двері до камери виявилися не замкнені. Я штовхнула їх і зойкнула від жаху: камера була порожня! Тільки тепер стало ясно, що Чжао спіткало лихо. Ноги ніби прикипіли до землі, я не могла зрушити з місця.

І лише коли переді мною постала людська тінь, я, немов божевільна, рвонулася вперед. Наглядача Ма я не впізнала і, подумавши, що мене теж хочуть схопити, вирішила захищатись.

— Візьміть!— тихо шепнув Ма, простягаючи мені паперову кульку.

Якийсь час я оторопіло дивилась на нього, поки нарешті зрозуміла зміст сказаного, проте взяти кульку не наважувалась.

Ма розгублено посміхнувся й підніс до мене руку ще ближче. Тоді я вихопила у нього той папірець.

Лише кілька наспіх написаних ієрогліфів: «Не хвилюйся, тебе не вплутаю!»

«О небо!»— полегшено зітхнула я, але все-таки хотілося знати, як все це сталося. Від цілої низки моїх запитань Ма геть розгубився й бубонів щось невиразне. І все ж з цього буботіння мені пощастило дещо з'ясувати. Виявляється, Чжао перевели до іншої в'язниці. Страчувати його, очевидно, не збираються, але яку кару йому присудять — важко сказати.

Коли я повернулась до своєї кімнати, черговий офіцер передав, що мені наказано сидіти поки що тут і чекати нових розпоряджень.

Мене, здається, теж взяли під варту? Хай що хочуть, те й роблять. Проте пізніше я дізналась, що то був не арешт — свободу пересування мені залишили.

Всі мої думки тепер зосереджені на тій записці, яку залишив Чжао.

«...тебе не вплутаю». Що б це означало? Його душевне ставлення до мене чи натяк на те, як далі розвиватимуться події? Але тоді мені несила було зробити якісь висновки. Я буквально падала з ніг.

* * *

Лише сьогодні мені стало ясно, що товстунь Чень, хоч, може, й сам того не хотів, але дав мені зрозуміти, як розвиватимуться події далі. На жаль, я тоді не надала його словам ніякого значення. Оскільки Чжао таки зміг послати мені звістку, то його становище, певно, не зовсім безнадійне. З часом, може, пощастить з'ясувати, де він. А що ж зі мною? Яким зрештою буде нове розпорядження?

Уже третій день настав, а нового нічого немає. Чекати й далі, чи...?

Ні, я не можу сидіти край моря і ждати погоди, треба діяти...
Треба підвестися духом, набратися сили і відплатити кому за добро, а кому й за зло.

25 листопада

Важко сказати, чим я займалася останнім часом. Навіть дні лічити перестала. Іноді здається мені, що все те було давним-давно, і, лише перегортаючи сторінки щоденника, починаю дещо пригадувати. А іноді жахливі картини минулого постають переді мною з незвичайною яскравістю, і в мене перехоплює дух.

Життя не стоїть на місці, міняються обставини, та, на жаль, не так, як би мені хотілось.

Позавчора нарешті отримала наказ покинути «особливий район» і повернутись у свою колишню квартиру. Я, правду кажучи, зраділа цьому. Отже, виходить, що моя «жадоба діяти» дала певні наслідки, мене не розтоптали, а все ж на душі залишилась якась тривога. Проте моя швидкоплинна радість безслідно зникла, як тільки я переступила поріг своєї кімнати. Тут усе викликало в мене почуття огиди: і незграбна хазяйка, і офіцерська дружина з її солоденьким набридливим базіканням, і ядуча зелень бананового листа, і пацюки, що зовсім знахабніли... Прокинешся серед ночі, коли за вікном завиває вітер, в голові раптом зринають тисячі думок, і тоді не знаходиш собі ні спокою, ні місця.

Так, останні дні я не сиділа без діла, встигла дещо зробити, щоб відплатити їм. Двадцять другого числа я твердо вирішила: вимагатиму, щоб мені надали можливість реабілітувати себе і... відплатити моїм ворогам. Я добре знала, хто підклав мені свиню, так несподівано превівши Чжао в інше місце. Я скажу їм про це прямо в обличчя, скаламучу всю воду в калюжі, і тоді побачимо, хто з них і що говоритиме. Цей план визрів у моїй голові, поки я чекала нового розпорядження. Доведеться докласти чимало зусиль, щоб його виконати, діяти і прямо, і обхідними шляхами. Та насамперед треба встановити тісні зв'язки з товстуном Ченем, а потім уже братися до діла.

Коли вони вважають, що я не справлюсь із завданням, то нехай мене покарають, але не тільки мене, якась частина відповідальності за це падає й на Жун. Цього разу я скористаюся тими ж методами, до яких вони вдаються: ганьбитиму їх і «заганятиму в пляшку».

— Навіщо Жун, час від часу буваючи в Чжао, намагалася

підірвати його довір'я до мене? Навіщо їй було робити з мухи слона і казати, що в мене зараз принаймні три чи чотири коханці, запевняти Чжао, що на його справі я можу заробити кілька тисяч юанів? Невже вона не розуміла, що вся її брехня лише заважала моїй роботі?..

— Чому ж ти одразу не доповіла мені про все це?— спитав Р., коли я розкрила йому ці таємниці.

— Через свою дурість. До того ж у мене був усього один тиждень, і до останнього дня я нічого не знала. Чжао весь час поводив себе якось дивно: глузував з мене, єхидствував, і мені ніяк не вдавалось знайти з ним спільної мови, а я й подумати не могла, що це все інтриги Жун! Правда, останніми днями я почала трохи догадуватись, та від Чжао щастило вивідати не так уже й багато. Іти й доповідати начальству, коли самій не все ясно, я не звикла. А тепер я напевне знаю, що за цей тиждень Жун чотири рази побувала у Чжао. Значить, вона ходила до нього через день, і завжди так, щоб я не знала. Тільки-но досягнеш якогось успіху, як вона з'являється і все псує! Нехай вона ненавидить мене, та при виконанні службових доручень не слід керуватися почуттями, а Жун байдуже до всього цього.

— Тож виходить, ти все-таки через людей постраждала?— стомлено мовив Р. Я помітила, що мої слова справили на нього певне враження.

— Відповідальності з себе не знімаю,— поквапилась відповісти я.— В моїй роботі, звичайно, були недоліки, не заперечую. Та коли б Жун не заважала мені, то завдяки вашому правильному керівництву, я досягла б значно більших успіхів.— Я на мить замовкла, а потім зміркувала, що ситуація складається ніби на мою користь, і, не довго думаючи, повела далі:

— А втім, я б не сказала, що всі ці дні я даремно час гайнувала. Наприкінці Чжао став набагато податливішим.

Р. витріщив на мене очі й закричав:

— Брехня! Яка там у біса податливість? Чим ти доведеш?

— Гм... Є докази.— Я опинилась у скрутному становищі, бо не могла збагнути, куди він хилить. Таких людей важко зрозуміти. Коли він лагідно розмовляє з тобою, то це не означає, що він бажає тобі добра, і навпаки, коли лається й кричить, то не обов'язково злий саме на тебе. Якщо я сьогодні помилуюсь в своїх оцінках, то на добро нічого сподіватись. Я набралась сміливості й прямо сказала:

— Так, деякі докази є. Того дня, коли до нього ходили секретар Чень та інші, він з ними був відвертіший.

— Стривай, стривай... Що ж тоді мені секретар Чень казав?— Р. замислився, ніби намагався пригадати.— Ха, і це ти

називаєш відвертістю? Яка ж це відвертість, коли він увесь час хитрував! Скажи мені, в чому він тоді признався?

Відступати мені вже було пізно, і я відповіла:

— Але ж я вам пояснювала, що прямим допитом від нього нічого не доб'єтесь, зізнання треба вивідувати в нього поступово...

Р. раптом змінився на виду й перебив мене:

— І тобі пощастило це зробити?

Цього разу пустою балаканиною не відбудешся, треба сказати щось конкретне, інакше біди не минути. Необхідно якийсь факт, хоч один, хоч маленький, і тоді Р. змінить гнів на милість. Людину в біді турбує лише, як би вижити. Тієї миті я теж думала тільки про безпеку, що наді мною нависла, то му без зволікань відповіла:

— Де в чому пощастило. Я з'ясувала, з ким він має зв'язки тут...

І назвала К. та Пін.

Так, я це зробила. І не лише поставила під удар цих двох, а й Чжао обдурила, не виконавши його доручення, і все заради того, щоб врятувати саму себе. Було б несправедливо вважати, що зробила я це навмисне. Просто у скрутну хвилину не вистачило сили волі, і я віддала в жертву інших. Відтоді минуло три дні. Лише три дні! А мені здається, ніби цілих три роки! Докори сумління зовсім замучили мене.

Страшно навіть подумати...

26 листопада

Часом буває корисно поміркувати й над власними вчинками. Мені доводилося зустрічатись з найрізноманітнішими людьми. Негідники гублять людей задля власної вигоди. Благородні люди задля загального добра не шкодують свого життя. А як назвати того, хто вчинив підлоту, не думаючи про своє благополуччя? Таких, мабуть, не буває. А якщо й знайдеться якийсь, то інакше, як найбільшим дурнем його не назвеш.

То невже я така дурна?

Гадаю, що це не зовсім так. І все ж я донесла на К. та Пін.

Пригадую нашу останню зустріч з Чжао. Я була дуже схвильована, а він зовсім спокійний. Глянувши на моє обличчя, він одразу здогадався, що мене мучить, і почав пояснювати, які у нього стосунки з Пін:

— Ти не думай. Я познайомився з нею тільки тут. Ми з нею друзі, але не більше.

І все ж образ Пін чорною тінню ліг на душу. Почуття ревності, що недавно пустило коріння в моєму серці, почало хутко розростатись. Пригадала також її зустрічі з К., і серце стислося від болю. Я сказала йому не те, що думала:

— Можеш мені не розповідати, я давно знаю Пін. Адже колись ми з нею вчилися у школі та й тепер часто зустрічаємось. Вона розумніша, здібніша й гарніша від мене. Ти правильно зробив, що покохав її.

Чжао, здається, повірив у щирість моїх слів і з гіркою усмішкою сказав:

— Дуже добре, що ви з нею давні друзі. Я лише попрошу тебе передати, що я бажаю їй ясного майбутнього, щастя і ще...— Він схвильовано подивився на мене.— Подякуй їй від мого імені. Я знаю, що вона повсюди бігає, клопочеться про мене.

Важко передати, що діялося тоді в мене в душі. А Чжао вів далі:

— Мені було дуже боляче тоді, коли ми розлучились з тобою, бо ти понівечила мені життя. Але я знав, що повернути тебе на шлях світла й щастя мені на той час була несила, і в цьому я винен перед тобою. Та от ми розлучаємось знову, цього разу становище зовсім інше, проте у мене лишаються ті ж самі побажання. Я сподіваюсь, що ти зрештою станеш іншою, адже тобі протягом останніх років довелося зазнати стількох розчарувань. Отож бажаю, щоб життя твоє з кожним днем ставало все світлішим і щасливішим! Обіцяй мені, що так і буде.

Сьогодні я записала ці його слова, щоб час від часу перечитувати їх. Людина не може не кохати, але ще більше їй потрібно, щоб її кохали. Коли настане хвилина найтяжчих фізичних чи духовних мук, коли життя здасться порожнім і непотрібним, тоді лише одна думка про те, що десь є людина, яка любить тебе і вважає тебе душевно чистою і найкращою з усіх, стане найбільшою утіхою для тебе. Хто тепер скаже, що я нещаслива!

І водночас мушу признатися, що мені було боляче від цих думок. Адже я негідна такого кохання: я виказала К. та Пін і не виправдала довір'я Чжао!

Якби Чжао вважав мене зовсім пропащою, такою, яку вже ніщо не врятує, я зі спокійною б совістю заявила, що не стану церемонитись з людиною, яка мене не розуміє! Як кажуть: око за око, зуб за зуб!

Учора весь вечір краялося моє серце, а в голові невідступно вертілась одна думка: Чжао щиро признався, що з

Пін вони — лише друзі. Але ж К. ще раніше розповідав, що під час арешту там була жінка, хто ж вона, якщо не Пін? Вона була ладна самочинно йти разом з Чжао до в'язниці, невже тільки із дружніх почуттів?

Ех, Хуеймін, Хуеймін, годі тобі снувати мрії! Чжао теж обдурив тебе!

Я відразу заспокоїлась, мені раптом стало ясно, так само, як вісім років тому, коли в мене на руках померла мати. Тоді я тихцем поплакала, а потім спокійно вирішила наступного дня піти з дому. Відтоді жодна ниточка не зв'язує мене з батьківською оселею.

Та невдовзі мій спокій перетворився в душевну порожнечу. Я відчула себе зовсім самотньою серед хитрих, підступних людей. І про мене нікому потурбуватись, і мені теж немає про кого. Що ж це за життя? Стримуючи сльози, переконувати себе, ніби тобі не потрібні ні чиясь турбота, ні ласка, тільки б не чіпали? Яка ж радість від цього? Припустимо, що в Чжао були непогані стосунки з Пін, а як же тоді я? Як розуміти його ставлення до мене і в ті далекі роки, і в останні дні? Невже це була брехня? Невже можна брехати так довго і так справно? Невже всі ці роки я була така наївна й сліпа?

Виходить, дуже корисно, коли ти маєш час озирнутись на своє минуле... Я донесла на К. та Пін, щоб врятувати Чжао, довести, що він не такий вже й злочинець, і, зрозуміло, показати хоч якісь наслідки своєї роботи. З першого погляду може здатись, ніби я дбала лише про свій інтерес, а не про те, щоб врятувати Чжао, та коли добре поміркувати, то виходить зовсім інакше. Хіба погано буде, якщо його справу знову доручать мені?

К. та Пін, безперечно, постраждають, але мусять вибачити мені: я зовсім не збиралась завдавати їм шкоди і не про свою вигоду дбала. Єдине, чого я хотіла,— це врятувати Чжао...

Можу сміливо сказати, що совість у мене чиста. Шкода тільки, що невідомо поки, чим все це закінчиться. Маю на увазі не своє влаштування, а подальшу долю Чжао.

Одна страшна думка, мов отруйна змія, вдень і вночі точить моє серце і не дає мені спокою: я принесла в жертву К. та Пін, невже це не допоможе Чжао?

Як тяжко, коли чекаєш звістки, а її все немає. Та в цьому є й дещо позитивне — маєш час для роздумів.

Днів з десять тому в редакції, де працює К., я несподівано зустріла Пін. Чого ж це я ходила туди? А, пригадала: у відділі базикали, ніби у К., з'явився «хвіст». Пін також на прикметі — вони часто бувають разом. Цікаво, чи пощастило їм відрубати свої «хвости»? Навряд!

Отже, мій донос не погіршив їхнього становища... вони давно вже занесені до «чорного списку».

Можливо, я загнала ще одного цвяха у віко їхньої труни? Але чи можу я брати на себе таке тяжке звинувачення? Якщо чесно, то я не маю права знімати з себе всієї відповідальності, але водночас немає підстав валити всю вину на мене.

Адже вони обоє вже давно на прикметі, а я назвала їхні імена ще раз, щоб полегшити долю Чжао та й свою теж (задля Чжао). Певна, що шкода від цього їм не дуже велика, а коли це хоч трохи полегшить долю Чжао, то мій вчинок заслуговує на милість.

Невже щирі друзі Чжао не захочуть хоч як-небудь підтримати його.

Якщо вони скажуть: «Ні», то я просто назову їх егоїстами.

Чому це я, кого вони чомусь вважають бездушною тварюкою, мушу брати лише на себе всю відповідальність за життя й безпеку їхнього дорогого друга?

А виходить саме так. Тому якщо я й змушена була назвати їхні імена, то слід знати, в якому безвихідному становищі тоді я опинилась і як переживаю тепер. Я маю право вимагати, щоб мене зрозуміли. У мене були підстави діяти саме так, як я діяла, і ніколи про це не пошкодую.

Після таких міркувань на душі стає легше.

Мені зараз конче потрібен душевний спокій, бо ще багато чого треба зробити. Насамперед необхідно всякою ціною рятувати Чжао, вирвати його нарешті з пазурів диявола.

Я поволі знову заспокоїлась, але якийсь внутрішній голос безперестанку торочив мені:

— Ще не визначена твоя власна доля, ти не можеш відстояти навіть саму себе, а берешся когось іншого рятувати.

У відповідь лунав холодний презирливий сміх. Тільки трохи згодом я збагнула, що сміялася, виявляється, я сама. Я засміялась знову, тепер уже навмисне, і ніби з самої глибини мого серця почувся голос:

— Тобі спершу слід самій міцно стати на ноги! Є для цього і можливості, і сприятливі умови, треба тільки скористатись усім цим.

Досить. Напрямок вітру визначено, залишилось з'ясувати, чи не зміниться погода найближчим часом?...

28 листопада

Один удар стрімкої хвилі, і мій «корабель життя» миттю збився з курсу. Попереду величезний вир. Треба боротись скільки є сили, бо закрутить, затягне всередину, і підеш на дно.

Це сталося вчора...

На початку одинадцятої пролунав сигнал повітряної тривоги, і всі мої наміри луснули, мов мильна бульбашка.

Знесилена й голодна (зранку не встигла попоїсти) сиділа я, знемагаючи від нудьги в задушливому бомбосховищі, і не хотілося мені ні дивитись на людей, ні розмовляти з ними. Чи знала я, що, поки тут відпочиватиму, на мою голову буде заготовлено ще один наказ?

Я стояла, виструнчившись у кабінеті Р., слухала його вказівки і, мов автомат, машинально підтакувала. Тільки коли Р. сказав: «Цього разу постарайся досягти успіху!» — і почав впроваджати мене, я розгублено позадкувала до виходу. Я добре пам'ятаю кожне його слово, але в ту мить мій мозок був схожий на чистий аркуш паперу, на якому можна було написати що завгодно, та даремно сподіватись, що він здатен усвідомити наказ.

Коли я вийшла в коридор, зі мною порівнялась Жун. Я не звернула уваги на її привітання, але те, що вона сказала потім, кольнуло мене, мов голкою:

— Бач, як запишалася, надійного захисника знайшла собі.

Я враз ніби отямилась. І хоч зранку нічого не їла, але голоду не відчувала, лише голова боліла. Раптом усе, що тільки-но мені говорив Р., всі його слова почали спливати в пам'яті й набувати справжнього змісту. Я немов би прокинулася після глибокого сну й тільки тепер зрозуміла, що своїм беззаперечним підтакуванням я висловила згоду з цим дивним наказом.

А хіба я посміла б заперечувати? Та й підтакувала я лише задля годиться. І все ж не слід було повторювати, мов папуга, «слухаюсь». А втім, мабуть, у ту хвилину на щось інше я була не здатна. Досі такого ніколи зі мною не траплялось!

Мені наказано встановити нагляд за К. та Пін. І кому це могла спасти на думку така ідея?

Я назвала цих людей, щоб врятувати Чжао і вигородити себе. І раптом мені тепер доручають стежити за ними. Просто неймовірно! Як це розуміти: довіряють мені чи перевіряють? І потім, за ними ж уже хтось стежив. Навіщо ж тепер мене посилають? І треба було тягти цілих два дні, щоб придумати таке завдання? Відверто кажучи, я була вкрай здивована. Неодмінно з'ясую, чия це ідея.

Крім того, в наказі мені конкретно пропонувалося завести любовну інтригу з К. і таким чином підчепити його на гачок. Ми, жінки, для них не люди, а принада. Такий, бачте, у них стиль роботи. Але чому не послати когось іншого, а як на зло, саме мене? Можливо, їм стало відомо про мої стосунки з Чжао та К., тоді можна вважати, що після цього доручення мені буде проголошено смертний вирок. А може, вони просто знущаються наді мною, не визнають за людину взагалі. Я ж щойно вже зіграла роль «спокусниці», а тепер знову те саме... Чорти б вас ухопили! Цікаво, кому ж все-таки прийшла в голову ця нахабна, огидна думка?!

Я вже не кажу про те, як мені братись за виконання цієї справи. Невже я їм дозволю знищити останні рештки того людського, яке ще в мені залишалось, і перетворити себе на слухняну тварину? Лише тепер я з усією повнотою починаю розуміти, якої помилки я припустилась, донісши на К. та Пін. Я розраховувала таким чином досягти своєї мети, а вийшло, що розіклала багаття й сама в нього вскочила. Якби я справді була бездушна і, подібно до гончака, кидалась по першій команді на свою жертву, щоб якнайскоріше принести її господареві, то все б вирішувалось гранично просто. Але, о небо, в мене ще залишилась душа, я ще не зовсім утратила совість та сором, то чи ж можу я стати приманкою для друзів Чжао? Нізащо!

І чого мене вчора понесло до того бомбосховища? Більше не ходитиму. Якась мить — і всьому кінець. Швидко й приємно!.. Ця думка не давала мені спокою цілий ранок. Але внутрішній голос зі злою іронією відповідав: «Вирішила помирати, то й помирай, але життя не слід віддавати просто так. За нього треба боротись до останнього подиху, як це робить зацькований вовк!»

Підхоплений бурею мій «човен життя» підпливає до краю коловороту, але я не збираюсь сидіти склавши руки. Я зроблю все можливе, щоб мене не засмоктав цей страшний чорний вир.

І хоч грізні сили ворожі, а я самотня, та не завжди ж так буде... Вони дали мені завдання стежити за К. та Пін. Але чого в світі не буває, може, саме з ними мені по дорозі?

30 листопада

Півтора дня пішло на те, щоб знайти К. Зустріла я його випадково на одному з перехресть, він ішов вулицею вгору.

— Дивись, як пощастило! Нарешті здибала тебе! — не приховуючи радості, промовила я, зупиняючи його.

К. вийняв носовичок, витер обличчя й лише потім відповів:

— Давно не бачились, ти щось змарніла... змучена якась. Часом не захворіла? Погода така погана, що не довго й простудитись.

— Ні, я здорова, тільки настроїй поганющий. — Я вирішила бути з ним відвертою. — Ти давно покинув роботу в редакції? Разів зо два заходила туди, але тебе все немає. Сторож при вході також нічого не знає.

— Гм... — К. знову почав витирати піт. Мені здалося, ніби минула ціла вічність, перш ніж він відняв носовичок від обличчя і сказав: — Я не кидав роботи. Правда... щось почуваю себе останнім часом негаразд, довелося взяти відпустку.

— Я залишала тобі записку, хотіла, щоб ти зайшов до мене поговорити...

— Не бачив ніякої записки, — покvapливо відповів К. і втретє дістав носовичок. Мені здалося це дивним — мабуть, він хотів приховати від мене трохи незвичайний вираз свого обличчя.

— Позавчора і вчора зазирала до клубу, але й там не побачила тебе. Вже почала думати, чи не пропав безвісти.

— Куди я подінусь? — усміхнувся К. і повільно рушив далі. Помітивши, що я йду слідом, спитав: — Хіба тобі не в протилежний бік? Ох... така дорога крута!

— Пройду трохи з тобою. Децю розповім. — Як і досі, я була з ним відверта, хоч і помічала, що він намагається уникнути розмови. К. кивнув головою, на хвилину зупинився, потім так само повільно пішов далі, дивлячись прямо перед собою. Його стриманість була очевидною. Але я не звертала на це уваги й почала казати те, що думала:

— Мені пощастило знайти того твого приятеля, якого заарештували. Впізнала його при першій зустрічі...

— Йому щось загрожує? — перебив мене К. і зупинився.

— Зараз не знаю, але здається, що ні.

К. безнадійно зітхнув і пішов.

— Увесь тиждень я майже щодня бачилась з ним, майже щодня ми бували разом. Він згадував про вас, просив передати тобі й Пін вітання, подякувати вам за турботу, побажати вам щастя та світлого майбутнього. Він сподівається, що ви...

— Але ж ти щойно казала, — знову перебив мене К., — що зараз нічого не знаєш про нього, як же ви могли бути разом? — К. зупинився й подививсь мені в вічі.

Я помітила, що на нас починають звертати увагу перехожі, тому взяла його за руку й повела за собою.

— Не поспішай з висновками... Потім сталися несподівані зміни: його перевели до якоїсь іншої в'язниці, і що з ним, я поки не знаю. Проте сподіваюся, що йому нічого не загрожує.

— Після того як мого приятеля перевели, ти його не бачила?

— Яке там бачила? Я навіть не знаю, де він зараз.

К. рвучко зупинився, з недовірою подививсь на мене і хутко пішов уперед. Ступивши кілька кроків, він подолав крутий підйом і зупинився на майданчику, звідки було добре видно річку Цзялін.

У цьому дуже тихому районі стояли особняки іноземців та впливових осіб. Перехожих майже не траплялося. Кращого місця для бесіди не знайдеш, і лише погода не сприяла цьому — небо було вкрите хмарами, дув різкий холодний вітер, будь-якої миті міг піти дощ.

— Де я тільки не шукала тебе останні два дні! — я стояла збоку від К. і намагалася говорити якнайспокійніше. — Хотіла розповісти тобі про нього. Він і про це просив мене.

К. кивнув головою й спитав:

— Виходить, він має певну свободу? Ви могли вільно зустрічатись і розмовляти? У нього там привілейоване становище?

— Так, але це неспроста. Зустрічатись з ним майже щодня і лише у визначеному місці могла тільки я. Ця справа була доручена мені. Нам здорово пощастило!

— А-а, он воно що!

— Він ні в чому не завинив і там не визнав себе винним. Його можна було б взяти на поруки. У тебе немає на прикметі якоїсь впливової особи, яка б поручилась за нього?

К. промовчав, тільки подивився на мене, а потім перевів погляд на вітрильники на річці. Він не дуже зважав на мої слова, видно, думав, що я хочу прощупати його. Нічого дивного, я сама в цьому винна.

— Бачу, ти не дуже віриш тому, що я кажу, бо щось воно мало в'яжеться з моєю роботою. Життя — річ складна, а чужа душа — темний ліс. Пам'ятаєш, ти колись розповідав, що в тебе був приятель, з яким ви ділили і радість і горе. Він розлучився зі своєю коханою, але не зненавидів її, а навпаки, не міг забути. Що з ним тепер — тобі невідомо, та чи знаєш ти, хто була та жінка?

К. підвів голову, глянув на мене і, не зовсім вірячи, спитав:

— Невже... ти?

— Ти не помилився! — швидко відповіла я. — І от ми з Чжао зустрілися знову. Та цього разу доля безжально повелася з нами: він в'язень, я — наглядка. І все ж мені гірше, ніж йому: він втратив волю, зате зберіг вірних друзів. Я ж втратила всіх друзів, а натомість нічого, окрім ганьби та докорів сумління, не здобула! Що б ти робив, якби був на моєму місці? Весь час жити серед підлих та підступних людей, мусити вірно служити цим паскудам та нелюдам і раптом зустріти того, хто колись тебе кохав і ще й досі не забув. Якщо ти зрозумієш мої почуття, то тобі стане ясно, правду я зараз говорила чи ні.

Спочатку К. вдавав, ніби йому байдуже до моїх пояснень, а насправді, я певна, він не пропускав жодного слова. Потім почав все дужче й дужче супити брови, схвильовано водити очима й нарешті поцікавився:

— І що ж ти вирішила?

— Вирішила? Питаєш, що я вирішила. Коли хочеш знати про моє рішення, то спершу давай домовимося, що ти не хитруватимеш, добре?

К. усміхнувся:

— Гаразд, починай...

— Щось мені не подобається твоя поведінка! — почала я сердитим голосом. — Все, що мала тобі сказати, я вже сказала, а тепер давай поговоримо про конкретніші речі, порадимось про наші реальні можливості.

— Які реальні можливості?

— Не придурюйся, відповідай — згоден чи ні?

— Пробач, але я не радив би поспішати... Тьху, набридло, знову дощ. — Він провів рукою по обличчю, підвів голову й подивився на небо. — Ти не ображайся, але я справді не можу зрозуміти...

— Не можеш і досі зрозуміти, чи я правду кажу, чи брешу?

— Ну, ти того... — ніяковіючи, буркнув К. — Не в цьому річ.

— Саме в цьому! — ледве стримуючи гнів, сказала я й відчула, що в мене тремтить голос. — Одне хочу спитати в тебе, кому Чжао ближчий, тобі чи мені?

К. розгублено посміхнувся й заперечно похитав головою.

— Знову не хочеш відповідати... Ну що ж, тоді я скажу. Про тебе він розповідав мені в останню хвилину, перед тим, як попрощатись. Чому він так зробив — немає потреби пояснювати, ти й сам добре знаєш. Але мені зараз боляче за Чжао. Він навіть під час катувань не прохопився жодним словом, а, переконавшись, що його колишня кохана не втратила людської гідності, сподівався, що надалі ми разом робитимемо загальну справу... І от ти, його щирий приятель, стоїш зараз переді мною, бурмочеш щось невизначне й напускаєш туману. Клопочешся про свій спокій і боїшся взяти на себе хоч частинку відповідальності. Ви з ним друзі, чорт забирай, а ти й не подумав, щоб знайти мене та розпитати. Я сама мушу бігати за тобою, висолопивши язика!

— Гаразд, гаразд, пробач, будь ласка! — К. занепокоєно озирнувся довкола. — От лихо, дощ, здається, дужчає. Ти дорікаєш мені, а в мене натура така... Ми не перший день знайомі, і могла б уже помітити, що я завжди такий млявий, нерішучий. А тепер давай про найголовніше. Як ти гадаєш, можна що-небудь придумати для Чжао?

Дощ справді посилювався. Люди всі поховались, і якщо ми й далі стоятимемо, то на нас зверне увагу поліція. Але поговорити ж треба!

— Що-небудь придумати? Саме про це я й хотіла з тобою порадитись. — Ми почали спускатись вулицею вниз. — Я ж не знаю, які зв'язки були тут у нього... Це ти повинен знати.

К. мовчав. Дощ чимдалі густішав, але ми, на щастя, вже спустились униз на велику вулицю. Коли ми зупинились перед якоюсь крамницею, К. повернувся до мене й спитав:

— Куди підемо?

— Куди завгодно, — відповіла я, а сама прикидала, чи немає десь тут поблизу затишного місця.

— У мене ще є робота на сьогодні, — трохи подумавши, сказав К. — А про такі справи двома словами не відбудешся. Треба зустрітись ще раз. Боюся тільки, що поки ми не матимемо про нього достовірних відомостей, зробити нічого не вдасться.

— Згодна, але то вже мій клопіт. Де ж ми завтра зустрінемось? — Помітивши, що він зам'явся, я додала: — Приходь до мене на квартиру, гаразд? Адресу свою я залишила тобі в редакції.

К. пішов. Я дивилась йому вслід і пригадувала, чи все я йому сказала. Постояла якийсь час, потім найняла рикшу й поїхала до Шуньїн, сподіваючись вивідати в неї щось новеньке.

3 грудня

Все йде шкереберть, і я нічого не можу вдіяти. Здається, ніби я оточена неприступним муром. І це почуття посилюється з кожним днем.

«Тобі сняться рожеві сни, але тебе з усіх боків обступають чорні тіні; хотілося б побажати тобі успіху, однак від фактів нікуди не сховаєшся!» — звучить у моїх вухах холодний голос щоразу, як тільки я здибуюсь з новими невдачами. Варто мені згадати про цей неприємний голос, як волосся стає дибки і опускаються руки. В такі хвилини моя тінь, мабуть, нагадує хижого звіря, ладного будь-якої миті кинутись на свою жертву.

Все, здається, було непогано, і раптом виявляється, що я втратила право повернутись на чесний шлях! Чому?

«...Тому що в тебе ганебне, заплямоване кривавими злочинами минуле!» — відповідає той самий голос.

Але хіба минуле не може зникнути безповоротно? Чому це його страшна тінь мусить бути вічною перепоною в моєму житті?..

«...Тому що ти ще й досі... — На мить голос замовкає, натомість лунає зловісний, схожий на совиний крик, сміх, потім чути далі: — Любуєшся своїм значком!»

Я опустила голову, наче уві сні зняла значок із внутрішнього боку борта кофти, повертіла в руках. В цю хвилину мені хотілося проковтнути його...

Невже оця дрібничка може роз'єднувати людей так, що вони перестають розуміти одне одного?

Для декого основне — це форма, а не зміст, однак К. не може бути таким.

Удруге ми зустрілись позавчора. Хіба я не була досить відвертою з ним? Невже вони ще й досі підозрюють мене.

Ні! Цього не може бути! Адже я нічого не приховувала від них. Ех, якби я тільки могла вивернути свою душу і показати їм серце!

Але К., його погляди, усмішки, голос — усе було нещирим. Ще фальшивішим, ніж першого разу. Розмова не клеїлася. Мене хвилювала лише доля Чжао. Що нам робити? Як знайти необхідних людей, поручителів? Але вони весь час уникали

розмови на цю тему, і чим більше я намагалась переконати їх, тим з більшим недовір'ям до мене ставилися.

Навіщо К. взяв з собою Пін? Вона не приховує, що сердита на мене. Розмовляла зі мною, мов із злочинницею і, ніби на допиті, намагалася вивідати всі подробиці наших зустрічей з Чжао у ті дні. Хто їй дав право втручатися в наші стосунки? Навіть коли вона його коханка, то й це мене не обходить. Хоч я певна, що це не так! Але я все витерпіла. Справа настільки серйозна, що з Пін мені не хотілося сваритись.

Під кінець вона раптом спитала:

— Зрештою, де він зараз? Йому ніщо не загрожує? Скажи прямо! Інакше вся наша розмова марна!

Поки вона говорила, К. кивав головою! І обоє вони буквально свердлили мене очима.

Я пояснила їм, що за долю Чжао хвилююся більше, ніж вони, але поки не пощастило з'ясувати, де він. Квапитися тут не слід. До певної міри я навіть розповіла їм, якими шляхами збираюсь дізнатися про це.

Але вони лише презирнулися і засміялися. Це вже було справжнім знущанням, проте я й цього разу стримала себе. Не буду ж я розмінюватися на дріб'язок, як вони.

Якщо по правді, то хіба після попередньої розмови з К. я не заради Чжао поїхала до Шуньїн, незважаючи на дощ? Та пообіцяла мені допомогти, але надто вже непевою була її обіцянка:

— Тільки-но трапиться нагода, постараюся пронюхати.

Я добре знала, що розуміли Шуньїн та всі її друзі під словом «нагода», і не стала розпитувати далі. Але вона сама повела далі:

— Вчора ми з Суншенем згадували про тебе, говорили про твоє становище й вирішили, що тобі слід кидати роботу, і чим скоріше ти зважишся на це, тим краще! Навіщо тобі сидіти тут і чекати нових неприємностей?

Шуньїн, певно, ще не відмовилася від свого хитрого наміру переправити мене в Шанхай. Я скористалася цим і сказала, що як тільки випустять Чжао, ми з ним разом можемо поїхати до Шанхаю...

Звичайно, я не збиралась втаємничувати К. та Пін у всі подробиці своїх планів. Та хоч би й сказала їм про все, то це навряд чи дало б якусь користь, скоріше викликало б у них ще більшу підозру.

— Оскільки невідомо, де він зараз, то, мабуть, і всі наші

розмови ні до чого! — Пін кинула погляд в бік К., і повернулась до мене: — Ти була з ним разом більше тижня й кажеш, що ніхто за вами не стежив. Дивно, чому ж він не передав нам хоч якоїсь записочки? Якби він і справді мав діяти так, як ти кажеш, то неодмінно хоч у кількох словах написав би нам про це і передав через тебе. Чи міг він знехтувати такою нагодою? Щось не зовсім кінці з кінцями сходяться...

— І справді! — підтримав її К.— У нього ж фактично була можливість написати записку!

Лише дурень міг не вловити неприхованих натяків. Мене брала злість, але сваритися з ними не хотілося. Я лише посміхнулась і не без єхидства відповіла:

— Пін, не будь такою наївною. Якщо ви не вірите мені на слово, то й ніяка записка не допомогла б.

Вони перезирнулися і на якийсь час запала мовчанка.

— Якби я кинула свою роботу, все було б значно простіше і вам клопоту б було менше, але спитаймо самі себе, чи допоможе це Чжао? Вам, мабуть, не полегшало б від того, що Чжао віддав життя за ідею?

— Правду кажеш,— відповів К.— Але становище настільки складне... В одному ми згодні: треба врятувати Чжао. От давайте про це й думати. Ти дорікаєш нам, що ми надто запальні, але й твоя вина не менша, ніж наша. Треба розділити обов'язки...

Отже, спроба порозумітись не дала ніяких наслідків. Я трохи занепала духом. Але не це почуття непокоїло мене. Справа в іншому. За кого вони мене вважають? І хіба К. не під впливом Пін почав інакше ставитися до мене? А чому сама Пін так настроєна? Та тому, що вона взагалі не вірить людям!

Коли справа матиме сумний кінець, я їй цього не подарую. А як пощастить зустрітись з Чжао, неодмінно скажу йому:

— Твої найкращі друзі мало не занапали тобі життя.

4 грудня

Сьогодні треба писати рапорт про свою роботу, і я через це не спала майже всю ніч. В голові суцільна плутанина, просто не знаю, що й робити. Відзвітуватись, звичайно, не так уже й важко. Можна навігадувати чого завгодно, тільки б на правду хоч трохи скидалось. Отож я й не могла заснути. Все думала, як зробити краще.

В останню мить я вирішила «прикрити» К. та Пін, хоч вони й образили мене своєю нещирістю.

Прочитавши мій рапорт, Р. сказав:

— Отже, ти запевняєш, що з ними зв'язано не так уже й багато людей?

— Нічого підозрілого я не виявила, вони підтримують стосунки лише в межах необхідного по службі.

— А ми маємо відомості, що йому доручено створити в одному з районів нелегальний осередок. Чому ж у твоїй доповідній про це нічого не сказано? Хіба ти не пробувала пообратитися до їхньої організації?

— Цього питання мені ще не вдалося з'ясувати.

— Які в них стосунки між собою? Навряд чи вони лише друзі!

— Думаю, тільки друзі...

— Ти певна?

— Цілком. Виявилось, що вона — моя колишня однокласниця.

— Гм... В такому разі тобі відоме все її минуле? Так?

— Дещо знаю. Уже в школі своїми поглядами вона відрізнялась від інших, і її можна було причислити до лівих. Потім якийсь час ми не бачились. Вона, здається, вчителювала й довенько жила на півночі країни.

— Має зв'язки з підпільниками?

— Цього я також не встановила, але погляди в неї, здається, не змінились.

— Май на увазі, що тобі випало нелегке завдання. Цей хлопець веде дуже важливу підпільну роботу.

Я подумала й рішуче заявила:

— Останні дні я стежу за ним, і щось мені не віриться, щоб він займався якоюсь підпільною роботою.

— Не поспішай з висновками. І дій відповідно до вказівок...

Це була звичайна розмова, але мені пощастило дещо з'ясувати. Виявляється, вони мають інформацію також з якогось іншого джерела, і навіть знають, що К. веде дуже важливу підпільну роботу. Це ще більше ускладнює моє завдання.

Сьогодні мені вдалося вигородити його, а як далі буде? Прикро, що К. та Пін не розуміють мене і навіть не подякують. А внаслідок цього й самі поплатяться, й мені через них перепаде. З усіх боків на мене сунуть чорні тіні, вони все ближче й ближче... Мої передчуття ніколи не підводять мене.

Останнім часом між товстуном Ченем та Г. розгорівся «рукопашний бій».

В цьому немає нічого дивного, але були й непередбачені обставини.

Якось я завітала до Шуньїн. Ми сіли з нею у вітальні й розговорилися про всілякі дрібниці. В боковій таємничій кімнаті лунали голоси. Один, певне, належав радникові Хе, інший нагадував голос товстуна Ченя. Раптом до нас зазирнула служниця й попросила мене зайти до бокової кімнати. Я була вкрай здивована. Досі, коли вони вели розмови про свої гешефтні справи, мене завжди спроваджували кудись до іншого приміщення, навіщо ж тепер кличуть?

Я глянула на Шуньїн, але та лише всміхнулась і шепнула мені на вухо:

— Мабуть, хочуть повідомити тобі якусь новину.

Коли я увійшла туди, ні радника, ні когось іншого там уже не було, не було й Суншена. Один лише товстун Чень розсівся на тахті й грався зі старовинним пістолетом. З веселою усмішкою він підвівся мені назустріч і люб'язно запропонував сісти. Компліменти так і сипались у нього з вуст. Я здивувалась. «Щось надто м'яко стеле,— промайнула думка.— Коли в таких людей на пиці улеслива посмішка, чекай неприємностей. Чи не трапилося чогось з Чжао?»

Серце в мене тривожно калатало, і я кинулась до Ченя з запитанням:

— Гадаю, з ним усе гаразд?

— Даремно так думаєш,— відповів Чень,— такі люди на все здатні...

— Не може бути,— перебила я товстуна.— На нього звели наклеп.

Товстун здивовано вирячив очі й раптом залився голосним сміхом. Потім уже серйозно сказав:

— Будеш доброю до всіх — лиха не оберешся. Великі неприємності чекають тебе найближчим часом...

У мене все попливло перед очима, блискавично сяйнула думка: «А обіцяв же не вплутувати мене, невже то були пусті слова?!»

— Нарешті й до мене добралися!— мовила я, мимоволі зітхнувши.— Секретарю Чень, скажи мені по-правді, де він зараз? Чи живий?

— Де він? — Чень витріщив очі так, що вони стали схожими на мідні дзвіночки.— Ти про кого питаєш?

— Але ж ти...— Я геть розгубилась.— Про кого ж, як не про нього.

Чень на мить сторопів, потім його брови підвелись і він зареготав знову:

— А я все думаю, куди вона веде? Глибоко зворушений! Але я мав на увазі того кривомордого типа з хижими очима.

Лише тепер я збагнула, що мова йде не про Чжао, і з душі ніби камінь упав. Я не могла втриматися від усмішки:

— Про кого б ти не казав, а мені хотілося б дізнатися про долю мого недавнього підопічного.

— А Шуньїн тобі нічого не передавала? З ним поки що все гаразд. Його годують, напувають, живе він у пристойній кімнаті. Лише красуні бракує, щоб не почував себе так самотньо. Отож можеш не хвилюватись.

— Побачитися з ним не можна? І зрештою, де він є?

— Цього я тобі не скажу... До того ж зустріч з тобою йому не дасть ніякої користі.

Чень, здається, не брехав. Я тихо зітхнула. Все-таки не терпілося дізнатись, де сидить Чжао. Товстун напевне знає.

— Одне слово, про нього не турбуйся,— вже серйозно сказав Чень.— Хвилюватися слід з іншого приводу. Мова йде про тебе особисто. Сьогодні я дізнався, що той кривомордий хоче впритул взятися за тебе.

Я дуже уважно слухала кожне його слово і раптом відчула, що в душі піднялась така ненависть, немов би побачила перед собою страшну зміюку. Проте я не злякалась і зовсім спокійно відповіла:

— Виходить, знову за своє? Я давно чекала. Це вже не вперше йому кортить поквитатися зі мною. Хай що хоче, те й робить.

— Не будь такою самовпевненою, це тобі дорого коштуватиме.

— Зрозумій мене, Ченю, можна все життя бути розбійником, але все життя боронитися від розбійників не можна. Я мушу бути впевненою в собі, більш мені нема на що сподіватися. Про його злодійські наміри я трохи знаю, але нічого не можу вдіяти. Тож нехай робить, що хоче.

— Добре, що знаєш,— посміхнувся Чень.— Але цього разу застерігаю тебе: він буде нещадний.

Я теж посміхнулась, але нічого не відповіла. Недаремно товстун Чень так турбується про мене. Почекаю, що він далі скаже? В цей час до кімнати увійшла Шуньїн. Вона, видно,

вже знала, про що в нас ішлося і, помітивши, що я стривожена, мовила:

— Будь обережна! Кажуть, у них є якісь докази проти тебе, і дуже серйозні.

«Зараз знову почне вмовляти мене їхати до Шанхаю»,— подумала я, зрозумівши, що з Ченем вони заодно. Та не встигла я й рота роззявити, як Чень квапливо пояснив:

— Тобі доручили стежити за якимись чоловіком та жінкою? А зараз тебе звинувачують у двурушництві.

— А, он в чім річ... Хіба я дію всупереч наказу? Минуло ж лише кілька днів. Я стараюсь, роблю все, на що здатна, регулярно пишу рапорти. В чому ж полягає моє двурушництво?

— Тебе бачили разом із цим чоловіком та жінкою,— Чень посміхнувся й подививсь на мене,— і навіть чули, про що ви розмовляли. Твоя поведінка викликала підозру.

— Хто і де міг нас бачити разом? — я здивовано знизала плечима, розуміючи водночас, що настав критичний момент.— Чи не Жун, часом? Вона що завгодно скаже. Як вона могла чути нашу розмову?

— Ні, не Жун. І потім, яке це має значення? Але дай мені відповідь на таке питання: ти не розказувала цим двом про того Чжао?.. Бачиш, та жінка передала все, що ти їй повідомила, ще одному чоловікові. Вона, звичайно, не знала, що він недавно почав працювати на нас. Г. довідався про все це й вважає, що кращих доказів і не потрібно.

Я вичавила з себе щось схоже на посмішку й нічого не сказала. В цю хвилину постало переді мною сповнене ненависті обличчя Пін. Не розумію, навіщо їй губити мене? Хіба я їй заважаю?

— Поки тебе не було, ми тут порадилися.— Шуньїн взяла мене за руку.— Всі ми — свої люди, будьмо відвертими: цей Г.— суцця погань, а корчить з себе чортзна-що і до всіх чіпляється. Але ти, сестрице, не бійся, він у нас в руках! Ми першими завдамо удару, матеріалу в мене вистачить!

Я не зводила очей з обличчя Шуньїн, і мені здалося, що кожне її слово я не лише чую, а й бачу, та ці слова не проникали мені в душу, оскільки думка про Пін витіснила все інше. Я навіть забула про підступні наміри Г. З якою метою Пін це робить?

Те, що Г. має намір взятись за мене, цілком зрозуміло. Але Пін! Ненавидить людину, недовіряє їй, ладна звести її зі світу — і все через ревності! В ту мить я була певна, що Пін жадає моєї смерті.

Я гризла краєчок носовичка й мовчала.

— Найкраще, якби ти першою завдала удару.— Тихо мовив Чень з небаченою досі щирістю.— Ми знайдемо для тебе свідків і взагалі будемо всіляко допомагати тобі. Але якщо, понад усі сподівання, справа поверне на гірше, тоді треба заздалегідь підготувати й шляхи до відступу. Необхідно все передбачити, несподіванок не повинно бути.

Я добре чула, що він казав, але мені здавалося, ніби ці слова звернені не до мене, а до когось іншого, і ніяк не реагувала на них.

— Отож не гаймо часу.— Шуньїн поклала мені на плече руку.— Чому б тобі вже сьогодні не прийняти рішення? Секретар Чень детально все тобі пояснив, які ж можуть бути сумніви? Якщо не пощастить убити зміюку, однаково її вже нічого боятись, не зможе вона вкусити. В крайньому випадку кілька днів поживеш у мене. Отже, нічого страшного!

— Але...— Неймовірним зусиллям волі я витіснила з своїх думок образ Пін.— Але поки що я зовсім не уявляю, як ми все це здійснимо.

— Дрібниця! — Чень захихотів, дістав аркуш паперу й передав мені.

Переглянувши текст лише до половини, я подумала: «Чорти б вас ухопили! Певно, здобич не можете поділити. Боїтеся, коли б супротивник не почав першим діяти й хоче випередити його. Гаразд, ви маєте намір використати мене, а я постараюся використати вас. В усякому разі Г. я жаліти не збираюсь».

Хоч я й не відкидала думки про те, щоб відплатити Пін, однак, помітивши, як Чень та Шуньїн всіма засобами домагаються моєї участі в цьому ризикованому ділі, подумала, що Пін не така вже й страшна для мене. Я примусила себе зосередитись, і ми втрьох розпочали нараду...

12 грудня

Все йде згідно з накресленим планом. Суншен прислав чоловіка, який влаштував мені зустріч з так званим свідком. Той сказав, що вісімнадцять годин тому Г. послав секретну доповідну про мене, але відповіді поки що не отримав. Мені стало не по собі. Проте я розраховувала принагідно вивести всю їхню шатію на чисту воду; і ті й інші — всі мерзотники!

Останні дні я майже не згадувала про своє службове доручення... Який мені інтерес знову зустрічатись з Пін та К.?

До того ж я була певна, що при зустрічі з ними обов'язково втрачу самовладання. А це мені не на користь.

Я не стала б їх вигороджувати, коли б тільки знала, які вони дурні!

Пін справжня паскуда! Хай там як, але її вчинок нічим не виправдаєш. І треба ж було розповісти сторонній людині все, що я казала про Чжао! Та ще й натрапити на зрадника!

Вчора я було подумала про те, щоб попередити їх, а сьогодні в мене вже немає такого бажання. Навіщо це мені? Щоб збудити в них нову підозру?

Чень пообіцяв мені сьогодні принести записку від Чжао. Де він? Чому й досі я не змогла натрапити на його слід? Якщо пощастить побачити його, неодмінно скажу: «Пін — негідниця, мало не погубила тебе! Ревнощі їй очі засліпили, і тепер вона не здатна в людях розібратися!»

13 грудня

Вивісили сигнал повітряної тривоги — дві червоні кулі. Всі побігли до сховища. А чого я туди піду? Мені анітрохи не шкода свого життя. Та ще ця гладка свинюка — моя хазяйка — репетує. Коли б не її «турбота», можна було б ще поспати! Повернулась додому о третій годині ночі.

Вчора хотіла лягти спати трохи раніше, але десь після дев'ятої вечора прийшов посланець від Ченя. «Певно, записка від Чжао», — з надією подумала я, розпечатуючи конверт. Даремні сподівання — на папірці непевним почерком було написано лише чотири слова: «Подув вітер, будь обачною!» А не пішов би ти під три чорти зі своїм попередженням!

Я скинула халат і помітила, що протягом останніх днів схудла. І так настроїв препаскудний, а тут ще «подув вітер». У двері несподівано постукали. Я миттю накинула на себе халат, серце тривожно закалатало. Виявляється, мене викликає начальство. Якщо не схотіли чекати до ранку, то жди тепер не вітру, а бурі.

Коли я прибула в управління, на мене тут чигала ще одна несподіванка: розмовляти зі мною буде зовсім незнайомий чоловік.

Він зустрів мене дуже люб'язно, замість грізного погляду — усмішка. Але я не дуже вірила в його доброзичливість. Адже Чень недарма попереджав мене!

Чоловік запропонував мені сісти й почав задавати питання, які не стосувалися роботи: де я народилась, у якій школі

вчилася і таке інше. Чень, видно, мав рацію, коли прислав записку, треба бути насторожі.

Несподівано з вуст чоловіка злетіло ім'я Пін, і він почав розхвалювати її, ніби вона була його співробітницею. А потім раптом спитав:

— Ви колись училися з нею разом, і ти, звичайно, знаєш, що це за людина?

— Не дуже, річ у тім, що...

— Тут, мабуть, багато твоїх однокласниць? — перебив він мене.

— Ні, не багато, — відповіла я, і тут мені спало на думку: — Нещодавно сюди приїхала з Шанхаю ще одна моя колишня однокласниця. Раніше вона була членом провінційного комітету гоміньдану в провінції К., а тепер...

Він усміхнувся й перебив мене знову:

— Я знаю її і її чоловіка. Вельмишановний Сюй — їхній хороший приятель, гадаю, ти бачила його в них удома?

Я трохи злякалась. Останні слова були сказані з певним наміром. Одразу ніколи не зорієнтуєшся, як треба відповісти, і я чомусь вирішила не показувати своєї обізнаності.

— Ні, з таким я ніколи не зустрічалася, — спокійно відповіла я.

— Невже ніколи? — Він загадково всміхнувся. — В такому разі, є ще один чоловік — такий присадкуватий, кремезний, з південною вимовою, його прізвище теж Сюй, з цим ти напевне зустрічалась.

Я розуміла, що це все він каже неспроста, і, ледве стримуючи хвилювання, твердо вирішила все заперечувати.

— Ні, — відповіла я, посміхнувшись, — навіть прізвища такого не пам'ятаю.

Обличчя його раптом насупилося, він пильно подивився прямо мені в вічі, але так само лагідно мовив:

— Треба правду казати! Дехто твердить, що ти граєш, мов справжня актриса, щоб прикрити своє несумлінне ставлення до роботи, але я не дуже вірю цим людям. Ти ще багато чого можеш зробити, я добре знаю, як ти працювала раніше.

Він зробив паузу, потер рукою підборіддя, мабуть, чекав, що я почну захищатись.

Але я мовчала, лише посміхнулася.

— Хто тебе познайомив з Ваном? — несподівано спитав він, сподіваючись захопити мене зненацька. Я, на щастя, була готова відповісти на це питання, бо миттю збагнула, що він має на увазі того «свідка». Тому одразу відповіла:

— Ніхто нас не знайомив, я його давним-давно знаю.

Тут він перейшов до діла й почав розпитувати, про що й коли я розмовляла з Г. Потім, очевидно, переконавшись, що в моїх відповідях немає різнобіжностей, з задоволенням мовив:

— Коли ми хочемо зберегти нашу вірність гоміндану та батьківщині, треба бути дуже пильними... Ти правильно робиш!

Коли я підвелася з місця й хотіла було йти, він раптом зупинив мене:

— Що ж зрештою являє собою та твоя приятелька по школі Пін? Одні вважають її підривним елементом, а в інших вона не викликає ніякої підозри. Така ж сама історія й з К. Хто з них, на твою думку, має рацію?

Я злякалась, чи це часом не натяк? Адже кажуть, що я з ними заодно. Та навіщо їх вигороджувати, а самій лізти в зашморг? Ні, буду захищатись!

— Мені їхня поведінка здається якоюсь підозрілою!

— Отже, протилежна думка помилкова?

— Не смію стверджувати це, але багато що здається мені дивним.

Він щось мугикнув собі під носа, задумливо нахилив голову, потім з недовірою зиркнув на мене й посміхнувся:

— Що ти писала в своєму останньому рапорті про К.?

Серце в мене, здавалося, ось-ось вискочить з грудей, але я твердо відповіла:

— На той час у мене не було серйозних доказів, але потім пощастило дізнатись, що він справді має завдання по створенню підпільної організації, а Пін...

— Що Пін? — він так і пронизував мене поглядом.

— Пін — його коханка! — рішуче відповіла я, хоч і відчувала, як у мене дрижать коліна.

Посміхнувшись, він ще раз глянув на мене, а потім з незвичайною люб'язністю сказав:

— Твоє повідомлення дуже цінне. Ти, певно, стомилася? Можеш іти.

Зовсім спустошеною вийшла я на вулицю й поплентала куди очі світять. Що ж я наробила? Чи це, може, сон? Ні, це гірше від найстрашнішого сну. Була глибока ніч, на вулицях — жодної душі! Я ледве переставляла ноги, і, коли дісталася додому, було вже три години ночі.

Так замислилася, що й не помітила, коли скінчилася повітряна тривога. В голові поступово визрівало нове рішення. Треба неодмінно знайти їх і попередити.

Та як їх знайдеш? Адже слід пам'ятати, що й у мене тепер є свій «хвіст».

Крім того, вони можуть не звернути на моє попередження уваги та ще розкажуть кому-небудь. Тож даремними будуть мої старання.

Непогано було б зустрітись з кимось одним із них. Краще б, звичайно, з К. Він набагато розумніший. Але К., як на гріх, дуже важко знайти, він, мов якийсь мандрівник, ніколи не сидить на місці.

Я знову завагалась. Може, не обов'язково їх шукати? Одного разу я вже їх виручила, а вони навіть не подякували. Смішно й подумати, що я вчора кількома своїми словами могла нашкодити їм. До того ж я була в дуже скрутному становищі. Значно небезпечніше те, що в їхньому колі з'явився провокатор, а вони й не здогадуються. Мої слова в порівнянні з цим — ніщо!

Коли вони й далі «будуть на прицілі», то де гарантія того, що все сказане мною не дійде до вух провокатора? Тоді мені кінець.

Припустімо, цього не станеться. Але не виключена можливість, що вони в будь-який день раптом можуть «зникнути безвісті». Хіба вистачить у них мужності, як у Чжао, витримати допит і не вплутати мене?.. Тоді я теж пропала.

А з іншого боку все-таки буде краще, якщо я знайду когось із них. Я піду на цей ризик не задля них, а задля себе...

Отже, вирішено. Почну шукати. Не встигла я перевдягти плаття, як прибув посланець від Шуньїн. Вона запрошувала мене в гості.

Не слід відмовлятись. Я накинула пальто й вийшла з кімнати, але якесь передчуття примусило мене повернутися назад і сховати деякі речі.

14 грудня. Ранок

Вчора ввечері у Шуньїн я була в центрі загальної уваги. Вірніше не я, а той факт, що мене викликали на нічну бесіду. Незважаючи на це, мені пощастило кілька разів подзвонити

по телефону. Виявилось, що Пін була у видавництві, але я не схотіла з нею розмовляти.

Шуньїн весь час похвалялася тим, які у них величезні можливості й умовляла мене заспокоїтись. Пригадавши раптом деякі подробиці нічної розмови, я сказала:

— Мене запитували, чи не знаю я двох чоловіків на ім'я Сюй. Казали, що обидва вони ваші близькі знайомі.

— Сюй? Таких у нас немає,— відповіла Шуньїн, не звернувши на мої слова уваги. Але Суншен покwapно спитав:

— А що ти відповіла?

— Сказала, що ніколи їх тут не бачила.

— Правильно! — з полегкістю вигукнув Суншен, одразу повеселішав і, ніби намагаючись виправдатись за свою тривогу, повернувшись до мене, пояснив: — Один із Сюїв колись посварився з Г., а тепер і з нами не мирить. Тож питання тобі було задане неспроста. Добре, що ти так відповіла.

— Ой, сестрице! — захвилювалась раптом і Шуньїн.— Забула попередити тебе: заходячи до нас чи виходячи, будь обережна!..

* * *

Вийшовши з їхнього будинку, я озирнулась довкола. Здається, поблизу нікого підозрілого немає. Після деяких вагань все ж вирішила побувати в клубі, в редакції і в книгарні, сподіваючись де-небудь побачити К. або хоча б Пін. Я чомусь була певна, що за мною ніхто не стежить. До того ж сьогодні я раптом зрозуміла, що не самотня і що деякі поважні особи, в такому ж становищі, як і я: рятуючи власну шкуру, вони ладні виручити й мене; так само і я ладна відвести загрозу від К. та Пін, бо це в моїх інтересах.

Годині о шостій я зайшла до редакції і залишила там для К. записку. Та не встигла я вийти через двір на вулицю, як побачила його самого. З опущеною головою, прямуючи до редакції, він пройшов повз мене. Я рушила слідом. Помітивши, що поблизу нікого немає, гукнула:

— Пане К., вас шукає друг!

Він рвучко повернувся і, побачивши мене, остовпів. Підступивши до нього, я тихо мовила:

— Тобі слід... вам слід бути обережними: серед ваших є людина, якій не можна вірити. Спробуйте пригадати, кому ви розповідали те, що я вам казала про Чжао. Про це вже донесли. Не будете обачними — лиха не минути!

К. розгубився, але запропонував мені зайти до приймальні й там поговорити докладніше.

— Ніколи мені! — Я з острахом озирнулась. — Мабуть, вам обом найкраще було б на деякий час вийти з гри... І не слухай Пін. Від безпідставних ревнощів у неї в голові паморочиться!

— Це довга історія... Винна не лише вона. — К. теж озирнувся й перейшов на шепіт. — Невже в тебе не знайдеться десяти хвилин? Я не зовсім зрозумів, що ти хотіла сказати.

— Не можу! — Хтось ішов до двору. — Одне слово, серед вас є зрадник, будь обережним!

— Давай зустрінемося завтра!

— Ні! — Я була непохитна. — Боюся, коли б і сьогоднішня зустріч не вийшла мені боком.

К. зблід, він поривався щось сказати, але я, не звертаючи уваги, повернувшись, увійшла до редакції й побігла коридором далі. Проминувши кілька кімнат, вийшла на вулицю через бокові двері. Не знаю чому, але на душі було неспокойно. Діяла я цього разу необачно. Та тепер уже пізно каятися, що зроблено, те зроблено!

Туман дедалі густішав, навіть дихати стало важко. Захотілось їсти. В цьому районі було немало їдалень та кондитерських, і я зупинилася біля входу до однієї з них. На дверях висіла табличка: «Вільних місць немає». Я стояла розмірковуючи і раптом відчула, що за мною стежать. Зайшла до їдальні. Там не те, що сісти, а навіть стояти не було де, але це мене не дуже турбувало, я пройшла вглиб і зупинилася біля ширми, чекаючи, поки десь звільниться місце. За кілька хвилин до зали увійшов мій «охоронець». На ньому був суньятсенівський френч, у руках чорна палиця й насунутий майже на самі очі капелюх. Він став на вході, окинув поглядом зал і вийшов. У цей час офіціант запропонував мені місце.

Я навмисне замовила страву, яку треба довго готувати.

Коли вже виходила, уважно оглянула зал і в гущі людей за одним із столиків помітила чоловіка, що колунався паличками для їди в тарілці. Хоч його обличчя я не розгледіла, але капелюх упізнала.

Отже, немає сумніву, в мене таки справді завівся особистий «охоронець».

Я скочила в коляску й звеліла рикші бігти чимдуж. Ми мчали з гори людними вулицями. Коляска легко могла перекинутись, але я не думала про це. Подивилася назад. Окутані туманом, тьмяно поблискували ліхтарі, — більш нічого не

видно. Я зупинила рикшу, вилізла з коляски і хотіла йти далі однією з бокових вулиць, та несподівано кроків за десять побачила крамницю й пригадала, що хазяйнує там мій земляк. Вирішила зайти.

Я вже була тут разів зо два чи зо три, але відтоді минув, мабуть, цілий місяць. Земляк, певно, здивується, коли побачить, що я так пізно прийшла, бо вже час закривати крамницю. Проте мені не пощастило: земляка там не було, а прикажчики мене не знали.

— Кажете, він вийшов? Нічого, я почекаю.

— Хазяїн сьогодні приймає гостей і до крамниці більше не повернеться. Завітайте до нас завтра або ж ідіть до нього додому,— порадив один із прикажчиків.

— Це можна, але я краще почекаю тут. Ми з ним домовилися.

Необхідно було затриматись під будь-яким приводом. Іншого виходу я не бачила.

Я сіла в темному закутку крамниці й почала гарячково думати, як би завести розмову з прикажчиками. Але на душі в мене було так паскудно, що розмова ніяк не в'язалась: скажу щось, а потім замовкну. Прикажчики дивились на мене, як на відлюдницю, й більш не озивалися. Покупців у крамниці не було. Я одна сиділа у своєму закутку й не знала, куди подітись. Глянула на годинник: минуло лише десять хвилин...

Двоє старших за віком прикажчиків краєм ока позирали здаля в мій бік і жваво про щось шепотілися. «Певно, про мене,— подумала я,— очевидно, гадають, хто я така. Можливо, думають, що прийшла грошей просити в борг... Хоча ні, для цього в мене надто пристойний одяг. До якої ж зрештою думки вони схиляються?» Мені стало ніяково. Нараз прикажчик, який перший звернувся до мене, коли я зайшла до крамниці, мабуть, почувши шепотіння своїх товаришів, якимось дивно посміхнувся і, подаючи мені чашечку чаю, спитав:

— Ви давно знайомі з нашим господарем, але чому я ніколи не бачив вас тут?

— Ще б пак не знайома! Я навіть йому далека родичка,— відповіла я й відразу зміркувала, що він неспроста питає. Самотня жінка в такий пізній час розшукує чоловіка. Не заставши його, каже, що вони домовилися про зустріч, і сидить, чекає, а додому до нього не хоче йти... Все це, зрозуміло, навело їх на думку про таємні любовні стосунки. Хто ж з цих крамарів не має по кілька коханок? І мій земляк — не виняток.

Мене і злість брала, і водночас було смішно. Ще раз глянула на годинник: минуло півгодини. Мій особистий «охоронець», видно, втратив усяку надію дочекатись мене і вже пішов. Я підвелася з місця.

— Оскільки його й досі немає, то, мабуть, він і справді не прийде.

— Звичайно, ні, адже бенкет закінчиться не раніше десяти!

— Я залишу йому записку.

Записку я писала хвилин десять, якщо не більше, і, не вкладаючи її в конверт, віддала прикажчикам.

На вулиці я згадала все, що було зі мною в крамниці, й сумно посміхнулася. В записці я просила земляка взяти на зберігання ті мої речі, які я не можу носити з собою в бомбосховище.

Зійшовши біля свого дому з коляски, я помітила якогось чоловіка. Він побачив мене й відійшов подалі. Мені здалося, що це той самий «капелюх». Чорти б вас ухопили! Невже справі надали такого серйозного значення?

Цікаво, чи був у мене «хвіст», коли я заходила до редакції? Ця думка дуже стривожила мене: як кепсько все вийшло!

22 грудня

Чи пан, чи пропав. Вчора я вирішила боротися не на життя, а на смерть.

Відверто кажучи, мені несила терпіти те, що діється останніми днями. Просто огидно. Вони хочуть використати мене в своїх інтересах і водночас заявляють, що все це робиться на мою користь. Мабуть, вважають мене дурнішою за всіх. Але найдивніше, що вони, певно, бояться й намагаються приховати від мене деякі речі. Таких людей я глибоко зневажаю.

Якщо Г.— скажений пес, то ці — хитромудрі пацюки. Правда, можна й з пацюками дружбу водити, але так недовго й на пацюочого хвоста перетворитися. А це вже занадто!

Пацюки завжди в курсі всіх справ і, коли вважають за потрібне, ховаються по своїх норах. От і зараз два головних зникли зі сцени. Залишилася тільки одна «моя чудова сестриця». Вона вважає, що здатна сама вирішувати всі справи, але це їй лише здається.

— Суншен та секретар Чень сьогодні такі заклопотані,

ніколи їм говорити з тобою. Не знаю, як і бути! — такими словами зустріла мене Шуньїн, тільки-но я переступила поріг їхнього дому. Але помітивши, що я не зовсім вірю їй, додала: — Зараз я ще пошлю за ними, хоч і певна, що ніхто з них не зможе прийти! Давай поговоримо між собою, а потім я все передам Суншену!..

— Ні! Вирішувати за моєю спиною я не дозволю! Ми повинні всі разом обговорити становище.

— А, в такому разі приходь завтра, — сказала Шуньїн, всім своїм виглядом показуючи, що нічим не може мені зарадити.

Вона хотіла відкараскатись від мене, мов від набридливого лихваря, який прийшов за боргом. Я невдоволено скривилася, потім сухо посміхнулась і, ніби розмірковуючи, повільно промовила:

— Зав-тра зно-ву при-йти? А хіба не ти просила мене бувати у вас якнайрідше й бути обережною, коли заходиш і виходиш?

— Та то я про всяк випадок попереджала... — Шуньїн розгубилася.

— Думала, що за вашим будинком стежать, — перебила я її, — чи не так? Шуньїн, за кого ти мене маєш? Тобі ж відомо, де я працюю. І без твоєї підказки я могла б здогадатись. Невже ти не розумієш?

— Але Чень казав ніби... — вона затнулась і, схиливши на бік голову, замислилася.

— Що ж він казав? — наполягала я.

— Він казав, що той тип, у капелюсі, якого ти бачила того вечора, не мав спеціального завдання стежити саме за тобою. Очевидно, якимсь з місць, куди ти заходила, перебуває під постійним наглядом, от він і причепився до тебе.

— Але останніми днями я ніде не бувала, однак... — Я не докінчила фразу й злегка посміхнулась.

— Зараз, коли ти йшла до нас, він теж був?

— Авжеж! — Я навмисне прагнула перебрати міру. — І, певно, не сам! Я добре бачила, що ще один кружляє довкола вашого будинку.

Шуньїн враз пополотніла, підійшла до мене впритул і взяла за руку, ніби хотіла щось сказати. Я теж міцно стисла її руку, а сама подумала: «Вони вдалися до хитрощів, сподіваючись, що ти зумієш заморочити мені голову, але забули, що не буває добра без лиха. Виходить, ти сама спіймалася на гачок».

Шуньїн довго мовчала, потім сказала лише одну фразу:
— Суншен, як на гріх, повернеться сьогодні додому десь аж уночі.

— Сестрице,— я вирішила скористатися нагодою й вивідати в неї що-небудь,— а чи немає у вас чогось такого, що могло б скомпрометувати вас? Такі речі слід було б заздалегідь заховати в іншому місці. Не варто йти на ризик!

Шуньїн сумно посміхнулась і похитала головою. Потім, надавши обличчю веселішого виразу, з якимось награним оптимізмом відповіла:

— Скомпрометувати? Ха-ха! Дещо є: в боковій кімнаті, приміром, прилад для куріння опіуму, люльки, опіум.

Я аж ніяк не хотіла дати їй змогу перевести розмову на жарт, тому хутко нахилилася до неї й шепнула:

— Який там опіум? Я мала на увазі зовсім інше... ну, наприклад, секретні телеграми...

Шуньїн, почувши ці слова, здригнулась і злякано подивилась на мене. Видно, я зачепила за найдошкульніше місце. Саме цього, мабуть, вона найбільше боялась.

— Протягом останніх днів дещо змінилося,— повела я далі, видаючи свої здогади за вірогідні відомості.— Г. та його дружки вирішили застосувати проти нас ті ж методи, що й ми проти них, і тепер всіляко намагаються шантажувати мене. Підсиляють людей, а ті базікають всяку всячину, навіть страшно стає!

— О! А що ж саме? — розгублено спитала Шуньїн.

Я насупила брови і, вдаючи, ніби дуже стривожена, сказала:

— Як прикро, що саме сьогодні, коли Суншен та Чень так заклопотані своїми справами, у нас стільки неприємностей!

— Але, сестрице, як же вони шантажують, на що вони тебе підбивають?

— Хочуть, щоб я отямилась,— натякнула я їй і на хвилину замовкла. Потім, зітхнувши, повела далі: — Правда, дещо з їхніх слів варте уваги. Вони висміяли мене, мов дурненьку, і сказали: «Прокинься! Такі справи добром не кінчаються. Відколи ти служиш, ти бачила хоч раз справедливість? Тим паче в твоїй справі... Хто намовляє тебе — всім відомо. А по суті і ті й інші — одного поля ягідки: зрозуміла річ, не поділили награваного, тепер гарикають, і дехто намовляє тебе скаргу подати. Мине деякий час, вони домовляться між собою, і ти станеш у них, мов більмо на оці!» Сама подумай, Шуньїн, такі слова заслуговують на увагу.

Шуньїн слухала мене з удаваним спокоєм, та насправді вона не знала, як їй реагувати на мій наступ: чи повести зі мною серйозну розмову, чи відбутися пустими фразами. І в тому, і в іншому випадку криється багато несподіваного; у Шуньїн аж голова обертом пішла.

— Хто ж тобі наговорив такого? Чи не та сама Жун? — нарешті спитала вона після тривалої мовчанки.

Мене охопила злість. Чи треба було стільки думати, щоб бовкнути таку дурницю. Нормальна людина ніколи б не задала цього примітивного запитання. Ну й мудра ж ти, Шуньїн!

— Багатьох можна назвати, — холодно посміхнулась я, — але ти, Шуньїн, захочеш перевірити, чи правду я сказала. Та кому це потрібно? На жаль, Чень несподівано ушився, а був би він тут, мені досить було назвати лише одне ім'я, і він би зрозумів, що це не мої вигадки. Та й навіщо мені розводити інтриги?

— Ти не так мене зрозуміла, сестрице. Я зовсім не збиралася тебе перевіряти. Але якби ми знали, хто це казав, то нам було б легше діяти.

Я взяла її за плече, посміхнулась, але з відповіддю zvolікала. Бачить небо, що я анітрохи не перебільшила. Все це мені сказав Ф., який недавно приїжджав до міста. Не знаю, чи його Г. підслав, чи ні, але все, що він казав, не новина для мене. Такі думки вже давно приходили мені в голову. Хіба не ясно, чому в останні дні раптом стих «вітер»?

— Вони домовляться між собою, — навмисне повільно, немов би сама до себе, повторила я цю фразу й кивнула головою, ніби на підтвердження своїх слів, а сама уважно стежила, яке враження справить це на Шуньїн.

Можливо, вона справді нічого не знала, а можливо, розгадала мій задум і лише вдавала, що нічого не розуміє, тому я нічого не добила від неї.

Вона, так мені здалося, думала про щось своє, бо, підвівши голову, сиділа з напіврозтуленим ротом і дивилася прямо перед собою. Її грубувате й водночас сповнене погорди обличчя справляло неприємне враження.

— Треба спитати Ченя, як бути далі, — наполягала я далі. Шуньїн не звернула уваги на мої слова.

— Ти певна, що за нашим будинком стежать? — раптом повернувшись до мене, тихо спитала вона. — Це, часом, не той тип, який тебе переслідував?

Шуньїн дивилася мені просто в вічі, чекаючи на відповідь. Для неї найголовнішою турботою було власне благо-

получчя, отож вона й думала зараз про те, що її найбільше хвилювало.

Я посміхнулась і байдуже відповіла:

— Ні, не той. Цей крутиться лише біля вашого будинку.

— Дивно! Адже у нас тут зовсім не...

— Ти ж сама все добре розумієш,— перебила я її, вирішивши перейти в наступ.— Я давно хотіла тобі сказати, що такі люди здатні на все. Доки їм вигідно, доти й дружбу водять, а подув вітер в інший бік... У них одне гасло: «Не зрозуміли в цьому домі — пошукаємо щастя в іншому!» Розтринькали чужі гроші та ще й хочуть бути чистенькими. Стережися, бо ці доброчинці, коли вигідно, ладні й власних дітей попродавати.

— Всяк буває, тільки...— Шуньїн насупилась і замовкла.

— Тільки вам нічого боятись,— посміхнувшись, продовжила я її думку.— Ясно. Але я — зовсім інша річ. Скажи, Шуньїн, якби я зовсім не думала про себе, а робила все, що мені накажуть, ні про що не розпитуючи, чи вважали б ви мене собі за рівню? А може ж трапитися так, що коли-небудь ці типи зроблять раптом крутий поворот, на що мені тоді сподіватися. Чи не краще заздалегідь подумати про шляхи до відступу?

Шуньїн здивовано вирячила очі.

— Останні події дуже схвилювали мене... Але про це, мабуть, не варто говорити. Я не маю наміру хизуватися своїми заслугами, проте не хотіла б, щоб мене й паплюжили. Отож бажано було б знати одне: зрештою, як мені бути? Якщо вони справді вже зуміли порозумітися, то слід було б і мені сказати, щоб я знала, як вести себе, коли викличе начальство, а не стояла, мов дурна, та не кліпала очима. Шуньїн, ми з тобою давні подруги, майже сестри, тож скажи мені, маю я право вимагати?

— Гм... Мені здається, що ти даремно така підозрілива.

— Підозрілива? Навпаки, я надто довірлива!

— Але мені не подобається те, про що ти зараз тут казала.

— Ну, добре, вважаєте ви мене своєю чи ні?

— Як це «своєю»?

— А так: якщо вважаєте, то нічого чіплятися до моїх слів. Краще б порадила, що мені робити. Інакше доведеться самій турбуватись про себе. І коли справа поверне не на мою користь, не дивуйтесь, якщо я захищатиму себе так, як умію!

Було видно, що Шуньїн розгубилася. Вона стисла мою руку й нерішуче почала:

— Але...

— Ніяких «але», любя сестрице. Скажи мені чесно: мушу я підготувати собі шляхи до відступу чи ні? У кожного свій клопіт. Уяви себе на моєму місці: протягом цілого місяця що не день — якась новина; то ти смієшся, то плачеш, то зовсім втрачаєш розум; і несила тобі розібратися в найпростіших речах. Так можна зовсім з глузду з'їхати. Мені вже не раз спадало на думку: чи не накласти на себе руки, тоді всьому кінець. Але, як бачиш, я й досі живу. Та й з якого дива помирати? Якби я загинула, то це, звичайно, не було б великою втратою для суспільства. Але я нікому не заважаю, хіба що кільком негідникам. Тому я не хочу, щоб ці мерзенні тварюки раділи моїй смерті.

Шуньїн, не зводячи погляду з мого обличчя, мовчки слухала: чи то намагалася зрозуміти, чи була дуже здивована. Коли я замовкла, вона, ніби співчуваючи, сказала:

— Останнім часом ти справді стала не такою, як була. Але не варто дивитися на світ сумними очима. Невже ти не бачиш ніякого просвітку? У тебе є друзі, які завжди ладні прийти тобі на допомогу... Ти тільки скажи...

— Друзі! — Я скривила обличчя в усмішці й заплющила очі, щоб подумки уявити собі фізіономії тих «друзів», які завжди ладні допомогти мені, потім плеснула Шуньїн по плечу:

— Дякую тобі, сестрице, але, на жаль, справи мої настільки складні, що не так просто в них розібратися. Друзі ж допомагають мені зовсім не з дружніх почуттів. Я одна опинилась в воді й одна відчуваю, яка вона холодна.

Шуньїн, мабуть, не зовсім зрозуміла суть останньої фрази, але, ясна річ, вона справила на неї певне враження. Якийсь час Шуньїн сиділа ні в сих ні в тих, а потім раптом, ніби щось згадавши, пригорнула мене до себе:

— В цьому немає нічого дивного... але не слід думати, що нещастя, яке сталося з ним, назавжди зіпсувало твоє життя.

— Нещастя? З ким же це? — не могла второпати я.

— З ким?.. Та ж з твоїм Чжао!

— А що з ним сталося? — покvapно спитала я, відчуваючи, як у мене завмерло серце.

— Як? Хіба секретар Чень тобі нічого не казав?

Я заперечно похитала головою:

— І за це я не люблю Ченя! Невже йому важко було сказати? Але ні, відмовчується. Ніколи правди не діждешся від нього.

— А, власне, навіщо казати? — Шуньїн подивилася на мене й одразу ж відвела погляд.— Сама подумай, і тобі стане

ясно. Коли б це була приємна новина, сказав би неодмінно. А так... навіщо?

— Його стратили! — тільки й змогла я промовити, бо до горла підкотився тугий клубок, і я вхопила Шуньїн за руку. Так, цього слід було чекати, проте я цілий місяць жила надією на чудо, а тепер сподіватися вже немає на що...

26 грудня

Від думок голова пухне, а в грудях ніби щось обірвалося. Стою перед дзеркалом і питаю сама себе:

— Невже це я? — А голос якийсь чужий, хрипливатий.

Не дивно, що я так змарніла. А мої очі! Що з ними сталося? Чому вони згасли? В них не залишилось ні любові, ні ненависті, ні гніву — лише смертельна туга.

Загибель Чжао приголомшила мене. Шуньїн навіть відзначила, що в очах у мене тоді спалахнули «диявольські вогники», і вона боялася, коли б я не збожеволіла. Смішно сказати. З якої це речі я мушу збожеволіти? Щоб стати по-сміховиськом для людей? Викликати в них зневагу чи нікому не потрібне співчуття? Я певна, що тієї миті в моїх очах справді спалахнуло щось незвичайне, але це тому, що в душі зажевіла нова, ще не зовсім виразна ідея: я раптом відчула незвичайну полегкість у всьому тілі, немовби не було в мене ні турбот, ні тривоги, і, здавалося, досить лише одного поруху, щоб злетіти в небесну височінь. Тепер я ще дужче зневажала всіх негідників, які оточували мене.

Але зараз Шуньїн уже не побачила б у моїх очах тих «диявольських вогників». Я втратила здатність і любити, і ненавидіти, і гніватись.

Сталися ці зміни в мені протягом останніх двох-трьох днів: я навіть не помітила, коли саме. Можливо, вчора, коли висловила Суншену та товстуну Ченю все, що я казала тоді Шуньїн. Добре пам'ятаю, що діялося в моїй душі тієї миті. Саме вчора я знову повернулася з неба на землю й тверезим поглядом подивилася на своє оточення. Для цього в мене були всі підстави. Я живу в цьому світі й мушу діяти згідно з його законами. Але в мене завжди виникають якісь підстави. Коли вже все це закінчиться?

Учора було свято... якийсь ювілей.

Вулиці прикрашені кольоровими ліхтариками, прапорами, транспарантами. Ніяк не збагну, чого так радіють люди? А мені все це набридло. Проте ввечері, десь, мабуть, о дев'я-

тій годині, Шуньїн та її компанія потягли мене до танцзалу. Довідавшись, що там одна чашечка кави коштує п'ять юанів, а тістечко — аж п'ятдесят, я злісно всміхнулась. От сволота! Але чому тільки я одна мушу сумувати через це? Розважатись, так розважатись! Та водночас мені хотілося виляти всіх цих гадів, вилити на них всю злість і ненависть, що протягом стількох днів накопичувалась у моїй душі.

Все пролетіло, мов сон. Залишилися тільки біль у голові, душевна втома й порожнеча в серці.

Вчора на танцях зустріла дядечка Чжоу, того самого, з яким я колись познайомилась у Шуньїн. Витираючи спітніле після танців обличчя, він сказав мені:

— Зовсім, як у мирні часи! — Потім нахилився до мене і вже тихим голосом додав: — Я анітрохи не перебільшую, а просто заздалегідь вітаю вас, мир і справді вже недалеко... Це — не пусті слова, а суцзя правда!

Такі вечори, певно, стануть модними? А хтось казав, що в цих негідників серцець немає. Вони в них є, але такі, яких не їли б ні собаки, ні свині, аби їм жбурнули їх.

30 грудня

Найближчими днями я покину будинок, в якому прожила понад півроку. Досі він не зроджував у мене ніяких почуттів, але тепер, коли настав час від'їзду, я раптом зрозуміла, що встигла звикнути до нього. Правду кажуть: «Завжди шкода того, що залишаєш». Адже ця маленька кімнатка була німим свідком усіх моїх радощів і горя, гірких роздумів і безутішого гніву. Я її ніколи не забуду!

Ще вранці я не могла навіть уявити собі, що завтра чи післязавтра мені доведеться їхати звідси. Дощ, який з лопотінням падав на бананове листя, голос офіцерської дружини, що наспівувала жалібні арії під супровід скрипки, викликали в мене почуття сумного щему й гіркої радості. Я знову відчула себе людиною, сповненою життєвої сили, здатною мислити й відчувати, любити й ненавидіти.

Цей сумний спів, здавалось, очистив мою душу. Я раптом подумала, що ця бідна жінка заслуговує на співчуття.

І ось тепер я мушу залишити цей звичний для мене світ!

Я їду в незнайомий район, так званий район вищих учбових закладів. Можливо, там, серед численних студенток, я зустрінуся з тінню свого минулого, можливо, зустріну таку ж дівчинку, якою сама була шість років тому і яку потім звели

з пуття, ошукали й штовхнули на небезпечний шлях, звідки вже немає вороття.

Примусити людину знову пережити давно прокляте минуле, чи може бути що-небудь жорстокіше!

Певно, саме тому я раптом відчула, наскільки дорогою стала мені моя кімната за цей час.

Цікаво, хто це придумав перевести мене звідси?

Про нове призначення я дізналася від Ф., який зайшов сьогодні вранці. Я спочатку не могла повірити, але він, поздоровляючи мене, сказав:

— Переїхати на нове місце й змінити оточення набагато краще, ніж сидіти тут і весь час тремтіти, чекаючи ще якихось неприємностей. Правда?

У відповідь на його турботу я лише злегка посміхнулась. Адже тільки байдужі до всього люди можуть давати такі поради. А на мою думку, значно краще весь час чекати неприємностей, але боротися. В боротьбі принаймні я бачу якийсь сенс життя. Я мало не плюнула цьому йолопові межі очі.

Ф., як видно, помітив, що мені не дуже сподобалася новина, і поквапився перевести розмову на інше:

— Ну як, оклигала? Я дізнався про це лише другого дня. Тільки двадцять сьомого ввечері мені стало відомо, що ти потрапила до лікарні, тому й не міг провідати тебе досі. Куди ж тебе поранено?

— Та нічого страшного, невелика подряпина, і все! — байдуже відповіла я.

— Ти хоч обличчя того негідника запам'ятала? — Видно було, що Ф. схвильований цією подією не на жарт. Нахилившись до мене, він прошепотів: — Всі певні, що його кривомордий підіслав!

— Важко сказати! Та мене це й не хвилює! — відповіла я, посміхнувшись. Поведінка Ф. здалася мені трохи дивною. — Того вечора я почувала себе негаразд, але моя колишня знайома дуже просила завітати до неї, відмовлятися було незручно. І от на розі вулиці Н. переді мною несподівано з'явився чоловік з пістолетом у руці. Він, мабуть, цілився сюди, — я показала на лівий бік. — З переляку я знепритомніла і впала. Опісля дізналася, що в мене лише шкіру обідрало.

— Який жах! Тебе ж могли вбити! Добре, що той бандит схибив!

— Та він, мабуть, і не думав убивати мене, — спокійно відповіла я й посміхнулась. — Бо, як тільки я впала, він кинувся

тікати. Мені здається, що це був жарт, хтось мав намір трохи полякати мене! Так би мовити, хотів попередити. Адже я часом не зважаю ні на які авторитети. Отже, таке попередження дуже корисне для мене. Можу тільки подякувати за це.

Вислухавши мене, Ф. був настільки вражений, що не міг і слова сказати, тільки вирячив очі.

— У лікарні до мене весь час чіплялися з запитаннями, прямо злість брала. Сказала їм, що мене хотіли пограбувати. Не повірили. Довго балакали й нарешті дійшли висновку: ревності всьому причина. Бач, які мудрі! Одразу знайшли причину!

— Це вже занадто!

— Та ні! — засміялася я. — Але знаєш, що я сказала тим двом сестрам? «Ви вгадали, але не раджу вам плескати язиками, бо коли б це вам боком не вилізло!» Правда, непогано? І що б ти думав, мої слова справили враження.

Я розповідала йому, а сама ледве стримувала сміх. Гадаю, що тієї миті я виявила неабияку кмітливість, а це часто трапляється зі мною останнім часом. Якщо Ф. прийшов до мене, щоб вивідати щось, то звідси піде ні з чим.

Мені, правду кажучи, на той час зовсім не хотілося з'ясувати, хто підслав того бандита. Це могли зробити як ті, так і інші. Та якби я навіть дізналася, до чого б це призвело? До нового нападу — і тільки. Коли того дня Шуньїн везла мене до лікарні, я вперто намагалася переконати її, щоб вона не надавала цьому випадку ніякого значення.

Та й що таке той нещасний постріл у порівнянні з моїм новим призначенням! Це справжній удар. Слід було б все-таки дізнатися, кому належить ця ідея.

Не їхати — не можна. Хіба що затриматися на якийсь там день.

Але тепер я вже напевне знаю, що боротьба між Г. та Ченем закінчилась. І, як я й думала, закінчилась мирною угодою. Інакше навіщо було стріляти в мене?

5 січня

Новорічні торжества, здається, наближаються до кінця. Вчора пройшлася міськими вулицями. Прикраси вже поблякли. Здавалося, що його величність, невольний час, звів свої рахунки з усіма цими яскравими полотнищами, вивішеними на будинках різних установ та компаній. Але найжалю-

гідніший вигляд мали повивішувані то тут, то там барвисті стіннівки з майстерно вималюваними дешевою тушшю заголовками статей, що вітали «З роком перемоги». Від густих туманів (я вже не кажу про вітер та дощі) фарби порозповзались, і стіннівки тепер нагадували обличчя прокажених, густо вкрите пудрою та рум'янами,— аж дивитися гидко!

Моє нове місце призначення можна вважати справжнім селом. Але відтоді, як воно стало культурним центром, вигляд його дещо змінився. Не знаю чому, але все тут анітрохи не викликає в мене симпатії. Люди, з якими мені довелося зустрітись у перші дні, або якісь бридкі й страшні, або злі, мов оси, і підступні, мов шакали, або ж сумні й насуплені, мов дівчинка-наречена, яку заздалегідь віддали в дім майбутнього жениха,— у них навіть посмішки вимучені. Коли я вчилася, тоді нічого такого не було. Останні два-три роки я вертілась у так званих «вищих колах», але тепер моє поле зору поширшало. Я раптом зрозуміла, як «далеко» ми просунулись уперед на ниві освіти.

Новорічних прикрас тут теж не бракує, і святкують люди, як кому забагнеться: хто на вулицях та майданах, а хто в невеликих тісних компаніях. Все це мені розповів Ф., за що я йому дуже вдячна. Він уже встиг до тонкощів пізнати місцевий побут. Вчора, годині о дев'ятій вечора, він раптом ошасливив мене несподіваним візитом. Побачивши, що я сама в кімнаті, він поспівчував мені й почав утішати:

— Багато кому здається, що їхати з центру міста кудись на край світу і стежити там за якимись студентами-шалапутами не дуже почесне заняття. Але, як на мене, тут є й свої досить цікаві особливості. Річ у тім, що люди тут міцні, сміливі, хитрувати не люблять. А коли зустрінеться якийсь негідник, його відразу запримітиш. Поживеш трохи й сама переконаєшся. До того ж такого досвідченого працівника, як ти, неодмінно всі слухатимуться, в усякому разі, ніхто тобі нервів не псуватиме.

Я посміхнулася. Ф., звичайно, мав на увазі місцеву верхівку. Декого з них мені вже довелося бачити.

— Щось ти почав лестити мені,— буркнула я у відповідь.— З мене вже досить! Було б менше неприємностей — і більше нічого не треба.

— Ні, серйозно, я вже давно думаю: навіщо було посилати тебе на цю, прямо скажімо, суто механічну роботу? Це, мабуть, однаково, що з гармати по горобцях гатити. Щкода, що так вийшло!

— Знову хочеш полестити мені. Сьогодні ти, мов велике

начальство, ладен нові чини людям жалувати. Але, мушу тобі сказати, мене влаштовує така робота. Щодня читати чужі листи не менш цікаво, ніж романи. Ти ж знаєш, що я жінка нервова, красно говорити не вмю, а варто комусь добре слово мені сказати, як зовсім гублюся. Отак і жила досі. А тепер у мене така робота, що з людьми не доводиться мати справ, читай листи — і все. Саме за це я і вдячна нашому мудрому начальству. Кращого рішення не придумаєш.

Ф. посміхнувся, а потім з удаваною ширістю мовив:

— Навіщо б ото я грався в дипломатію? Адже ми не просто знайомі...

— В такому разі дякую за висловлене довір'я.

Він, здається, образився, довго мовчав, а потім нарешті запропонував:

— Ходімо сьогодні зі мною на вечір, там весело буде!

— Що, вечір? Чому ж я нічого не чула?

— А це не для всіх.— Ф. загадково посміхнувся.— Вечірки тут часто влаштовують, але сьогодні буде особливо весело. Підеш зі мною, я познайомлю, а потім ти...

— Дякую,— знову перебила я його.— Але я не маю наміру йти туди.

— Ходімо, хоч трохи розважишся.

— Не можу, справді.

— Повно роботи? Листів тут завжди багато, це я знаю, але нічого з ними не станеться, якщо полежать ще день чи два. До того ж завтра неділя.

— Та не в тім річ. Я просто не хочу зустрічатись з незнайомими людьми.

— Ха-ха, треба ж таке вигадати: сестриця Чжао боїться зустрічатись з незнайомими людьми!

Я зрозуміла, що бовкнула дурницю, але не хотілося визнавати своєї помилки:

— Так, я справді уникаю зустрічей з незнайомими людьми. Це пов'язано з роботою. Є навіть такий наказ начальства. І я не смю його порушувати.

— Але ж це всього-на-всього офіційний папірець, не можна ж до нього ставитися так серйозно.

— Чим обережніше поводишся — тим менше несподіванок.

— Я можу відрекомендувати тебе, назвавши своєю знайомою, а ще краще — родичкою, яка приїхала на один день до мене в гості. Тебе такий варіант влаштовує? Адже вечір — це лише вечір, всі гомонять, розважаються, і кому яке діло як тебе звати? Чжаном чи Лі. Хто буде цікавитися твоїм справжнім ім'ям?

Відмовлятися далі стало незручно й довелося погодитись. Опісля я була щиро вдячна Ф. за його запрошення, бо багато що стало мені зрозумілим. Це збіговисько, власне кажучи, не заслуговувало того, щоб його називати вечором. Недарма Ф. казав, що це не для всіх. Я не знала, куди себе подіти, коли побачила, який гамір і мерзота там панують. Ніколи не зустрічала таких безсоромних людей! Я сховалась у найтемніший закуток і, щоб не привертати нічиєї уваги, принишкла, зосередилась, немов буддійський чернець, що заглибився у самоспоглядання.

На моє щастя, всі ці пожадливі коти та собаки були цілком захоплені огидною виставою — один номер бридкіший від іншого. Вони дико реготали й нічого не бачили довкола. Коли показували сценку «відвідування могили», раптом залунали бурхливі оплески, і з усіх боків почулися вигуки: «Оце так! Браво!» Обличчя коміка з присипаним білою пудрою носом було мені знайоме: це ж він стояв уранці під час мітингу на трибуні й гірко плакав, немовби хотів показати, що він один несе на собі важкий тягар боротьби проти агресора й власними руками вершить велику справу державного будівництва.

Я просто очманіла від того шуму та гамору й при першій же нагоді тихенько вислизнула з приміщення.

На вулиці було холодно, крижаний туман пронизував тіло аж до кісток. Я вся тремтіла, а всередині в мене все палало від гніву. «Жінок, хоч вони і втратили всяке почуття сорому, я ще можу пробачити. А от герої... що ти про них скажеш? Навіть вартових повиставляли, претендують на якусь провідну роль у студентських масах. Чортівня якась!»

Раптом я почула, що хтось іде слідом за мною. Цікаво, невже вони щось замишляють? Я наддала ходи, переслідувач зробив те ж саме. «Смішно! Цей «хвіст», певно, не засвоїв навіть азів свого фаху!» — подумала я й пішла ще швидше. Як не дивно, але «хвіст» не погнався за мною, а лише закричав навздогін:

— Гей, товаришко, постривай! Дівчино, та зачекай же!

Я озирнулась: що ж це за дикун женеться за мною?

Він підбіг майже впритул і зміряв мене важким поглядом налитих кров'ю п'яних очей. Я одразу ж пригадала, що бачила його на тому бісівському вечорі, певно, він був одним із вартових, які не пропускали «небажаних гостей», — отже, теж належав до числа «обранців».

— Що тобі треба? — спитала я сердито.

— Ха-ха, ще й питаєш? Нічого, зараз тобі стане ясно! — промовив він сопучи й посунув на мене.

Я відскочила, рвучко повернулась і пішла, кинувши йому:

— Ти помилився, будь уважнішим!

— Уважнішим? Ха-ха! — бурчав він, намагаючись не відставати від мене. — Ти з якої групи? Щось я досі не бачив тебе! Стривай! Ходімо зі мною. Я знаю одне затишне місце, трохи побавимось!

Усе ясно. П'яний розпусник. Не звертаючи на нього уваги, я кинулась бігти. Тепер не страшно: дім поряд!

— Сій!.. Кому сказав, сій! — закричав він диким голо-
сом навздогін. — Не зупинишся — приб'ю!.. Тікаєш? Сте-
режись!

На якусь мить я завагалась, а тоді помчала ще швидше.

Мій будинок виявився значно далі, ніж я гадала. Проминула ворота, відімкнула двері й заскочила до кімнати. Навіть тут було чути, як репетує п'янюга:

— Я бачив, куди ти забігла, я запам'ятав тебе!

Трохи заспокоївшись, я подумала: «От і маєш непогане місце. Яких чудес тільки не буває на світі!»

Я згадала жінок, присутніх на вечорі, і мені стало шкода їх. З усіх, кого я там бачила, лише одна впала мені в око. Певно, теж не хотіла, щоб на неї звертали увагу, тому сіла поряд зі мною й ховалася за тією ж самою колоною, що й я. Спочатку вона крадькома позирала на мене, потім глянула прямо в вічі, і я побачила маленький напіввідкритий ротик і тонкі сніжно-білі зуби. Йй, очевидно, хотілося заговорити зі мною і, ніби звертаючись до самої себе, вона сказала:

— Щось голова розболілася!

Посміхнувшись лише поглядом, я відповіла:

— І не дивно!

— Певно, вже одинадцять?

Я глянула на годинник, але було так темно, що не змогла роздивитись і відповіла навмання:

— Десь так.

— У тебе, мабуть, мало тут знайомих? — спитала вона, помітивши, що я ні з ким не розмовляю.

— Зовсім немає, — відповіла я з посмішкою.

— Гм, то яким же вітром тебе занесло сюди? — Вона теж посміхнулась.

Я засміялась:

— Цим вітром є один мій родич.

В цю хвилину пролунав такий вибух реготу, від якого,

здавалось, задрижали стіни. Моя нова знайома невдоволено насупила брови й тихо мовила:

— Яка бридота! — І, нахилившись до мого вуха, спитала: — Ти в коледжі учишся?

Я заперечно похитала головою. Вона здивовано подивилася на мене:

— То, видно, працюєш?

— Так, маю справу з літературою.

Вона замислено кивнула головою й раптом спитала:

— А хто твій родич?

Я назвала перше-ліпше прізвище, яке спало на думку. Вона схилила голову на бік, насупила брови й ніби знову замислилась. Я почала їй пояснювати:

— Мій родич — торговець, і тут у нього повно знайомих. Чоловік він непоганий, але безтурботний. Дуже любить веселу компанію, а тут, сама знаєш, нікуди піти. От і зрадів, коли почув про цей вечір, і мене притяг з собою.

— Один раз можна подивитись, — мовила вона, посміхаючись; потім глянула мені в очі так, ніби хотіла додати ще щось.

Але раптом хтось її покликав, вона стривожено підвелася з місця й нехотя попрямувала в інший кінець залу.

Більше я її не бачила, бо незабаром пішла звідти.

А наступного дня ми з нею несподівано зустрілися в невеличкому кафе, а вірніше, у невеликій кондитерській, або, ще точніше, в закусочній, де продавали солоні хрусти, смажені на соєвій олії. Всі відвідувачі обов'язково замовляли собі тарілочку чудових хрустів, хоч там були й страви, смажені на салі.

Закусочна ця була побудована з бамбуку, що взагалі характерно для провінції Сичуань, і дещо нагадувала курінь. Освітлення було дуже погане — триріжкові світильники на рослинній олії, які набули широкого розповсюдження з початком антияпонської війни, — але відвідувачів, що приходили сюди поласувати хрустами й стравами з соєвих бобів, це зовсім не хвилювало. З'ївши одну порцію, я підвелася, щоб замовити ще одну, як раптом побачила свою вчорашню знайому: ми сиділи спина до спини.

Вона теж помітила мене. Ми обмінялися поглядами, посміхнулись одна одній.

Дівчина повернулася до мене і, пригорнувшись до мого плеча, спитала:

— Ти вже поїла? Я одразу впізнала тебе, щойно ти зайшла, але чомусь подумала, чи часом не помилилась?

— А я наче сліпа.— Вийнявши гроші, я покликала хазяїна: — За двох.

Вона, звичайно, було здивована тим, що я заплатила їй за неї, однак не стала розшаркуватися переді мною, а тільки з усмішкою промовила:

— Як це ти встигла першою розрахуватись?

На вулиці було світліше, ніж у приміщенні. Вона не питала, куди я йду, я теж мовчала. Ми йшли широкою автотрасою в той бік, де не було людей.

— Ти сьогодні не працюєш? Чи відпросилася? — першою порушила вона мовчанку з таким виглядом, ніби добре знала, чим я займаюсь. Але її погляд був ласкавий і щирий.

— Бачиш, мені не треба відпрошуватись. Є робота — роблю, скінчилась — іду гуляти або сплю,— відповіла я.

Вона посміхнулась і, зітхнувши, сказала:

— Яке тут гуляння! Поживеш у цій глухомані — від нудьги схибнешся!

— Я тут недавно, так що мені ще не встигло набриднути.

— Ти коли приїхала?

— Кілька днів тому.

— А досі де була?

— В місті,— відповіла я і крадькома зиркнула на неї, щоб побачити, яке враження справлять мої слова.

— У місті мені теж не подобається,— сказала вона, раптом спохмурнівши.— А тобі? І взагалі я не люблю провінції Сичуань.

— Може, й так, але тут природа дуже гарна...

— Не про те річ,— перебила вона мене,— я маю на увазі не природу і не краєвиди, а людей і саме життя...

— В такому разі...— Я глянула на неї й навмисне повела розмову в тому ж дусі.— Провінція Сичуань ні в чому не винна, зараз скрізь однаково. Хіба тільки тут ти відчула це?

— Воно-то так,— відповіла вона, насупившись ще більше, і холодно глянула мені в вічі. Потім опустила голову й ніби сама до себе сказала: — Хоч світ і широкий, але...

Я насторожено дивилась на неї, чекаючи, що ж вона скаже далі. Але дівчина раптом підвела голову, сумно всміхнулась і вже зовсім іншим тоном додала:

— Зрозуміло, що це моя особиста думка, у кожного — своя, адже люди такі різні.

— В дрібницях вони, можливо, й розходяться, але в основному — ні. Ми всі живемо в одному суспільстві, дихаємо одним повітрям, і до того ж належимо до одного покоління!

Вона слухала дуже уважно, затамувавши дух, лише двічі звела на мене очі, потім тихо взяла мене за руку й ніжно потисла її.

Ми відійшли досить далеко від тих місць, де юрилися люди, перед нами розкинувся широкий степ. Починало смеркати. Холодний вітер дув прямо в обличчя, і нам було не дуже затишно.

Я зупинилась:

— Ходімо назад?

— Назад?.. Ходімо! — відповіла вона, ніби прокинувшись від глибокої задуми, потім озирнулася довкола й додала: — Скоро зовсім стемніє. Справді, час повертати назад. Ти де живеш? Я проведу тебе.

— Навіщо? Я й сама дорогу знаю.

— Звичайно, ти не заблукаєш.— Вона стихила голос.— Але дівчині самій ходити тут увечері небезпечно, всяке може статись.

Я згадала, що трапилося зі мною вчора, коли я поверталась додому. Виходить, це не випадковість. Від страху в мене волосся заворушилось на голові, але я взяла себе в руки й спокійно посміхнулась:

— А хіба ти чоловік?

— Я — інша річ! — почала було вона, але на мить затнулась і додала вже без попередньої самовпевненості: — Удвох не так страшно!

Я не заперечувала, й ми пішли разом. Ішли досить хутко, майже не розмовляючи.

Уже біля мого помешкання я спитала:

— А де твій дім?

— Немає в мене дому, живу в гуртожитку.

— Та ні, я питаю про твій рідний дім.

— О-о, це дуже далеко! — відповіла вона, сумно посміхнувшись.— Вгадай де!

Але я не стала гадати й показала пальцем перед себе:

— От ми й прийшли, тепер ти вже не хвилюватимешся? До післязавтра. Дякую, що провела.

Однак вона ніби й не чула моїх слів, взяла мене під руку й рушила вперед.

Біля самих дверей вона пустотливо засміялась:

— Навіть коханих далі не проводжають,— і, не чекаючи, поки я скажу що-небудь, додала: — Ти не маєш бажання запросити мене в гості? Я так стомилася!

Я, звичайно, запросила її, хоч і не зрозуміла, навіщо це їй потрібно.

Примостившись на стільці, вона уважно оглянула мою кімнату, а потім, коли я подала чай, щиро призналась:

— Не знаю чому, але вчора ти мені сподобалась з першого погляду. А зараз я просто закохана в тебе. Як тільки знайдеться вільна хвилина, неодмінно заходитиму до тебе, якщо це тобі не набридне.

Я засміялась у відповідь:

— А мені вже набридло. Що ти на це скажеш?

— Не вірю. Ти просто жартуєш! Будь гостинною хазяйкою. Хто тебе примушував знайомитись зі мною? — Вона засміялась і ніжно пригорнулася до мене.

Я поступово почала думати, що за її простотою та наївністю приховується щось інше, хоч і тон її, і посмішка були щирими, природними. Очі, здається, теж. Однак у них час від часу спалахували якісь незвичайні вогники, яких вона не могла приховати.

— Що ж ти мовчиш? — спитала вона, підводячи голову, і очі її зблиснули. — Про що ти думаєш? Тобі не подобаються мої жарти? Але хіба це погано? Людина завжди має бути веселою й користатися нагодою, щоб посміятись та інших розсмішити. Правда? А ти все мовчиш!

Говорила вона з запалом, проте її погляд був холодний. І тут я ніби зазирнула їй в душу:

— Питаєш, про що я думаю? Зараз скажу. Мені здається, ніби переді мною маленька дівчинка, яка стоїть проти дзеркала й від нудьги розмовляє сама з собою... Пам'ятаю, колись я читала роман, героїня якого — самотня дівчинка — щодня просила знайомих написати їй любовного листа, а потім читала ці листи й уявляла, що вони справді від залицяльників...

Я замовкла, бо не лише її очі, а й обличчя стало якимсь холодним, відчуженим. В кімнаті запала гнітюча тиша. Ми дивились одна на одну, і жодна з нас не наважувалася заговорити першою. Це була лише друга наша зустріч, ми навіть ще не встигли назвати одна одній свої імена, але вже чудово порозумілися — цим, власне, і визначалися наші стосунки на той час. Нам уже не хотілося вести банальних розмов, а відкрити одна одній свої душі ми ще не наважувались.

Нарешті вона тихо зітхнула й сказала:

— Мені прикро від твоїх слів.

Я кисло посміхнулась, але промовчала.

— Все-таки поясни, що ти хотіла цим сказати?

— А те, що ми — люди цього покоління, — я твердо вирішила подружити з нею, — дуже самотні й завжди відчуваємо

потребу, щоб нас пожаліли, приголубили. Все, що я зараз казала, в такій самій мірі стосується й мене. Коли ота, перед дзеркалом, це ти, то хто ж тоді в дзеркалі? Я не певна, що то теж ти!

— Не певна? — Вона глянула на мене й несподівано за-сміялася.— Це неможливо. То, безперечно, я, але частково й ти! Якщо ж то зовсім не я, тоді не розумію твоїх слів.

— Кращої відповіді важко придумати.— Я взяла її руку й затисла в своїй.

Потім ми повели мову про місцеві порядки. Зітхнувши, вона сказала:

— Скільки не розповідай, а поки на власні очі не побачиш, нічого не зрозумієш. Які б ти науки не вивчала, рано чи пізно закінчиш коледж і доведеться їхати звідси, а місця до душі вибрати не можна.

— Чому це не можна?...

— По-перше, тому, що в мене немає родини, куди б я могла повернутись,— з запалом перебила вона,— по-друге, чи знайдеться робота, по-третє... А, та що казати?.. Ти не студентка й тобі важко зрозуміти всі наші проблеми.

Я не стала допитуватись, бо добре знала, в яких умовах вона живе.

Перед тим як іти, вона раптом похопилася, що й досі не знає ні мого імені, ні прізвища. Себе вона назвала Н. і спитала, як звати мене. На якусь мить я завагалась, а потім сказала правду — все одно рано чи пізно вона дізнається.

Я згадала себе в її віці, років шість-сім тому. Не ті тепер часи. І якщо ця ще зовсім молода дівчина зуміла вистояти, то значить, вона міцніша за мене. Боюся тільки, що попереду на неї чекають ще більші труднощі.

Втім, важко сказати, що зі мною буде, а я чомусь турбуюсь про долю інших.

11 січня

Вчора, блукаючи містом, я раптом відчула, що в повітрі час від часу тягне якимсь смородом, так ніби іржею, гнилизною чи кров'ю. Точніше, цей запах слід було б назвати «трупним». Дехто може зауважити, що я помиляюсь. Не згодна. Мій нюх ніколи не підводить мене. Та це й не дивно. Я стільки всякої нечисті перебачила за своє життя, що стала особливо чутливою. Мені важко сказати, хто і який підступ затіває, але коли вже засмерділо, я напевне скажу, звідкі́ таким вітром тягне.

Перед грозою завжди буває душно. І тоді з усіх нір, з усіх шпарок на світ вилазять отруйні комарі та зелені мухи, всіяні міриадами заразних мікробів, вилазять павуки, які досі снували свою павутину по темних закутках, ящірки, що ховались десь у затінку,— всі одразу починають повзати, літати, кружляти, пищати, дзижчати, гудіти, і здається, наче вони заповнили весь світ!

А мені, аж страшно подумати, зовсім байдуже до всього цього, ніби я живу на зовсім іншій планеті. Останнім часом таке часто трапляється зі мною. Може, так і треба? Тоді хотілося б знати, навіщо ж мені жити на цьому світі?

Був час, коли я всією душею тягнулась до світла й справедливості. Потім настав період, коли я опинилась на грані між добром та злом, і в мою душу проникли розчарування, якась невиразна тривога. Те ж саме зараз відчуває й Н.— з нею ми останніми днями зустрічаємось дуже часто. Була людина, яка щиро кохала мене; і було крихітне створіння, яке я хотіла забути, але думки про нього все частіше й частіше вриваються в моє серце... Куди все це поділось? І хіба я не лишилася на самоті зі зраненою душею!

Я часто питаю себе: що я маю в своєму житті? Анічогісінько. Дивно, однак саме в такі хвилини я згадую про те маленьке, безпорадне створіння, яке я покинула в пологовому будинку лікарні, і гаряча хвиля жалю розливається по моему тілу. Я забуваю про себе і, ніби переселившись у інший світ, починаю мріяти. Вже минуло понад рік. Яким тепер став мій хлопчик? Мені уявляється рум'яне, мов рожеве яблучко, обличчя й лаково-чорні оченята. Ось воно, мов горобеня, ледве тримаючись на ногах, ступає видрібцем до мене, обнімає за коліна, і я відчуваю, як його рученята ніжно торкаються моїх грудей... Щосили намагаюся втримати це видиво, та воно зникає, мов спалах блискавки... Хіба я можу бути не байдужою після того, як життя так немилосердно повелося зі мною?

Саме тому мене не хвилює ні запах крові, яким просякнута вся атмосфера, ні та чортівня, що діється в будинку Шун'їн, хоч я й бачу, що вони замишляють якісь нові інтриги. Навіть коли пані — колишній член комітету — потягла мене до спальні і, захлинаючись від радості, почала розписувати їхні успіхи (певна річ, вона не була цілком відвертою, але мені й так було все ясно), я лише злегка всміхнулась і сказала:

— Ой, мало не забула, як здоров'я вашого брата, він, здається, на кір хворів?

— Не знаю. Відтоді ніяких звісток не було.— Шуньїн не могла перейти на сумний тон, тому з тією ж радістю в голосі повела далі: — Мабуть, уже видужав. Останніми днями ми так заклопотані всілякими справами, що просто світ макітриться...— Шуньїн пильно глянула на мене.— Скоро буде укладено мир. Яке це щастя. Всі ми зможемо повернутися до рідного краю, правда?

— Мир... мені хочеться, щоб він настав завтра, післязавтра, через тиждень або хоча б через місяць,— сказала я навмисне.

Проте Шуньїн сприйняла мої слова за правду:

— Навряд чи так швидко все вирішиться...

— Навряд? Боюся, коли б не сталося серйозних змін, якщо все це затягнеться. Недарма кажуть: чим довше спатимеш, тим більше снів присниться. Останнім часом мене чомусь лякає слово «зволікання». Я на власному досвіді переконалася, що воно означає.

— Нема чого боятися! — Шуньїн, видно, досадувала, що я відгукнулась на її новину без особливої радості.— Політичну лінію визначено, і ти думаєш, що хто-небудь посміє змінити її? Навіть найвище начальство не захоче саме собі ляпаса дати, втративши довір'я народу. Все це не так просто!

З мене досить, уже встигла всього наслухатись. Які б зміни не сталися, мені, думаю, гірше вже не буде.

Не знаю чому, а я вийшла від Шуньїн з якоюсь полегкістю на серці. Дивне все-таки створіння людина: хоч як добре себе почуває, а не може забути про свої турботи та тривоги, і до почуття радості домішується якась частка суму. Я брела, куди очі світять, і придивлялася до людей на вулицях: кожен був чимось заклопотаний, кожен кудись поспішав. Ось іде, набундючившись, мов велике начальство, бездоганно вдягнений чоловік, і в нього на обличчі грає самовдоволена усмішка, точнісінько така, яка щойно була в Шуньїн. Люди по-різному реагують на усмішку: одні сприймають її доброзичливо, у інших вона викликає злість...

Раптом я подумала: цікаво, куди б зараз поспішав Чжао, якби був живий? Не знаю, чи поспішали зараз куди-небудь К., Пін та їхні друзі?

Я не помітила, як підійшла до зупинки автобуса, котрий під'їжджав прямо до мого будинку, і здивовано зупинилася. Що мене привело сюди? Що цікавого чекає на мене вдома? Невже в моєму житті більш нічого не лишилось, окрім зустрічей з Н. та пустопорожніх розмов з нею?

Мені стало прикро, і я подалась геть від зупинки. Несподівано згадала, що в місті в мене є ще деякі справи, і пішла

швидше. Перебираючись на нове місце, я взяла з собою лише найнеобхідніші речі, а решту покинула на старій квартирі. Чому б не скористатися вільним часом та не заїхати туди. Я найняла рикшу і вже хотіла було сказати йому адресу, як раптом згадала, що колишня моя господиня любить з усього мати зиск і з порожніми руками краще не потикатись їй на очі.

Тому я звеліла рикші їхати спочатку до крамниці мого земляка.

В крамниці діялося щось неймовірне: і покупці сунули туди юрбою, і теслі грюкали молотками... Мій земляк теж «працював»: він стояв, поважно випнувши груди, і попихував цигаркою. Помітивши мене, розплився в усмішці, але колишньої догідливості я не помітила.

— Приїхали до міста? Я ще не поздоровив вас з підвищенням, то, може, вип'ємо по чарці з цього приводу? Чужих нікого не буде, лише кілька наших земляків.

— Дякую, але мені сьогодні ніколи, мушу додому їхати.— А це що,— поглянула я в бік теслів,— заново опоряджуєте приміщення?

— Ні,— відповів земляк, примруживши очі.— Маю намір відкрити ще комісійний відділ.— Він насупив брови з таким виглядом, ніби хотів сказати: «Нічого не вдієш,— мусять же люди десь продавати непотрібні їм речі, а торгівля — річ складна».

— А старі речі теж прийматимете?

— Не знаю. Дивлячись які...

Поки ми розмовляли, я вибрала дещо з косметики і водночас прикидувала, що можна продати з тих речей, які лежать на колишній квартирі.

* * *

*

Хазяйка вже встигла здати мою кімнату і, як тільки я зайшла, почала скаржитися на погану вдачу нового жильця. А ще більше йому дісталось після того, коли я вийняла свої подарунки: хазяйка почала лаяти його на чім світ стоїть, аж захекалася.

Я сказала, що хочу глянути на свої речі.

— Та ви не турбуйтеся, вони в надійному місці,— поквипилась запевнити вона.— Пацюки до них не доберуться.

— Та я не турбуюся, просто треба дещо взяти.

Правду кажучи, я думала не про те, щоб брати з собою, а

хотіла лише прикинути, що з них можна продати. Але перед цим їх, звичайно, слід хоч приблизно оцінити.

Відібравши кілька книжок, я налагодилася йти, і тут хазяйка згадала, що мені є лист.

— Ви тільки поїхали, а наступного дня прийшов якийсь чоловік. — Вона забігала по кімнаті в пошуках листа. — Я сказала, що ви переїхали, а він спитав: куди? А ви ж мені нічого не сказали. Та хоча б і сказали, я однаково забула б. Я пояснила, що тут ваші речі і ви неодмінно зайдете. Через день він завітав знову і залишив лист. Попередив, щоб я передала вам особисто.

«Хто б це міг бути?» — думала я, слухаючи її базікання. Але вона ніяк не могла знайти листа.

— Молоденький такий, гарний, — торохтіла хазяйка далі. — Ой, згадала! — Накульгуючи, вона підійшла до моїх речей, попорпалася в них і вернулась до мене: — А де книжки? Та вони ж у вас в руках! В одній із них і шукайте лист.

Він і справді був там. Без звертання, без підпису, ніби виписка з книжки. Прочитала його раз, потім ще раз і нарешті зрозуміла, що лист від К. Я відірвала клаптик паперу, написала назву району, затрималася на мить, додала першу, що спала на думку, назву вулиці та вигадане прізвище й віддала клаптик хазяйці:

— Якщо він прийде ще раз, передайте, будь ласка. Дякую за турботу!

На зворотному шляху я подумала: «Мурахи теж відчують наближення бурі й квапляться перебратися із долини на пагорб. Все живе заворушилось, а я...»

13 січня

Останні два дні весь час нервую... Дуже хочеться, щоб серед численних листів, які я контролюю, трапився й адресований мені, написаний тією ж рукою, що й те послання, яке чекало мене на старій квартирі. Звідки таке передчуття — сама не знаю. Можливо, тому, що життя стало дуже спокійне останнім часом. От я й вивчаю почерк у тому посланні. Я певна, що написав його К., у мене є всі підстави так думати.

Сподіваюся, що завтра або післязавтра побачу на купі листів конверт з назвою вулиці та ім'ям, відомим лише мені. То буде лист для мене.

Вчора ввечері зайшла Н. Чи випадково, чи, може, й навмисне вона взяла одну з книжок, що лежали на столі, і почала її гортати. Лист був саме в цій книжці, і я не знала, як її

забрати. А потім вирішила, що нічого страшного не станеться, якщо Н. і побачить оте послання: адже там ні звернення, ні підпису немає, навіть на листа не схоже. Н. знайшла його, глянула, перегорнула сторінку і раптом зупинилась.

— Ніби не лист, можна глянути?... О, та це ж літературний твір! Твій?

— Не смій читати! — Я хотіла вирвати аркушик з її руки, та Н. відскочила на інший кінець столу, підняла лист високо над головою й задьористо вигукнула:

— А який почерк гарний! — тоді почала читати вголос: «Вона, безперечно, пам'ятає його. Якось біля квіткового струмка він просив її довідатись про долю його приятеля. Опісля вона випадково зустріла того чоловіка. Але сталося непорозуміння, і той, хто звертався до неї за допомогою, щиро шкодує, що так вийшло. А сталося це тому, що він не зовсім вірив їй. Тож чи не можна пробачити йому? Обставини були дуже складні, і він не міг діяти інакше. Його знайома також визнає свою вину».

Н. підвела на мене очі, ніби хотіла щось сказати, але за мить взялася читати далі.

«Вони прислухались до її попереджень і ще раз обстежили хворого. Причина захворювання з'ясована. На якийсь час потрібен відпочинок. Вона може не хвилюватися, бо вони потурбувались і про її здоров'я. Вони тепер знають, що їхня шановна любима сестра виявилася дуже сміливою, розумною й такою турботливою. Їй необхідно берегтися. А коли подумаєш про оточення, в якому їй доводиться працювати, важко утриматися від обурення й тривоги за неї».

Я підійшла до Н. і вихопила в неї аркушик.

— Досить,— силувано посміхнувшись, мовила я.— Оскільки прочитала, то кажи тепер, що ти про це думаєш.

Однак Н. ніби не чула моїх слів, а за хвилину раптом спитала:

— А хто така ця шановна любима сестра, про яку ти пишеш?

— Гадаєш, це я написала?

— Щойно сама призналась, а тепер відмовляєшся.

— Коли це я призналась?

Н. опустила голову, трохи подумала й раптом усміхнулась.

— Я ще не дочитала.— Вона простягнула до мене руку. Я не хотіла віддавати їй листа, але, боячись, що ми порвемо його, поклала аркушик на стіл і притримала її руку:

— Стривай, я сама прочитаю. «Життя йде не так, як нам би хотілось, але й не дуже погано, хоч доводиться часом самим

втручатися в хід подій. Жінка, яку кохав наш славний герой, справжня героїня. Вона може розпочати нове життя, і тисячі рук відданих друзів ладні завжди підтримати її. Прийми наше щире вітання!» От і все. Довелося й мені трохи скуштувати горя, але... Скажи, Н., ти зустрічала коли-небудь таких людей?

— Яких саме? — не зрозуміла вона.

— Ну, хоча б таких, як ця жінка, про яку тут написано.

— Не знаю, що й казати, бо це так несподівано.— Н. помовчала, потім підбігла до мене й плеснула по плечу: — Досить тобі туману напускати! Це, безперечно, чужий лист, комусь його написали... Варто поставити на місці займенників справжні імена, і все буде ясно.

Я посміхнулась і, пропустивши повз вуха її пропозицію, сховала аркушик у шухляду. Потім тихо сказала:

— Думай, як хочеш, а я добре знаю, що така людина є.

Потім ми заговорили про інше. Невдовзі Н. пішла.

Я ніколи не бачила почерку К., але була певна, що це було його послання.

Воно зіграло мою душу. Я зрозуміла, що не все ще втрачено в житті, що я не зовсім самотня. Але як розпочати нове життя? Минуло два дні, а листа, якого я чекала з таким нетерпінням, усе не було.

15 січня

Ходять чутки, що на півдні провінції Аньхой сталися серйозні події¹. В нашому районі також запахло кров'ю.

Місцеві верховоди теж вирішили посилити пильність: гасають по всіх усюдах, придивляючись до всього, приносять, прислухаються, мов ті хорти. Тільки-но десь зберуться кілька юнаків, почнуть розмовляти та сміятись, як ці нишпорки вже там. Я теж отримала нові вказівки. Хай їм біс! Ці нескінченні підозри та всілякі здогади свідчать лише про те, що в керівництва нерви слабкі. Окрім жменьки державних службовців, всіх інших воно вважає ненадійними. Дожилися до того, що скоро самі собі не віритимемо. Не викликають підозри хіба що багатії та душогуби.

По словах та по зовнішньому вигляду не дізнаєшся, що в людини на душі... Не так просто довідатися про це і по обличчю та очах...

¹ Друга антикомуністична кампанія Чан Кайши. У січні 1941 р. гомінданівські війська в південній частині провінції Аньхой завдали підступного удару по Новій 4-ій армії, знищивши її штабну колону.

Нараз пригадалося, що казала Шуньїн п'ять днів тому: «Політичну лінію визначено».

А хто ж її визначав? Такі, як Шуньїн та її компанія, бо вони першими дізнаються про все. Шкода, що я тоді не звернула уваги на її слова.

Та найдивнішим у цій ситуації виявився Ф. З виглядом заповзятого патріота він майже півдня давав мені настанови. Нарешті все це мені набридло, і я не витримала:

— Дякую, але я така недолуга, що мені несила досягнути всі тонкощі механізму державної машини. Якщо досі я ніби щось і розуміла, то після твоїх пояснень геть заплуталася. Добре, що зараз я лише контролюю кореспонденцію — це робота, як ти казав, чисто механічна. А інакше б накоїла дурниць і мала б стягнення. Де вже мені з моїми нікчемними здібностями мріяти про підвищення. Хоча б на цьому місці не було неприємностей — і за те хвала небу.

Ніяк не сподівалася, що цей телепень не зрозуміє навіть такого грубого натяку. Глянувши з жалем на мене, він цілком серйозно сказав:

— Не має значення, що тепер ти маєш справу лише з кореспонденцією, все одно мусиш розбиратись і в політичних питаннях; візьмемо, приміром...

Я голосно засміялась і тим обірвала «виступ» Ф.

— Чого ти регочеш? — здивовано спитав він.

У відповідь я лише захитала головою, але, помітивши, що він має намір полемізувати далі, поквапилась зупинити його.

— Пробач за відвертість, але, щоб у тебе не склалося поганого враження, мушу признатись: останнім часом у мене шлунок болить, а зараз просто терпіти не можу.

Довелося Ф. підвестись і піти геть.

* *
*

Ми домовилися з Н. зустрітись увечері в невеликій їдальні. Ціни тут порівняно невисокі, хоч і кажуть, ніби викладачі та чиновники, які на паях заснували цей заклад, турбуються не стільки про те, щоб ціни були доступні, скільки про свої прибутки. Оглядаючи кабінку, де нам запропонували сісти, я посміхнулась і сказала:

— Тут тільки про кохання вести розмови. Шкода, що ми не закохані.

Н. якось дивно посміхнулась. Я відчула, що вона чимось стривожена.

Коли нам принесли замовлені страви, десь неподалік пролунали грубі голоси; в сусідній кабінці хтось застукотів паличками для їди по тарілці й щось вигукував.

Н. так і не донесла їжу до рота — рука її завмерла в повітрі. Обличчя застигло від страху.

Я зазирнула через щілину в бамбуковій переборці до сусідньої кабінки, але Н. замахала на мене руками й зашепотіла на саме вухо:

— Не дивись, я знаю їх — по голосу впізнала.

Я згідливо кивнула головою. Мені здалося, що Н. чогось боїться. Ні про що не питаючи, я нахилилась над тарілкою й почала їсти.

Ми сиділи зовсім тихо, зате в сусідній кабінці діялося щось неймовірне. Спершу там кричали всі гуртом, перебиваючи один одного, потім кожен вів своєї, не звертаючи уваги на інших. Поступово гамір ущух, і стало ясно, що розмова йде про якусь жінку. Один, з місцевою говіркою, кепкував над своїм дружком, а той огризався:

— Рано чи пізно, а вона буде в моїх руках. В таких справах я не люблю поспішати. Вважаю за краще трохи погратися, попсувати нерви. Жінок тут багато. Хіба минулого разу я не домігся свого? Сама любенько прийшла. Хочеш, давай по'ємся об заклад?

По вимові було видно, що він не тутешній.

— Не бреш! Можна подумати, що ти, мов той танський чернець¹ у баб'ячому царстві! Ніби, окрім тебе, тут зовсім чоловіків немає. Я вже не кажу про твого суперника. Його прозвали «дев'ятиголовим птахом», і діє він з блискавичною швидкістю, не те, що ти!

— Та нехай він буде навіть змієм з дев'ятьма головами — і то не злякаюсь. Ти краще скажи: б'ємось об заклад чи ні?

— Чорти б їх схопили! Принесуть нам коли-небудь закуску? — щось грюкнуло — мабуть, кулаком по столу вдарили, та з такою силою, що аж бамбукова переборка задрижала.

Я побачила, як Н. ураз сполотніла, а її очі гнівно запалали. Вона перестала їсти й поклала палички на тарілку. Поволі простягнувши руку, я тільки-но хотіла пригорнути Н. до себе, як за переборкою знову почувся голос:

— Що ж, можна й об заклад побитися. Але спочатку поясни мені: з якого дива? Ти доводиш, що вона рано чи пізно,

¹ Танський чернець — персонаж фантастичного роману У Чененя «Подорож на захід» (XVI ст.), в якому розповідається про неймовірні пригоди ченця Сюаньцзана під час його паломництва до Індії й зокрема про те, як він опинився в жіночому царстві, де не було жодного чоловіка.

а буде в твоїх руках? Це одна річ. Та якщо рано чи пізно в твоїх руках опиняться холодні об'їдки — річ зовсім інша. Зрозумів? А тепер давай перехилимо по одній, а потім поговоримо далі.

— От біс твоїй мамі. Та ти, занудо, хочеш просто розпекти мене!

— Поки ти тут розпикатимешся, хтось уже встигне поласувати готовою смажениною! Ото краще не хвалися, А-Кью.¹ Сиди собі тихенько й чекай, поки «дев'ятиголовий птах» наїсться, а ти після нього тарілочку вилижеш!

— Сам ти А-Кью, падлюка, сам...

У відповідь пролунав сміх:

— Не віриш? То ходімо мершій до клубу, може, ще хоч об'їдки застанемо. Боюся, що й минулого разу було те ж саме.

Нараз я відчула, як хтось заступив світло. Підвела голову — переді мною стояла Н. Вона сперлася мені на плече, нахилилась і, скреготнувши зубами, мовила:

— Ходімо звідси!

В цей час за переборкою знову грюкнули кулаком, задеренчав посуд, і писклявий, мов у старого кота, голос сказав:

— Падлюка! На що закладаємось, якщо я зараз притягну її сюди?

Н. здригнулася всім тілом і знесилено опустилась на мій стілець. Я виглянула із кабінки, озирнулась довкола.

— Ха-ха! Постривай! Ще встигнемо! Гей, хто там, чорти б вас ухопили! Де ваша закуска?

Здається, хтось пошпурив тарілку, почувалася голосна лайка, а потім і зляканий голос хазяїна.

— Тепер ходімо! — Я взяла Н. під руку. — Стань з того боку й ховайся за мене.

Невдовзі ми прибігли до моєї кімнати, і лише тут Н. полегшено зітхнула:

— Тварюки, а не люди! Гірше тварюк!

— Шкода, що я не встигла роздивитися їх, — спокійно мовила я. — Щоб потім, коли де-небудь зустрінеш, обходити десятою дорогою, бо ж вони страшніші за скажених собак.

Н. промовчала. Дивлячись на носки своїх черевиків, вона про щось думала.

— Що то за тип? — спитала я тихо.

— Який? — не піднімаючи голови, спитала Н. — Той, не тутешній? Я майже нічого не знаю про нього, не скажу навіть, у якому коледжі він учився. Відомо тільки, що дуже вже він

¹ А - Кью — герой повісті Лу Сіня.

багатий. На одні лише заохочувальні стипендії вносять принаймні третину необхідних коштів...

— Але хто йому дозволив так бешкетувати?

— Ніхто не дозволяв, але в нього така вдача. Певен, що...— Тут Н. замовкла, пильно подивилася на мене й перевела розмову на інше: — Про всі ці наші внутрішні справи двома словами не розповіси. А ще краще було б, якби ти взагалі нічого не знала.

Але я й без пояснень все зрозуміла. Моя робота за останні роки багато чому навчила мене. Досить було познайомитися з Жун, Г., товстуном Ченем та їхньою зграєю, щоб зрозуміти, які типи були нашими сусідами в їдальні. Не дивно, що Н. боїться розповідати про них. Вона ще не знає, де я працюю!

Я вирішила відверто поговорити з Н. і, взявши її за руку, пильно подивилась на неї:

— Я старша від тебе, тому дозволь мені називати тебе молодшою сестрою. Ми з першого погляду відчували симпатію одна до одної, але скажи, ти знаєш, хто я така, чим займаюсь?

Н. ніяково посміхнулась:

— Мені відомо, що ти працюєш у нас на пошті, от тільки не можу сказати...

— Не можеш сказати, що я за людина? Постривай, сестричко, про мене потім, а спочатку давай про тебе. Я відразу тебе розкусила. Ти працюєш за завданням: сьогодні тобі доручають одне, завтра — щось інше. Прислухаєшся, придивляєшся до всього. Побачила людей, які тихо розмовляють, і ти вже біля них, або ж...— Вона не дала мені доказати до кінця і, почервонівши, сердито крикнула:

— Але я залишилась сама собою, я ще не...— Вона раптом замовкла й злякано подивилась на мене.

— Ще не втратила совісті? Ти це хотіла сказати? — Я посміхнулась.— А в мене й сумніву не було. Інакше в їдальні ти так би не розгубилася.

Н. зітхнула й мовчки глянула мені в очі.

— Мене, сестрице, тобі нічого боятись, я така ж, як і ти. Вже кілька років іду шляхом, на який ти недавно стала. Та коли я скажу, що лишилась сама собою, то боюся, сестрице, що окрім тебе, мабуть, в це ніхто не повірить.

Н. сиділа так само мовчки, опустивши голову, і міцно стискала мою руку.

— Я старша від тебе, тому на мою долю випало більше лиха, ніж на твою. Свого часу я прагнула стати такою ж, як і вони, вважала, що проти всякої отрути потрібна якась протиотрута.

— Тож не дивно, що ти не схожа на інших,— повільно мовила Н. і раптом спалахнула: — А я не можу... Не можу я бути такою, як вони! Хочу бути чесною й справедливою!

— Але май на увазі, що ці божевільні, яких ми нещодавно бачили, не такі страшні, як ті, що діють тихцем, підступно. Їх значно більше. А що являє собою той, кого називають «дев'ятиголовим птахом»?

— Він чиновник, працює в органах освіти. Саме він і казав про тих бешкетників, що вони зуміли досягти свого теперішнього становища лише завдяки тому, що були нахабами, підлизувались до начальства й зраджували друзів.

— Цілком закономірно,— холодно посміхнувшись, відповіла я.— Саме таким чином і роблять собі кар'єру.

— Але зневажати цього чоловіка, мабуть, не слід,— серйозно мовила Н.— Це перспективний молодий фахівець. Декому вже перепало від нього, тому його починають боятись.

Вулицею попід вікнами пройшов п'яний, почувалася брутальна лайка. Ми презирнулись, і настрої зіпсувався ще більше.

За хвилину Н., ніби звертаючись сама до себе, промовила:

— І як я влипла? Може, й сама винна?.. Навіщо мені, дурній, ця освіта, навіщо цей коледж? Чому я не відмовилась, коли мене спокусливими словами та погрозами примушували вчинити першу підлість?..

Раптом Н. схопилася з місця, обняла мене й заговорила швидко-швидко:

— Але ж після того, як наше село захопили японці, я стала безпритульною! І досі я самотня, жодного друга в мене немає! Так ніби той демон, який не може знайти собі притулку.

— Не зовсім так. Відтепер у тебе є друг! — взявши її за плече, ласкаво, щоб заспокоїти, промовила я.

19 січня

Лист, якого я чекала з таким нетерпінням, нарешті прийшов. Почерк, правда, незнайомий, але адреса та прізвище мені відомі краще, ніж будь-якому листоноші. Єдине, що мене трохи збентежило, це ім'я на конверті. В записці, залишеній на старій квартирі, я, здається, написала Веймін, а тут було Вейлінь. Чи я забула, чи автор помилився. Щодо почерку, то це писала не Пін,— її руку я добре знаю.

Немає сумніву, що це саме той лист, якого я чекала стільки днів. Цього разу він був написаний у ще більш високому стилі, ніж та записка.

Я уважно читала кожен рядок, вдумувалась у кожне ре-

чення, як раптом до кімнати вбігла Н. Обличчя бліде, на чолі виступив піт. Вона нахилилась до мого плеча і, важко дихаючи, пробігла очима кілька рядків.

— Ти й досі займаєшся дурницями,— сумно посміхнувшись, дорікнула вона мені.— Витаєш у хмарах, а що в місті діється, тобі байдуже!.. Гм, здається, все це я вже десь читала. Звідки ти переписувала?

— Що ж там діється в місті? — поцікавилась я, вдаючи, що мені не хочеться відриватись від листа.— Невже той тип ніяк не може примиритися з тим, що йому доведеться лизати тарілку, і переслідує тебе далі?

— Навіщо ж так? Хіба можна? — Н. поволі відійшла від мене.— Боюся, коли б не сталося лиха!

— Що ж кінець-кінцем трапилось? Розповідай...

— Одні кажуть, що повторюється давня історія, інші, навпаки, твердять, що цього разу сили у ворога значні. А як ти гадаєш? Судячи з офіційної заяви, нічого особливого не сталося, але я не вірю! Бо там завжди все перебріхують!

— А, ти он про що! — Я нарешті зрозуміла, яке лихо мала на увазі Н.

Вона сіла на ліжку, поруч з подушкою поклала якийсь зелений аркушик, насупила брови і, підвівши голову, спрямувала погляд на стелю, певно, розмірковувала, з чого почати. Нарешті зважилась:

— Сьогодні...— Але раптом хтось постукав у двері, і очі Н. злякано забігали. Я не встигла підвестись, як двері відчинились і до кімнати зайшов Ф.

— А я вже хотіла тебе розшукувати. Добре, що сам прийшов,— я посміхнулась і показала на стілець біля вікна.

Ф. ніби й не чув моїх слів. Стоячи перед Н., він усміхався їй, ніби хотів сказати: «Виявляється, і ти тут!» Нарешті повернувся до мене й спитав:

— Розшукувати? Навіщо?

— Маю до тебе справу! Хотіла, щоб ти запросив мене на обід,— відповіла я, посміхнувшись, і раптом помітила, що Н. чимось схвильована.— А, дозвольте вас познайомити.

— Дякую, але ми вже знайомі,— відповіла Н. і рвучко підвелася.— Пробачте, мені час іти,— кинула вона, потім глянула на мене й хутко вийшла.

Ф. провів її поглядом і визирнув у вікно. Я тим часом побачила зелений аркушик біля моєї подушки, швидко підійшла до ліжка й сховала його. Повернувшись до Ф., мовила:

— Та ви з нею, здається, давні друзі. В такому разі ти неодмінно мусиш запросити мене на обід...

Ф. мовчки глянув у мій бік і спитав:

— Коли ви познайомились?

— Всього кілька днів тому,— відповіла я і невдоволенням тоном додала: — По-твоєму, я взагалі не мала права знайомитися з нею?

— Та що ти, що ти! — розгублено мовив Ф., розпливаючись у посмішці, потім посерйознішав і тихо, повільно сказав: — Обстановка дуже напружена, сподіваюся, що ти вже знаєш? Я отримав наказ посилити пильність.

Огідно було слухати його, і я уїдливо спитала:

— Невже? Як же нам бути? Чекаємо твоїх вказівок. Може, повстання вибухне?

Над усяке сподівання Ф. спокійно відповів:

— Важко поки сказати. Але нам тут бояться нічого. Вжито необхідних заходів.

— Ще б пак! Органи влади, я певна, мають достатню кількість сили. Так принаймні в газетах пишуть.— Я не витримала й засміялась, але одразу ж серйозно додала: — А ще ж є й громадськість — чесні та віддані батьківщині кадрові працівники.

— Все це так, проте обстановка справді дуже складна,— пояснював далі він, звівши очі на стелю й чухаючи пальцями підборіддя, ніби хотів показати, що й йому в цьому ділі належить не остання роль.— Зрадницькі газети так знахабніли, що відмовляються публікувати накази військового комітету, а крамольні статті, всупереч усім законам, друкують залюбки... і підбурливі віршики теж!

— Гадаю, що всі ці видання вже заборонені? — спитала навмисне я, косо зиркнувши на подушку.

— Поки що ні! Зате нашим працівникам у місті додалося роботи. Цілісні дні ходять вулицями, ловлять людей, зривають листівки. На одній з автобусних зупинок якийсь мерзотник розклеював на стовпах листівки, так йому дехто давав по десять юанів за кожну...

Я зареготала:

— Не так вже й погано! Шкода, що мені...— Я вчасно отямилась і, насупивши брови, повернула на зовсім інше: — Не вірю, що можуть бути такі люди!

— Чому ж не можуть? — так само серйозно провадив далі Ф.: — Якийсь хлопчисько роздобув десь із десятку листівок і почав їх продавати; спочатку брав по юаню за штуку, а потім дійшов до восьми. Його схопили, коли на руках залишилась всього одна. А хлопчисько виявився аж надто кмітливим: почав пручатися, зчинив галас, ніби у нього

сорочку забрали. Коли збіглися люди, він схопив нашого агента й тримає. Кричить, що якийсь чоловік обіцяв йому одинадцять юанів за листівку, а це й є ціна сорочки. В натовпі знайшлося багато співчуваючих, і довелося нашому агенту накивати звідти п'ятами.

Я знову засміялась, хоч добре знала, що в таку хвилину це недоречно, та все ж не могла стриматись.

Ф., очевидно, розгубився. Він здивовано подивився на мене раз, удруге й несподівано спитав:

— А як ви з нею познайомились?

— З ким? — не відразу збагнула я. — А-а, з Н.?

Ф. посміхнувся й кивнув головою.

Я ніяк не могла зрозуміти, чому його так цікавить саме це питання, отож і не зважувалась сказати правду:

— Коли живеш з людиною в одному місті, то неодмінно познайомишся. Ти теж якимсь чином познайомився з нею. А що казати про нас, жінок, у нас це виходить дуже просто. Я також хочу тебе спитати: якої ти про неї думки?

— Нічого особливого, — засміявся Ф., — здається, вона непогана дівчина. Недавно стала членом гоміньданівської молодіжної організації, мабуть, ще й чотирьох місяців не минуло відтоді. Це я умовив її. Дівчата часто бувають дуже впертими, вагаються і навіть бояться. А все це наслідок того, що в них погляди нестійкі. Останнім часом її дехто критикує за неправильну поведінку, становище таке складне...

— За що ж її критикують? І хто? — покwapно спитала я і пошкодувала. Ф., певно, помітив, що я зацікавилася дівчиною, і пильно подивився на мене. — Я теж устигла помітити, що вона трохи дивно поводить себе, тому й спитала. — Спробувала я якось загладити свій промах.

— Це стало ясно тільки тепер. Сам я нічого не чув, але «старий» запевняє, що вона поширювала серед студентів не зовсім правильні погляди на події останніх днів, вела розмови про єдність нації й таке інше...

— Так, це дуже серйозно! — рішучим тоном мовила я, стурбована долею моєї нової подруги. — А той... якого ти назвав «старий», хто він? Людина надійна?

— Теж студент, але... — Ф. підняв догори великого пальця й підморгнув мені. — Дуже здібний, швидко йде вгору; на даний момент становище в нього міцне. — Ф. помовчав трохи, потім додав, безперечно, співчуваючи Н.: — Але я його добре знаю, тож не дуже повірив тому, що він казав, а їй дещо пояснив. Проте вона ніби не від світу цього, жодного разу навіть не зайшла, щоб поговорити зі мною.

— Хочеш, я з нею побалакаю?

Ф. посміхнувся, підвівся зі стільця й непевно відповів:

— Можна. Зрештою, це ж їй на користь, правильно? — Він пройшовся по кімнаті. — Правду кажучи, я багато разів брав її під свій захист.

Після того, як Ф. пішов, я підбігла до ліжка й дістала зелений аркушик. Здогад мій підтвердився: це була саме та листівка, за яку люди давали по десять юанів! Насамперед в вічі впали два рядки ієрогліфів. З одного боку: «Пам'яті героїв, що загинули від рук катів!», а з іншого — вірші.

Я сховала аркушик, сіла на ліжко й замислилась. Згадала рідні місця. Цікаво, як там тепер?.. Я настільки заглибилась у свої думки, що не почула, як хтось зайшов до кімнати.

Коли я підвела голову, переді мною стояла Н. і уважно придивлялася до подушки.

— Дивно, — бурмотіла вона собі під ніс, — невже я загубила його на вулиці? — Н. повернулась і рушила до дверей, але я зупинила її:

— Що ти шукаєш?

— Аркушик паперу, зелений такий, — відповіла Н., обстежуючи очима кімнату.

— Чи не той, за який заплатила вісім юанів? — Я дістала аркушик і простягнула їй. — У мене теж є. Продам тобі й теж матиму вісім юанів.

Схопивши аркушик, Н. здивовано спитала:

— Як? І ти знаєш про цей випадок?

— Звичайно. Але скажи, де ти роздобула його?

— У одного мого знайомого їх цілий стос, — вона показала пальцями, якої він товщини.

— О, то виходить, що він дуже багатий, коли купив цілий стос, адже кожен такий аркушик коштує кілька юанів.

— Та ні, не багатий! Ці листівки нічого йому не коштували, він конфіскував їх на паромі. — Н. згорнула папірець і обережно поклала його в кишеню: — Отже, і ти знайома з «дев'ятиголовим птахом»?

— А хто це?

— Той, що тільки-но заходив до тебе.

— Ха-а, а я й не знала, що Ф. має таке прізвисько!

Тепер мені все ясно. Не дивно, що Н. побачивши його, одразу ж утекла, а Ф. почав допитуватись, звідки я її знаю. Я взяла Н. за руку, ми посідали край вікна, і я докладно розповіла їй про нашу розмову з Ф.

Н., видно, злякалась, але не показала виду і, слухаючи мене, лише час від часу посміхалась.

— А «старий», це, певно, той приїжджий, якого ми зустрічали в ідальні? — поцікавилась я.

Н. кивнула головою й закусила губу.

— Навіщо він усе це розповів тобі? — спитала вона після тривалого мовчання.— Неспроста ж, мабуть?

— Певно, висповідатись хотів, а, може, й справді якусь потайну думку мав. В усякому разі, становище твоє складне.

Дівчина сиділа насупившись і кусала губи; здавалося, вона не чує мене.

— А що ти сама гадаєш? — спробувала я відвернути її увагу від сумних думок.— Вони заманили тебе у свої тенета, це очевидно. Правду казав Ф. чи все це балачки, тобі стане ясно, коли сходиш до нього на розмову. В усякому разі, це краще, ніж сидіти склавши руки. Треба діяти, і тоді тобі легше буде знайти вихід.

Н. все ще мовчала, але було видно, що прислухалась до моїх порад. Вона пригорнулась до мене, взяла за руку і рішуче сказала:

— Нікуди я не піду й ні з ким не розмовлятиму! І взагалі не хочу їх знати! Невже вони зуміють умовити мене? Годі відступати, так можна забути про честь і про совість!

Я зітхнула і, кивнувши головою, тихо промовила:

— Ти не хочеш їх знати, але вони хочуть знати тебе... А це найстрашніше.

Н. подивилася на мене по-дитячому наївними очима, на покусаних губах виступила кров.

— Мені ще бракує твого досвіду,— прихилилась вона до мого плеча,— але я не вчинила ніякого злочину, нічого в них не прошу, то невже можна так, ні за що, ні про що...— Вона раптом замовкла. Я відчула, як тремтить на моєму плечі її рука й глянула на неї. Силувано посміхнувшись, Н. сказала:

— Гаразд, піду до Ф., послухаю, що він скаже.

21 січня

Щоб дати якийсь лад тим речам, які лишились на колишній квартирі, я взяла денну відпустку й вибралася до міста. Переночувати довелось у Шуньїн.

— Ти продаси увесь цей старий мотлох і купиш нове? — поцікавилась Шуньїн, довідавшись про причину мого приїзду.

— Мабуть, так.

Чесно кажучи, ця думка в мене виникла лише після зустрі-

чі з колишньою хазяйкою. Можливо, все це нерви, але мені здалося, що, побачивши мене, вона спочатку зраділа, та почувши, чого я прийшла, враз набундючилась. Щоб заспокоїти її, я навмисне сказала:

— Моя приятелька попросила в мене деякі речі...

— Дуже розумна у вас приятелька! — буркнула хазяйка, але обличчя в неї вже полагіднішало.

— Аякже! — посміхнулась я. — Зараз усі стали розумними. Подивлюся, може, щось і дам їй. — Тут я знову подумала, чи не відвезти деякі речі до комісійної крамниці мого земляка? Останнім часом я надто часто думаю про те, що не зовсім зручно, коли в тебе немає зайвих грошей.

Треба спитати хазяйку, що з речей слід було б підновити, порадитися також і про ціну. Але справжня мета мого приїзду, відверто кажучи, була зовсім інша; я ніби ненароком спитала:

— Ніхто до мене не приходив?

Хазяйка здивовано витріщила очі, подумала, потім похитала головою.

Дивно, звідки ж тоді той лист взявся? Невже і адреса, і ім'я випадково збіглись? Чи ж може бути таке?

— Отже, записка, яку я залишила минулого разу, ще у вас?

— А, записка... Ні, немає, її забрав якийсь чоловік.

— Той, що й тоді приходив?..

— Не знаю. З ним служниця розмовляла... — важко дихаючи, відповіла хазяйка й хотіла покликати служницю, але я зупинила її. Від тієї однаково нічого не доб'єшся, навіщо ж здійсмати галас?

Так нічого й не з'ясувавши, я вирішила хоч речі відвезти до землякової крамниці. Якщо в мене ще є «хвіст», то нехай подумає, ніби я лише заради цього приїхала.

Звільнилась я десь у кінці дня, коли на вулиці стемніло. Останній автобус уже пішов, і мені довелося залишитися на ніч у місті.

Як потім з'ясувалося, до Шуньїн я прийшла зовсім невчасно. У Суншена був гість, якого він одразу ж повів до бічної кімнати. Я не надала цьому значення. Проте Шуньїн також поводитися трохи дивно: ніби й прийняла мене люб'язно, але я бачила, що вона чимось стривожена.

Я не стала допитуватися, бо й свого клопоту було немало. Можливо, що записка, яку я залишила хазяйці минулого разу, потрапила до рук іншої людини, ось чому почерк у листі, який я отримала на вигадану адресу, був незнайомий. Якщо це

так і мене просто хотіли перевірити, то навіщо було посилати уривок, переписаний з книжки? Це варто робити лише в тому випадку, коли немає певності, що лист надійде за адресою або його не прочитає хтось сторонній. Але той, хто послав цього листа, не міг знати, що адреса вигадана, і тим паче боятися, що лист опиниться не в моїх руках.

Та найдужче мене непокоїло те, що почерк незнайомий. Тут могло бути лише одне пояснення: К. або Пін знову розповіли про все це своєму «приятелю», і той на їхнє прохання переписав уривок з книжки, сподіваючись, що я зрозумію.

«Навіть історія з провокатором нічому їх не навчила! Як вони люблять радитися з чужими людьми... То друзі в них, то приятелі... Скільки вже було таких, які продавали своїх друзів!» Тривога в душі наростала все більше.

— Ходімо в кіно,— запропонувала Шуньїн, тихенько підійшовши до мене. Я здригнулась від несподіванки, підвела голову й побачила, що Шуньїн уже встигла одягтись.

— Куди? Десь хороший фільм іде? — спитала я без особливого ентузіазму.

— Ясна річ, підемо в «Готай», а який фільм — на місці побачимо. В усякому разі, хоч прогуляємось.

Довелось погодитись. Вона, видно, хотіла під цим приводом вивести мене на якийсь час із дому, щоб не заважати чоловікові обслуговувати свої справи.

Мене охопила злість. Власне кажучи, я не дуже цікавилася їхніми махінаціями, але тепер, коли вони так криються, мені захотілось усе-таки вивідати в неї що-небудь. То с'як, то так я почала розпитувати Шуньїн. Вона не заперечувала, що сьогодні до них завітав гість, з яким треба обговорити одну справу. Але всі мої спроби з'ясувати, що ж то за справа, не дали наслідків. Шуньїн, мов равлик, сховалася в свою шкарлупу, і більше я й слова не могла витягти з неї.

— Ти, здається, казала, що попродавала старі речі? — спитала вона. — Але ж нові коштуватимуть набагато дорожче.

— Продала, то й продала, а нові мені не потрібні.

— Що ж ти тепер носитимеш? — допитувалася вона, ніби це її дуже турбувало.

Я лише посміхнулась, та раптом у голові с'яйнула несподівана думка: а чому б мені не скористатися цією нагодою? Я сумно зітхнула й сказала:

— Відверто кажучи, мені гроші потрібні. Ціни ростуть з кожним днем, а прибутки в мене ті ж самі... позичити теж нема в кого. До того ж я живу тепер не в місті, одягатися можна й простіше.

Спочатку Шуньїн здивувалась, потім з усмішкою мовила: — Це в тебе немає грошей? Ой, щось не віриться.

Я не відповіла, і розмова на цьому припинилась.

В кіно ми зосереджено дивилися на екран. Але час від часу в мене до горла підступав гіркий клубок. Мені, звичайно, були огидні махінації спільників Шуньїн, і я ніколи б не стала їхньою спільницею. Але зараз мені було дуже прикро через те, з яким недовір'ям вони поставилися до мене. Я дивилась на екран, а в голові вертілися зовсім інші думки. Добре, що я тільки подумувала звернутися коли-небудь до них по допомогу. А якби й справді в скрутну хвилину звернулася? Що б тоді вони зробили зі мною? З другого боку, якби хоч частка їхнього, нажитого шахрайством, добра перепала мені, то хіба це було б несправедливо? Але я навіть думати про це не хочу!

Я не звертала уваги на те, що діялось на екрані. Та коли Шуньїн запропонувала ще до кінця сеансу повернутись додому, я відчула, що мені не хочеться йти звідси. І чого тільки я залишилась у Шуньїн ночувати?

Я поїхала рано-вранці, навіть не попрощавшись із хазяями. На душі в мене було важко й тоскно, так ніби мене збили з ніг, а хто — ніяк не второпаю. І взагалі не могла збагнути, що ж зрештою діється зі мною.

Вдома я прилягла на ліжку й відчула слабість у всьому тілі, та все ж мені вистачило сили дістати того листа. Всього кілька недбало написаних на аркуші звичайного паперу рядків: «Чжуанцзи вважав: «Те, що зверху, стає харчем для ворін та шулік, те, що під землею, — для капустинок та мурахів», отже, куди б не поклали твоє тіло після смерті, наслідок той самий.

Оскільки мені судилося стати після смерті харчем для інших істот, то я волів би, щоб мене розтерзали леви, тигри, яструби та соколи, але щоб жоден шматочок не дістався шолудивим псам.

Леви в пустелях, тигри в джунглях, яструби й соколи в небі та серед скель — незвичайне видовисько, вони величні й прекрасні. І навіть вже спіймані, в зоопарку, чи перетворені на опудала, вони викликають у людей священний трепет.

А шолудиві пси, навіть нагодовані, завжди гарчать і гризуться між собою, як це огидно».

Я прочитала лист ще раз, потім склала аркуш і сказала сама собі: «Чортзна-що! Хто це захоче, щоб його тигри роздерли? І лист якийсь дурний, і зворотньої адреси немає. Хотілося б з кимось поговорити, а з ким?»

Я знову — вже вкотре — почала вивчати почерк, зовсім незнайомий. Писав, певно, хтось із друзів К. Від такої думки мені стало страшно.

29 січня

Несподівано надійшов лист від батька й на кілька днів вибив мене з колії.

Минуле, яке я давно поховала в найглибших закутках мого серця, раптом ожило знову. Під час останньої зустрічі ми з батьком так і не змогли помиритись, і я була змушена назавжди піти з дому. Я тяжко переживала цю нашу сварку, яскравою картиною вона й зараз стоїть переді мною.

Варто лише заплющити очі, і я знову уявляю той страшний день. Розлючений батько повільним кроком ходить по кімнаті й так рипить черевиками, що, здається, ніби він топче ногами якісь хрускотливі речі. В бічній кімнаті я спокійно складаю свої пожитки, а на душі якось порожньо й на диво легко. Я знаю, що батько і ненавидить мене, і водночас не хоче відпускати. Якби хтось чужий хоч слово сказав на мій захист, він, звичайно, здався б. Але мачуха весь час під'юджує його:

— Ти, батьку, вже віджив свій вік. А вона така розумна та кмітлива, оточена друзями, чого ж нам боятися, що немає кому потурбуватись про неї? Отож заспокойся, прийде час, стане вона начальницею, то коли б ще нам не довелося просити в неї підтримки.

Не жінка була, а потайна зміюка! Ніколи не забуду її зловтішних очей і гострого, мов жало, язика! Зараз вона вже померла. Все минулося, мов поганий сон, не лишилось ні любові ні ненависті!

Спробувала уявити, як почуває себе тепер батько. Смерть мачухи прирекла його на цілковиту самотність і викликала гіркі спогади. Тепер він згадав, що в нього десь є дочка, яка п'ятнадцять років тому була для нього найдорожчим створінням. Батько також пише, що отримав листа від головного управителя, в якому той розповів про моє життя і, як я зрозуміла, похвалив мене. Не можу збагнути, чим я заслужила таку ласку? Невже люди все-таки добріші й кращі, ніж ми про них думаємо? От зібрати б усіх тих, про кого я часом згадую, обняти й тихо сказати їм:

— На цьому світі багато зла, але немало й добра. У кожного з нас своя доля, і все ж кожному з нас не слід цуратися інших, а треба зігрівати їх теплом свого серця.

Батько сподівається, що я повернуся додому, хоч прямо про це й не пише. Він добре знає: я теж самотня. Він також пише, що йому шістдесят три роки, здоров'я похитнулось, і він відчуває, як поступово слабне. Не відомо, скільки ще років протягне. «Пам'ятаю, що тоді, коли тобі виповнилося шістнадцять, ти була ніжна й ласкава, мов наївне дитя. Тепер ти вже виросла, дійшла розуму, стала справжньою красунею, але для мене ти, як і колись, залишаєшся ніжною пустотливою дівчинкою...»

О-хо-хо! Наївне шістнадцятилітнє дівча! Певно, тільки батько пам'ятає мене такою. Він усе-таки сподівається, що я повернусь до нього, хоч і не пише про це.

30 січня

Прокинулась уранці і, ще не встаючи з постелі, почала прикидувати, через скільки днів може надійти відповідь від батька із східної частини провінції Ганьсу, якщо свого листа я пошлю авіапоштою. Літаки курсують тільки до міста Ланьчжоу, а далі пошту возять на машинах. Отже, принаймні мине місяць. Це жахливо, аж цілий місяць!

Можна, звичайно, ще й телеграму дати, проте що скажеш в телеграмі після семирічної перерви? Листа вона не замінить.

Але протягом цього місяця я зможу добре підготуватись до поїздки. Будуть продані ті речі, які я віднесла до землякової крамниці, а на виручені гроші зумію ще щось придбати. Батькову вдачу я добре знаю: йому буде дуже прикро, якщо дочка приїде додому, мов жебрачка.

Хтозна-коли пощастить вибратися звідси, не лише від мене це залежить. Слід і відпустку оформити, адже я на службі, на це теж потрібно днів вісім-десять. Отож час братися до діла.

Кажуть, що зараз з транспортом дуже складно й передбачити скільки коштуватиме поїздка важко. Треба бути ощадливою, бо сором просити грошей у батька.

Я весь час думаю про те, який широкий світ довкола нас, але мене не полишає відчуття тривоги — ті негідники тільки й чекають нагоди, щоб влаштувати мені ще якусь неприємність.

Настрій змінюється з кожною хвилиною: то стає радісно, то сумно. Треба взяти себе в руки й готуватись у дорогу.

Вернувшись по обіді з міста, я побачила, що двері моєї кімнати не замкнені, і була дуже здивована. Хто посмів зайти туди, поки мене не було дома? З думкою про найстрашніше я хотіла було повернутись і тікати світ за очі, але тут двері прочинились і хтось мене покликав. То була Н. Я трохи заспокоїлась, однак не переставала дивуватися.

— Сестрице,— сказала вона лагідно і взяла мене за руку,— що з тобою? Останні два дні ти сама на себе не схожа.

Її слова ще більше насторожили мене, але я примусила себе посміхнутись і відповіла:

— Нічого особливого.

— Навіщо критися? — Н. обняла мене, підвела до ліжка і всадила...— Пішла з дому, а дверей не замкнула. Повисила замочок лише на одне вушко. Я вирішила, що ти вдома, увійшла, дивлюся, пальта на вішалці немає, ну, думаю, кудись вискочила, на столі листи валяються... Я побоялась, коли б не зайшов хтось чужий, от і сиджу відтоді, тебе чекаю. Знаю, сестрице, ти завжди була людиною обережною, і якщо з тобою сталося таке, то, певне, маєш якісь неприємності.

— Хм, дивно! Я добре пам'ятаю, як замикала двері,— сказала я, підвівшись і знімаючи пальто.— Дякую, сестрице, що ти постерегла мій дім. Я поспішала на автобус і, можливо, й справді зробила не так, як слід.

— Мені здається, ти не все сказала,— Н. посміхнулася, дістала якийсь аркуш паперу і простягла мені.— Поглянь, що це таке?.. Покинула на столі й побігла.

Це був текст телеграми, яку я мала намір послати батькові. Я взяла аркуш і почервоніла. Хіба можна бути такою неуважною? Недарма Н. каже, що я сама на себе не схожа.

— Хочеш, сестрице, додому їхати? — тихо спитала Н. Я кивнула головою:

— Тільки нікому не кажи!

— Навіщо мені казати? — відповіла Н., ніби між іншим.

Здається, вона теж була чимось схвильована. Повільним кроком пройшлася по кімнаті, стала біля мене, припала обличчям до мого плеча й тихо спитала:

— Ти, сестрице, справді хочеш поїхати, провідати батька? Де він живе? Далеко? А коли ти їдеш?

— Не знаю, чи дуже це далеко. Звідси ще жодного разу не їздила, певно, буде понад три тисячі лі.¹

¹ Лі — міра довжини, близько півкілометра.

Н. не зводила з мене очей, але було видно, що вона не чула моєї відповіді, а думала про щось своє. Обережно, ніби боячись наполохати мене, вона погладила моє волосся й замріяно промовила:

— Дома тобі буде добре. Батько, мабуть, дуже любить тебе. Я знаю, що в кожній родині люблять гарненьких дівчаток.

Я сумно посміхнулась, але нічого не відповіла. Вона, певно, згадала свій дім, але мені зараз було не до того, щоб розважити її, я лише міцно потисла її руку.

Н. подивилась у вікно, обережно відпустила мою руку, підійшла до столика. Потім кинулася до мене й обняла:

— Ти твердо вирішила? — не дочекавшись відповіді, вона опустила руки, стала до мене спиною й прошепотіла: — А може, передумаєш?

Я взяла її за плече, повернула обличчям до себе й побачила, що очі в неї почервоніли від сліз. Мені теж потяжчало на душі.

— Ще нічого не відомо. Може, й не поїду.

— Хочеш обдурити мене! — гріко засміявшись, вона нахилила голову й почала щось виводити носком черевика на підлозі. Тоді стрепенулась, глянула в мій бік і вже серйозно додала: — Їдь, сестрице, нічого зволікати. Там у тебе почнеться нове життя. Перед тобою відкриється зовсім інший світ! Ти мусиш їхати!

Мені стало дуже прикро, грікий клубок підкотився до самого горла, дух перехопило. Коли я думала про домівку, переді мною завжди поставали чудові картини. Але як я можу зцілити своє спустошене, розбите, опалене пекельним вогнем серце? Життя в мене не таке просте й ясне, як у Н. Кожного разу, коли в людини з'являється якась надія на краще майбутнє, вона починає ще виразніше розуміти увесь жах свого нестерпного минулого, увесь його тягар. Мені ніколи не бути такою щасливою, як Н.!. Я відчула, як очі в мене сповнилися слізьми, але я примусила себе посміхнутись. Потім взяла Н. за руку, та сказати їй хоч слово мені бракувало сили.

— В усякому разі,— вела далі Н.,— дома набагато краще, ніж тут. Була б у мене домівка...

Вона замовкла, опустила очі додолу, а обличчя враз спомурніло. Мені захотілося підбадьорити її, втішити:

— Навіщо ятрити собі душу? Прийде час, і ти отримаєш листа з дому, довідаєшся, що всі твої рідні живі.

— Ой, прийде час...— Н. гріко посміхнулась, але одразу ж повеселішала.— А втім, звідки знати, живий мій батько чи вже помер? Порядний він чи зрадником став? Можливо,

кинув свій злидений клаптик землі, взяв рушницю і разом з братами пішов у партизани. Я про них нічого не знаю, та й вони нічого не знають про мене.

Видно було, що настрої у Н. покращав. Я більше не втішала її, а лише міцно стискала її руку.

— Сестричко, якщо я справді поїду додому, то й тебе візьму з собою. Це буде чудово! — сказала я, а в душі сама не вірила, що так можна зробити. Проте мені хотілося заспокоїти Н.

Мабуть, вона й сама це розуміла, бо, глянувши в мій бік, сумно посміхнулась:

— Нічого з цієї вигадки не вийде! Боюсь, що й тобі самій не пощастить вирватися звідси.

— Справді? — Тільки тепер я збагнула, що і її журба, і несподівані зміни настрою викликані не лише майбутньою розлукою. — Що ти маєш на увазі? Щось новеньке почула? Чому ж відразу не сказала?

— Та все те ж саме! — спокійно відповіла Н. — В усякому разі, я вже вирішила: найкраще, якби налетіли ворожі літаки й кинули бомбу прямо на мене.

Я захитала головою: такого не буває! — обняла її за талію і прихилила свою голову до її голови. Тільки-но хотіла сказати їй добре слово, як вона повела далі:

— Ти мала рацію. Цей «дев'ятиголовий» почав розпускати про мене всілякі плітки, а «старий» підхопив їх, щоб шантажувати мене. «Дев'ятиголовий» довідався про це і вирішив стати на мій захист, сподіваючись, що я вважатиму його своїм благодійником і потраплю до нього в пастку.

— Які ж плітки він розпускає?

— Ті ж самі, що й тобі розповідав минулого разу. Скажу відверто: чому це я мушу, забувши про честь і про совість, іти до своїх студентів і дурити їм голови тією писаниною, яку мені дають? Те, що я не відзначилась активністю, — правда. Але я не сподівалась, що він скористається цим недоліком і спробує притиснути мене. Це ж підлість з його боку. Але мене так просто не залякаєш!

— Гляди, сестричко, не вскоч у халепу. Треба гарно подумати. Адже той, хто спішить, людей може насмішити.

— Можливо. Я розумію. — На вустах у неї ще грала холодна посмішка, але голос уже звучав не так упевнено. — Проте обстановка останніми днями стала така складна, що й сам чорт ногу зламає. Людей за людей не вважають!

Н. опустила голову мені на груди, і я відчула, що плаття моє враз змокріло од сліз. Я зовсім розгубилась, бо ніяк

не могла зрозуміти, чи вона плаче від гніву, чи від ненависті. Нарешті вона підвела голову: на очах у неї бриніли сльози; потім закусила губу, помовчала трохи й сказала:

— Ще вчора в нашій групі було понад тридцять чоловік, а сьогодні якщо набереться з десяток, то й добре! І кожен ні живий ні мертвий. Який це жах!

Мимохіть я пригадала дуже страшний фільм, який бачила багато років тому, але не сказала ні слова, лише подумки послала прокляття.

Рвучким помахом голови Н. відкинула назад своє чудове волосся, відійшла від мене, сіла на ліжко й нарешті сказала:

— Саме тому я й вирішила: чим я краща за інших? Батьки у мене не благородного походження, та й сама я не розумніша від людей. Тож що буде з іншими, те хай буде й зі мною. Ховатися не збираюсь.

Я зрозуміла, що означають її слова, і серце в мене болісно стислося. Повільно підійшовши до ліжка, я поклала руки на плечі Н., нахилилась до самого її обличчя й тихо спитала:

— Ти, сестричко, може, поїдеш до мене? Там нікого не залишилось, один батько, а йому вже за шістдесят. Він дуже любить молодь.

Н. посміхнулась, обхопила долонями моє обличчя і відповіла:

— Хіба це можливо? Я й сама не знаю, як мені бути. Якщо вже на те пішло, то десь у ваших краях живе мій двоюрідний брат. Торік ми з ним листувались, і я певна, що він живий.

— Доля людини у її власних руках,— трохи помовчавши, сказала я.— А зараз я радила б тобі набратися терпіння. Уяви собі, що ти стала акторкою... Необхідно виграти час!

2 лютого. Пізно вночі

Цей несподіваний інцидент стався сьогодні в другій половині дня. Від самої згадки про нього, волосся дибки стає. Зараз на вулиці тихо, лише вітер шумить поривами, але нерви так збуджені, що ніяк не можу заснути. Раз у раз позираю на годинник — стрілка, як на зло, ледве повзе. Хотілося б знати, чи Н. уже на місці, чи її що-небудь затримало?

Під вечір, годині о шостій, до мене зненацька завітав Ф. і запросив до ресторану. Іти, правду кажучи, не хотілось, але й відмовлялись незручно. Я помітила, що Ф. устиг тут акліматизуватися, став розв'язнішим.

Пішли ми в один із скромненьких ресторанів і вибрали собі столик неподалік від виходу.

— Тут повітря чистіше, — пояснила я, — а там далі душно, немов у парильні.

Ф. спитав, що я питиму. Я лише похитала головою. В таких місцях краще й не нюхати. Та й сам Ф., наскільки мені було відомо, теж не вмів пити. Правда, останнім часом ніби трохи навчився.

Незважаючи на моє заперечення, Ф. замовив горілку і, наливши мені повну чарку, загадково посміхнувся:

— Така чарчина для тебе суцзя дрібниця. Адже всім відомо, як ти п'єш.

Я теж усміхнулась, пригубила й відчула, що горілка дуже міцна. Треба бути обережною. Я знала, як напоїти свого партнера, а самій навіть губів не замочити. Сподіваюся, що й сьогодні зумію це зробити.

Я вирішила перейти в наступ: почала сміятися, кепкувати й домоглась того, що Ф. випив свою чарку першій. В ресторані уже зібралось повно народу. За моєю спиною вешталися люди, важко сопля, і часом я навіть відчувала на своїй шії їхні гарячі подихи. Коли нам подали третю закуску, я посміхнулась і підняла чарку, та раптом побачила, що брови Ф. несподівано поповзли вгору, губи засмикались, обличчя стало сердитим. Він дивився кудись убік. Раптом я почула добре знайомий писклявий голос.

— Невже?... — прошепотіла я й опустила чарку.

Не встиг Ф. відповісти, як мені стало ясно, хто міг там бути. Інший жіночий голос, безперечно, належав Н. Я озирнулась: вона сиділа з незалежним виглядом, гордо піднявши голову, і намагалась говорити спокійно, хоча відчувалось, що ледве стримує себе.

Н. сиділа за столиком з двома молодиками, навскіс від нас. Один з них, уже п'яненкокий, повернув до неї лиснюче обличчя й почав умовляти випити. Другий, схожий на мавпу, весь час щось бубонів, але що саме — в такому гаморі важко розібрати. Проте було ясно, що він чимось розгніваний. Як могла Н. опинитися в такому оточенні й чи давно вони тут сидять?

Нетерпляче постукавши паличками по тарілці, Ф. гукнув: — Гей, хто там! Куди всі поділись?

Чи то йому ще їсти хотілося, чи то він мав намір скоріше розрахуватися та піти геть, щоб часом і його не вплутали у той скандал, що назрівав за сусіднім столиком, — не знаю. І ніби у відповідь на його крик огидний котячий голос пропищав:

— Так ти питимеш чи ні?

Н. мовчала.

— «Старий»,— скривившись у глузливій посмішці, звернувся до нього молодик, схожий на мавпу,— даремні твої сподівання, краще не ганьби себе. Поглянь туди й зрозумієш, що вона в його присутності і не доторкнеться до твого вина!

— Чи не можна без натяків? — обурилась Н.— Я сама знаю, пити мені чи ні. Ніхто не сміє ні заборонити мені, ні примусити!

— Хо! А я таки заставляю тебе випити! — хрипко пропещав «старий».

Раптом дзенькнуло розбите скло. Я сиділа спиною до них, але з того, як одразу зблід Ф., зрозуміла, що там щось сталося. Озираючись і побачила, як «старий» вхопив Н. за руку, а та, бліда, мов полотно, намагається вирватись.

— Яке нахабство! Тобі слід втрутитись! — звернулась я до Ф.— Ходімо удвох, заспокоїмо їх.

Не чекаючи згоди, я взяла Ф. за руку й повела до сусіднього столика. Схожий на мавпу, побачивши нас, штовхнув «старого»:

— Сюди йдуть! — потім скривив пику й повів далі: — Ти бачив такого нахабу! Цікаво, чого він лізе сюди? Хто йому дав право втручатись?.. О, та ще й дівку з собою веде!

Ці слова, очевидно, були сказані для того, щоб дужче роздразнити «старого». Той миттю підхопився з місця, взявся в боки, загородив собою Н. і визвірився на Ф.:

— Чого тобі тут треба, мордяко безсовісна?!

— Нічого,— спокійно відповів Ф.— Просто хотів сказати тобі кілька слів.

«Старий» глузливо посміхнувся, але помітивши, що Ф. тримається просто, розмовляє тихо, ніби нічого й не сталося, розгублено подивився на свого друга.

Тим часом Ф. провадив далі:

— Не забувайте, що ми в громадському місці, на виду у людей, і, щоб над нами не сміялись, треба поводити себе пристойно. Бо, коли дізнається начальство, я буду змушений сказати правду, інакше можуть виникнути неприємності. Тоді мене питають, чому я вчасно не вжив заходів. Оце і все, що я мав вам сказати!

«Старий» не знав, що відповісти, тільки кисло посміхнувся. Але тут в розмову втрутився його приятель з мавп'ячим обличчям.

— Ха-ха! Дякуємо за повчання, ніхто проти цього не заперечує. Але хотілося б знати, чим саме ми порушили

закон і що непристойне ти побачив у нашій поведінці? Невже нам не дозволяється зайти з дівчиною до ресторану? Тоді з ким прийшла сюди та, що стоїть поруч з тобою? Ото краще не мели дурниць! Теж мені начальство! Розкомандувався тут!

— Справді! Чорти б тебе вхопили. Хто тобі дав право читати нам нотації? — заволав на увесь ресторан «старий».

Довкола нас почали збиратися цікаві. Н. хотіла скористатися нагодою й вискочити із-за столу, але «старий» штовхнув її назад.

Ф. не витримав і теж підвищив голос:

— Як викладач, я попереджаю вас! — на кілька секунд запала тиша, потім Ф. мовив: — А зараз ми питаємо саму дівчину, чи...

В цю мить щось грюкнуло і Ф. затнувся. Виявляється, «старий» витяг із кишені пістолет і кинув його на стіл.

— Мерзотник! — писклявим голосом вилаявся він. — Ким ти їй доводишся, що чіпляєшся до неї? Я не дозволю тобі пхати свого носа!

Боячись, коли б не розпочалася бійка, я вирішила й собі втрутитись і виступили наперед:

— Ми — люди свої й можемо про все домовитись по-доброму, навіщо ж за пістолети хапатись? Прийдуть жандарми — всім дістанеться!

«Старий» мовчав, а той, з мавп'ячою пикою, раптом почав приставати до мене:

— Поглянь, яка красуня! Ти звідки взялася? — спитав він, повертаючись до мене. — Хто ти така?

— Тобі яке діло? — обірвала я його.

— О-о, так це ти! — несподівано вигукнув «старий» і, голосно зареготавши, рушив до мене. — Аби того вечора я не був такий п'яний, то від мене ти б не втекла. Ну, гаразд, сьогодні сама з'явилась.

Я поточилась назад, але люди вже стояли довкола нас суцільною стіною. «Старий» ухопив мене за руку й зареготав ще голосніше:

— Чого ти злякалась? Ти ж з цим «дев'ятиголовим птахом» пила і...

Я з такою силою висмикнула свою руку, що втратила рівновагу, і «старий», вдаючи, ніби хоче підтримати мене, обійняв за талію. Гроном прокотився оглушливий вибух реготу. І раптом постріл. «Старий» розвів руки. Ще постріл! Я побачила біле, мов папір, обличчя Н. і спрямований на мене погляд наполоханих очей. В руці в неї тремтів пістолет. Почалося щось неймовірне. Зал ресторану нагадував зараз

сковорідку з киплячою олією, на яку бризнули води. Я помітила, як «старий» з голосним криком метнувся до Ф. Почалася бійка. Я скористалась нагодою і кинулась тікати.

Кроків за тридцять від своєї квартири я об щось спіткнулась і впала. Хотіла звестись на ноги, але — о лишечко! — вони в мене були мов ватяні, і я не могла піднятися.

Сівши край дороги, де було зовсім темно, я підперла руками голову й відчула, як шалено калатає серце в грудях.

— Це ти, сестрице? — примусив мене стрепенутись чийсь голос. Поруч зі мною сиділа навпочіпки Н. Я вхопила її за руку, але не мала сили хоч слово сказати.

— Ти не поранена? — пошепки спитала Н. Я похитала головою.

— Ходімо до тебе! — Вона допомогла мені підвестись. Я відчула, що ноги вже слухаються мене. Повз нас пробігло двоє жандармів.

Коли ми зайшли до моєї кімнати, я помітила, що Н. мало не падає. Вона обхопила мене, схилила голову мені на груди. Ми обидві мовчали. На вулиці десь чулася далека стрілянина. Я першою подала голос.

— Куди поранено «старого»?

— Не знаю, — підвівши голову, розгублено відповіла вона.

— То виходить, коли я вибігла...

— Я кинулась услід за тобою! Встигла лише помітити, що всі зчепилися в один клубок.

— Коли ти стріляла вдруге, той, схожий на мавпу, напевне бачив, — сказала я за хвилину. — Завтра вони постараяться виправдатися перед начальством, а тебе неодмінно уб'ють. Що ж нам робити?

— Що буде, те й буде! — тихо відповіла Н. і ще міцніше пригорнулася до мене.

Я була настільки зворушена, що не втримала сліз. Погладивши її по голові, я нахилилась до самого вуха і прошепотіла:

— Єдиний вихід, сестрице, — тікати! Тобі слід негайно зникнути звідси!

Н. повільно підвела очі, пильно подивилась на мене і, тяжко зітхнувши, заперечно похитала головою.

— Треба обов'язково тікати! — припала я щокою до її щоки. — Я все влаштую.

— Куди ж мені тікати?

— До мого батька, а потім знайдеш свого двоюрідного брата.

Н. мовчала, похнюпивши голову. Але я відчувала, як схвилювано б'ється її серце.

— Про гроші на дорогу не турбуйся. Все це я беру на себе...

Дівчина здригнулась усім тілом, підвела голову й хотіла щось сказати, але я випередила її: — Не здумай дякувати...— Н. знову хотіла заперечити, але я й цього разу перебила її: — Сестра я тобі чи ні? Не будеш слухати — кінець нашій дружбі!

— Але ж ти сама збиралась їхати додому,— посміхнулася Н.

— Це вже не твій клопіт, у мене можливостей набагато більше, ніж у тебе.

Н. зітхнула й покірно кивнула головою. Ми почали радитися, що нам необхідно зробити насамперед. Я подивилась на годинник — було за сьому. Протягом ночі вона встигне дістатися до міста, але найкраще взяти рикшу. Ми домовилися, що в місті вона під вигаданим прізвищем зупиниться в одному з готелів, а наступного дня ми там зустрінемося й вирішимо, що далі робити. Я запропонувала їй надягти моє плаття.

— Спочатку треба заплутати сліди, щоб збити їх з пантелику...— Я виклала їй свій план і додала: — Беру все на себе.

Н. не перечила, але, коли побачила, що я натягую на неї не то жіночу, не то чоловічу ватянку, раптом засміялась:

— Звідки вона в тебе, сестрице?

— О, це ціла історія,— відповіла я, згортаючи у вузлик її одяг.— Хіба ти не знаєш, що я служила в армії? А зараз ватянка іноді служить мені замість теплої ковдри.

— Сестрице,— засміялась Н.,— де ти всьому цьому навчилась?

— Довго розповідати,— сказала я, підштовхнувши її до дверей.— Коли-небудь розповім.

Ми тихенько вийшли з кімнати на вулицю. Туман розсіявся і стало тепліше. Я посадила Н. в коляску рикші, а сама вирішила негайно діяти.

Коли я повернулась додому, було вже пів на дев'яту. Лягла в ліжку, але заснути ніяк не могла.

Чи Н. вже дісталася до міста? Я певна, що з нею буде все гаразд.

3 лютого

Мені приснилось, наче ми з Н., взявшись за руки, бродимо безмежним, широким степом. Довкола глибока тиша, не чути ні звуку. Місця ніби й знайомі, а може, ми тут і вперше. На землі багато слідів звірів, птахів, часом трапляються й

людські сліди, ми уважно придивляємося до них і йдемо далі. Десь удалині лунають чісь голоси, вони то посилюються, то слабшають. Це — не пісня, скоріше схоже на вигуки людей, що тяжко працюють... Нараз перед нами з'являється двоє — це К. та Пін.

— Чому ви так повільно йдете? Адже за вами женуться! — кричать вони мені. Я озираюсь, однак через густий туман не бачу ніякої погоні. Повертаюся до К. та Пін, але й їх уже немає.

— Куди вони поділись? — питаю я Н., та вона мовчить. Дивлюсь на неї й скрикую — поряд зі мною йде вже не вона, а Чжао.

— То тебе, виходить, не... — вигукую я радісно, але несподівано він розгортає поли халата, і я бачу кістяк з великим червоним серцем, що гулко стукотить поміж ребер...

Я прокинулась, а у вухах все ще лунав той стукіт.

Папір, яким були заклеєні вікна, посвітлів, але я не знала, котра зараз година. Знову почувся стукіт. І тільки тепер я збагнула, що то в двері хтось стукає.

«Хто б це міг бути так рано?» — подумала я, зіскакуючи з ліжка. Накинула халат, відсунула засув. Двері розчинились, і до кімнати влетів Ф.

— Ти що, всю ніч не спала? — спитав він прямо з порога.

— Ну що ти за людина? — застібаючи халат, відповіла я. — Ні світ ні зоря...

— Який там ні світ ні зоря! Вже одинадцята година! — Ф. окинув поглядом кімнату і сів біля письмового столу. — Пробач за те, що сталося вчора, тебе так налякали! Справді, якось по-дурному вийшло.

Я посміхнулась, сіла на ліжко й почала натягувати панчохи. Цікаво, чого він прийшов?

— Отже, ти завітав, щоб вибачитися? Мені... це зовсім не потрібно, — я відчула, що дуже хвилююсь, і, щоб якось вгамувати свої нерви, навмисне зняла панчохи, знайшла під матрацом іншу пару й почала її повільно натягувати. — Але ці твої дружки... ти дуже завинив перед Н., піди, заспокой її.

— А! Які там дружки! — глухим голосом, ніби з глека, відповів Ф. — Неподобство вийшло!

Я підвела голову й лише тепер побачила, що все обличчя Ф. у синцях, певно, після вчорашньої сутички. Ледве стримуючи посмішку, я спитала:

— Яке неподобство? Побились — і ділу кінець!

— Аби ж то кінець! Усе це може вилитись у велику неприємність. — Ф. кисло посміхнувся.

У мене враз похололо в грудях. Мимохіть виникла думка, що Ф., мабуть, неспроста зайшов до мене. Чекала найгіршого. Невже схопили Н. десь дорогою до міста? Якщо ні, то все ж підозра падає на мене, от він і завітав, щоб вивідати, куди поділася Н. Гарячково обмірковуючи всі ці питання, я посміхнулась і сказала:

— Ха, неприємність! Подумаєш, велике діло: побилися через якесь дівчисько.

— О, то ти ще нічого не знаєш? — серйозно спитав Ф., потім зам'явся: — Так, можливо... звичайно, ти нічого не знаєш.

Мої підозри посилилися.

— В чому ж такі річ? Невже того... як його? А-а «старого» порішили тими двома пострілами?

— Та ні! Жодна волосинка з його голови не впала...

— Хе, так пощастило чоловіку! — сказала я навмисне, щоб потім завдати удару по самому Ф.— Невже ти так погано стріляєш? Була б я на твоєму місці, довелося б тому типові провалятись у ліжку принаймні з тиждень.

— Що ти сказала? — від переляку в Ф. задерев'янів язик.— Це я... я стріляв?

— А хто ж крім тебе? — посміхнулась я.

— О небо! Та то ж не я! У залі було повно людей, вони можуть засвідчити.— Він полегшено зітхнув.— Ти кинь свої жарти. Справа надто серйозна.

— Хто ж тоді стріляв? — В душі я зневажала Ф. і вирішила скористатися нагодою, щоб розвіяти його підозри.

— Хто ж, як не Н.!

Я пильно подивилась на нього і подумала: «Перше слово сказано. Подивимось, що далі буде!» Але він замовк, і тоді я вдала, що не вірю:

— Боюся, ти помиляєшся!

— Ні, не помиляюсь! — впевнено мовив Ф.— Є докази! Своєї зброї я вчора не брав. Обидва постріли зроблено з пістолета «старого», а він стріляти не міг, бо за кілька хвилин до цього поклав пістолет на стіл...

— А, он як! — посміхнулась я.— Бідна дівчина, потерпілих немає, а відповідати їй все-таки доведеться. Ф., ти б заступився за неї.

Ф. сидів насурмлений і мовчав, тільки зрідка кидав на мене погляди. Що ж він надумав? У мене на душі ставало все тривожніше.

Нарешті я зважилась, піднялася й спитала:

— Вона в коледжі? Піди до неї. Ви, чоловіки, тільки про себе піклуєтесь.

— Коли б вона була в коледжі, все б вирішилось дуже просто,— зітхнувши, мовив Ф.

«То, значить, її вже заарештували,— подумала я.— А Ф. прийшов лише для того, щоб з'ясувати, наскільки я замішана в цьому».

Ф. нервово потирав руки, він, здавалося, хотів щось сказати, та не знав, як це краще зробити. Я вдала, наче нічого не помічаю, взяла пальто і, ніби звертаючись сама до себе, промовила:

— Все-таки я піду пошукаю її.

— Не треба! — мляво сказав Ф.— Однаково не знайдеш.

— Чому це?

— Чому? — глухою луною відгукнувся Ф.— Вона кудись зникла.

Тепер я була більше ніж упевнена, що з Н. трапилось нещастя. Слово «зникла» можна по-різному тлумачити. На душі було дуже важко, від злості я не знала, куди подітись. І треба ж такому статися. В мене завжди ускладнення: хочу людям добро зробити, а виходить, що й їм від мене — ніякої користі, і собі тільки лихо. Скільки разів таке бувало. І зараз те саме. Треба негайно гасити полум'я, поки воно не перекинулось на мене. Я так до пуття й не дізналась, що ж зрештою сталося, а розпитувати не наважилась, тому й вирішила заперечити йому:

— Не вірю... Хто-хто, а ти добре знаєш, де вона. От і скажи мені.

Цього Ф. вже не міг витримати й почав виправдовуватись:

— Ти... як ти можеш таке думати про мене? Сховав я її, чи що? Правду кажу тобі: не бачив!

— Серйозно? — спитала я, неймовірно радіючи, і пильно глянула на нього.

— Ще вчора не міг знайти її через цю сутичку.— Ф. замовк, ніби розмірковуючи, що йому сказати далі.— А вранці дізнався, що вона вчора не повернулась до гуртожитку. Зазирнув до кількох її знайомих, і там не було. Але... десь годині о дев'ятій поліцейський знайшов плаття... її плаття, бо на гудзику висів її жетон!

— Дивно! — вигукнула я.— Невже...

— Плаття валялось неподалік від річки.

Ми подивились один одному в вічі, і я встигла помітити, що Ф. дуже стривожений. Трохи помовчавши, я спитала:

— Невже самогубство? Та цього не може бути!

— Важко сказати,— знизавши плечима, буркнув Ф. і знову насупив брови.— Я добре знав її, вона відзначалася наполегливістю, вміла обстоювати свою думку. А вчорашній вчинок ніяк не вкладається у мене в голову. Скандали в ресторани — справа звична, але навіщо ж було стріляти! Добре, хоч нікого не поранила. Мабуть, нерви не витримали.

Я мовчки дивилась на Ф.: може, він ще щось скаже.

— Дехто вважає, що, перебуваючи під враженням від вчорашньої події, вона довго блукала вулицями, потім вийшла до річки, і там у неї виникла думка про самогубство.

Я нічого не відповіла, лише кивнула головою. Ф. теж замовк, і тоді я поставила йому питання, якого він, певне, і не чекав:

— Гадаю, ви вже доповіли начальству? Коли почнеться розслідування, я хотіла б виступити як свідок.

Ф. глянув на мене й байдуже мовив:

— Ще не доповідав.

— Як же це так? — обурено вигукнула я.— Слід негайно доповісти!

— Тут ще стільки неясного, треба спочатку все добре обміркувати.— Ф. помовчав, потім тихо додав: — Студенти останніми днями, мов хмиз сухий, досить однієї іскри й відразу все спалахне. Ми ж з тобою спимо саме на цьому хмизі. Якщо ця подія набуде розголосу, то кращого приводу для виступів і не придумаєш, а нашому авторитетові одразу настане кінець.

— Та-ак,— буркнула я й подумала: «Плещеш язиком! Хто тобі повірить. Просто ви ще не домовилися між собою, як краще написати доповідну, отож і вирішили поки що зам'яти справу». Я давно знала, що вони захочуть уникнути відповідальності й навіть убити Н., але я сплутала всі їхні розрахунки, і ті негідники розгубились. Я задоволено посміхнулась.

— А мені здається, що треба негайно доповісти. Пошли секретну доповідну, начальство проведе таємне розслідування, і студенти нічого не знатимуть.

— Ні, ні! — поквапився заперечити Ф.— Ти просто не знаєш, яка зараз складна обстановка. Кожну дрібницю можуть використати для нападів, а тут мова йде про людське життя — це тобі не дрібниця!

Я лише недовірко кашлянула й посміхнулась у відповідь.

Ф. очікувально подивився на мене, потім перевів погляд на стелю, підвівся і, підійшовши до мене, почав благати:

— Прошу тебе, виручи, будь ласка... Не розповідай нікому про цю історію.

— А коли начальство мене питає? — засміялась я, вирішивши приперти Ф. до стіни.— Хіба я посмію мовчати? І де гарантія, що хтось інший не захоче вислужитись?

— Цього не буде ні в якому разі,— рішуче заявив Ф.— Принаймні в найближчі два-три дні.

Я посміхнулась і чи то всерйоз, чи жартома відповіла:

— Гаразд, ти мені однаково, що рідний брат, чом не допомогти! Тільки ти не смій їздити до міста і на якийсь час забудь про мене.

Після того, як Ф. пішов, я хутко вмилаься, одяглась. У місті на мене чекала Н.

Іноді я згадувала про сон, і в душі здійснювалася тривога...

6 лютого

Думаю, все йде по плану. Цьому чортеняті Н., здається, трохи пощастило. Коли третього числа надвечір я перевезла її з готелю до мого земляка, вона так зраділа, що мені аж заздрісно стало.

— Щось ти рано розвеселилася,— намагалась урезонити її я,— адже в нас ще стільки проблем! Бачиш, я піклуюсь про тебе більше, ніж часом про своїх коханих піклуються!

Завтра я будь-якою ціною мушу ще раз побувати в місті й побачитись з нею. Хоч це мені нелегко зробити, але я не заспокоюсь, поки не побачу, як їй там живеться. Земляк і вся його родина певні, що Н.— моя двоюрідна сестра. Втратила роботу і тепер переїжджає до мого батька, оскільки після смерті мачухи він залишився без догляду.

Поки що ніби все гаразд, але ніяк не вирішимо питання про гроші. Кажуть, що на дорогу треба юанів сімсот, а то й вісімсот.

Досі мені вдавалось знаходити вихід з найскладніших ситуацій, невже тепер я опушу руки перед труднощами? Листа від батька все немає. Може, телеграму послати?

Нам із Н. ще багато чого треба обмізкувати, однак усе в тій чи іншій мірі пов'язано з грішми. А їх у Н., я добре знаю, немає. Якщо вона довідається, що і в мене негусто, то впреться так, що й з місця не зрушиш, мовляв, краще вмерти, аніж...

Ні, я мушу все сама вирішувати. Нехай Н. нічого не знає, тільки б скоріше поїхала.

Завтра я повинна «захворіти». Подамся до міста в лікарню, зазирну до Н., а потім...

8 лютого

Який густий туман! Здається, все тіло вкрилося пліснявою. Коли я увійшла до Н., вона ще не прокинулася. Лежала в ліжку така розпашіла. Я тихенько причинила за собою двері, і раптом Н. розплющила очі.

— Я так і знала, що ти прийдеш,— усміхнулась вона,— але, сестрице, навряд чи слід так часто бувати в мене.

— Не можу, все турбуюсь, як тобі тут...— сказала я, сідаючи на краєчок ліжка.

— Дуже добре. Твої земляки ставляться до мене, мов до рідної.— Н. взяла мене за руку.— Чому це в тебе такі холодні руки?

— Це я йшла пішки з лікарні... але ти не хвилюйся, я не хвора...

Н. підвелася, торкнулася щокою до мого чола, потім приклала вухо до моїх грудей, щоб послухати, як б'ється серце.

— Навіщо ти прикинулася хворою? Кажуть, що вдавана хвороба може стати справжньою,— з докором мовила вона, але відразу ж засміялась і додала: — Вчора ввечері запросили вони мене пограти в кості, і уяви — я виграла! Ось поглянь...

Вона скочила з ліжка, підбігла до столика, дістала кілька кредиток і почала захоплено розповідати:

— Я загадала: якщо виграю — то ми з сестрицею щасливо виберемося звідси. Дивись, хіба я не виграла?

— Не дуже радій.— Я взяла халат і накинула їй на плечі.— Кажуть, що «старий» поклявся знайти тебе або...

— Неправда! — вигукнула вона й враз зблідла.— Я не вірю!

— Навіщо мені дурити тебе?

Н. з прикрістю подивилась на мене, але за мить усміхнулась знову:

— Ніхто мене не знайде. Не турбуйся. Адже я тепер стала твоєю двоюрідною сестрою і живу в домі шанованого торговця Вана.

— Ти безнадійна оптимістка,— не змогла я стримати усмішки.— Гаразд, припустимо, що «старий» справді нічого не зробить з тобою. Але є ще й «дев'ятиголовий птах»...

— А він що? — ще дужче пополотніла Н.

— Поки нічого, але ти спочатку вдягнись, бо простудишся.

— Ні, не мовчи. Я обніму тебе й зігріюсь.

— Позавчора я дізналася від нього, що вони мають намір доповісти, ніби ти спіткнулася, впала в воду і втопилася. Одне слово, хочуть прикрити справу. Але цього я їм не подарую.

Н. спочатку розгубилася, а потім хихикнула, ще міцніше пригорнулася до мене й зашепотіла:

— Правильно, не даруй, не даруй!

Я звільнилася від її обіймів, поправила зачіску й сказала:

— За долю студентки Н. вони, звичайно, мусять мені відповісти. Що ж до моєї двоюрідної сестри, то це інша річ. Можу сказати тобі ще одне: квитка Ван пообіцяв дістати десь тижнів через два.

Н. ураз стала серйозною й почала одягатись. Застібаючи халат, вона на мить замислилася, потім підійшла до мене, поклала на плечі руки і сумно спитала:

— А ти, сестрице?

— Що я?

— Коли ти поїдеш? — Вона наблизилася до мене обличчя так, що ми мало не зіткнулись носами.

— Про мене не турбуйся. Я поїду через місяць або трохи пізніше. Головне — щоб відпустку дали. Ти ж розумієш, це від мене не залежить.

Мені здалося, що Н. чогось боїться. Вона щільніше пригорнулася до мене й ледь чутно промовила:

— Я тебе почекаю, ми разом поїдемо.

— Чекатимеш мене? — мимохить засміялась я. — Навіщо? Не дурій, ти не маленька.

— Неодмінно чекатиму! — сказала Н. трохи голосніше й сіла зі мною поруч. — Одна я не поїду! Може, ти звелиш зв'язати мене й силоміць посадити на поїзд? Я не дозволю, щоб ти залишилася тут сама!

Я всміхнулася і похитала головою, потім взяла її за підборіддя, повернула обличчям до себе — очі в неї блищали, здавалося, вона ось-ось заплаче. Я зіткнула й лагідно почала вмовляти її.

— Сестричко, ти мусиш їхати раніше. Сама подумай, що нас чекає, якщо все викриється?

— Я теж про це думала. Але ти казала, що квиток буде лише через два тижні. — Вона раптом засміялась. — І потім, торговцям не слід вірити до кінця... Обіцяє через два тижні, а там, гляди, і три мине, й чотири. Ти постарайся на той час свої справи влаштувати, от і поїдемо вдвох.

У відповідь я буркнула щось непевне, бо Н. була у такому райдужному настрої, що мені не хотілося його псувати. Та й не так легко було з нею справитися — вона вміла іноді й покапризувати, аби домогтися свого. Проте я була певна, що коли прийде час, вона не посміє наполягати, тому я посміхнулась і нічого на це не сказала, тільки попросила скоріше вдягтися.

А вона, радіючи, мов дитина, бігала навшпиньках по кімнаті й весело позирала в мій бік. Нараз її погляд посмутнів, вона підійшла до мене, взяла за руку й потягла до вікна:

— А хто в тебе є, окрім батька?

— Здається, менший брат,— не замислюючись, відповіла я.

— Чому «здається»? Якщо є, то є.

— Розумієш, я не пам'ятаю, ніколи не бачила його... Це син моєї мачухи.

Н. опустила голову й повільно заходила по кімнаті.

— А ви з мачухою ладите одна з одною? — поцікавилася вона.

— Та вона ж померла...

— А скільки років твоєму братові? — Н. зупинилась і обняла мене за талію.

— Мабуть, не більше десяти,— трохи подумавши, відповіла я.— Але, здається, його в живих немає...— Н. співчутливо подивилась на мене, і я мимохіть посміхнулась.— Ти так докладно про все розпитуєш, ніби збираєшся ввійти в наш дім невісткою, та, на жаль, у мене...

— Що «на жаль»? — розгублено спитала вона.

— У мене немає дорослого брата.

— Не має значення! — похитала вона головою.— Я шкодую, що не родилась чоловіком.

Я засміялась. Пригадала, як тоді, у перший день нашого знайомства, вона жартома назвала себе моїм кавалером. Н., звичайно, не зрозуміла, чого я розвеселилась, і здивовано глянула на мене.

— І тобі не сором весь час думати лише про власну вигоду?

Навіть не всміхнувшись у відповідь на мій жарт. Н. сказала:

— Якщо й ти вважаєш, що чоловіком бути краще, то я надаю тобі таку можливість, тільки б завжди бути поруч з тобою. Це було б так прекрасно!

Н. зітхнула, і в мене теж посумнішало на душі.

Ми тихо підійшли до вікна, сіли на один стілець, пригорнулись одна до одної й притихли.

Раптом Н. повернулась до мене і, дивлячись прямо в вічі, тихо мовила:

— Вгадай, сестрице, про що я зараз думаю?

Я погладила рукою її чудове волосся і з посмішкою відповіла:

— Мабуть, про те, як стати чоловіком...

— Та ні! — перебила вона мене.— Я думаю про тебе.

— Чи не можу я перетворитися на чоловіка?

— Та ні ж бо! — Н. широко засміялась.— Я думаю про те, що в твоїй натурі справді багато чоловічого і водночас стільки жіночого, що не всяка жінка з тобою зрівняється.

— Знову дурниці верзеш! — засміялась я.— Як же це може бути, що в мені жіночого більше, ніж у будь-якої жінки? Що це означає взагалі?

— Це означає бути двічі жінкою, тобто жінкою й матір'ю!

Я все ще сміялась, але сміх мій уже був якийсь інший, неприродний. Згадуючи про минуле, я зітхнула. Н. помітила раптову зміну в моєму настрої, і, очевидно, зрозумівши справжню її причину, більш нічого не сказала, а лише ніжно притислася щочкою до мого обличчя. Через кілька хвилин вона озвалася знову:

— Знаєш, минулої ночі мені приснилося, ніби ми з тобою йдемо дорогою, і раптом нам зустрічається якийсь перехожий, каже, що він твій чоловік, бере тебе й веде за собою. Я плакала, кричала... І тому прокинулась. Усе обличчя було мокро від сліз.

Я ще більше посмутніла й насилу посміхнулась:

— Ти все глузуєш з мене. Не може бути, щоб таке приснилось.

— Чому ж? Мені й раніше снилися такі сни.

— А ти сама. Ти ж молодша від мене, гарніша, розумніша.

— Досить! — Н. затисла долонею мені рота.— Ще одне слово — і ми з тобою посваримось. Нехай я молодша, гарніша, розумніша, можливо. Але в мене вдача гірша від твоєї, я дуже капризна!

Я обережно взяла її руку, поклала в свою долоню, ніжно потисла й тихо мовила:

— І все ж я правду кажу!

Н. мовчки, замріяно дивилась у вікно, за яким повільно танув туман. Раптом вона посміхнулась і рвучко повернулася до мене:

— Сестрице, якщо в тебе коли-небудь народиться маля, то я буду нянькою ї... і ми вдвох виростимо такого карапуза, що всі нам заздритимуть.

Я отетеріла. Звідки в неї такі думки? Перед моїми очима знову постав образ маленького Чжао. Силкуючись стримати сльози, я опустила голову.

Н. здивовано глянула на мене й ніжно погладила мою руку.

— Нічого особливого,— я вимушено посміхнулась.— Твої добрі побажання дещо схвилювали мене, але мрії надто сміливі...

— Чому ж? Адже в нас попереду нове майбутнє,— переконано мовила Н.,— і ми знову станемо людьми. Нас, безперечно, ще чекає немало труднощів, але заради нового світу все подолаємо.

Я підняла голову й знову зітхнула.

— Згодна з тобою, бо й у мене нерідко зринають такі думки. Але на мою долю випало стільки горя, стільки лиха довелось мені зазнати, що я вже не можу бути оптимісткою... До того ж...— Я замовкла й притисла її руку до свого обличчя.

— Чого ж мовчиш, сестрице, кажи далі!

— До того ж я — зовсім інша людина, нас не можна порівнювати,— насилу мовила я.

Н. здивовано глянула на мене. Я чула, як гулко калатало її серце. Взяла її руку, притисла до своїх грудей і, трохи помовчавши, сказала:

— Чуєш? Під твоєю рукою б'ється зранене серце.

— Сестро! — вигукнула Н. і уткнулась обличчям мені в груди, ніби хотіла зазирнути всередину і на власні очі побачити моє зранене серце. Почуття якоїсь гіркої радості охопило мене, і я заговорила, немов звертаючись сама до себе:

— У жінок часто бувають невеличкі подушечки для голок. Моя старша сестра теж мала таку, схожу на серце. Так от, мені здається, що моє серце подібне до тієї поштриканої голками подушечки.

Н. підвела голову. Очі в неї блищали, вона нервово кусала губи. Я знала, як вона зараз переживає за мене. І через це мені стало ще тяжче.

— Сестрице,— схвилювано мовила я.— Ти нічого не знаєш про мене. А був час, коли я кохала, і заради того кохання варто було пожертвувати всім... Проте я тоді була молода і дурна... Опісля з'явилася можливість спокутувати свою вину. Я покохала його в сто, в тисячу разів дужче, ніж колись, але через це проклятує життя...

— Де ж він тепер?

— Не знаю.— Я опустила голову, з очей бризнули сльози.— Кажуть, що він... що його вже немає на цьому світі!

— Не може бути! — рішуче промовила Н. і міцно обняла

мене.— Сестрице, вони обдурили тебе, щоб ти викинула його з голови й слухняно виконувала всі їхні розпорядження. Я знаю, вони часто користуються такими методами. Я знайду його, знайду хоч на краю світу і будь-якою ціною поверну тобі!

— Гаразд...— тільки й змогла сказати я, дивлячись на Н., таку наївну, таку запальну, сповнену райдужних надій. Життя з його муками та стражданнями, з усією його підлістю лише краєчком зачепило її. Було б великим злочином гасити святий вогонь у цій юній душі. Я вирішила припинити нашу розмову.— Гаразд, тільки пам'ятай, що доля людини в її власних руках. У мене ще багато справ, і я мушу йти, але на закінчення хочу сказати: оскільки ти любиш мене, віриш мені, то мусиш слухатися кожного мого слова, ясно тобі?

— Добре, в усьому слухатимусь тебе,— миттю відповіла вона.— Але...

Я перепинила її й повела далі:

— Хочеш їхати разом зі мною, правильно? Гаразд, щось придумаємо.

* *
*

Я забігла до крамниці земляка й попросила його будь-що дістати квитка на один з найближчих днів. Той почухав потилицю, подумав і нарешті відповів:

— Що ж, спробую, може, один і роздобуду. Однак доведеться розщедритись...

— Гроші — не проблема. Але сестрі ні слова про це, а то ще, чого доброго, не захоче їхати. Скільки це коштуватиме приблизно? Якщо мало буде,— добавлю.

— Добре! Покладіться на мене, і через п'ять днів ваша сестра поїде. В поїзді є один приватний вагон, саме туди я й постараюсь її прилаштувати. Вагон майже новий.

— А в приватному вагоні їй не страшно буде? Моя сестра ніколи далеко не їздила...

— Не хвилюйтеся... Там є окремі купе для жінок, дружина одного мого знайомого нещодавно так їздила.

Я подякувала землякові. В мене ніби камінь з грудей звалився. Цьому чортеняті Н. справді щастить!

Вчора, повернувшись із міста, я почула неприємну новину. Сьогодні підтвердилося, що це правда. Безглуздя якесь!

Історія з Н. набула широкого розголосу. Ф. зняли з роботи, його ніби запідозрили в тому, що він хотів вигородити Н. А «старий» зі своїми друзками відбулися легким переляком.

Здається, всі вони поки що вірять в те, ніби Н. справді наклала на себе руки. Це, по суті, єдине, чим можна поки втішити себе. Мені, мабуть, не слід так часто їздити до міста, бо протягом останніх трьох днів я побувала там аж двічі. Але інакше я не змогла б домовитися з земляком про квиток, та й грошей не змогла б роздобути.

Коли б часом мене саму не впутали в цю паскудну історію. Адже Ф. частенько заходив до мене. А втім, усі знають, що в наших стосунках не було нічого особливого.

Н. також нерідко забігала до мене, і Ф. про це знав, а от чи відомо про це ще кому-небудь — важко сказати. Досі ніхто не звертав уваги, а тепер становище зовсім інше, варто комусь почути, і тоді...

«Старий» та його друзі лишилися на своїх місцях. Отже, де гарантія того, що зі мною не трапиться якоїсь страшної пригоди на вулиці чи вдома? Я вже мала нагоду побачити, як стріляють впритул, то чи слід чекати ще чогось такого?

Чим більше я розмірковувала, тим тривожніше ставало на душі. До того ж я тепер відповідаю за долю Н. Якби не оте, вигадане мною, «самогубство», то вона могла б пересидіти десь кілька днів — нічого страшного не сталося б, а тепер найменша помилка — і кінець. Обидві загинемо.

Отака чортівня! Здається, все повертається проти мене.

10 лютого

Не можу сидіти, склавши руки, бо вірю, що доля людини в її власних руках.

Який злочин я вчинила? Ніякого, це я добре знаю. Я лише маю намір виручити з біди беззахисне створіння, вирвати в тигра з пащі безневинне ягня, і сподіваюся врятувати ще одну нещасну — саму себе. В цьому й полягає «мій злочин»! І мені хотілося б голосно, на весь світ заявити про свої «злочинні дії», — нехай про них дізнаються всі добрі люди!

Свої дії я хочу спрямувати на те, щоб вибратися з цього багна. І коли мені пощастить — це буде свідченням того,

що на землі ще є справедливість. Коли ж ні, то я розповім світові про свій «злочин», щоб добрі люди сказали й своє слово!

Я вже накреслила план дій і віднині домагатимуся, щоб якнайскоріше покинути цей осоружний «культурний район» — пристановище самодурів та бандюг. Я зараз хвора і сподіваюся, ніхто не може заборонити людині хворіти.

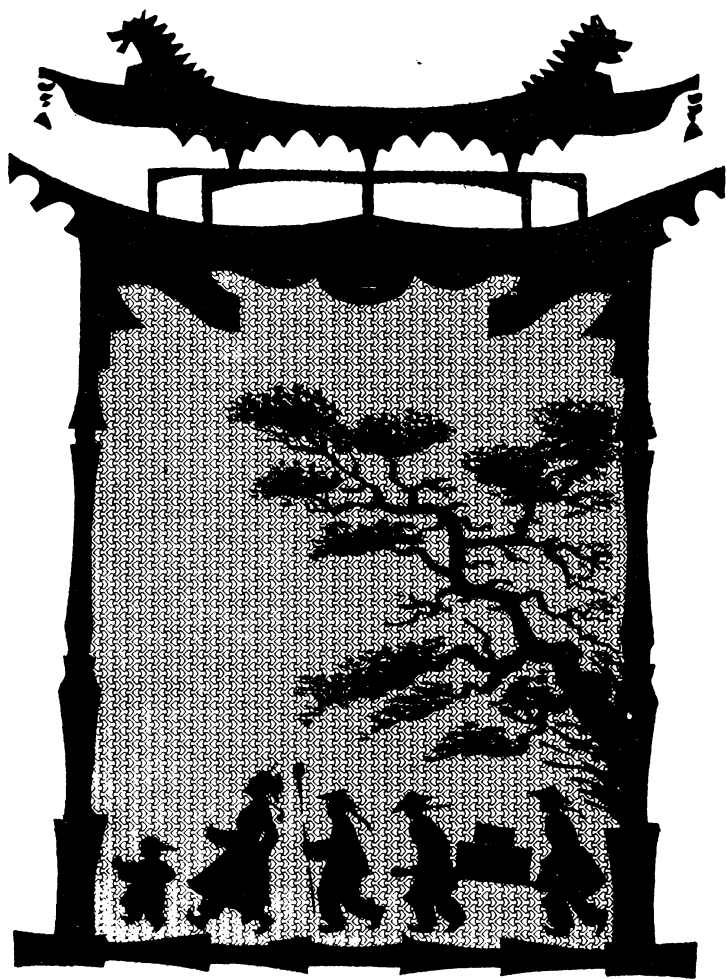
Земляк пообіцяв роздобути квитка через п'ять днів. Отже, ще залишилося, починаючи від сьогодні, якихось вісімдесят годин. Не певна, що я встигну владнати свої справи, але добре знаю: через вісімдесят годин Н. буде в дорозі! Коли вже ми вирішили, то так і мусить бути. Для цього зроблено все, що треба.

Тепер настав час подумати й про власну долю... Я стільки настраждалася за довгі роки своїх поневірянь, стільки всілякої нечисті набачилась, то невже не зумію потерпіти ще трохи? Мине три місяці, півроку, нехай рік, але все-таки я вирвуся звідси!..

Чомусь подумалося, що зараз я схожа на солдата, який забезпечив усім необхідним дружину та дітей, а тоді з легким серцем вирушає на війну.

Н. поки не знає, що я не їду. Про це їй можна буде сказати лише за п'ять хвилин до відходу поїзда. Якщо вона дізнається раніше, то радості мало, навпаки, тільки зайвих ускладнень наробить. Н. колись казала, що в моїй вдачі немало чоловічих рис. Що ж, я згодна з нею. В наш час без цього не проживеш.

ОПОВІДАННЯ

ВЕСНЯНІ ШОВКОПРЯДИ

I

Присівши на камінь, що лежав край дороги, яка пролягла по гребеню дамби, старий Тунбао поклав поруч з собою люльку з довгим цибухом. Після свята цінмін¹ сонце ставало все палючішим і зараз пригрівало старому в спину так, наче там поставили жаровню. Шаосінці², що йшли дорогою і тягли на линві невелику баржу, були лише в легких сорочках з дешевого синього краму. Груді в них порозхристовані, спина згорблені від напруження, по чолу стікають великі, мов горох, краплі поту.

Дивлячись на зморених натужною працею та жаркою погодою людей, Тунбао відчув, що йому ніби почало припікати ще дужче, аж тіло розсвербілося. На старому був поношений зимовий халат, бо він навіть уявити не міг, що одразу ж після свята настане така спека, отож і не викупив з ломбарду літньої куртки. «Скільки пам'ятаю, такого не бувало»,— подумав Тунбао й сплюнув.

На каналі час від часу з'являлися човни, і тоді зеленкувата, схожа на дзеркало, гладінь води вкривалась дрібними хвилями, а глекватий протилежний берег та дерева шовковиці, що відбивались у воді, втрачаючи реальні обриси, починали розгойдуватись, і зрештою все перетворювалось у темно-сіру пляму. Та невдовзі вода поволі заспокоювалася, знову з'являлись і відображення дерев; певний час вони ще похитувались, мов п'яні, а потім все ставало на свої місця. Схожі тепер на кулачки кінці гілок уже вкривалися невеликими, завбільшки з мізинець, ніжними зеленими паростками. Шовковиці, що росли понад каналом, густими рядами тяглися вдалину і, здавалось, їм немає кінця. Земля на незрошуваних полях ще була вкрита сухим груддям, а тут уже буяла

¹ Цінмін — весняне свято, що відзначається третього числа, третього місяця за місячним календарем; у цей день люди ходять на кладовище, прибирають могили предків, приносять жертви.

² Шаосінці — жителі міста Шаосін.

шовковиця! За спиною в Тунбао стояла щільна стіна низкорослих, ніби замріяних, дерев, на яких пригріте сонячним промінням світло-зелене листя більшало майже з кожною хвилиною.

Біля самої дороги, неподалік від того місця, де сидів Тунбао, стояла світло-сіра двоповерхова будівля — кокономотальна фабрика. Ще тижнів зо два тому там квартирували солдати, а зараз від них лишилися тільки окопи довкола. Ходили чутки, що сюди скоро прийдуть японці, тому всі багатії з сусіднього містечка повтікали. Тепер і солдати вже пішли, а ворота кокономотальні досі на замку. Фабрика, певно, оживе лише тоді, коли селяни повезуть на ринок кокони весняного збору. Старий Тунбао також чув, як син молодого пана Ченя, що жив у містечку, казав, ніби цього року в Шанхаї також не працюватимуть шовкомотальні, бо в місті не спокійно. Тож навряд чи відчинять ворота й місцеві фабрики. Але старий не дуже вірив цим балачкам. Шістдесят років прожив він на білому світі, немало перебачив за цей час, але такого, щоб ніжно-зелене листячко шовковиці росло на деревах доти, доки не загрубеє, щоб потім його віддати овечкам, ніколи не бувало. Траплялося іноді, що гусінь не вилуплювалася з грени¹, та то вже була воля Володаря неба — нічого не вдієш.

«Тільки цінмін минув, а вже так тепло!» — думав Тунбао, дивлячись на зелені листочки, що вибивались із тугих бруньок, водночас і дивуючись, і радіючи їм. Пам'ятає, коли він був молодий, років двадцять тільки виповнилося, тоді після свята цінмін теж довелося одягти весняну куртку, а шовковики вилупилися з грени раніше, ніж звичайно. Того року Тунбао саме одружився. Їхня родина жила тоді замож-но: його батько був, мов старий буйвол, і руки мав міцні, і голову добрячу, а дід, який поклав початок їхньому добробуту, також був дужий та справний до самої старості, хоч змолоду йому довелося скуштувати немало лиха в полоні у «довго-волосих»². У ті дні саме пішов із життя старий пан Чень, а його син ще не встиг приохотитись до куріння опію, тому родина Ченів була значно багатша, ніж зараз. Старий Тунбао вірив, що доля міцно пов'язала їхні родини однією шворкою, хоч Чені були вельможними панамі, а Тунбао та його пред-

¹ Г р е н а — яечка шовкопрядів на спеціальних паперових аркушах.

² « Д о в г о в о л о с і » — так звали учасників великої селянської війни (1850—1864) тайпінів, які всупереч вимогам маньчжурських урядовців носили не коси, заплетені на потилицях, а довге волосся. Згодом цей рух через внутрішні протиріччя втратив свій визвольний характер і часом виливався в грабінництво.

ки — простими землеробами. Люди й досі пам'ятають, як діда Тунбао та діда молодого Ченя «довговолосі» захопили в полон, де вони животіли майже сім років, а потім зуміли разом утекти із ворожого лігва, та ще й прихопили з собою чимало золота.

Пан Чень невдовзі розбагатів, взявшись за торгівлю шовком, а родина Тунбао почала розводити шовкопрядів і з кожним роком жила все краще й краще. Через десять років вони вже мали двадцять му¹ рисового поля, понад десять му шовковиці та трикімнатний будинок з двома ходами. Родина Тунбао жила тоді в селі Дунцуньчжуан, і люди їм заздрили не менше, ніж панові Ченю в сусідньому містечку.

Але потім обидві родини збідніли. Замість землі, від якої тепер лише згадка лишилася, Тунбао має понад триста юанів боргу, а Чені зубожіли ще раніше. Люди кажуть, ніби душі пограбованих «довговолосих» поскаржилися на тому світі Володареві пекла, князеві Янло, і той звелів родині Ченів повернути «довговолосим» усі зливки золота, тому Чені й зубожіли так швидко. І Тунбао вірив цьому, інакше б чому це такий добропорядний чоловік, як пан Чень, раптом почав курити опій? Без втручання потойбічних сил тут не обійшлося.

Лише одного старий, хоч ти його вбий, не міг збагнути: чому таке лихо перекинулось і на їхню родину? Адже він знав напевне, що з награбованого їм нічого не перепало. Правда, дехто із нині вже покійних односельців колись розповідав Тунбао, ніби його дід, тікаючи з полону, випадково натрапив на юнака, що патрулював на дорозі. Довелося пристукнути його, то, може, в цьому вся заковика? Але ж Тунбао змалку пам'ятає, як їхня родина щосили намагалася догодити душі «довговолосого». Скільки молитов було прочитано відтоді, скільки віддано поклонів, скільки паперових поминальних грошей спалено²! Правду кажучи, душа небіжчика, що невинно загинув, уже давно мала переселитись у когось із живих³.

Діда свого Тунбао ледь пам'ятав, зате добре знає, яким чесним та працьовитим був його батько. Сам він теж чоловік порядний, в нього вдався й син Аси та невістка Си данян. Обоє не ледачі, обоє дбайливі, навіть молодший Адо, хоч ще

¹ Му — міра площі, близько 0,06 га.

² Під час поминок китайці палять виготовлені з фольги гроші, зроблені у вигляді золотих чи срібних злиwkів або в'язок мідних монет, оскільки швагалася, що покійному на тому світі також потрібні гроші.

³ Згідно з догмами буддизму, душа померлого не гине, а переселяється ялележно від того, як він жив, у тіла інших істот, а душа безневинно вбитого мала вселитись у когось із нащадків вбивці, як відплата за злочин.

молокосос і кози смаленої не бачив; але, по всьому видно, хлопець росте хазяйновитий.

Старий Тунбао підвів засмагле зморшкувате обличчя, з гіркотою поглянув на канал, на човни, що пливли по ньому, на ряди шовковиць на обох берегах. Все ніби так, як і колись, а життя вже не те. Тепер невістка найчастіше варить гарбуз, а не рис, та ще й боргу вони мають понад три сотні.

Раптом здаля, з того місця, де канал робить поворот, долинув гудок. Там, на тому березі, теж стояла кокономотальня, і коли добре придивитись, можна було помітити, що берег біля неї забруковано каменем. Із-за повороту з'явився невеликий пароплав з трьома баржами на буксирі й поважно поплив у той бік, де сидів Турбао. Вода в каналі враз укрилася хвилями і великими гребнями покотилась до берегів. Невеликий човник, що стояв на чистоводі, метнувся до берега; чоловік, який сидів у ньому, вхопився за нависле над водою гілля, але човник ще довго погойдувався на хвилях. Голосне пихкання двигуна та сморід нафти швидко поширювалися над тихою зеленою рівниною. Тунбао з досадою подивився на пароплав і не відводив від нього очей аж доти, доки той не дав кілька гудків та не зник за наступним поворотом.

Тунбао ще й досі ставився з ненавистю до пароплавів, до цього витвору заморських дияволів¹. Самих дияволів йому, правда, не доводилося бачити, але батько розповідав, що старий Чень колись зустрічався з ними — брови в них руді, очі зелені, а ходять вони, не згинаючи ніг у колінах². Пан Чень також зневажав заморських дияволів і завжди казав, що вони «видурюють у китайців всю їхню мідь та золото». Востанне пана Ченя Тунбао бачив, коли йому було лише вісім чи дев'ять років, а все, що знав про нього, довелося від людей чути, проте, згадавши цю фразу, він одразу уявив собі, як той лає заморських дияволів і, скрушно хитаючи головою, гладить рукою свою борідку.

Яким чином умудрюються іноземці видурювати в людей золоті та мідні гроші, Тунбао не знав, але не міг же старий пан брехати. Та й він сам бачить, що відтоді, як у місті почали продавати коленкори, ситці та інші заморські товари, а по каналах стали плавати пароплави — відтоді те, що він вирощує на своєму полі, дешевшає з кожним днем, зате міські.

¹ З а м о р с ь к і д и я в о л и — презирливе прізвисько для всіх іноземців у старому Китаї.

² Китайці колись вважали, ніби іноземці, на відміну від них, ходять на рівних ногах, не згинаючи їх.

товари все дорожчають і дорожчають. Отож і виходить, що батьківська спадщина танула буквально на очах, поки не зникла зовсім і він не перетворився на боржника. Саме тому він і ненавидить заморських дияволів. Про це знало все село.

Років п'ять тому хтось сказав Тунбао: «В нас знову влада змінилась. Тепер проженуть заморських дияволів геть». Проте старий не дуже вірив цьому, бо молоді горлопани, що кричали на міських вулицях: «Геть заморських дияволів!» — самі були з голови до п'ят у всьому заморському. Певно, мали зв'язки із заморцями, а простим людям голови морочили. Потім, правда, вони перестали викрикувати свої гасла, та міські товари й далі дорожчали, а податки зростали. Тут теж, безперечно, не обійшлося без втручання заморських дияволів!

Минулого року старого Тунбао мало грець не вхопив після того, як він дізнався, що і шовковики є заморські; кожен дань¹ їхніх коконів коштує на десять юанів дорожче від китайських. Через ці кокони вони мало не посварилися з невісткою, з якою досі весь час жили в мирі й злагоді. Невістка вирішила розводити шовкопрядів із іноземної грени, її підтримав молодший син. Старший, хоча й не сказав жодного слова, але по всьому видно було, що теж був не проти. Довелось Тунбао змиритись — із усіма не справишся! Один з трьох листків грени замінили на іноземний: «На світі, справді, чим далі, тим все гірше стає, — журився старий, позираючи на шовковиці. — Мине кілька років, і шовкопрядів годуватимуть заморським листям! Оце так дожились!»

Старий взяв люльку і, сердито стукаючи по сухій грудці, що валялась біля ніг, почав вибивати попіл. Сонце вже опинилося над самою головою, і тінь Тунбао стала коротенькою, мов обгорілий пеньок. В зимовому халаті було нестерпно жарко, він розстібнув верхні гудзики, обмахнувся кілька разів полою, потім підвівся й почимчикував додому.

Рисові поля, що починаються відразу за рядами шовковиці, здебільшого вкривало сухе потріскане груддя, а там, де були посаджені ранні овочі, від золотаво-жовтих квітів тягло приємними пахощами. За полями вдалині виднілися будиночки — то було село, де жило вже третє покоління родини Тунбао. Над дахами стелилися білі хмарки диму.

Старий проминув посадки шовковиці й вибрався на стежку, що пролягала межею. Озирнувшись, іще раз глянув на шовковисту зелень ніжного листя. На іншому кінці стежки раптом

¹ Дань — міра ваги, близько 60 кг.

показався хлопчина років десяти, що вистрибом біг йому назустріч.

— Діду! — закричав він ще здаля.— Іди обідати! Мама сказала!

Це був Сяобао, онук старого.

Тунбао озвався у відповідь, але стояв на місці, не в змозі відірвати очей від тутових дерев. Подумати тільки, не встигло свято весни проминути, а паростки вже завбільшки з мізинець. Щось подібне йому доводилося бачити лише двічі за все життя. Шовкопряди цього року, певно, вдадуться на славу. Скільки ж коконів вийде з трьох листків грени? Аби тільки не сталося такого лиха, як торік. Тоді б вони змогли віддати хоч частину боргу.

Онук уже підбіг до діда і, задерши голову, теж дивився на маленькі росточки з дрібним шовковисто-зеленим листям, потім застрибав, заплескав у долоні й заспівав відому пісеньку про те, як жінки-шовківниці від радості плещуть у долоні, сподіваючись на добрий урожай, адже шовковиця випустила листя відразу після свята цінмін.

Зморшкувате обличчя Тунбао розпливлося в усмішці. Це здалося йому доброю прикметою, він повів долонею по гладенькій, мов у буддійського ченця¹, голові дитини, і в його старечому спустошеному одвічними злиднями серці раптом знову зажеврила надія.

II

З кожним днем ставало все тепліше й тепліше. Нагріте ласкавим сонцем пагіння на шовковицях росло прямо на очах, і листочки на ньому тепер були завбільшки з дитячу долоню. Тутові гайки, що оточували село з усіх боків ураз покращали і стали схожими, коли поглянути на них здаля, на густі світло-сірі ліси — здавалося, ніби на них повивішували зелені парчеві покривала. Світлі надії з кожним днем міцнішали не лише в душі Тунбао, а й у його односельців. На всіх подвір'ях розпочалася підготовка до вирощування шовкопрядів: виносили із сараїв увесь реманент, що майже рік там лежав без потреби, чистили його, мили, ремонтували. До потічка, який протікав через село, з усіх сторін тяглися жінки та діти і там, на березі, працювали, жартували, сміялись.

¹ Буддійські ченці — чоловіки й жінки — голять голови.

У всіх їх був жалюгідний вигляд, бо цілу весну вони жили надголодь та й одягнені були в саме дрантя — навіть у старців вигляд кращий, але духом люди не занепали. В них вистачить терпіння, тільки б справдилася надія. То не страшно, що борги зростають з кожним днем, вирости б шовкопряди здоровими та міцними, і все буде гаразд. За якийсь місяць, мріяли вони, зелене листя шовковиці перетвориться на білі, мов сніг, кокони, а кокони опісля стануть дзвінкими срібними монетами. І хоч у животі в кожного бурчало від голоду, але жарти та сміх не вщухали.

Невістка Тунбао з сином теж прийшли до потічка. Вони швиденько повимивали величезні решета та кошики і, посідавши на камені, полами курток витирали спітнілі обличчя.

— Сестрице Си! Цього року ви теж виводитимете шовковиків із заморської грени? — долинув голос із протилежного берега, де юрмилися жінки. Си відразу впізнала двадцятилітню Любао, що жила із старшим братом Лу Фуціном на тому березі, якраз навпроти їхньої садиби.

— Краще не питай! — нахмурившись, сердито відповіла Си.— В нас дід Сяобао всім заправляє! І хоч ти його вбий, а більше, ніж на лист заморської грени, не згоден. Як почує слово «заморський», відразу немов сто чортів на нього сідає, ніби споконвічного ворога зустрів. А долари, хоч слівце теж заморське, він, бачите, любить.

На тому березі залунав голосний сміх. З того боку, де був рисовий тік Лу Фуціна, до потічка підійшов міцний юнак. За хвилину по чотирьох колодах, перекинутих через воду, він уже перебирався на цей бік. Си лише тепер помітила його.

— Братуку Адо! — гукнула вона, вмить забувши про заморську грени.— Допоможи віднести решета додому, а то так понамокали, що стали важенні, як дохлі пси!

Адо мовчки підійшов до берега, одне за одним поскладав на голову решета і, махаючи вільною рукою, мов човняр веслом, попрямував додому. Коли Адо бував у доброму гуморі, він залюбки брався за будь-яку роботу: міг віднести щонебудь важке, дістати з потічка те, що туди впало. Та сьогодні настрої у Адо був поганенький, тому юнак неохоче виконав прохання. Він йшов зі своєю дивною спорудою на голові, дуже схожою на велетенського капелюха, посилено вихитуючи стегнами, як це роблять міські дівчата, і жінки, що весь час стежили за ним, голосно зареготали.

— Гей, Адо! — гукнула, задихаючись від сміху їхня су-

сідка Хехуа, дружина Лі Геньшена.— Вертайся назад та віднеси й мої!

— Попросиш добре, віднесу,— засміявся юнак. За хвилину він уже був на своєму підвір'ї і поставив решета під повітку.

— Хочеш, синком-приймаком називатиму? — все ще реготала Хехуа.

На її світлому, зовсім пласкому обличчі виділялись тільки надміру великий рот та вузькі щілинки-очі. До заміжжя вона працювала служницею в місті, а її чоловік, завжди насуплений, мовчазний Лі Геньшен, був чи не вдвічі старший за неї. Побралися вони лише півроку тому, але вже усе село знало, що вона ніколи не пропускала нагоди позубоскалити з іншими чоловіками.

— Безсовісна! — почувлося з того берега.

Вузькі очиці Хехуа враз розширились, і вона сердито гримнула:

— Кого це ти там лаєш? Хочеш щось сказати, то нічого ховатись за чужі спini.

— А тобі яке діло? — відгукнулися з того берега.— Нездарма кажуть: «Зачеши ненароком ногою труну, а небіжчик думає, що на нього замахуються». Шльондру одну лаю, у якій ні сорому, ні совісті!

Виявляється, то кричала Любао, відома на все село дотепниця.

Хехуа бризнула на кривдницю водою, та їй відповіла тим самим. Як завжди, з обох боків знайшлись підбурниці, які підкладали нового жару до вогню. Діти весело сміялися, голосно кричали. Си не хотіла встрявати в перепалку, вона схопила кошика, покликала сина й пішла додому. Адо все ще стояв під повіткою і, позираючи на жінок, тихо посміхався. Він знав, кого не поділили між собою Любао та Хехуа, і тепер радів, що тій «недотрозі» Любао теж сьогодні перепало.

З хати вийшов старий Тунбао з коконником¹ на плечі. Дерев'яні підпори за рік встигли поточити білі мурашки, отож треба було скріпити їх, підправити. Помітивши, куди позирає Адо, Тунбао остовпів. Ну й непутящий же в нього син! Навіщо ото йому волочитися за Хехуа? «Злигаєшся з

¹ Коконник — складна тригранна етажерка, схожа на складені до купи три драбини, між якими на 7—8-ми полицях ставлять по одному решету. (Прим. автора).

тією сучкою, «Зіркою білого тигра»¹ — сім'ю їй розіб'єш», — не раз застерігав він сина.

— Чого стоїш та роззираєшся? Старший брат з рисової соломи снопки² в'яже, а ти байдики б'єш, — мов оскаженілий накинувся він на Адо. — Ану, мерщій іди йому допомагати!

Очі в старого налилися кров'ю, обличчя почервоніло; він провів сина злим поглядом, аж поки юнак не зник у кімнаті, потім знову взявся за коконник — уважно оглянув його і не кваплячись почав ремонтувати. Замолоду Тунбао не раз доводилося столарувати, а зараз уже пальці не слухаються, і сила не та. Він розправив спину, щоб перепочити, і мимохіть зазирнув до кімнати, де на бамбуковій жердині висіло три листки грени.

Невістка стояла під повіткою й обклеювала папером бамбукові кошики. Торік, аби заощадити якийсь дріб'язок, купували для обклеювання старі газети, і Тунбао ще й досі не може вгамуватись, бо саме через неповагу до писаного слова³ шовкопряди вилупилися зовсім нікудишні. Цього ж року вся сім'я ладна була надголодь сидіти, тільки б було за що купити спеціальний папір, цупкий, світло-жовтого кольору. Виклеївши кошики, Си припасувала зверху три картинки, придбані разом з папером. На одній з них було зображено «таріль достатку», на інших двох — верхівця з прапором у руці. Кажуть, що то дух шовкопрядів.

Старий Тунбао тяжко зітхнув і звернувся до невістки:

— Си даняя! Спасибі твоєму батькові, що допоміг нам позичити тридцять юанів, ми хоч двадцять данів листя закупили. Але рис кінчається, що будемо робити?

Гроші позичили під два з половиною проценти за місяць; роздобути їх пощастило завдяки батькові невістки Чжану Цайфа, який поручився за Тунбао перед своїм господарем. Два з половиною проценти — це ще по-божому. Але борг і проценти належало повернути відразу ж, як тільки будуть зібрані кокони.

— Убухали всі гроші на листя! — невдоволено буркнула невістка, виставляючи кошики на сонце, щоб повисихали. — А потім, як торік, виявиться, що його забагато...

¹ «Зірка білого тигра» — образний вислів; у переносному значенні — бездітна жінка.

² На снопках з рисової соломи шовкопряди снують кокони. (Прим. автора).

³ У старому Китаї все, на чому написані ієрогліфи, вважалося мало не свяциною, тому списаний папір не викидали, а спалювали, щоб дух письмових знаків не шкодив людям і разом з димом злітав на небо.

— Що ти плетеш! Грошей їй, бачте, шкода! Але ж рік на рік не випадає, а ти вже ладна листя продати. Власного ж у нас якийсь десяток данів, чи ж вистачить?

— О-о! Ти завжди маєш рацію! — підпустила шпильку невістка.— А я одне знаю: є рис — ти ситий, немає рису — голодний сидиш.

Невістка й досі була сердита на нього через ту заморську грону. Проте цього разу Тунбао чомусь змовчав, лише почервонів від люті.

Тим часом уже наближались дні, коли з грени мали вилупитися шовкопряди. Все село — дворів з тридцять — гарячково готувалося зустріти цю пору, напружувало всі сили. Сповнені надій, селяни навіть про голод забули. Сім'я Тунбао їла майже саму гарбузову кашу та батат, у інших теж було не краще, добре як залишилось по мірці чи по дві рису.

Восени, правда, зібрали непоганий врожай хліба, та коли розраховувались з поміщиками та лихварями, заплатили основні та всілякі додаткові податки, від урожаю й сліду не стало. Зараз усі надії селяни покладали на весняних шовкопрядів. Зберуть кокони — з усіма боргами розквітаються. І селяни зі змішаним почуттям страху й надії готувалися до цієї важливої в їхньому житті битви.

До свята гуюй¹ залишалось декілька днів. Поступово почала зеленіти грена, і жінки, зустрічаючись на рисовому полі, з хвилюванням та радістю переказували одна одній:

— Лу Фуцзін та Любао скоро прикладати² почнуть!

— А от Хехуа казала, що вони завтра вже почнуть. Так швидко!

— Хуан Даос ворожив і повідомив, що ціна на тутове листя цього року підніметься до чотирьох юанів.

Си пильно придивлялась до свого листя з греною. Брехня! Крапочки на яечках, схожі на кунжутне насіння, все ще були чорними. Аси виносив листки на світло, але, як не придивлявся, зелені не помітив. Си не на жарт сполошилася.

— У нас же грена з Юйханя, а вона, очевидно, трохи пізніше прокльовується,— зауважив Аси, щоб якимось заспокоїти дружину.— А може, й ти почнеш прикладати?

¹ Гу юй — «хлібні дощі», шостий з двадцяти чотирьох сезонів сільсько-господарського року, починається двадцятого числа четвертого місяця за місячним календарем.

² За розповсюдженням у тих краях, де жив Тунбао, звичаєм, коли яечка шовкопрядів стають зеленкуватими, їх прикладають до тіла, щоб зігріти; через три-чотири дні з них вилуплюються черв'ячки, яких вже можна збирати. Цим здебільшого займаються жінки. (Прим. автора).

Дружина нічого не відповіла. Сухе зморшкувате обличчя Тунбао виражало глибоку печаль, але своїх побоювань він нікому не висловлював.

Через день Си знову заходилася переглядати листки з греною і тут, на щастя, побачила нарешті блідо-зелені плямочки. Вони аж сяяли. Жінка поспішила поділитися своєю радістю з чоловіком, свекром, чоловіковим братом і навіть з Сяобао. Потім поприклала все листя собі до грудей, а тоді обережно, ніби немовля, обхопила їх руками, сіла і вже боялася навіть поворухнутись. Увечері, покликавши чоловіка спати разом з братом, вона лягла окремо і, притискаючи до себе листки, щільно вкрилася ковдрою. Тіло в тих місцях, де була прикладена грена, починало свербіти, але Си було приємно й водночас дещо тривожно — точнісінько таке відчуття в неї було, коли вона ходила вагітна й дитина вперше поворухнулась.

Вся сім'я з нетерпінням чекала появи шовкопрядів, лише одному Адо було байдуже.

— Шовкопряди нині,— казав він,— певне, будуть непогані, а от розбагатіти нам все одно не пощастить.

Старий лаяв сина, називав його пустомолотом, але той не здавався.

У червоводні навели порядок і наступного дня після того, як грена була прикладена, Тунбао вирішив погадати¹. Він обмазав глиною головку часнику і поклав її у червоводні під стіною. Він робив це щороку, але тепер так хвилювався, що аж руки тряслися. Торік гадання збулося, а про те, що потім сталося, старий і згадувати не хотів.

В кожній сім'ї тепер зігрівали греноу, і жінок, як на рисовому току, так і на березі річки, майже не стало. В селі ніби проголосили стан облоги; навіть добрі приятелі не ходили один до одного. Це тобі не жарт! А раптом гість розгнівить богиню шовківництва! Зустрівшись випадково на току, люди пошепки обмінювалися кількома словами і відразу ж розходились. Це були воістину святі дні.

У старого Тунбао «новонароджені» вже кишіли на всіх трьох листках. Сім'ю охопила тривога: черв'ячки почали виходити з грени напередодні свята гуюй, а збирати їх у

¹ В тих краях, де жив Тунбао, з допомогою часнику гадають, чи вдадуться шовкопряди. За два-три дні до того, як збирати черв'яків, що повилуплюються, до червоводні кладуть обмазану глиною головку часнику, а в день збору дивляться, скільки паростків утворилося на головці. Якщо мало, то спіткає невдача. (Прим. автора).

перший день свята не годилось. Треба перечекати хоч один день. Си обережно зняла з себе листки й віднесла їх до черво-водні. Тунбао крадькома глянув на покладену під стіною головку часнику й обмер: з головки виткнулося лише два паростки! Глянути ще раз він не посмів, тільки почав мо-литись у душі, щоб післязавтра, коли сім'я опівдні приїде сюди знову, їх стало більше.

Настав довгожданий день. Си була невміру схвильована. Перемиваючи рис, вона весь час нетерпляче позирала на казанок, чи не закипіла вода. Тунбао дістав заздалегідь припасені для такого випадку духмяні курильні свічки, по-запалював їх і з благоговінням поставив перед зображенням бога домашнього вогнища¹. Аси з братом принесли з поля квітів, і Сяобао разом з дорослими різав на дрібні шматоч-ки гніт-траву², розтирав принесені квіти. Десь опівдні уже все було готове, закипіла й вода в казані. Си встромила у волосся зроблене з паперу зображення шовкопряда та дві гусячих пір'їни і пішла до червоводні. За нею рушили старий з шайками терезів у руках та Аси з розтертими польовими квітами та дрібно посіченою гніт-травою... Си розвернула один з листків, чоловік подав їй кришиво з квітів та трави, і вона рівномірно посипала ним грону. Потім узяла в старого шайку, поклала на неї лист, вийняла з волосся гусячу пір'ї-ну, обережно змела черв'ячків разом з зеленим кришивом у кошик і взялася за інший лист. «Новонароджених» із за-морської грени Си змела в окремий кошик. Закінчуючи церемонію, вона вийняла з зачіски шовкопряда й разом з гусячими пір'їнами припасувала до одного з кошиків.

Цей урочистий обряд ніколи не порушувався і передавався з покоління в покоління. З ним могла рівнятися хіба що церемонія військової присяги. Відтепер протягом цілого мі-сяця людям доведеться днями й ночами вести безупинну на-полегливу боротьбу з негодою, із злощасною долею та ще бог знає з чим.

«Крихітки» Тунбао повзали в своїх кошиках; вони були чорненькими, як і годилося, мали здоровий вигляд. У старого, та й у всієї сім'ї, полегшало на серці. Проте, глянувши на

¹ Бог домашнього вогнища — заступник сім'ї, зображення якого вивішують у день зутрічі Нового року, провівши перед цим старого бога на небо. Перед проводами бога намагалися задобрити жертвоприношеннями та молитвами, щоб він представив родину Володарю неба у найвигіднішому світлі.

² Гніт-траву — вид очерету, з серцевини якого роблять гноти до світильників.

свого «віщуна» — головку часнику, він зблід: там ще вилізло два чи три паростки. О небо! Невже й цього року все буде так, як і торік?

III

Проте часник помилився. Шовкопряди в Тунбао вдалися на славу. Хоч між їхньою першою та другою сплячкою погода зіпсувалася, кілька днів було холодно і йшов дощ, але дорогоцінні черв'ячки були міцними і все витримали. Непогано йшли справи й у сусідів. Село поступово сповнилося радісним сміхом, навіть річечка, здавалося, тепер не дзюрчала, а також сміялась.

І тільки Хехуа з чоловіком не поділяли загальної радості. Вони годували шовкопрядів лише з одного листа грени, та після «виходу з вогню»¹ їхні черв'ячки важили лише двадцять цзінів². Під самий кінець «великої сплячки» сусіди побачили, як понурий, насуплений Лі Геньшен вивалив у річку три кошики черв'ячків.

Після цього випадку жінки почали ще більше цуратися Хехуа. Вони обходили її дім стороною, а помітивши здаля чи її саму, чи її мовчазного чоловіка, тікали. Ці щасливці не наважувалися не лише слово їй сказати, а навіть глянути на неї, боячись, коли б їхнє лихо не перекинулось на них самих.

Тунбао суворо-пресуворо заборонив молодшому синові зустрічатися з Хехуа.

— Коли ще хоч раз побачу тебе біля тієї відьми, розкажу всім сусідам, що ти не слухаєш батька! — голосно кричав він, стоячи у дворі під повіткою, щоб почула сама Хехуа та її чоловік. Сяобао також наказали навіть близько не підходити до двору сусідів.

Проте Адо ніби оглух і у відповідь на неодноразові батькові погрози лише тихо посміхався: чи можна вірити у всю цю чортівню? З Хехуа, правда, він вже давно не бачився, але не тому, що не хотів, просто ніколи було.

Після «довгої сплячки» дорогоцінні черв'ячки вже важили триста цзінів. Вся сім'я Тунбао, в тому числі й малолітній Сяобао, дві доби не лягали спати. Зате гусінь вийшла чудова.

¹ «Вихід з вогню» означає третю короткочасну сплячку шовкопрядів.

² Цзінь — міра ваги, близько 600 грамів.

Старий Тунбао лише двічі за все життя бачив щось подібне: коли женився і коли в нього народився Аси. Одразу ж після «довгої сплячки» шовкопряди в перший день зжерли сім данів тутового листя й мали чудовий вигляд, а сім'я Тунбао схудла, очі у всіх поприпухали і почервоніли від безсонних ночей.

Кожен шовківник звичайно заздалегідь підраховує, скільки тутового листя з'їдять його черв'ячки до того часу, як у них почнеться «підйом» й вони стануть вити коконі. А у Тунбао вийшла промашка, тому він вирішив порадитись з старшим сином, де їм роздобути грошей на листя.

— Пан Чень навряд чи дасть. Певно, знову доведеться кланятися хазяїнові твого тестя,— сказав старий.

— У нас ще данів з десять залишилося, на день вистачить,— байдужим голосом відповів Аси. Від втоми він ледве тримався на ногах. Повіки обважніли, і кожна з них, здавалося, важила кількасот цзінів. Хотілося склепити їх і хоч трохи заснути.

— Що ти там бурмочеш? Спросоння, чи що? — сердито гримнув на нього батько.— Я так гадаю: вони вже два дні їдять, на завтра також є, а потім ще на три дні треба тридцять данів!

На току почувися голоси. Прийшов Адо й приніс свіже листя. Тунбао та Аси припинили розмову і собі подалися рвати листя. Із червоводні вийшла Си, рушила слідом за ними. Любао теж прибігла, в них з братом шовкопрядів було не дуже багато, тому, коли випадала вільна хвилина, вона приходила на допомогу. Ніч була зоряна, дув легенький вітерець. В селі то тут, то там лунали веселі вигуки, голосний сміх. І раптом десь неподалік хтось промовив глухим голосом:

— А листя подорожчало! Кажуть, що сьогодні в місті продавали по чотири юані за дань.

Старий, як на гріх, почув це й не на жарт розхвилювався. По чотири юані за дань! Отже, тридцять данів коштуватиме аж сто двадцять! Де взяти таку суму? Та за хвилину він зміркував, що зможе зібрати понад п'ятсот цзінів коконів. Нехай за сотню цзінів по п'ятдесят юанів дадуть, і то вийде двісті п'ятдесят. Тунбао полегшено зітхнув.

— Не може бути, щоб листя було таке дороге,— заперечив хтось із тих, які рвали листя.— В сусідніх селах, кажуть, гусінь поганенька вдалася.

Старий впізнав голос Любао й зовсім заспокоївся.

Дівчина та Адо рвали листя, стоячи біля одного кошеля так близько, що, здавалося, торкаються одне одного. Раптом

Любао відчула, як прикрита гілкою рука простяглася до неї й щипнула за стегно. Дівчина здогадалась, чия це рука, але промовчала, навіть не посміхнулася. Та коли та ж сама рука, ніби ненароком, пройшлася по її грудях, Любао злякано зойкнула й мимохіть поточилася назад.

— Що з тобою? — здивувалася Си.

Любао відчула, як у неї запалало обличчя. Вона крадькома позирнула на Адо, сором'язливо опустила голову і знову взялася до роботи, сказавши:

— Та нічого. Мабуть, волохата гусінь опекла.

Закусивши губу, Адо посміхнувся. Хоч протягом останнього півмісяця й поголодувати йому довелося, хоч він часто недосипав і дуже схуд, але духом не занепав. Він узагалі ніколи не журився, чого не скажеш про батька. Адо був певен, що навіть найбагатший збір коконів чи врожай рису не звільнить родину від боргів, а надмірною працею та ощадливістю життя не зробиш кращим, тільки горба собі наживеш. І все ж Адо брався за діло з великою охотою, це давало йому, мабуть, таке ж задоволення, як і залицання до Любао.

Уранці наступного дня батько вирушив до міста, щоб роздобути грошей на тутове листя. Перед тим, як іти, він довго радився з невісткою, і вони вирішили віддати в заставу ту ділянку шовковичнику, з якої вони збирали по п'ятнадцять данів листя; це було їхнім останнім скарбом.

Поки перші десять данів з тих тридцяти, що привіз старий, занесли до червоводні, розжирила гусінь цілих півгодини голодувала. У Си аж серце розривалося, коли вона бачила, як, повисовувавши свої мордочки, шовкопряди водили головами в пошуках корму. Та тільки поклали листя, вони одразу накинулись на нього й так зашамотіли, що люди ледве чули одне одного. Решета швидко порожніли, але на них настилали все нові й нові шари листя. Ще днів зо два которжної праці, а там почнеться підйом. І селяни, напружуючи останні сили, працювали до нестями.

Адо вже не спав три доби, але почував себе ще непогано, тому згодився чергувати біля шовкопрядів, щоб батько та братова дружина поспали хоч трохи. Високо в небі сяяв місяць, було холоднувато, то ж довелося поставити в червоводні невеличку жаровню. Після другої варти¹ Адо вдруге насипав листя й тепер, сівши навпочіпки біля жаровні, при-

¹ У старому Китаї ніч ділилася на двогодинні варти, коли міняли караул біля міської брами. Друга варта — час з дев'ятої до одинадцятої години.

слухався, як шерхотить гусінь. Не помітив навіть, як задрімав. Раптом йому здалося, що скрипнула хвіртка. Розплющив очі, та на мить вії склепилися знову. «Са... са... са...» шелестіли шовкопряди, але до цього звуку домішувався ще якийсь незрозумілий. Несподівано похитнувшись, юнак стукнувся головою об власне коліно, прокинувся остаточно й тепер виразно почув, як зашаруділа очеретяна завіса перед входом і ніби промайнула якась тінь. Адо підхопився, вибіг на подвір'я — хвіртка відчинена. При яскравому місячному світлі було видно, як хтось побіг через рисовий тік до річки. Юнак кинувся вслід, наздогнав і, не розібравшись, хто це (був певен, що злодій), повалив на землю.

— Убий мене, Адо! Я винна, благаю тільки, не кажи людям!

У хлопця волосся стало дибки. Він упізнав голос Хехуа, а потім при світлі місяця розгледів на широкому пласкому обличчі вузькі очиці, що безстрашно, не кліпаючи, дивилися на нього.

— Ти щось украла? — спитав Адо, звівши дух.

— Ваші «скарби».

— Куди ти їх діла?

— Повкидала в річку!

Адо зблід. Тепер йому стало ясно: ця жінка заподіяла їм шкоду, поплюндрувала їхніх дорогоцінних черв'ячків.

— Та ти й справді змія! Ми ж не ворогуємо з вашою сім'єю!

— Не ворогуєте? Ви наші суцї вороги! Вам пощастило, а нам ні: гусінь вилупилася нікудишня, але ми ні на кого зла не мали. Навіщо ж ви мене «зіркою білого тигра» назвали? А помітивши, ще здаля пики відвертаєте. Людина я, чи хто?

Жінка підвелася. Адо подивився на перекошене від злості обличчя й сказав:

— Гаразд, іди! І пальцем не торкни!

Не озираючись, юнак побіг додому, вскочив до червоводні. Всі «скарби» були цілі й здорові. Сон у хлопця мов рукою зняло. В Адо не було ні ненависті до Хехуа, ні співчуття, але її слова примусили його замислитися. Щось не все гаразд у стосунках між людьми, а чому й звідки воно починається — цього він не міг збагнути. Та вже за хвилину Адо забув про всі свої тривоги і з задоволенням спостерігав, як здорові, міцні гусениці, наче заворожені, невпинно пожирали листя й ніяк не могли насититись.

Решта ночі пройшла без будь-яких пригод. А коли почало світати, до червоводні прийшли батько та братова дружина. Вони брали тих гусениць, які побіліли та покоротшали, і

розглядали їх на світлі, намагаючись визначити, чи скоро вони полізуть вгору. Від однієї думки про це серця повнилися радістю. Коли сонце визирнуло із-за гір, Си пішла на річку, щоб принести води, і тут до неї підбігла Любао.

— Цієї ночі, між другою та третьою вартами, з вашого подвір'я вискочила та шльондра, а слідом за нею — Адо, — сказала вона. — Я на власні очі бачила. Ось на цьому місці вони довго стояли й про щось шепотілися. Тітонько Си, як можна терпіти таке?

Си враз пополотніла; мовчки схопивши відро, вона подалася додому. Передусім вона розповіла все, що почула, чоловікові, а потім уже й свекрові. Виходить, ця бестія шляється ночами по чужих червоводнях. Це цього не вистачало! Старий аж затупотів ногами від люті, одразу ж покликав Адо й почав допитувати. Проте хлопець клявся, що ніякої Хехуа не бачив, казав, що це все примарилось Любао уві сні. Тоді Тунбао пішов до дівчини, і та підтвердила свої слова. Старий не знав, кому з них вірити. Прибіг додому, кинувся до червоводні й почав придивлятися до гусені. Вона була здорова й міцна, як і досі, ніякої шкоди він не помітив.

І все ж загальна радість була потьмарена. В сім'ї Тунбао ніхто й подумати не міг, ніби дівчина може брехати. Єдиною втіхою була надія на те, що безсоромна Хехуа тільки пококетувала з Адо під повіткою. Старий раптом пригадав: на головці часнику тоді було лише кілька паростків. Поки ніби все гаразд, а що далі їх чекає? Досі шовкопряди добре їли й росли непогано, та часом буває, що вони всихають якраз перед тим, як вити кокон.

IV

У гусениць почався підйом, і сім'я Тунбао остаточно втратила спокій. Гроші давно закінчилися та й сили всі виснажились, а чи буде якась винагорода за це, ніхто не знав. Незважаючи на свої сумніви, всі наполегливо працювали. Довкола коконника спорудили з очеретяних матів халабуду, а під низ коконника поставили жаровню. Старий та й всі його рідні від хвилювання не знаходили собі місця: підступали до коконника то з того, то з іншого боку, присідали, припадали вухом до халабуди, чи не почується звідти ніжне шипіння;¹ по-

¹ Дозріла гусінь, виповзаючи на солом'яні снопки, щоб снувати там кокони, завжди ніби злегка шипить. Хворі черв'ячки, нездатні виповзти на снопок, тихо лежать внизу. (Прим. автора).

чують і засміються від щастя. Та за хвилину, коли шипіння стихає, занепокоєне серце ніби зривається. І незважаючи на це, ніхто не сміє зазирнути всередину. Якщо ж на обличчя раптом упаде краплина¹, серце сповнюється радістю. Хоч і не зовсім приємно, але нехай капає, і чим більше, тим краще.

Адо вже не раз потайки відгинав очеретяну мату й зазирав усередину халабуди. Сяобао помітив це і, смикнувши його за куртку, спитав, чи кокони там уже є. Замість відповіді Адо зробив гримасу й показав йому язика.

Через три дні після початку підйому в жаровні погасили вогонь. Тепер і Си не втрималася, потихеньку відсунула мату й також зазирнула в будку. Серце загупало від радості. Усередині все було біле, ніби там сніг випав, навіть рисової соломи не видно. Уперше в житті вона бачила такий багатий врожай коконів. Уся сім'я раділа, нарешті можна заспокоїтись. Таки є совість у черв'яків, немарно зжерли стільки тутового листя, за яке довелося платити по чотири юані за дань. Та й уся сім'я марно цілий місяць недоїдала й недосипала. Справді, на все воля Володаря неба!

Веселий сміх лунав і в інших сільських будинках, пощастило не одному Тунбао. Немає сумніву, що цього року їхнє село взяла під опіку сама Покровителька шовківництва². Майже всі тридцять сімей зібрали коконів більше, ніж будь-коли, а Тунбао перевершив усіх.

Біля річки й на рисовому току тепер знову юрмилися жінки та діти. За останній місяць усі вони дуже змарніли, очі в них позападали, голоси похрипли, зате радості було хоч відбавляй. Перебираючи в пам'яті все, що довелося пережити за цей місяць самовідданої боротьби, жінки бачили в уяві купки сніжно-білих срібних монет і радісно мріяли про той час, коли вони зможуть викупити з ломбарду весняний та літній одяг, а на свято дуаньянцзе³ можна буде поласувати окунем. Балакали й про ту нічну зустріч Адо та Хехуа. Любао твердила кожному стрічному: «Зовсім сором втратила,

¹ Кажуть, що гусінь перед тим, як починає вити кокон, виділяє жовтаву рідину. (Прим. автора).

² Покровителька шовківництва — мається на увазі Лейцзу — дружина одного з першопредків китайців, міфічного Хуан-ді (жовтого імператора), який правив приблизно в XXVII—XXVI ст. до н. е. Лейцзу, за переказами, першою в Китаї займалася шовківництвом.

³ Дуаньянцзе — свято початку літа, припадає на п'ятий день п'ятого місяця за місячним календарем. У цей день у воду кидають загорнутий в листя лотосу солодкий рис чи гаолян, щоб задобрити царя-дракона, повелителя водної стихії, якого шанували в народних повір'ях як подавача води на поля та захисника посівів від усякої біди.

сама бігає!» Чоловіки відповідали на її слова грубим сміхом, жінки шепотіли молитви, тихо лаялися. Сім'ї Тунбао, безперечно, пощастило, вважали люди, пояснюючи це заступництвом Бодісатви¹ та душ предків.

Настали дні «лан шаньтоу» та «ван шаньтоу»², коли люди ходять у гості до рідних та знайомих. З цієї нагоди до Тунбао з міста приїхав сват Чжан Цайфа з сином Ацзю. Яких тільки подарунків вони не привезли: і м'якого печива, і тонкої локшини, і слив, і японської мушмули, і солоної риби. Сяобао не тямив себе від радості, мов цуценья, що вперше побачило сніг.

Тунбао повів свата до річки, і вони посідали під вербою.

— То як, продаватимеш кокони чи самі розмотуватимете? — поцікавився сват.

Чжан Цайфа був відомий тим, що вмів весело жити. Він часто ходив до храму бога-охоронця міста³, де на майдані виступають оповідачі. Від них він наслухався всякої всячини і знав мало не на пам'ять епізоди з роману часів Суйської⁴ й Танської⁵ династій, особливо про «заколот вісімнадцяти князів та семидесяти двох повстанців»⁶ а також про Чена Йоцзіня⁷, що нажився, торгуючи дровами та контрабандною сіллю, а потім приєднався до бунтарів з фортеці Ваган.

Чогось путящого від Чжана Цайфи ніколи не почуєш, тому Тунбао не став розводитись щодо коконів і лише коротко відповів:

— Звичайно, продам.

Лягнувши себе долонею по коліну, старий Чжан сумно зітхнув, тоді підвівся й показав рукою в бік цегляної стіни шовкомотальні, що виднілася за селом крізь поріділі зарості шовковиці.

— Але ж кокони вже зібрані, а ворота шовкомотальні

¹ Бодісатва — буддйський святий, що залишився поміж людей, щоб допомагати їм, не побажавши, як Будда, розчинитися в небутті, нірвані.

² «Лан шаньтоу» починається через день після того, як загасили жаровні. Кокони вже готові, і халабуди з матів розбирають. «Ван шаньтоу» означає «робити візити, щоб розпитати про здоров'я, побажати щастя». В гості приходять з подарунками.

³ В Китаї у кожному місті та селі стояв храм місцевого бога-охоронця.

⁴ Династія Суй — правила в Китаї з 581 до 618 р.

⁵ Династія Тан — правила з 618 по 907 р.

⁶ Мається на увазі роман Чу Женьхо (XVII ст.) «Суй-Тан яньї», написаний на основі історичних творів та сунських і танських повістей.

⁷ Чен Йоцзінь — один з воєначальників-бунтівників, герой роману «Суй-Тан яньї».

досі на замку! Яка ж користь від твоїх коконів, якщо їх ніхто не купить?... Вісімнадцять князів-бунтівників уже давно поспускалися на землю, а Лі Шимін¹ і досі не з'явився, тому й немає на землі спокою! Видно, що шовкомотальні не працюватимуть цього року, отож і коконів у вас не куплятимуть.

Тунбао посміхнувся, він не вірив сватові. Та й хто повірить його байкам? Тут майже на кожному кроці шовкомотальні. Фабрик більше, ніж смітників. Невже всі вони так і стоятимуть без діла? До того ж пройшли чутки, ніби з японцями вже домовились, і війни, виходить, не буде — адже недарма солдати давно покинули шовкомотальню.

Чжан Цайфа почав через п'яте-десяте переповідати йому міські новини, а потім перейшов до історії про Чен Йоцзіня та Ціня Шубао². Під кінець він попросив свата якнайскоріше повернути його хазяїнові тридцять юанів боргу — бо ж він поручився за Тунбао.

Після того, як гість пішов, Тунбао вирішив подивитися на ті дві шовкомотальні, що були за селом, неподалік від дамби— слова свата все-таки стривожили його. Ворота справді були позачиняні, і людей ніде не видно. А колись у цей час на фабричних подвір'ях уже рядами стояли прилавки й неподалік висіли великі чорні терези.

Старий почав хвилюватись, та коли повернувся додому і подивився на тугі, білі, блискучі кокони, посміхнувся знову. Прекрасний товар. Тунбао не міг повірити, щоб на нього не знайшлося покупця. В наступні дні вони знімали кокони із снопків, потім треба було вшанувати богів за удачу³, і старий зовсім забув про шовкомотальні фабрики.

Проте атмосфера в селі мінялася з кожним днем. Куди поділись веселі розмови та голосний сміх! Люди ходили мов у воду опущені. Із сусіднього містечка, із сіл, що тяглися понад дорогою вздовж дамби, та й з інших місць, увесь час повзли чутки, що шовкомотальні не відчиняють воріт.

¹ Лі Шимін — тобто танський імператор Тайцзун, правив з 627 по 649 р., разом зі своїм батьком Лі Юанем (першим танським імператором Гаоцзу, що правив з 618 по 627 р.) повалив династію Суй і поклав початок новій династії Тан, яка об'єднала країну.

² Цінь Шубао — один із воєначальників, які виступали проти суйського імператора; герой роману «Суй-Тан янь».

³ За встановленим звичаєм, односельці Тунбао двічі вшановували богиню шовківництва: після довгої сплячки гусені та після збору коконів. Бідняки обмежувалися лише однією церемонією. (Прим. автора).

В минулі роки в цей час по всіх селах гасали, мов коні, численні скупники. А зараз хоча б один з'явився. Зате від лихварів та від збирачів податків відбою не було. Селяни пропонували їм кокони замість грошей, але ті й слухати не хотіли.

Скрізь чулася лайка, прокльони, безнадійні зітхання. Що ж це робиться? Навіть уві сні таке не присниться: кокони вродили на славу, а жити стало ще важче, ніж колись. Це було мов грім з ясного неба — дивно й незрозуміло. Чим більше гусені відгодовано і чим більше зібрано коконів, тим більше клопоту маєш. Світ справді перевернувся!

Тунбао був у відчаї. Кокони не можуть довго лежати. Якщо найближчими днями не пощастить продати, то доведеться самим розмотувати. Дехто з односельців уже встиг повитягувати мотальні верстати, що кілька років валялись без потреби. Треба негайно ремонтувати і братися до діла, а там видно буде. Таке рішення прийняли і Любао з братом. Тоді Тунбао сказав синам та невістці:

— Не беруть коконів, тож доведеться самим шовк з них мотати. А в тому, що так сталося, винні, безперечно, заморські дияволи. Це все їхні витівки!

— Та в нас же понад п'ятсот цзінів коконів,— першою заперечила невістка.— Скільки верстатів треба для цього, ти підрахував?

Невістка мала рацію. Такої кількості їм нізащо не розмотати власними силами. Найняти б когось, так платити нічим. Аси також підтримав дружину. А менший брат раптом пригадав, що батько свого часу не послухав їхньої поради. Отож він сердито буркнув:

— Казав же я, що досить було вигодувати шовкопрядів з одного листа заморської грени, і все було б гаразд. На це вистачило б саме тих п'ятнадцяти данів листя, яке росло на наших власних шовковицях. Так ні, мене не послухали!

Обурений батько не знав, що йому відповісти.

Та ось тоненьким промінчиком блиснула надія. Хуан Даос десь прочув, що шовкомотальні фабрики міста Усі, купують кокони. Хуана хоч і прозивали даосом, але він був не ченцем, що ходить по всіх усядах та просить милостиню, а звичайнісіньким, як і Тунбао, селянином. Вони частенько зустрічалися й балакали, завжди знаходячи спільну мову. Тож Тунбао відразу побіг до Хуана, щоб докладно про все розпитати. А повернувшись додому, покликав старшого сина, щоб вирішити, як доправити кокони в Усі.

— Якщо річкою добиратися, то до міста буде понад трид-

цять «дев'яток»¹, — підвівши задериковату голову, ніби збрався з кимось сперечатися, буркнув Тунбао. — Туди й назад — цілих шість днів! Хай воно все горить! Не життя, а каторга! А що маєш робити, який ще вихід можна придумати? З коконів каші не звариш. Та й борги платити строк приспів!

Аси згодився. Вони купили кілька циновок, найняли човна й вирушили в дорогу. Адо теж поїхав з ними.

Через п'ять днів повернулися назад і привезли додому цілий кошіль непроданих коконів. На фабриці нікого не цікавило, що вони приїхали туди аж за тридцять «дев'яток»: за дань коконів із заморської грени їм заплатили по тридцять п'ять юанів, а з китайської — по двадцять. Дрібніші кокони взагалі відмовилися приймати, от їх і набрався цілий кошіль, хоч кокони в старого Тунбао були найвищого гатунку. З тих ста одинадцяти юанів, що вони отримали за свій товар, одинадцять довелося заплатити за човен, а сотні, що залишилася, не вистачило навіть на те, щоб повернути ті гроші, які довелося позичити на листя. Дорогою старий з досади захворів, і сини майже на руках притягли його додому.

Дев'яносто цзінів коконів, яких не взяли на фабриці, довелося розмотати. Си позичила у Любао верстат і цілий тиждень просиділа за ним. На той час вичерпалися всі запаси рису. Аси поїхав до міста, щоб продати пряжу, але там покупців не знайшлося. У ломбарді теж не схотіли брати. Лише після тривалих умовлянь згодилися поміняти на той дань рису, який Аси віддав сюди у заставу напередодні свята цінмін.

Отож нічого, крім нових боргів, не принесли весняні шовкопряди ні Тунбао, ні його односельцям! А скільки було сподівань! Сім'ї Тунбао не пощастило особливо: вона збрала коконів найбільше і все ж втратила землю, на якій щороку збирала по п'ятнадцять данів шовковичного листя. За вітром пішли і ті тридцять юанів, що в борг узяли. А про те, що місяць довелося впроголодь сидіти та недосипати, і говорити нема чого.

¹ У місцях, де жив Тунбао, відстань міряли «дев'ятками», тобто по дев'ять лі (лі — близько 0,5 км), тридцять «дев'яток» — двісті сімдесят лі, або ж понад сто тридцять кілометрів. (Прим. автора).

I

Лише під кінець п'ятого місяця за місячним календарем Тунбао відчув себе трохи краще. Ліків, окрім тих «чудодійних» пігулок, які йому двічі випрошувала невістка в храмі бога-покровителя, він не визнавав. Старий був певен, що його тіло, загартоване нужденним життям, саме зуміє справитись зі злим духом, який вселився в нього.

Проте, підвівшись з ліжка, Тунбао зрозумів, що справи кепські: ноги стали ніби ватяні, зовсім не слухаються, та й спина не розгинається. «Стільки пролежав, кістки, мабуть, заіржавіти встигли!» — з досадою подумав старий, хоч йому дуже хотілося вірити, що він ще досить міцний. Коли ж нахилився над тазом щоб умитись, і побачив у воді своє відображення, мимоволі тяжко зітхнув. Невже обличчя, що заросло жовтаво-сірою щетиною, це його обличчя? А ці випнуті вилиці, загострений ніс, запалі очі, розкошлячене волосся; цей кадик, мало не з кулак розміром? Не людина, а страшидо! Довго придивлявся Тунбао до свого відображення, і з очей у нього закапали сльози. Вперше в житті завзятий старий плакав.

Майже п'ятдесят років довелося Тунбао поневірятись й тяжко працювати, поки збив сяке-таке господарство. Здоров'я та Бодісатву вважав він найголовнішими в житті. Він глибоко вірив, що без заступництва Бодісатви, як не хитруй, як не мудруй, ні гроші, ні багатство не підуть на користь. А коли здоров'я немає і немає сили працювати, то й Бодісатва не допоможе. Уособленням Бодісатви для старого був бог багатства. Саме тому ось уже понад сорок років на молодика й коли місяць був уповні, Тунбао йшов до непоказного храму бога багатства¹, що стояв на краю села, біля місточка, і низько кланявся.

Весною цього року старому дуже не пощастило — продав кокони шовкопрядів з великим збитком. Але й то було не таке страшне, як ця хвороба. Бо ж так охляв, що й сам на себе тепер не схожий. Ні, не всміхнеться більше щастя його сім'ї, кінець їм усім.

¹ Бог багатства — втілення культу багатства, поширеного в Китаї з глибокої давнини; вважався також покровителем торговців. На честь його в містах будували розкішні храми.

Пильно дивлячись на невістку, що сиділа навпочіпки біля кухонної печі й старанно роздмухувала вогонь, мовив кволим голосом:

— Всього якийсь місяць пролежав, а дивись, що зі мною сталося,— сама шкіра та кістки лишилися.

Наблизивши голову з розпатланим волоссям майже до самих дверцят, невістка мовчки натужно дмухала. Білі пасма їдкою диму заповнили кімнату і почали виповзати через двері та вікна на вулицю, а напівсирий очерет все не загорявся. З рисового току прибіг онук старого, Сяобао, і, кашляючи від диму, попросив їсти. Тунбао теж зайшовся кашлем. Ледве підвівшись і насилу переставляючи ослаблі ноги, він пошкандибав до печі, щоб допомогти невістці, але в цю хвилину очерет нарешті загорівся й тихо затріщав. Невістка підкинула у вогонь гіллячок шовковиці й лише тоді підвела голову. Обличчя в неї було мокре від сліз. Чи то густий дим примусив плакати цю мовчазну й працьовиту жінку, чи на те була якась інша причина.

Старий подивився на невістку, вона глянула на нього. У відблисках вогню її обличчя здавалося не дуже блідим, але приховати хворобливу виснаженість навіть вогонь не міг. Сяобао, що горнувся до матері, був схожий на маленьку мавпочку; від нього залишилась тільки тінь, та й на зріст хлопчик був набагато меншим від своїх ровесників. Все це з особливою виразністю впало старому в вічі. Поки лежав у темному кутку й часто тримав онука за худеньку руку, не міг уявити, наскільки охляла дитина, а коли зараз поглянув — серце стислось від болю.

— Що з тобою, внучку? — спитав він, ледве стримуючи сльози.— Чи не сухоти, часом?

Вимовивши через силу ці страшні слова, Тунбао допитливо подививсь на невістку. Але вона так само мовчала, витираючи сльози полою старого ситцевого халата.

Сяобао підбіг до казана, з якого виривалася пара, прийняв-ся і невдоволено надув губенята:

— Знову гарбуз! Мамо, чого ти весь час вариш гарбузову кашу? Я рисової хочу!

Не відповівши, навіть не повернувши голови, Си зі злістю схопила гіллячку, ніби хотіла покарати надто балакучого сина, але обмежилась лише тим, що переламала її надвое і, стукнувши об долівку, кинула у вогонь.

Погладивши внука своєю висхлою тремтячою рукою по голеній голові, старий ласкаво мовив:

— Не вередуй, Сяобао. От повернеться батько, тоді мати-меш і рисову кашу. Він поїхав до другого твого дідуся просити, щоб той роздобув для нас грошей. Як пощастить, купить рису, тоді мати зварить тобі каші.

Старий казав правду. Того дня Аси з самого ранку поїхав у сусіднє містечко до свого тестя, Чжана Цайфа, сподіваючись з його допомогою позичити трохи грошей. Він мусив обов'язково умовити тестя, щоб випросив для нього п'ять-десять юанів у пана У, який часто давав селянам позику. Але Сяобао не дуже вірив дідовим словам. Він думав, що дорослі просто хочуть заспокоїти його. Ось уже півтора місяця батько з матір'ю щодня кажуть: треба б позичити грошей і купити рису. А самі кожен день варять гарбуз та батат. Проти батату Сяобао не дуже заперечує — якщо його присолити, потім підсмажити, навіть смачно. Їсти ж щодня рідку гарбузову кашу — просто неможливо. А вони споживають її вже два тижні, та сама пісна каша двічі на день. Сяобао від однієї згадки про неї нудити починає.

В животі у хлопчика бурчало від голоду, і він дивився на діда повними сліз очима. Йому здавалося, що й дід, і батько, й мати — бездушні жорстокі люди. От повернеться дядько Адо, той уміє бігати прудко-прудко, мов баский кінь, і хлопчик певен, що він принесе йому, як і минулого разу, смачних млинців. Тоді Сяобао наласується вволю. Але вже три дні й дві ночі, як дядько Адо немає дома, — Сяобао добре пам'ятає, коли він пішов.

У казані щось зашипіло — отже, каша зварилася. Тунбао підняв кришку: вода майже вся википіла, а каша вже загусла й навіть поприсихала до стінок казана. Старий насупив брови — ця невістка тільки добро плюндрує. Весною, коли взялися відгодовувати шовкунів, теж рис закінчився й харчувалися гарбузовою кашею. Клади лише по два гарбузи на казан води. Хоч і рідка виходила каша, але кожному перепадало по кілька мисок, і всі — від малого до старого — наїдались вдосталь, а сім'я — аж п'ять чоловік. Та варто було йому злягти на місяць, як молоді відразу стали на шлях марнотратства. Чи ж так можна? Від гніву землисте обличчя старого побагровіло. Він насилу доплентався до чана й хотів зачерпнути води, щоб долити в казан, але невістка випередила його: підійшла до казана й почала розкладати густу кашу по мисках.

— Не треба доливати! — мовила вона глухим голосом. — Всім вистачить, адже нас тільки троє. А надвечір має прийти

батько Сяобао ¹ і, певно, принесе кілька шенів ² рису... Сяобао, поглянь, яка сьогодні густа та смачна каша. Їж, скільки тобі забagnetься.

Невістка вправним рухом вибрала кашу з казана. Старий аж онімів від злості, поки вона шкребла в казані, потім узяв свою миску, поволі доплентався до дверей, сів на порозі й почав неквапно їсти, але на душі не стало легше.

Перед очима розкинувся залитий сонячним світлом рисовий тік, аж очі сліпило. Перед током сріблястою стрічкою пролягла річка, зараз вона дуже обміліла, на вербах понад берегом навіть листя пожовкло. Біля річки тихо, спокійно, жодної живої душі не побачиш, навіть собаки та кури й ті кудись поховались. Опівдні тут завжди людно: збиралися жінки та діти, хто приходив якусь одежину випрати, хто посуд помити. А на току в цей час збиралися чоловіки; пообідавши, вони сідали під деревами й смоткали люльки. В крайньому разі люди влаштовувались на порозі своєї господи, як оце він зараз примостився, спокійно їли собі та розмовляли. Але зараз, коли так щедро пригрівало сонце, біля річки панувала німа тиша, яку порушувало лише тихе дзюрчання води; село ніби вимерло й було схоже на лису верхівку гори, де нічого не росло. Понад місяць не виходив на поріг Тунбао, а як все змінилося довкола, навіть не впізнаєш; он і його внука Сяобао важко впізнати, так схудла дитина за цей час.

Миска в старого давно спорожніла, та він машинально водив по ній паличками, з подивом позираючи широко розплющеними очима на річечку, на безлюдні, вкриті очеретом будинки на тому березі. Чому людей ніде не видно, над цим старий не замислювався, лише невиразно відчував, що за час його хвороби все в світі стало іншим: і сам він, і його невістка, і внук, і навіть добре йому відоме з дитинства село. І так стало тяжко старому, що аж у грудях здавило. Він поставив миску, підпер голову руками й глибоко задумався.

Тунбао пам'ятав, як його дід, що втік з табору «довговолосих», колись розповідав батькові таке: « довговолосі » шастали по селах та грабували селян, тож варто було їм показатись у селі, як люди вмить зникали, навіть собаки та кури ховались від них. Недарма, коли « японські дияволи » під час Нового року захопили Шанхай, в селі почали говорити:

¹ У старому Китаї дружина, згадуючи чоловіка чи звертаючись до нього, називала його не на власне ім'я, а батьком сина. Те ж саме робив чоловік щодо своєї дружини.

² Шен — міра силучих тіл, біля одного літра.

«Знову «довговолосі» прийшли!» Описля казали, що з японцями ніби укладено мир і про «довговолосих» Тунбао, поки хворів, більше не чув. І все ж село немовби вимерло. Правда, дід розповідав, що «довговолосі», часом, з'явившись у селі, не виймали з піхов мечів, а вмовляли селян приєднатись і йти з ними. Якщо останні не перечили, тоді села пустіли. Невже і зараз люди пішли разом з «довговолосими?» Тунбао якось доводилось чути, що в деяких місцях «довговолосі» й до цього часу діють. Але ті його односельці — люди серйозні. Чи, може, бандити встигли побувати тут у ті дні, коли він лежав без пам'яті? Ні, щось не віриться.

Раптом почулися чийсь кроки. Старий злякано підвів голову і побачив широке пласке обличчя та вузькі очиці, що дивились прямо на нього. Це була дружина сусіда Лі Геньшена, відома на все село повія. Вона теж схудла, але від цього стала тільки гарнішою, навіть вузькі очиці дивились якось привітніше. В них старий прочитав здивування, змішане зі співчуттям. Та раптом він пригадав, як весною, коли годували шовкопрядів, Хехуа пробувала завдати шкоди його дорогоцінним черв'ячкам. І треба ж, щоб саме її, цю «Зірку білого тигра», Тунбао побачив першою після того, як зіп'явся на ноги після тяжкої хвороби. Немає сумніву, це погана прикмета. Старий презирливо плюнув і одвернувся: очі б її не бачили. Коли за хвилину він повернув голову, Хехуа вже кудись зникла, сонячне проміння, яке вона затулила, знову падало до його ніг.

Нараз Тунбао згадав про старшого сина: човен, на якому він поїхав до міста, певно, вже повертається назад. Аси, мабуть, зумів позичити грошей, купив рису і тепер їде додому. Старий навіть задоволено зацомак губами. Правду кажучи, гарбузова каша, яку сім'я споживає вже стільки днів, усім остобісіла, тому лише від однієї згадки про рис рот наповнився слиною. Тунбао проковтнув її й подумав про внука, що так змарнів.

— Сябао! Сябао! — погукав він. — Ходи-но сюди.

Старий уперше після того, як підвівся з ліжка, гукнув так голосно, проте на його крик ніхто не відізався. Озираючись довкола, він напружився й погукав удруге. І раптом, на превеликий свій подив, Тунбао побачив, що хлопчисько вибіг з будинку Хехуа, тримаючи в руці щось пласке, кругле. Це маленьке мавпеня підбігло до діда, підсунуло до самого його носа млинця й закричало:

— Поглянь, дідусю, млинець! — Хлопчик квапливо засунув млинця в рота.

Старий Тунбао знову ковтнув слину і, відчувши десь в глибині душі щось схоже на заздрість, посміхнувся, але за мить насупився й тихо спитав:

— Де ти його взяв?

— Хе... Хе...— тільки й зміг вимовити хлопець, оскільки увесь рот був забитий млинцем.

Лице старого перекошилось від злості. Яка ганьба! Сяобао посмів узяти гостинця із рук запеклого ворога. Отже, Хехуа пече млинці, куди ж Володар неба дивиться? На що це схоже? Тунбао аж скреготнув зубами від люті, але вдарити нещасну дитину йому не вистачило сили. Хлопчик тим часом уже з'їв млинця і з задоволенням пояснив:

— Дідусю! Це Хехуа дала мені млинця. Вона добра.

— А щоб тобі заціпило! — гримнув старий і замахнувся, вдаючи ніби хоче вдарити.

Та хлопець не злякався й вів далі:

— У неї ще є! Вона стільки привезла їх з міста! А завтра, каже, поїде по рис, очищений.

Тунбао підхопився на ноги і весь аж затремтів. Від звістки, що в когось ще є рис у той час, як у їхньому домі вже півтора місяця й зернинки не бачили, він ошаленів. Особливо його обурило те, що це була Хехуа, яку він здавна ненавидів.

— Що ж тут дивного! — крикнув він, багровіючи, а потім подивився на внука й вже тихіше додав:— Не інакше, як украли де-небудь! Злодюги вони. Настане день, коли їх схоплять і голови повідтинають! От і буде їм по заслугі.— Старий добре розумів, що ні за що, ні про що образив людей, обізвавши їх злодюгами, і це, можливо, так йому не минеться. А раптом Хехуа вискочить, зчинить бучу. Що він їй тоді скаже? Та в будинку Хехуа, на диво, було тихо.

Малий Сяобао ніяк не міг збагнути, чому це дід раптом так розійшовся і заперечив йому:

— Ні, дідусю! Хехуа дуже добра. Вона завжди, як у неї є млинці, пригощає мене!

Обличчя в старого аж посіріло. Повівши довкола очима, він помітив біля старої водочерпалки, що лежала під повіткою, бумбукову палицю і взяв її в руку. Здогадавшись, що палиця зараз походить по ньому, хлопчик кинувся тікати і, як на гріх, шмигнув саме в будинок Хехуа. Тунбао метнувся навздогін, та в нього раптом запаморочилось у голові, перед очима попливли барвисті кола, ноги обм'якли, і він поволі сів на землю, випустивши з рук палицю.

В цей час на тому березі річки з'явився чоловік. Він

перейшов по місточку з чотирьох колод на цей берег і звернувся до старого:

— Вітаю, Тунбао, вітаю тебе! Радий, що нарешті ти вийшов на вулицю!

Старий не бачив, хто до нього обізвався, бо перед очима ще й досі миготіло, але по голосу впізнав Хуана Даоса, свого доброго приятеля, і дуже зрадив. Коли Тунбао лежав хворий, Хуан частенько навідувався до нього. В селі обох їх вважали диваками, бо Тунбао, наприклад, страшенно ненавидів усе заморське, будь-яка іноземна етикетка викликала в нього таку злість, ніби він мав справу з ворогом семи поколінь його роду. А Хуан полюбляв скрізь і всюди похизуватися мудрими слівцями, яких нахапався в місті. Мідні гроші, скажімо, він називав не інакше як «монетами з квадратними дірками»¹, а звертаючись до односельчан, називав їх «вельмишановними», «високоповажними» і таке інше. Всі ці мудровані слова селяни сприймали за даоські заклинання, тому й прозвали Хуана Даосом. Але Тунбао ставився до «освіченості» свого приятеля з глибокою повагою, а своєму синові Аси часто казав, що, копірсаючись у землі, Даос губить свій талант...

Тунбао відразу ж вирішив поділитись з другом своїми тривогами:

— Признаюся тобі чесно, Хуане, від злості не знаю, куди подітись! Лише місяць провалявся в ліжку, а світ так змінився, що я тепер нічого не розумію. Подумай сам: село обезлюдніло, ніби по ньому «довговолосі» пройшлися. І тут ще ця сучка, Хехуа, звідкись млинці тягає й пригощає нашого Сяобао. А він, ні сорому в нього, ні совісті, бере. Відшмагати б його, чи як ти гадаєш?

Тунбао схопив палицю і щосили вдарив нею по землі.

Хуан слухав його, немовби справжній ворожбит із храму бога-охоронця міста: то знизував плечима, то схилив голову, то раптом зітхав. Нарешті тихо промовив:

— У світі хаос чиниться! Брате Тунбао, ти ж знаєш, куди поділися люди з нашого села?... Гм, пішли громити багатіїв, грабувати рисові гамазеї. Позавчора селяни з Байцібану зробили почин, а сьогодні й наші зважились. Подався з ними і високоповажний син твій Адо. Вельмишановний брат ледве почав видужувати, і зайві хвилювання можуть лише нашкодити його здоров'ю. Хай брат краще вдасть,

¹ Китайські дрібні монети мали посередині квадратні отвори, з допомогою яких їх нанизували на шворки.

ніби нічого не знає про витівки свого шанованого сина. Ха-ха!
Я, здається, сказав зайве!

Тунбао здивовано вирячив на Хуана очі й схопився на ноги. А коли нарешті зрозумів, що той сказав, йому здалося, наче його огріли чимось тяжким по голові. В старого затремтіли губи, і він безсило опустився на землю. «Громити багатіїв, грабувати рисові гамазеї?» В душі змішались і страх, і радість. Радісно йому стало тому, що смажені млинці Хехуа таки справді роздобуті нечесним шляхом, і він мав рацію, коли нещодавно гримав на неї, а страшно через те, що і його власний син Адо замішаний в цьому небезпечному ділі. Коли б не довелося відповідати за сина. Тоді й йому «буде по заслугі».

Помітивши, що Тунбао дуже злякався, Хуан почав його умовляти:

— Я вже шкодую, що сказав тобі. Найголовніше — це берегти здоров'я. А я взяв та й бовкнув, пробач! Я щойно чув, що власті не збираються карати винних, бо не вбачають у цьому великої небезпеки. А як син повернеться додому, тобі слід добряче приструнчити його, і все буде гаразд!

— Ой, Даосе! Не хочу критися перед тобою: давно вже я помічав, що не людина мій Адо, — з гнівом сказав Тунбао, — а скотина. Чи не вселилася часом у нього неприкаяна душа «довговолосого», якого мій дід убив, і чи не мститься вона моїй сім'ї? Бач, коли одізналося!.. Краще б він, негідник, і додому не приходив, а як повернеться — живим у землю закопаю! Спасибі тобі, Даосе, що правду мені повідав, а то я наче в барабані сиджу: нічого не чую й не бачу.

Старий заплющив очі, і перед ним, ніби живий, постав отой вбитий.

Хуан ніяк не сподівався, що його приятель сприйме все це так серйозно, і вже шкодував, що пробовкався. Тож, коли старий почав дякувати йому, він не витримав:

— Та пусте! Яка там подяка? Ну, мені зараз ніколи. Дома повно роботи. До побачення! Не хворій, бережи здоров'я!

Він хутко підвівся і, немовби рятуючись від погоні, подався геть, а охоплений тяжкими думками старий Тунбао лишився сидіти на землі. Нещадне сонце смалило голову, але він не звертав на нього уваги. В пам'яті спливали дідові розповіді про «довговолосих». Пригадав і селянський «бунт», що охопив увесь повіт на початку періоду Гуансюй¹. Тоді посеред

¹ Кожен китайський імператор, сідаючи на престол, проголошував девіз свого правління. Під девізом Г у а н с ю й (світлий початок) правив останній імператор маньчжурської династії Децзун (1875—1908).

села було вивішено кілька закривавлених людських голів. І старий дійшов висновку: коли б повстання давало якусь користь, то «довговолосі», певно, вже давно б правили Піднебесною. І все ж відчувалося, що поки він хворів, у світі справді відбулись якісь зміни. І це лякало старого. Власник за своєю натурою, він ніяк не міг розлучитись з мрією про те; щоб розбагатіти, хоч його господарство безнадійно занепало.

II

Аси повернувся додому, коли сонце вже сідало за гори. Грошей йому не пощастило роздобути, а от рису привіз аж цілих три доу¹.

— Пан У сказав, що грошей у нього немає,— сумним голосом доповів він.— Сидів якийсь зажурений. Потім подобришав і позичив доу рису. Крамниця завалена рисом до самої стелі — не менше ста данів буде! Не дивно, що селяни з голоду пухнуть. За ці три доу ми після збору врожаю маємо повернути йому п'ять данів нешеретованого рису. Це ще по-божому. Кляті багатії, коли бачать, що людина чогось потребує, ладні й шкуру з неї злупити! Погибелі на них немає!

Висипавши рис у два великих глеки, Аси подався до хліва, що був за будинком, і почав там про щось тихо розмовляти з дружиною. «Про що вони шепочуться?»— думав старий, косо позираючи то на сина з невісткою, то на глеки з рисом. Йому здалося, що сьогодні Аси якось дивно поводитьсь. Не зовсім ясно, де він і рис роздобув, одначе спитати сина старий не наважувався, бо невістка недавно вилаяла його, назвавши «старим телепнем», коли він сказав, що Адо росте безпутним, а наостаток ще й уколола: «Так, так! То біжи до начальства, поплачя, що син твій усе робить наперекір рідному батькові, тому ти й збираєшся закопати його живцем. Як же, пани за це тобі дадуть цілий зливок золота!»

Тунбао суворо дотримувався мудрого заповіту предків: «Навіть ставши бідним, не втрачай почуття обов'язку». Але тепер від цих розсудливих настанов, мабуть, мало користі. Обов'язок — не харч, навіть не гарбуз, ситим від нього не будеш. Сутичка з невісткою примусила старого глибоко замислитись над родинними справами. Взяти хоча б його сина

¹ Доу — міра сипучих тіл, дорівнює 10,35 літра.

Аси — і чесний, і справедливий, — а з розумом не все гаразд: жінка крутить ним, як їй заманеться. От і зараз вона щось там нашіптує йому, а він, Тунбао, тільки дивиться на це та зубами скрегоче від злості.

Раптом його думки привернув хлів. Років шість тому старий збудував його власними руками, і вийшло непогано. На одні лише дошки витрачено понад десять юанів. Проте минулого року хлів пустував, та й цього року навряд чи вдасться назбирати грошей на порося. Перш ніж братися до будівництва, Тунбао покликав геоманта¹; хто б міг подумати, що тепер його спіткає така невдача?

Отже, Тунбао вирішив зігнати свою злість. Ледве переставляючи ноги, він попрямував до сина з невісткою і ще здаля закричав:

— Послухай, Аси! Кажуть, що пану Ченю потрібні дошки. Давай завтра розвалимо хлів і продамо йому. Все одно порося ні за що купити, навіщо ж він тут стоятиме?

Зачувши батьків голос, син та невістка враз замовкли і повернулися до нього. По всьому було видно, що невістка чимось стурбована, навіть щоки в неї почервоніли.

— Скільки ж за нього дадуть? — спитала вона. — Та й навіщо пану Ченю якісь старі дошки?

— Він купить! — крикнув Тунбао задержувато. — Не може не взяти із поваги до мене, адже наші родини пов'язані між собою вже три покоління.

Старому знову пригадалися розповіді про славне минуле своєї родини. Діда Тунбао в родині Ченів дуже поважали, та й самого Тунбао там завжди зустрічали привітно. Молодий пан часом навіть називав його старшим братом! Саме ці своєрідні стосунки й були причиною того, що старий Тунбао поважав і Ченів, і всіх інших можновладців.

Невістка більше не промовила ні слова; закопилівши губи, вона подалася геть. Тут старий грізно подивився на сина і спитав сурорим голосом:

— То що ж робить наш Адо, може, скажеш мені?.. Думаєте: я нічого не знаю? Заждіть, поки я помру, а там як захочете, так і житимете.

В цей час закаркала ворона, що сиділа на даху. Аси жбурнув у неї шматком черепиці. Він нічого не відповів

¹ Геомант — при виборі місця для поселення, житла, храму, могили та ін. кликали геоманта, який «враховував» співвідношення впливу небесних та містичних сил, звертав увагу на рельєф місцевості, її обриси, характерний напрямок вітрів чи водяних потоків і давав відповідні поради.

батькові, лише знизав плечима і плюнув. Та й що він відповість? Батько каже одне, дружина — друге, а менший брат — третє. Кого не послухаєш — ніби всі мають рацію, а кому ж із них вірити?

— Дограється, що зітнуть йому голову. І нас теж всіх на смерть покарають, — вів далі батько. — Можеш не сумніватись, я багато чого бачив за своє життя.

— Невже всіх стратять? — нарешті обізвався Аси, не зовсім вірячи батькові. Та коли побачив, як понадувалися жили в старого на чолі, покvapно додав: — Нічого поганого Адо не зробив. Люди йдуть, і він з ними. Але сьогодні вони не поїхали до міста.

— Годі тобі брехати. Даос мені все сказав. Може, це брехня? — з гнівом накинувся він на сина. Тепер йому стало ясно, що і Аси, і Адо, і невістка — всі заодно.

— Та ні, Адо справді ні в чому не винен. Твій Хуан, певно, переплутав гарбузиння з квасолею. Сьогодні вони подались на схід у село Янцзяцяо. Верховодять у них жінки, а чоловіки тільки допомагають човнами правити. Адо теж допомагає, чесно тобі кажу.

Загнаний на слизьке, Аси забув про жінчине попередження і вибовкав усе, що знав. Лише дві речі приховав: що Адо не допомагає, а очолює людей із їхнього села, і що він, Аси, завтра також приєднався б до односельців, якби сьогодні не зумів дістати рису. Старий, здається, не зовсім повірив йому, але нічого не сказав, а лише зміряв сина поглядом.

Сутеніло, над будинком кучерявився білий димок. В передній кімнаті Сяобао мурликав пісеньку.

— Батьку Сяобао! — почувся голос дружини.

Аси відгукнувся, рушив до хати, та за мить зупинився й сказав старому:

— Три доу рису дістав, днів на десять нам вистачить. Отож, як увечері повернеться Адо, скажемо йому, щоб більше не ходив туди.

— А хлів усе-таки доведеться зламати, бо подмуть вітри, підуть дощі, погниє й розвалиться. А так хоч якийсь прибуток та буде.

Тунбао недарма знову повів розмову про хлів — нехай Аси не думає, що вони вже дійшли до ручки. То навіщо ж їм порушувати закон, чинити злочин. Старий постукав пальцем по стіні з виглядом досвідченого теслі, ніби хотів переконатись, що матеріал іще путящий, а потім і собі поплівся до хати...

В цей час за селом залунали голоси. Це поверталися

додому селяни, які їздили в Янцзяцяо. Сяобао, мов мишеня, вискочив з хати і помчав на тік шукати свого дядька Адо. Си, підкинувши у вогонь жмут тутового хмизу, теж побігла розпитати про новини. На казані відразу застрибала накривачка, з-під неї виривалися білі хмарки пари, розповсюджуючи довкола смачний запах рису. Тунбао прирюхався й лише проковтнув слину. В животі почало бурчати, але в голові вертілася лише одна думка: як би йому повернути на розум Адо, що, мов дикий кінь, гасає по всіх усюдах. Та й польові роботи вже на носі. Тунбао в цю мить, певно, був одним-єдиним на все село, хто почав турбуватись про польові роботи за місяць до їхнього початку.

Ні Адо, ні Лу Фуцін, що жив на другому березі потічка, того вечора додому не повернулись. Як доповіли люди, вони залишилися на ніч у когось із селян у Янцзяцяо. Вранці вони збиралися попливти у село Яцзуйтань на зустріч представників трьох сіл і там домовитися, щоб потім спільними силами вирушити в похід на містечко. Си довідалась про це від Любао — сестри Лу Фуціна. Про цю новину невдовзі уже говорило все село, одному лише Тунбао, оскільки всім було відомо, яка в нього крута вдача, нічого не сказали.

Та старий, видно, і сам почав здогадуватися, бо під час вечері косо глянув у бік Аси і пробубонів:

— А той виродок не повернувся! Бандит чортів! Я й бачити такого сина більше не хочу!

Аси тільки прицмокнув губами, а невістка зміряла старого презирливим поглядом і посміхнулась.

Спалося старому тієї ночі погано. Не встигне заплющити очі, як починає верзтися всяка всячина. Прокинеться, підхопиться, ніби його щіпком огріли, і вже боїться склепити повіки, але втома знову бере своє. Раптом крізь сон до нього долинула тиха розмова: це Аси з невісткою шепотілися. Від несподіванки старий аж підскочив і почув голос Аси:

— Адо! Батько погрожував, що закопає тебе живцем в землю!.. Та ти не лякайся! Злиться, а зрозуміти не хоче, що в світі зараз діється. Було б несправедливо вважати винним тебе одного, адже всі люди йдуть..

Що це? Уві сні розмовляє? Але старий виразно сприймає кожне слово. Він дивився широко розплющеними очима перед собою й відчував, що по всьому тілу волосся дибки стає. Сівши на ліжку, він покликав:

— Аси!

Ніхто не відгукнувся. Тільки засміявся уві сні Сяобао. Потім скригнуло ліжка, почулося хропіння.

У Тунбао пропав сон. Він лежав, дивлячись у темну порожнечу, а в голові роїлись безладні думки. Пригадалися золоті часи тридцятилітньої давнини. Тоді щастя само йшло до рук! І родина з кожним днем жила все краще й краще. А тепер усе пропало. Натомість лишився стос колишніх розрахункових книжок. От у цьому році стільки шовкопрядів вигодували, а мали лише збитки: втратили ділянку з шовковицею. Скільки він пам'ятає, члени їхньої родини, починаючи з діда, завжди були чесними, правдивими, і за це старий пан Чеңь нерідко хвалив їх. Він, Тунбао, сам років з двадцять прагнув наслідувати міських панів. Нехай в землі копирсався, але честь свою та обов'язок добре знав. До чого ж тепер докотився? Володар неба не оцінив його старань та ще й наділив сином непутящим. За що ж така кара? Невже душа «довговолосого» й досі не заспокоїлась? Адже відтоді, вважай, шістдесят років минуло. І тут у старого раптом сянула думка, від якої все тіло вкрилось холодним потом і затремтіло, немов у пропасниці: «О небо! Та ж Адо робить те саме, що й «довговолосі»! Ще п'ять років тому, коли кричали: «Геть поміщиків та куркулів-глитаїв!», Адо витяг шаблюку, яка була схована в найдальшому закутку, і почав гратися нею. Саме цією шаблюкою дід убив «довговолосого», коли тікав з табору. Отже, сама доля зв'язала Адо з дідівською зброєю.

Довго розмірковував Тунбао над своїм минулим, і чим далі, то йому все страшніше ставало. Але він аж ніяк не міг повірити, що поки він тут всіляко ганьбить та проклинає свого молодшого сина, з села Янцзяцяо в передранковій імлі до них іде близько тридцяти селянських сімей на чолі з ним та Лу Фуціном. Не знав старий і того, що гостей з нетерпінням чекають всі їхні односельці, що тривожні сні давно підняли всіх сусідів на ноги.

Крізь тріщини в глинобитній стіні пробивалося ранкове світло. На рисовому току цвірінькали горобці. Закукурікав найдорожчий скарб Хуана — єдиний на все село півень. Звідкись здаля долинув схожий на жіночий плач голос.

Тунбао не помітив, як задрімав знову, і раптом просто перед очима засяяла та ж сама шабля. Її тримала чиясь рука. Старий чітко бачив міцне плече й обличчя. Густі брови, круглі очі, точнісінько, як у Адо! Старий закричав чи то від гніву, чи то з переляку, підвівся й розплющив очі. В кімнаті вже розвиднілося, невістка клопоталась біля вогню, крізь дверцята було видно язика полум'я. Старий заспокоївся, спустився з ліжка. Раптом на вулиці, наче буря, залунали людські голоси, загриміли гонги.

— Десь пожежа? — затривожився старий і вибіг на вулицю. Та коли він опинився на рисовому току, йому все стало ясно. Щось подібне доводилося бачити під час селянських заворушень у перші роки періоду Гуанської. Зараз на току юрмилися чоловіки й жінки, старі й діти з села Янцзяцяо.

— Виходьте всі! Разом з нами підемо! — вигукували вони.

Адо теж був тут. Він бив у гонг. А коли побачив батька, кинувся до нього. Старий зустрів його з перекошеним від люті обличчям і палаючими очима.

— Тварюка! Ось відрубують тобі голову!

— То й що? — засміявся Адо. — І без голови не проживеш, і без рису — також!.. Ходімо, тату, з нами! А де Аси, невістка? Ходімо всі гуртом!

Тунбао замахнувся на сина, але його вхопив за руку Аси, що підбіг саме до них.

— Адо, братику, послухай мене! — сквапно заговорив він. — Не йди з ними! Я вчора позичив три доу рису. Нам поки що вистачить!

Адо сторопів, потім насупив брови, і, певне, хотів щось сказати, однак до них підскочив Лу Фуцін. Він відштовхнув Аси і зареготав:

— То у вас аж три доу рису? Чудово! Наші гості сьогодні ще нічого не їли. Гей! — звернувся він до селян із Янцзяцяо. — Ходімо снідати! Ось у них є рис!

Що? Всі ці люди підуть до них снідати? Їстимуть рис, який він, Аси, ледве роздобув учора? Та чи не причулося йому? Але голодних селян не треба було припрошувати вдруге, вони всією юрбою посунули до хати Аси. Старий, ніби його штрикнули ножем у саме серце, голосно закричав і безсило опустився на землю. Аси з шаленою люттю кинувся на Лу Фуціна, обхопив його за шию, почав кусати, лаявся, плакав, щось вигукував.

— Здурів, чи що? — намагався відбитись від нього Лу Фуцін. — Та що з тобою сталося, Аси? Стривай, я зараз усе поясню! Ой! Адо! Ти поглянь, що він зі мною робить?

Зачувши братове ім'я, Аси відпустив сусіда й з кулаками кинувся до брата.

— Навіть зміюка не жере трави біля свого кубла. А ти ведеш людей до себе в дім, щоб наш рис поїли? Та вони ж з'їдять геть чисто все, ні зернятка не залишать!

Аси так стис братові голову, що той тільки сопів. Старий Тунбао сидів на землі й лаявся на чім світ стоїть. Лу Фуцін намагався втихомирити братів, та де там. На щастя нагодилася його сестра, Любао, і вони насилу відтягли Аси.

— Це добре, що ти зумів позичити рису,— важко сопучи, сказав Адо.— А як іншим бути? У тебе є рис, ти залишився дома. Знайдуться ще такі. А коли лише жменька людей піде до міста, вони нічого не зроблять. Щоб такі, як ти, приєдналися до нас, треба й ваш рис поїсти. Тоді й ти підеш, і теж отримаєш свою пайку.

Аси сидів, навпочіпки на землі, вп'явшись у брата злими очима. Лу Фуцін, затиснувши однією рукою ранку на шиї, другою плескав по плечу й пояснював:

— Так ми з людьми домовились. У кого знайдеться рис, той нагодує всіх. А потім разом рушимо на місто. Не лай мене, брате Аси. Так люди вирішили.

— Навіть «довговолосі» не були такими нахабами, не дозволяли собі подібного свавілля,— сказав Тунбао ніби сам до себе, коли нарешті зрозумів, що тут діється. «Гаразд, ідіть на місто! — думав він.— Дістанете там на горіхи! От і буде вам по заслугі! Володар неба все бачить! Зрозумієте тоді, що старий Тунбао дещо бачив за свій довгий вік, а не як собака життя прожив».

Тим часом селяни вийшли з хати Тунбао, несучи в руках глеки з рисом. Слідом за ними вибігла заплакана, з розпатланим волоссям невістка.

— А що ж ми їстимемо? Це ж на всю сім'ю! — голосила вона.— Ах ви, грабіжники, навіть бідних обдираєте! Бандюги!

Та на неї не звертали уваги. Посудини з рисом поставили посередині току й заходилися бити в гонги. Любао потягла Си подалі від людей.

— Зрозумій же ти! — сердито мовила вона.— Рис у всіх мусить бути. У всіх! І нічого кланятися багатим у ніжки, благати позички! Ви знайшли, у кого позичити, а іншим що робити? З голоду помирати, поки ви позичене їстимете? Та чого ти рюмсаєш, ніби свекра ховаєш! Ну, з'їдять зараз твоє, але ж потім повернуть. Чого б ото я плакала?

Аси, що досі нерухомо сидів на землі, раптом підвівся, тяжко зітхнув, тоді підійшов до дружини і чи то зі злістю, чи то втішаючи її, сказав:

— Все через тебе! Обчистили до нитки! А далі що? Доведеться з ними йти. Як небо обвалиться — всіх придушуть!

За кілька хвилин селяни звідкись принесли два великих казани, поставили їх на току, хутко перемили рис і взялися варити кашу. Сонце розігнало ранковий туман, золотаве проміння заповнило весь тік. Землисті обличчя селян враз ніби порожевіли. Зі східного кінця села, звідти, де річка була

глибшою, долинула весела пісня — це заспівали в човнах люди, котрі зібралися плисти в місто.

Тунбао, який сидів навпочіпки на краю току, зі злістю позирав на тих, що, доївши рисову кашу, з гамором і криками подалися до човнів. Коли всі шість човнів відпливли від берега, старий подивився на Адо, який налягав на весла, на засмучені обличчя Аси і невістки — вона саме про щось розмовляла з Любао, на онука, який стояв неподалік і вимахував руками, мовби також працював веслами, — і йому здалося, що все це сон.

Раптом Тунбао, ніби прокинувшись, схопився з місця й побіг понад берегом. Він не знав, куди біжить, йому просто хотілося здибати хоч кого-небудь і висловити все, що накипіло на душі. Але село наче вимерло, жодної живої тіні, навіть дітей не видно.

Старий вже хотів повертати назад, та раптом на тому березі замаячила людська постать. Обличчя не розгледів, помітив лише білу пов'язку на голові. Чоловік, мов божевільний, біг до нього і, коли наблизився до місточка, Тунбао нарешті полегшено зітхнув — то був Хуан Даос.

— Навіть «довговолосі» не дозволяли собі такого, — ще здаля закричав Тунбао. — У місто, бачте, заманулося їм! Там їм покажуть. Грабіжники! Старий Тунбао не собаче життя прожив.

Даос зупинився перед старим, пильно подивився на нього, ніби вперше бачив, потім, майже крізь сльози, почав розповідати, як його скривдили:

— Де ж це чувано? Де чувано, питаю я тебе? Вони з'їли мого старого півня. Хто дозволив їм?

— Грабіжники! Бандити! Ти про півня турбуєшся? Який там півень, коли скоро людям життя через них не буде. Грабіжники! Душогуби! — з цими вигуками Тунбао поплівся до хати.

Надвечір всі селяни щасливо повернулися додому, і кожен з них привіз по півдоу рису. Тунбао мало не луснув від подиву. І міські пани вже стали не такими, як колись були. Зібралися селяни із трьох сіл, усього сотня людей, а вони з переляку відразу ж відміряли кожному по півдоу рису, щоб тільки вгомонити їх. Хіба колись справжні пани так робили? Виходить, що він, Тунбао, собаче життя прожив? Таки справді світ змінився, і скільки не суши собі голову, однаково нічого не зрозумієш! А селяни, та й Адо разом з ними, тепер відчули свою силу!

«Рисові» бунти спалахнули повсюди. Голодні селяни повстали більше, ніж у десяти селах та містах на сто верст довкола. Переконавшись, що масові виступи починають набирати загрозливого характеру, шеньши¹ перестали вдавати з себе благодійників і взялися наводити порядок. Повітові та районні управи разом з міськими торговими палатами випустили і порозвішували величезні об'яви, в яких повідомлялося, що мешканці довколишніх сіл не мають права самочинно забирати в багатіїв рис, грабувати їхні садиби; всі спірні питання мусять вирішуватись шляхом переговорів. Якийсь «жалісливий» шеньши закликав господарів рисових крамниць та лихварів зважити на труднощі в сільському господарстві й виділити людям частину «зібраного в поті чола» рису, відкривши таким чином «ворота милосердя».

Проте, поки шеньши та торговці розмірковували над тим, як їм розчинити ці ворота, селянам животи попідводило від голоду. Не вплинули на них ні порозвішувані повсюди величезні об'яви, ні старання місцевих верховод та сільських старост. «Рух за конфіскацію рису» ширився з кожним днем. Тепер у ньому брала участь не якась там жалюгідна сотня чоловік, як це було спочатку, а п'ять, шість сотень; потім і за тисячу чоловік перевалило. Рух цей не обмежувався лише довколишніми селами — у вигляді десантних загонів він почав проникати й до великих міст.

В одному з таких міст, що було за тридцять верст від рідного села Тунбао, сталася сутичка голодних селян з військом та поліцією. Правда, солдати стріляли тільки вгору, але було заарештовано зо два десятки повстанців. Наступного дня кілька тисяч обурених селян обложили місто, відрізавши його від інших населених пунктів.

Правителям міста довелося порозчиняти «ворота милосердя», а точніше, прийняти вимоги повстанців: на рис, узятий в борг, не встановлювати процентів; міській торговій палаті передавати в розпорядження сільських старост сто п'ятдесят данів рису для розподілу між голодними. Шеньши та торговці добре розуміли, що в такі смутні часи краще піти на дрібні поступки, зате зберегти основне, а ті сто п'ятдесят данів, виділених для селян, можна було відшкодувати за рахунок міського населення.

¹ Ш е н ь ш и — назва сільських багатіїв, які тримали в своїх руках усю владу.

Тим часом провінційні власті послали до міста загін охорони громадського спокою, щоб уникнути нових виступів як у місті, так і в навколишніх селах. «Ворота милосердя», відчинені з милості шеньши та торговців, а також прихід загону, поступово збили хвилю селянських заворушень, і конфіскація рису в багатіїв незабаром припинилась. А минув шостий місяць, і польові роботи були, як то кажуть, на самому носі.

Можна вважати, що лише завдяки заворушенням сім'я Тунбао вже котрий день підряд мала на обід рисову кашу, а вранці та ввечері — рисову юшку. Та й боргів не було, якщо не брати до уваги тих трьох злощасних доу рису, які Аси взяв напередодні першого виступу селян. Але тепер, коли наближався час польових робіт, Аси та його дружина починали розуміти, що без нових позичок їм не обійтись, тому працювали без особливої ретельності, і це найдужче хвилювало старого. Протягом останнього місяця його авторитет в сім'ї дещо підупав, однак тепер, коли на днях уже слід було вирушати в поле, а не на якусь там «конфіскацію» рису, Тунбао намагався навести порядок у власній родині, бо вважав себе умудреним життєвим досвідом старим конем, який ніколи не зіб'ється з дороги. Тепер старий майже щодня розповідав синові та невістці, як треба працювати в полі, розповідав також, як він сам старався, поки був молодий, ставив за приклад свого батька, що весь свій вік трудився не покладаючи рук і зрештою зумів нажити неабияке господарство.

Одного разу, повернувшись з поля, Тунбао закричав:

— Аси, ти що, здурів? Через день-два вже треба рисову розсаду висаджувати, а де твої добрива?

— Та ще з минулого року мішок добрив лежить, — байдужим голосом відповів син.

— Отой мішок порошку? — Тунбао схопився з місця й люто подивився на сина. — Так то ж отрута, а не добриво! Його придумали заморські дияволи, щоб нашкодити людям! Діди та батьки наші знали тільки соєву макуху, а які врожаї збирали! Макуха дуже довго силу свою зберігає, порошок же твій давно видихався, яка з нього користь? Цього року нам тільки макуха потрібна!

— Та де ж грошей на неї взяти? Старий порошок хоч трохи і втратив за рік свою силу, але його можна розмішати з новим. Правда, і на новий грошей немає.

— Що ти мені голову морочиш? Послухати тебе, то й рис не слід саджати. А що ж тоді їстимеш? Як житимеш, як

я боргами розрахуєшся? — горлав Тунбао, тикаючи пальцем синові в обличчя.

Аси розумів, що батько має рацію, тому не перечив, а лише гірко скривився й тяжко зітхнув. Немає сумніву, що тільки земля дасть їм харч на наступну половину року і допоможе вилізти з боргів. Проте досвід останніх років підказував: взяти гроші, щоб забезпечити хороший врожай, означає потрапити в кабалу. Не віддаси борг — станеш наймитом у лихваря, тебе там годуватимуть. А сім'я? «Які ще там польові роботи? Даремна праця!» — нерідко казала дружина. Вони обоє вже давно згодні з Адо, який колись заявив: «Борги для селянина — суцця смерть». Бо хіба ж проживеш, не працюючи? Отже, Аси з дружиною вирішили сіяти рис, але обійтись без позичок.

Розгніваний довгою мовчанкою сина, старий вирішив більше не втручатись у їхні справи. По обіді він поїхав до міста, побував у свого свата Чжана Цайфа та молодого пана Ченя й поскаржився їм на своїх безпутних синів, але ті обидва вмовляли його бути поблажливим — «у дітей своє життя й своє щастя». Тунбао заночував у місті, а рано-вранці знову подався до пана Ченя просити грошей хоч на лист макухи. Чень саме накурився опію, і його брала дрімота. Аби відкараскатись від старого, він пообіцяв попросити у торговця добривом, щоб той дав макуху в кредит.

Усю дорогу додому старий задоволено посміхався й щось бурмотів собі під ніс. До хати він увійшов з навмисне байдужим виглядом, залишивши макуху під повіткою.

— Коли помру, — сказав він синові та невістці, — тоді житимете, як самі знаєте. А поки що слухатиметесь мене. Що і де я роздобув — не ваш клопіт.

У старого знову виникли сподівання, як і навесні, коли відгодовували шовкопрядів. І росли ці сподівання в його упертій голові так бурхливо, мов рисова розсада в полі. Зігріта ласкавим сонцем і теплим ніжним вітром, вона швидко піднімалась угору, ніби якась рука тягла її із землі. Але ще з більшою швидкістю падав рівень води у річці. Довелося витягти водочерпалку і ставити її на краю каналу. Сам Аси не встигав начерпати води, і Тунбао вирішив йому допомогти, та ледве колесо зробило кілька обертів, як він відчув біль у попереку, ноги обм'якли й стало важко дихати. Тунбао внесило опустився на землю; його місце зайняла невістка.

Розсаді потрібна вода, а сонце, мов вогняний дракон, висмоктувало її із землі краплина за краплиною. В усіх будинках тільки й розмов було про те, щоб хтось допоміг

черпати воду. Сім'я Хехуа цього року посіяла лише просо та пшеницю, тож у жінки та її мовчазного чоловіка роботи було небагато. Ніхто тепер не називав Хехуа образливими прізвиськами, їх навперебій запрошували покрутити колесо хоч одну зміну. Лу Фуцін теж мав багато вільного часу: не пощастило взяти ділянку в аренду, і вони з сестрою часто приходили допомагати Тунбао. Один лише Адо не працював на батьківському полі, оскільки старий все ще гнівався на нього і всіх запевняв, що й бачити його не хоче. Тож юнак рідко показувався в селі; коли ж він навідувався, то додому не йшов, а допомагав комусь із сусідів.

Вранці, ледь прокинувшись, люди піднімали очі вгору, з надією позирали на небо, але надія миттю поступалась місцем розчаруванню, бо бачили там лише схожу на лазурит безмежну голубінь. Часом надвечір на небі з'являлись легенькі білі хмаринки, і серця селян сповнювалися радістю. Бабусі й собі, примруживши підсліпуваті очі, довго й зосереджено дивилися на небо й шептали молитви. Проте даремними були їхні радощі та сподівання — за місяць не випало жодної краплини дощу.

Особливо тяжко було сім'ї Тунбао, бо їхня земля лежала на пригорку. Піднята з напівпересохлої річки з такими труднощами каламутна вода наполовину поглиналась потрісканими від спеки стінками довгого каналу. Ще недавно міцні, пружкі росточки рису день у день жовкли й чахли. В Тунбао серце кров'ю обливалося, та що він міг вдіяти? Аси сидів, похнюпивши голову, і мовчав, зате невістка не приховувала свого невдоволення, весь час допікала старому тим, що він примушує їх стільки працювати, у нові борги заліз через ту клятву макуху, а на врожай марно сподіватись.

Коли старому починало набридати невістчине базікання, він казав у відповідь:

— Якби вода, то цього року ми б зібрали небувалий урожай!

— Ха, вода! Вода! Та це не вода, а кров наша! — накидалась на нього невістка. — Чи багато тієї крові в мене, в Аси та ще в Любао з братом, які, часом, допомагають нам? Уже місяць чавиш її з нас, скоро й краплини не залишиться. А от у Адо сили хоч відбавляй, так ти його й на поріг не пускаєш!

— І справді, давайте покличемо Адо! Він і бугаєві роги поскручує, — запропонував Аси, підморгнувши дружині.

Тунбао сердито плюнув і нічого не відповів.

На другий день Адо, посміхаючись, прийшов додому. Та було вже пізно. Річка майже пересохла, тільки посередині

ще поблискувала вода. Прокопали рівчаки, але через півдня й від них уже не було користі. Адо пройшов уздовж річища сажнів з п'ять на захід, там води було до пояса, але дно таке грузьке, що водочерпалка провалювалась. Тепер вся надія була на Володаря неба — якщо вночі він не пошле дощу, рис у Тунбао вигорить. Та й не лише у Тунбао. Через три — п'ять днів земля і в решти селян пересохне, потріскається, мов панцир у черепахи. Люди залазили на найвищі дерева, роззиралися на всі боки, та на схожому на лазурит небі не бачили жодної хмаринки.

Єдине, чим можна було порятуватись, — це поїхати в місто і взяти на тимчасове користування насос. Проте одна тільки згадка про «заморський» викликала у Тунбао шалену лють. І де гарантія, що від тієї заморської штучки буде якась користь? Минулого року, коли була повинь, у сусідньому селі відкачували воду таким насосом. Сам Тунбао не бачив, як він працює, але всюдисущий Даос був у захопленні від його роботи. Та чи зможе він подати воду на таку відстань?

Не встиг старий висловити свої сумніви домоцядцям, як невістка сердито закричала:

— Насос — річ хороша, а за які кошти його візьмеш? Адже у нас ні гроша в домі! Кажуть, що за кожний клаптик треба по юаню платити, а якщо залити всю нашу ділянку, то й шкіри буде мало.

«От добре було б, якби Володар неба сотворив чудо: взяв та й послав сьогодні вночі дощ», — подумав Тунбао, простуючи до храму, що стояв за селом край місточка. Він вклонився богам багатства безліч разів і дав велику обітницю.

Оскільки водяне колесо цієї ночі вже не працювало, всі спали, мов повбивані. Не спалося одному Тунбао. Йому раптом причулося, ніби на вулиці щось шелестить. Чи не дощ, часом, пішов? Старий схопився з ліжка, визирнув на подвір'я. Дощу не було, але й зірок не видно: небо заслали сірі хмари. У згорьованій душі старого зажеврила надія. Тунбао опустився на коліна й почав молитись.

Коли він утретє вийшов на вулицю, щоб поглянути, чи все-таки немає дощу, небо на сході зблідло. Тунбао одразу подався в поле поглянути на дорогоцінну розсаду. Змочений нічною россою, рис був не такий жалюгідний, як удень, під пекучим сонцем. Та радості мало. Земля висохла настільки, що й пальцем не вколупнеш. Кепська справа, тривожився Тунбао, скоро зійде сонце, припече, і рис, безсумнівно, пропаде, а слідом за ним настане кінець його сім'ї.

Коли старий повернувся додому, на сході з-за обрію вплив-ла криваво-червона куля сонця. Понад річкою, що майже зовсім пересохла й заросла бур'янами, тяглася кукурудза, вона вже вимахала з людину заввишки. Біля кукурудзи стояли групкою селяни і про щось жваво говорили. Старий несміливо підійшов до них, прислухався. Розмова йшла про насос.

— Якщо брати, то негайно! — сказав Лі, прозваний Тигром. — Цей насос щодня в роботі. Але, кажуть, ніби сьогодні зранку ще ніхто не замовляв. Прогавимо — тільки нам шкода. Тунбао, приєднуєшся до нас?

Старий розгублено позирав на них і мовчав. Дві думки непокоїли його: а що, коли заморський насос не має чудодійної сили та й платити зараз нема чим. Нехай ця штукovina попрацює в когось іншого. Тоді й він візьме. За роботу, в крайньому випадку, можна й пізніше заплатити.

До самого обіду ходив Тунбао з синами та з невісткою стежками й межами, з тривогою придивляючись до рису, ніби перед ними був приречений на смерть хворий. А росточки хиріли прямо у них на очах: спочатку поопускали голівки, потім і самі стебла почали схиляться. Від потрісканої землі пашіло жаром. Оскільки водяні колеса вже не могли черпати воду, люди нудились без роботи, і дехто не утримався, побіг на край села до місточка, щоб першим побачити човен, на якому привезуть «рятувальника» рису — заморський насос.

Але човен показався тільки десь опівдні, коли палюче сонце, здавалося, ось-ось спалить все довкола.

— Везуть! — закричали люди на місточку.

На дні човна лежала якась машина — це і був насос. На вигляд нічого дивного, але казали, ніби воду він качає так, що й десяткові міцних парубків на водочерпалках не зрівнялись з ним. Все село збіглося поглянути на дивовижу. Був тут і Тунбао з синами. Всі бачили, як з човна на берег протягли довгу блискучу трубу завтовшки з руку і поклали її кінець на край поля.

— Зараз із цієї труби потече вода й полле вашу ділянку, — гордовито мовив чоловік, що виніс гнучку трубу на берег.

Встановлена на човні машина якось дивно засопіла, заторохтіла, і з труби великим струменем побігла вода. Виявляється, все легко і просто! Селяни схвально зашуміли, почали сміятись, забувши про те, що за «чудо» треба платити.

Тунбао стояв осторонь від людей і пильно придивлявся до роботи насоса. Не інакше, як у тій штукovinі, що пихтить на човні, сидить якась нечиста сила й плюється. Може, це

дух-перевертень тієї риби-гольця, що водиться в басейні перед храмом бога-охоронця в місті? Настане ніч, дух тихенько повернеться, збере всю воду з ниви і піде геть, а люди, які привезли з міста насос, завтра придуть і почнуть правити гроші. Проте вигляд бурхливого струменя води, що вільно розливався по всій ділянці, переборов усі сумніви. Коли ж водою було залите ще одне поле, Тунбао більше не вагався. А щоб дух-перевертень не забрав воду назад, він візьме мотику і прийде стерегти свою ділянку.

Не порадившись ні з сином, ні з невісткою, Тунбао попросив Хуана Даоса та Лі Тигра поручитись за нього перед власником насоса, — вісім юанів, що належало заплатити, він віддасть пізніше, додавши по два проценти за кожний прострочений місяць. Трубу відразу ж перенесли на його поле.

Коли сонце спускалося за гори, рисова розсада вже була залита на цілий вершок рівним шаром зеленкуватої води. Часом над полем пролітав легенький вітерець, і вода вкривалась дрібними брижами, схожими на старечі зморшки. Радість старого не могло потьмарити навіть невдоволене бурчання невістки, адже додалося ще вісім юанів боргу. Згоден — вісім юанів — гроші великі, та коли добряче вродить, то чи не зуміють вони продати зерно по десять юанів за дань? Адже брали вони минулого року навіть за нешеретований рис по одинадцять з половиною юанів! Нові надії знову сповнили душу Тунбао.

Проте нахмурений Аси все ще мовчки позирав на поле. Чому рис не оживає, а й досі стоїть в'ялий, похилений? Видно, вода запізнилася. Жорстоке сонце відняло всі життєві сили у нижніх слабеньких росточків.

— Увечері підсиплемо добрив, дивись, днів через два зазеленіють знову, — шепнув братові на вухо Адо.

Аси повеселішав. І справді, ще з минулого року лежить у них цілий мішок. Зараз він буде саме враз. Батько казав, що хімічні добрива ослабляють землю. Хай каже!

Та старий, як на гріх, почув їхнє шепотіння і, мов лютий тигр, накинувся на синів з лайкою:

— Отрутою хочете рис сплюндрувати? Цей порошок від неприкаяної душі «довговолосого»!

Всі гуртом почали заспокоювати старого, і про добрива вже більше ніхто й не згадував.

— Побачите, на ранок рис зазеленіє й без вашого клятого порошку! — ніяк не міг утихомиритись Тунбао.

До першого клопоту додався ще один. Небезпека тепер полягала не тільки в тому, що дух-перевертень гольця міг

серед ночі зібрати воду з поля й піти геть, вона полягала ще й в порошок, який сини можуть потайки розсипати на ниві. Хай там що, а цю ніч він неодмінно проведе в полі. Про гольця старий нікому й слова не сказав; послався лише на те, що серед ночі сини можуть накоїти лиха, то краще вже він постереже. У селі ніхто не здивувався — витівки старого давно всім були відомі.

Проте ніч минула спокійно. Дух-перевертень по воду не приходив, та й сини не бешкетували. Але рис на ранок не посвіжішав, а в деяких місцях мав ще гірший вигляд, ніж учора. Старого пройняв страх, може, в цій воді сили немає? Адже вона від перевертня. Тоді чому ж на сусідніх ділянках все позеленіло? Невістка, як побачила, закричала так, що аж небу жарко стало. Через тебе, мовляв, старого дурня, всієї сім'ї каюк. Тунбао від обурення весь почервонів. Лу Фуцін, що теж прийшов на поле, почав умовляти старого: все-таки варто поспробувати, порошок, може, й справді стане в пригоді. Тунбао промовчав, тільки подививсь на нього широко розплющеними очима. А тим часом Адо та Аси розкрили мішок, який про всяк випадок приволокли сюди, і заходилися посипати порошком землю. Щоб не бачити цього, старий одвернувся.

В наступні два дні сонце, на щастя, вже не смалило так, що на шкірі аж водянки вискакували, воно лише злегка пригрівало. Поле Тунбао все ще було вкрите водою не менше ніж на піввершка. І рис нарешті повеселішав. Хоч старий і досі не вірив у чудодійну силу добрива, але й казати, що це «отрута», вже не наважувався. Потім небо вкрилося хмарами, пішов тихий дощ. Через день визирнуло сонце, пригріло і рис стрімко потягся вгору. В людей полегшало на серці: доля знову посміхнулася їм. Володар неба воістину всемогутній!

Наближалась осінь, все частіше повівали прохолодні вітри. Сорок з лишком посушливих спекотних днів тепер згадувались, як жахливий сон. Досвід підказував, що можна сподіватися на добрий урожай, і люди раділи.

Тунбао, який любив увесь час повторювати, що життя своє прожив не по-собачому, тепер запевняв: нині він зніме принаймні по чотири дані рису з одного му. Щедрий рік видався. Як і далі так буде, то, може, й по п'ять вийде, мріяв він, обережно перебираючи добре налите, ваговите колосся, що посихлялося мало не до землі, бо ж зерно в ньому крупне і одно в одно! Ну, нехай по чотири з половиною дані, і то на круг вийде добрих сорок данів. Шість данів і чотири

доу підуть на арендну плату, йому залишиться понад тридцять данів. Якщо взяти по десять юанів за дань, матимеш щонайменше триста юанів. Отже, можна буде віддати принаймні половину боргів. Але десять юанів за дань — це найнижча ціна, може, пощастить і більше виручити? Правду кажуть: досить одного врожайного року, і селянин знову міцно на ногах стоїть. Зрештою, око Володаря неба не дрімає, він усе бачить.

Однак міські торговці теж не сліпі, вони добре бачать, на чому можна мати зиск. Селяни ще й жати не почали, а ціна на рис на ринку вже впала. Коли ж вирощений з такими труднощами врожай було зібрано, дань рису в місті коштував шість юанів. Поки селяни, не шкодуючи очей, шеретували рис, за дань неочищеного рису на ринку вже давали по чотири юані. А невдовзі вже й за шеретовий рис не хотіли давати більше трьох юанів. Господарі крамниць з байдужим виглядом зустрічали прибитих лихом селян:

— Віддавайте по три! Бо завтра й цього не матимете! А сільськими вулицями безупину шастали позикодавці. З ранку до вечора чулася лайка, стогін, розпачливий крик. Замість грошей їм пропонували рис. Дехто з них погодився, але за неочищений рис зараховував по два юані дев'ять цзяо¹ за дань, за шеретований — по три юані шість цзяо.

Надії старого Тунбао знову луснули, мов мильна бульбашка.

— Навіщо було той рис вирощувати? Стільки часу гнули спину, а боргів менше не стало,— мов навіжена, говорила скрізь і всюди невістка Тунбао.

Невдача з продажем коконів весною сильно підірвала здоров'я старого, а осінні злигодні зовсім доконали його. Він став важко дихати, здерев'янів язик, одні лише очі не втратили своєї ясності. Він увесь час позирав на Адо й ніби хотів сказати йому:

— Ніяк не сподівався, що твій верх буде! Дивина!

СУВОРА ЗИМА

I

Північно-західний вітер дув безперестанку. Дереву стояли, розкинувши на всі боки голі віти, схожі на руки. Золотавожовта трава на берегах потічка давно посохла й побуріла.

¹ Ц з я о — грошова одиниця, дорівнює одній десятій юаня.

В окремих місцях на цьому тлі чорніли великі плями — то хлопчачи, пустуючи, пробували випалювати її.

У ті дні, коли визирало сонце, на рисовому току зрідка можна було побачити хіба що охлялого пса, який вийшов погрітись, або двох-трьох селян, що сиділи навпочіпки у дірявому зимовому одязі, згорбившись від холоду, і ловили один на одному вошей. У хмарні дні, коли дерева аж стогнали під поривами вітру, а сірі хмари мчали, мов скакуни, по небу, на току не було ні душі. Село ніби вимирало, тільки повсюди сіріла гола земля. Зате на родовому кладовищі багатія Чжана, яке містилося на північ від села, буйно зеленіли численні сосни.

Величезні дерева, що ними з усіх боків обсаджено кладовище, були справжнім лихом для селян, оскільки на вимогу Чжана, який жив у містечку, вони мусили відшкодовувати йому збитки за кожне потай зрубане дерево, незалежно від того, хто його зрубав.

У той день сонце світило скупно, так само завивав північно-західний вітер, проте людей на току на диво зібралось дуже багато. Хехуа, яку тепер уже все село прозивало «Зіркою білого тигра» посилено жестикулюючи руками, кричала:

— Я щойно звідти! На власні очі бачила — зрубали одну! Тріски зовсім свіжі. Певно, сьогодні вранці вкрали. Отаку здоровецьку! — вона показала руками, яким товстим було дерево.

Селяни, слухаючи її, тільки супилися та зітхали.

— Треба б негайно панові Чжану доповісти... — нарешті запропонував хтось несміливо, і у відповідь залунали обурені голоси:

— Гадаєш, старий шкуродер пожаліє нас, якщо доповімо? Від нього діждешся!

— Куди поспішати? Зачекаймо, поки сам довідається, а там видно буде, — зауважив Лі Геньшен, чоловік Хехуа.

— Що ж там видно буде? — першою заперечила йому дружина. — Думаєш, у нас на той час гроші заведуться? А коли й заведуться, ми все одно не зобов'язані платити за чийсь гріхи! Він що, годує нас цей кровопивець чи платню дає за те, що ми мусимо стерегти його сосни?

— Охота йому шукати винних? — втрутився в розмову Аси. — Пам'ятаєте, минулого року Лі Тигр посмів виляти його? Так він одразу ж поліцію викликав, хотів спровадити Лі до в'язниці.

— Мерзотник! — мало не крізь сльози вигукнула Си, поділяючи тривогу свого чоловіка.

Слідом за нею й решта селян почали проклинати злодіїв, зганяючи на них злість. Сумніву не було — це ті приїжджі зрубали, вони тут неподалік пустища орють. Тільки «заброди» могли зважитись на такий злочин. Чжан теж залив їм немало сала за шкуру, от вони й вирішили поквитатись. А розплачуватися мусять інші.

Лі Гіньшен запропонував піти з обшуком до очеретяних халабуд приїжджих. Але тут раптом обурився Адо, що досі мовчав:

— З обшуком? Ще цього не вистачало! Ти ким доводишся тому шкуродерові, що хочеш вислужитися? Задрипаним сином чи внуком?

— А ти... ти! Чого пхаєш свого носа до чужого проса? Не ти крав сосну, то й помовч, коли тебе не питають, — втрутився Чжао Ада, він також вважав, що треба йти з обшуком.

Лі Геньшен смикнув Адо за рукав і примирливо мовив: — Сказав, що думав, і досить! Було б чого сваритися! Ніхто ж не піде з обшуком!

— Та я не про те. Люди вкрали сосну не для того, щоб нам нашкодити. А коли той шкуродер почне з нас вимагати, то хай він буде проклятий. Тож навіщо нам дошукуватися, хто винен? Люди ці не рідня мені, але... — намагався виправдатись Адо, та не встиг — брат потяг його до хати.

— Хай буде проклятий Чжан-шкуродер! — з гнівом загукали селяни.

Чоловіки один по одному почали розходитись, і на току через деякий час залишилися тільки Хехуа та Си. Вони мовчки дивились у бік зеленого кладовища, і раптом ніби хтось підняв завісу, якою було запнуте небо: довкола відразу посвітлішало. Визирнуло сонце, вщух вітер. Жінки попідводили обличчя до неба й полегшено зітхнули, потім, ніби зговорившись, посідали на землі, щоб трохи погрітись на сонці.

Був час, коли Хехуа служила в місті у панів і там начулася всякого про Чжана.

— Він і сам добрий злодюга, цей шкуродер, — тихо мовила вона. — Водиться з такими, як і сам, а потім ділять награбоване.

— Невже?

— Правду кажу. Має зв'язки з контрабандистами, тими, що сіллю торгують та опієм. Пам'ятаєш, минулого року в нас тут банда діяла? Крали скотину в переселенців і гнали в місто, повз млин. Так от, господарем кишла в них був Чжан.

— Невже власті нічого не знають?

— Які власті? Начальник поліції? Та й він з ними заодно! — Хехуа підморгнула й якимось загадково мугикнула.

Останнім часом вона так схудла, що на блідому обличчі в окремих місцях почала проступати синява, а великий рот тепер здавався ще більшим і зовсім не пасував до вузьких очей.

Си скрушно похитала головою, тяжко зітхнула і, рвучко піднявшись, сердито мовила:

— Правду каже Адо: чесній людині немає життя на землі!

— Еге ж, видно, скоро кінець світу!

— Дід мого Сябао все торочив, що «довговолосі» придуть! Кажуть, що й жінки є серед них. Знаєш, у нас дома висить шабля «довговолосого»... А от мій батько каже, що справжній імператор ще не народився.

— Хе! Звідки йому знати, народився чи ні? Може, йому сам Юйхуан даді¹ сказав? Минулого місяця на західному кінці неба з'явилася яскрава-преяскрава восьмикутна зірка розміром з добру чарку. Оце і є зірка справжнього імператора. А восьмикутна тому, що вже вісім років минуло відтоді, як імператор вийшов межі люди. А ти верзеш, що не народився...

— Батько каже, ніби то не імператор, а бунтівник, який проти імператора! Та що ти тямиш, «Зірка білого тигра»? Хехуа підхопилася.

— Ти, ти! Ти!..— вигукувала вона, зі злістю дивлячись примруженими очима на свою кривдницю, а та у відповідь теж зміряла її злим поглядом.

Давня ворожнеча спалахнула знову. Си завжди зневажливо ставилася до своєї сусідки. Як тільки вона її не обзивала! І задрипаною наймичкою, і потіпахою. Хехуа не залишалась у боргу, платила, як могла, а весною цього року навіть пробувала наврочити сусідчиних шовкопрядів. Відтоді жінки ніколи не віталися, хоч і жили поруч. Смерть старого Тунбао, свекра Си, ніби помирила їх, і вони почали жити, мов добрі сусіди. Та раптом зараз, через дрібницю, завелися знову. І кожна вважала, що правда на її боці.

Си нарешті зрозуміла, що робити тут їй більше нема чого, сердито плюнула й рушила в бік своєї садиби. Та не

¹ Юй х у а н д а д і — «Нефритовий імператор»; його культ виник за часів епохи Тан (618—907). Пізніше, на початку XI ст., особливим імператорським указом його було введено до складу державного пантеону. Вважалось, що він сидить на небі у палаці з нефриту і є верховним повелителем усіх богів, духів. За своїм становищем на небі — рівний імператорові на землі.

такої вдачі була Хехуа, щоб стерпіти подібне знущання. Краще б її вдарили, ніж отак «культурно» зневажати. Вона кинулась до сусідки навперейми:

— Зачепила за саму душу, а тепер тікати! Погань!

— Сама ти погань! «Зірка білого тигра»! — кинула їй у відповідь Си і повернула до потічка.

Хехуа мало не остовпіла: ніяк не сподівалася, що сусідка не прийме виклику. Їй завжди подобалися всілякі сутички, чи то лайка, чи то бійка. Не страшно навіть, коли тобі й на горіхи перепаде, зате ти в центрі уваги, на тебе все село дивиться. Найгірше, коли з тобою не рахуються, за людину не вважають. Господар, у якого вона колись служила, дивився на неї, як на звичайнісіньку річ. До свого собаки та котів і то краще ставився, а Хехуа добре знала, що вона не якась там бездушна тварина. Тому вона так і зненавиділа його.

Заміжжя вона вважала порятунком для себе — в селі, була певна, з нею рахуватимуться. Та, як на гріх, через два тижні після одруження Геньшен тяжко захворів. А невдовзі в них чомусь почали дохнути вівці та кури. Відтоді до неї й пристало ганебне прізвисько «Зірка білого тигра». І знову підупав її авторитет. Але в селі можна завжди постояти за себе, і Хехуа ніколи не втрачала нагоди посваритися з якоюсь сусідкою або погомоніти з кимось із парубків. Саме в такий спосіб, на її думку, можна було відстояти свою гідність.

Весною, коли так не поталанило з шовкопрядами і селяни, щоб не померти з голоду, почали грабувати рисові крамниці та комори багатіїв, Хехуа теж відчула себе людиною. Її вже ніхто не називав ненависним прізвиськом, і вона почала ставитися лагідніше до людей. І раптом сьогодні Си знову роз'ятрила її давню рану та ще й встрявати з нею в розмову не захотіла.

Палаючи від обурення, Хехуа дивилась їй услід, а на душі в неї було паскудно. Краще б Си її відлупцювала! Навіть у завиванні вітру, що став посилюватися, вчувалось образливе: «Ху-у-у!»¹ Біля самого берега Си несподівано зупинилася, глянула на Хехуа й плюнула ще раз. Ніби масла підлила у вогонь. Терпець у Хехуа увірвався. Вона голосно крикнула й кинулася за сусідкою навздогін, та через два-три кроки раптом спіткнулась і впала на землю. В очах у неї потемніло, а здаля долинав глумливий сміх і вигуки:

— «Зірка білого тигра»!

¹ Х у — по-китайському «тигр».

Цієї миті, як на зло, та тому березі з'явилась ще якась жінка; вона бігла до води, плещучи в долоні й голосно сміючись. Це була Любао — її суперниця.

— Га-а! Злякалась й тікаєш! — закричала Хехуа, все ще не підводячись.

Забилася вона все-таки добряче, поперек ніби вогнем осмалило, однак вона не звертала уваги на біль, думала тільки про те, як би їй зігнати свою злість. Зчинити лайку? Але Любао дуже гостра на язик, про це все село знає. Побитися? Хіба справишся з двома?

Поки Хехуа нерішуче підводилась, на тому березі з'явилася ще одна постать. Хехуа відразу впізнала того чоловіка й змушена була відмовитися від свого наміру.

II

То був Хуан Даос. Після смерті Тунбао він навіть і погостити не мав з ким, бо всі, хто був молодший, вважали його диваком і не звертали на старого уваги. Він теж походив із звичайнісіньких селян. У рік цзяцзи¹ його мобілізували до війська носієм боєприпасів. Це сталося в той час, коли селяни тільки-но почали висаджувати рисову розсаду у полі, а відпустили його лише в кінці року. Отож він повернувся додому напередодні Нового року, сподіваючись потрапити прямо за святковий стіл, та виявилось, що його дружина недавно померла. Відтоді він так і жив одинаком. Не довго думаючи, Даос продав два му свого поля, залишивши тільки невеличку смужку, на якій вирощував овочі й носив їх до міста продавати. Минали роки. Часом Даос зникав з села на три-п'ять днів. Сусіди, яким доводилося побувати в місті, потім розповідали, що бачили його там п'яного. Вдень він сидів біля храму святого Веньчана², де збираються всілякі ворожбити та оповідачі, і слухав «новини», а на ніч влаштовувався під жертвним столиком у храмі Духа східної вершини³. За це його й прозивали диваком.

Іноді він починав щось бубоніти собі під ніс; чи то буддійські сутри⁴ читав напам'ять, чи якісь інші книжки. Але все це було пересипане такими мудрими словами, що

¹ В рік цзяцзи — тобто 1864 р.

² Веньчан — святий, заступник усіх освічених людей; на його честь та на честь двох його помічників, теж покликаних сприяти успіху претендентів на вчений ступінь, майже у всіх містах Китаю було збудовано храми.

³ Мається на увазі східна вершина святої гори Тайшань.

⁴ Сутра — буддійський релігійний твір.

його й слухати ніхто не хотів. Останнім часом грошей за продані овочі навіть на харчі не вистачало, тож про вино довелося забути. І Хуан тепер не затримувався в місті довше ніж до півдня. Повернувшись додому, він ішов до потічка, сідав під деревом і задивлявся кудись удалину. А помітивши когось із односельців, довго спостерігав за ним, потім зривався з місця й хапав перехожого за полу.

— Великі зміни стануться! — вигукував Даос. — На північному сході... на північному сході з'явився справжній імператор!

Після цього він починав щось пояснювати, але висловлювався надто вже по-вченому, тому співбесідник невдовзі, сплюнувши з досади, ішов геть. Та після того, як подули північно-західні вітри, Даос перестав виходити на берег. Він сховався у своїй хатині й просиджував там цілими днями. Звідти чулося тільки невиразне бурмотіння. Коли зазирали в щілину в дверях, то бачили таке: старий стоїть перед трьома солом'яними фігурками і б'є поклони. Дехто з молоді висловлював думку, що Хуан з нечистою силою зв'язався. Старі жінки, молодиці та діти приставали до Даоса, намагаючись випитати, що то за фігурки стоять у нього, але він під всякими приводами ухилявся від відповіді, а щілини в дверях позаліплював папером.

Узагалі ж Даос любив поговорити. Це від нього почула Хехуа про червону восьмикутну зірку. Отож, побачивши старого, вона вирішила, що саме він допоможе зараз їй розправитися з її ворогами, і рушила йому назустріч.

— Гей, Даосе, постривай! Си каже, що червона зірка аж ніяк не зоря справжнього імператора! Треба ж таке бовкнути! — Вона окинула своїх супротивниць переможним поглядом і дико зареготала, але одразу ж схопилась обома руками за попереk і скривилася від болю.

Широко розплющеними очима Хуан подивився на жінок, потім на Хехуа і, похитавши головою, мовив, ніби заклинаючи:

— О, Небесний володарю Лі, що тримає пагоду; о, третій принц Ночжа; о святий Ерлан¹, онук Юйхуана даді!.. Справжній імператор уже з'явився на білому світі. Він високо в небі й поруч з нами! Ось так! Біля Нанкіна є гора, а біля її підніжжя живе дід, що торгує соєвим сиром.

¹ Небесний володар Лі — божество китайської народної релігії, стоїть на чолі даоського та буддйського пантеону; його зображують з пагодою в руках — символом могутності. Третій принц Ночжа — його син, що прославив себе героїчними вчинками. Святий Ерлан — за переказами, другий його син, який разом з батьком боровся з повенями і закував у кайдани злого дракона.

Щоранку в час п'ятої варті він меле сою. І от саме в цей час хтось стукає в двері його крамниці й питає: «Уже розвиднілося?» Ха-ха! А на вулиці ж темно, і старий завжди відповідає йому: «Ні, не розвиднілося!» Йому й на думку не спадає, що то — справжній імператор.

— А коли б він відповів «розвиднілося», що тоді було б? — перебила Хуана Любао, підходячи до нього.

— Коли б відповів «розвиднілося»? Тоді... тоді... — Брови у Хуана зійшлися на перенісці. Примруживши очі, він глянув на небо і, повторюючи «тоді, тоді», якимось загадково закивав головою.

— Тоді б для всіх бідняків настало нове життя! — не дочекавшись відповіді, вигукнула Хехуа прямо в обличчя Любао, забувши навіть про біль у попереку.

— Справді! Стало б легше жити! Може б, років зо три з нас за аренду не брали, — зітхнув Даос; він був вдячний Хехуа за те, що вона виручила його.

Та Любао така відповідь не влаштувала, їй неодмінно хотілося знати, що б усе-таки сталось, якби старий відповів «розвиднілося». Тому, пропустивши повз вуха слова Хехуа, вона напосідала на Даоса.

— Хоч би вже скоріше той старий сказав «розвиднілося», — замріяно мовила Си, що стояла осторонь, — ото було б добре!

— Що ти кажеш? Хіба можна йти проти волі неба, розголошувати його таємниці?.. — відповів Даос. — Тобі цікаво знати, що б сталося? Так от, Любао, якби старий сказав «розвиднілося», то на землю одразу ж спустилося б усе небесне військо, яке допомогло б справжньому імператору втихомирити Піднебесну!

Любао не дуже повірила Даосу і більше не допитувалась, а лише міцно стулила губи й якимось дивно кивнула головою.

Глянувши на дівчину, Хехуа голосно зареготала. Їй захотілося придумати для неї якесь прізвисько, та раптом вона почула тихий голос Си:

— То, виходить, старий з тієї крамниці теж виконує волю неба. Ех, Даосе, звідки тобі знати, що в двері крамниці стукає справжній імператор? Ти що, бачив його?

Хуан, здавалося, починав втрачати терпіння. Холодно посміхнувшись, він відповів:

— Звідки мені знати? Якщо я кажу, то знаю напевне. А старий — теж людина незвичайна! Адже щодня стукають саме до його крамниці, а не до якоїсь іншої. Зрозуміла? І щодня питають те саме: «Уже розвиднілося?» Старий тільки голос чує, а людини не бачить. Та й чи посмів

би він глянути? Підє проти волі неба — грім ударить. А в тому, що стукає справжній імператор, сумніву немає.

Після цих слів Хуан вирячив очі: його обличчя немов накам'яніло, страшно було навіть глянути. У жінок мороз пішов поза шкірою, їм здалося, наче справді десь стукають у двері. Всі четверо стояли на холодному вітрі й дрижали.

— А твої солом'яні фігурки? Це що таке? — нараз пригадала Любао.

— То теж неспроста. Так-так, неспроста! — відповів Хуан, гордо кивнувши головою, потім підняв ліву руку і, насупившись, кілька разів показав пальцем на північ.

Жінки мимоволі подивились у той бік, куди показував старий Хуан. Си здалося, ніби своїм чорним кістлявим пальцем він когось прохромив, і серце в неї здригнулося від страху.

— Саме звідти прийде справжній імператор! — грізним голосом вигукнув Даос, пильно глянувши на жінок. — І спалахне багряне сяйво! Ясно? Багряне сяйво!

-Він знову вирячився на жінок. Вони не розуміли, що означає те «багряне сяйво», але суворий голос Хуана примусив їх затремтіти ще дужче. Більше всіх, мабуть, злякалася Си. «Багряне сяйво — це погибель для людей, — раптом сяйнув здогад. — Були жертви і ще немало буде. Народження справжнього імператора не обійдеться без лиха».

Знову піднявши руку, Хуан ще раз тричі показав на північ, і кожного разу серце у Си тривожно стискалось. Потім він несподівано вказав пальцем на свій ніс і сумно мовив:

— Там і тут багряне сяйво! Через півроку-рік всі ви поляжете від меча, а село за вогнем піде!

Він похнюпив голову, губи його злегка ворушилися: чи то шепотіли молитву, чи тремтіли. Жінки сумно зітхнули. Хехуа скоса позирнула на Любао, ніби хотіла сказати: «Цікаво, кому з нас першою помирати — тобі чи мені?» Але дівчина не помітила її погляду, вона з недовір'ям дивилася на старого.

— І немає ніякого порятунку? Як же це так? — у відчаї тихо спитала Си.

— Хто сказав, що немає? — ніби отямившись, сердито заперечив Хуан. — Мої солом'яні божки можуть захистити від будь-якої напасті! Сім тижнів — сорок дев'ять днів. Кілька днів ще залишилось. Напиши на папері, коли ти народилася, додай п'ятсот дрібних монет, і божки відведуть від тебе всі напасті. Зрозуміла? Ще маєш кілька днів.

— І коли ж він прийде — той справжній імператор? — спитала Хехуа, пересильючи біль у попереку.

Даос незворушним поглядом дивився кудись перед собою і мовчав, ніби й не чув її запитання. Від різкого вітру на очах у нього виступили сльози. Тихо шуміли сосни на кладовищі. Нарешті старий змахнув пальцем сльозу і сказав:

— Коли прийде? Тоді, як усі сосни зникнуть з кладовища Чжана.

— Ой, усі сосни! — в один голос вигукнули жінки.

В їхніх сповнених страхом очах спалахнула іскорка надії. Вони добре знали, що за кожне спиляне дерево доводиться всім селянам тримати відповідь перед шкуродером Чжаном, та все ж це не так страшно, як загальна погибель, і вони охоче повірили в маячню старого Хуана.

III

Останнім часом у Си голова йшла обертом. Бідолашна жінка не знала, на чому й зупинитись. Батько умовляв її перебраться до міста. Влаштується там десь служницею, і вже на одного рота в сім'ї буде менше, та й заробіток якийсь матиме. Правду батько каже. А як бути з чоловіком? Адже йому знайти собі роботу в місті не так просто, не те, що жінці. Тож він залишиться в селі, а в господарстві не обійтися без жіночих рук.

У Адо з цього приводу була своя думка.

— Знову хочете брати землю в оренду? — сердито спитав він. — Хоч і пупа надірвіть на тій землі, однаково від голоду не врятуєтесь. Навіть коли вродить, більше трьох данів із одного му не візьмете, а з п'яти му — це буде п'ятнадцять данів. З них шість з половиною віддасте за оренду. Що вам залишиться? Звідси відрахуйте ще борги та проценти на них, витрати на добрива. Ціле літо із шкури вилазитимете, а й на добру юшку не заробите.

Аси понуро мовчав. Він і сам розумів, що оренда — щастя невелике. Хай краще дружина йде в служниці: заробить якусь дещицю — і то добре, а самому, мабуть, доведеться йти в сезонники, теж з голоду не помре. Та на душі у нього було тоскно: все тріщить, все валиться. Він з надією подивився на дружину.

— Досить вам сушити голову, — далі умовляв їх Адо. — Землю попродавали, а в боргах, і досі по самісіньку шию. Халупа, в якій живемо, теж не ваша. Що ж вас тут тримає?

Ото ідіть собі до міста, знайдете якусь роботу і житимете на людських харчах, а про батьківські борги давайте забудемо.

— А Сяобао, куди його дінеш? Доведеться дідові віддати? — тремтячим голосом спитала Си. «У батька теж власного житла немає,— подумала вона,— на хазяйських харчах живе. Господар уже й так дорікає йому за малолітнього сина, а як ще й внука візьме до себе, то взагалі можуть вигнати. Не люблять у місті брати служників з дітьми... І дома важко жити, та важко й наймитувати!»

— І в мене з голови не виходить ця думка,— мало не плачучи, сказав чоловік.— Хоч викинь хлопця.

— Ой! Що ви за люди? Мов дикуни якісь, всього боїтеся! — втративши терпіння, вигукнув Адо.— Я сам заберу вашого Сяобао й запевняю, що він у мене буде ситий і одягнений. Йому ж зрештою вже дванадцять років, це не маля якесь.

Старший брат у відповідь лише сумно похитав головою, а його дружина закричала:

— Ні, ні! Цього не буде! Здуріти можна! На що це схоже? Розійдемося хто куди, та так і сім'я може розпастись! Ні, я цього не допущу!

— Ха-ха! Знайшли про що клопотатися: «Сім'я розпадеться!»— сердито мовив Адо.— В той час, коли люди, мов мухи, мруть з голоду десятками тисяч, їх одне турбує — коли б сім'я не розпалась.

Адо кидав на брата та невістку такі сердиті погляди, що здавалося, він ладен зараз живцем поковтати цих страхопудів. Ті більш не заперечували, певно, зрозуміли, чому розгнівався молодший брат. Але хоч хай там як, не хотілося Аси кидати насидженого місця, відриватися від звичного діла, та якби ж не орендна плата. А податись у місто — теж не вихід. Саме це й мучило його. Досі вони жили завдяки тому, що обробляли власне поле і, щоб триматися на світі, намагалися зміцнювати свою сім'ю. Якщо ж тепер вона розпадеться, цього їм не пробачать ні предки, ні їхній син Сяобао. Сім'я для них завжди була чимось святим. Нехай у них зараз немає ні землі, ні майна, але вони не можуть забути цієї святині, що складалася віками.

Слова Адо, мов гострий ніж, віткнулись їм прямо в серце, зачепили за найзаповітніше. «Знайшли про що клопотатись: сім'я розпадається! В той час, коли люди, мов мухи, мруть з голоду десятками тисяч!..» — подумки повторювала Си слова Адо, і тяжкі передчуття все міцніше оповивали її серце. Не витримавши, вона залилася слізьми. «Коли ж нарешті

прийде той справжній імператор? І чи врятують їх солом'яні божки Хуана Даоса?» За гіркими слізьми, здавалося, вона вже бачила багряне сяйво.

IV

З кожним днем ставало все холодніше, навіть сніг випав. В багатьох місцях повимерзали овочі. Тепер селяни рідко бували в місті, бо їм нічого було там продавати, щоб потім купити рису. В селі починався голод. Хтось випадково виявив, що коріння шовковиці їстівне й нагадує за смаком батат. Люди кинулися копати коріння. Тепер Си ненавиділа це дерево, дивилася на його корені, мов на лютих ворогів: адже саме через нього лихо так підкосило їхню сім'ю. Подумати тільки! Відгодували весняних шовкопрядів, зазнали збитків, а земля, де росли дерева, перейшла до рук кредиторів. Проте колись молодиця вважала, що шовковиця — це саме життя.

Один за одним юнаки покидали село. Адо, Лу Фуцін та Лі Тигр пішли зовсім несподівано. І ніхто не знав, куди вони поділись. Та їхня доля не дуже турбувала односельців: їх більше непокоїло те, що сосни на кладовищі Чжана зникали далі. Дехто з цікавості ходив туди майже щодня, аби переконатися, скільки їх там ще залишилось. «Пророцтво» старого Хуана облетіло все село, і багато хто йому повірив. Солом'яні божки у ветхій халупі були геть обвішані паперовими смужками з записами дат народження. В числі них можна було знайти й ім'я Сяобао; тепер Си мріяла про те, де б роздобути п'ятсот монет, щоб подбати й про свого чоловіка.

З усіх сільських жінок одна лише Любао не дуже вірила в базікання Даоса. До речі, і сама вона зникла з села. Дехто казав, ніби подалась у Шанхай, на якийсь завод, інші запевняли, що вона десь у сусідньому містечку.

З наближенням дня зимового сонцестояння вулицями поповзли чутки, начебто справжній імператор з'явився у сусідньому селі Ціцзябан. Чжао Ада розповідав на рисовому току, що бачив його на власні очі.

— Років йому одинадцять-дванадцять, на зріст буде такий як наш Сяобао чи, може, трохи вищий. А соплі хоч пригорщами збирай.

Хтось з присутніх голосно засміявся. Чжао Ада почервонів і накинувся на нього:

— Не віриш? Сходи сам і побачиш! Чи сумніваєшся,

що це саме він? Постривай хвилинку, я зараз пригадаю, як він виказав себе. Ага, цього літа хлопчисько, тобто справжній імператор, тяжко захворів, три дні й три ночі був на грані смерті. А коли прийшов до тями, стало ясно, що він чарівні слова знає. Правда, для людей це було таємницею, а от коли в серпні пішли копати батат і трапився їм на дорозі камінь, здоровецький такий, хлопець щось сказав, і камінь з грюкотом відкотився. От що значить чарівне слово!

Сусіди зосереджено дивилися на Чжао Ада, а потім майже одночасно перевели погляд на худенького Сяобао, що ховався за спиною в матері.

— Як по-правді, справжньому імператорові вже давно пора з'явитися на білий світ,— зауважив хтось тихим голосом.

— Що ж ще казав той златоуст? — допитувався Аси.

Чжао Ада вирячив очі, розкрив рота, однак промовчав, бо не вмів брехати. А все, що знав, уже встиг розповісти. Та за хвилину, ніби отямившись, додав:

— У кожному селі можна почути, що саме в них з'явився імператор. Років йому одинадцять-дванадцять, а сопливий точнісінько, як Сяобао.

— Хе-е! Всього дванадцять років! Та поки він сяде на престол, мої кістки в землі згниють,— перебила його, шулячи плечі, Си.

— Скажеш таке! — зраділа нагоді Хехуа й відразу ж заперечила.— Це тільки здається, що треба довго чекати. А насправді, час летить! Як допоможуть духи гір — заступники військових та чиновників, то й в дванадцять років імператором стане. А поки твої кістки згниють, то від нас і пороку не залишиться!

— Ото розспівалась, безсоромнице,— огризнулася Си, хоч слова Хехуа припали їй до душі, бо дуже вже хотілося, щоб імператор якнайскоріше сів на престол. Та чи могла вона змовчати цій тварюці при такому зборищі людей? Сварки, здавалося, не уникнути, однак у розмову несподівано втрутився сам Хуан.

— Не лайтесь, адже ми всі тут свої,— намагався заспокоїти він жінок, а потім звернувся до Чжао Ада:— Але ж до Ціцзябана від нас зовсім близько. Не далі однієї «дев'ятки», чи не так? Тож виходить, що наше село теж опинилося в смузі «багряного сяйва». Кілька днів тому в храмі, що біля мосту, Бодісатва сльози лив, і в річці вода почервоніла... Ось воно як! Вже недовго! Півроку, рік!.. Запам'ятайте те, що я сказав!

Останні слова старого прозвучали так, ніби пугач пугукнув. У людей аж мороз поза шкірою покотився. Всім мимохить пригадалися три солом'яні божки, обвішані паперовими смужками. А ті, хто вже виклав по п'ятсот монеток, полегшено зітхнули і шанобливо подивилися на Хуана.

— Цими днями ще три сосни зрубали! — буркнула Хехуа, поглянувши в бік кладовища.

Люди закивали головами і тихо загули.

Чжао Ада зовсім не думав, що його новину сприймуть так серйозно, і не на жарт злякався. Він ще не встиг повісити на солом'яних божків своїх смужок, навіть з дружиною через це посварився, а зараз ладен був послухати свою стару і заплатити все сповна. П'ятсот монет — сума, звичайно, чимала, та Чжао Ада придумав вихід. Ось уже місяць він не дає грошей для утримання загону самооборони¹ (належало платити по одному цзяо). Може, пощастить викрутитись і наступного місяця?

Проте не один лише він був такий хитрий. Дехто вже давно робив те саме. «На утримання загону щомісяця беруть по одному, а то й по два цзяо,— міркували вони,— а Хуанові віддаси відразу п'ятсот монеток — і край». До того ж ніхто не вірив у силу так званого об'єднаного загону, який отаборився в храмі бога землі за півтори версти від їхнього села і мав на озброєнні лише три гвинтівки. Всякому ясно, що божки Хуана набагато надійніші. Бо що зробить той загін, коли в ньому лише три чоловіки: начальник, командир та солдат. І взагалі, кому потрібні такі загони?..

Гвинтівки було надіслано в село ще в липні місяці, коли голодні селяни піднялися на рисові бунти. А яке багатство у голодних селян, щоб його обороняти?..

Хоч на вулиці було холодно й вояки цілісінькі дні просиджували у храмі, але невдовзі їм стало відомо, що в Ціцзябані з'явився «справжній імператор» а в халупі Хуана Даоса стоять якісь солом'яні божки. Про те, що Чжао Ада розповідав на рисовому току селянам, вони теж довідалися. Що ж до податку на утримання загону, то й говорити нема чого. Вони зрозуміли, що ці гроші поступово осідають в кишені старого Хуана.

Днів через чотири вояки із «загону самооборони» схопили в Ціцзябані сопливого хлопчика й приволокли його до храму. Сталося це в другій половині дня, коли небо затягли темно-

¹ Загони, організовані в селах поміщиками, ніби для підтримки порядку, а насправді — для придушення селянських виступів.

сірі хмари і замрячив дрібний дощ, що часом переходив у мокрий сніг. Хоробре воїнство дуже стомилося від «далекого» походу, тому начальник звелів командирові прив'язати бранця до ноги глиняного бога, який стояв біля вівтаря, потім призначив його черговим, а солдата поставив біля дверей вартувати. Завтра вони повідомлять про свої успіхи у вищій штаб і чекатимуть подальших вказівок.

Сопливий «справжній імператор» сидів біля ніг місцевого бога і, шморгаючи носом, тихо плакав.

Начальник загону дістав із кишені зім'яту цигарку, обережно вирівняв її, запалив і звернувся до командира:

— Як ти гадаєш, скільки нам винагороди дадуть, коли ми розкриємо цю справу?

— Яка там винагорода, коли, кажуть, в них немає коштів навіть на зимове обмундирування, — сумно відповів командир.

Начальник насупив брови і жадібно затягнувся. Смеркло зовсім. Командир засвітив каганця й зібрався було підмінити вартового біля дверей, щоб той зварив їм вечерю, та в цю мить начальник сплеснув руками, схопився з місця й підніс каганця до обличчя «справжнього імператора». Кілька секунд він пильно придивлявся до хлопчика, потім спитав сердитим голосом:

— Захотілось імператором стати? Та тобі ж за це голову знімуть. Голову! Зрозумів?

Хлопчик нічого не відповів; від страху він навіть плакати перестав.

— Хто твої спільники? Признавайся! — закричав командир, що стояв поруч.

Хлопчик лише заперечно похитав головою. Начальника охопила злість. Він поставив каганець, взяв полоненого за чуприну і, кинувши грізний погляд на його брудне худорляве обличчя, проричав:

— Ти що, глухий? Хто спільники, питаю? Кажи, інакше битиму!

— Дядечку, я нічого не знаю! — пробелькотів бідолаха. — Я збирав хмиз, рвав траву, а що люди про мене кажуть, я зовсім не знаю!

— Ах ти ж, паршивець, приб'ю! — ще голосніше загорлав начальник і кілька разів стукнув хлопчика головою об глиняного бога. «Справжній імператор» заверещав, мов недорізане поросся. На голову йому посипалася глина.

Командир, заклавши за спину руки і схиливши набік голову, тупо дивився на поточену міллю білу бороду бога. Він здогадувався, чого добивається начальник, але що візьмеш

з цього дурненького хлопчика? Коли начальник трохи заспокоївся, командир смикнув його за рукав і щось прошепотів на саме вухо. Відійшовши подалі від бранця, вони почали радитись.

На голові в «справжнього імператора» в кількох місцях повискакували гулі. Він більше не плакав, а сидів мовчки з широко розплющеними очима.

— Завтра ж візьмемо Даоса, і все буде гаразд,— сказав під кінець командир. Начальник кивнув головою, злегка всміхнувся, потім знову підійшов до бранця і вже лагідніше промовив:

— Даремно я так накинувся на тебе, хлопче. Завтра відпустимо додому. Але спочатку скажи мені, у кого в вашому селі є гроші? Якщо не скажеш, битиму знову!

Начальник насупився й штовхнув хлопчика ногою. Той увесь затремтів, захитав головою, заплакав.

— Ти мені все скажеш! — тупнув ногою начальник.

Командир уже стояв наготові з палицею в руці й чекав наказу. Та раптом за дверима пролунав нестямний крик. Начальник та командир рвучко повернулися до виходу. Звідти, тримаючись руками за голову, вбіг вартовий, а слідом за ним у дверях показалося ще кілька постатей. Командир випустив з рук палицю і кинувся до дверцят біля вітваря. А начальник, отямившись, щось крикнув і метнувся до глиняного бога, на якому висіла одна з рушниць. Та тільки він вхопився за неї, як дістав удар по голові і, навіть не зойкнувши, мертвий упав на підлогу.

Лу Фуцін підбіг до вартового і зняв з нього патронташ.

— Один таки зумів утекти! — сказав Адо, витираючи щоку. Коли він ударив начальника мотикою по голові, кров бризнула йому на обличчя та одяг.

— Всі рушниці тут, патрони теж на місці. А того, що втік, пробачимо, га? — сказав Лі Тигр, і всі троє засміялись.

Адо відв'язав «справжнього імператора» від ноги бога й підніс каганця до хлопцевого обличчя. Хлопчисько з переляку зовсім очманів. Широко розплющеними очима він дивився на Адо, а зуби в нього цокотіли, немов у лихоманці. Лу Фуцін та Лі Тигр поставили його на ноги, поплескали по плечу, ніжно погладили по голові. Хлопчик нарешті опам'ятався й голосно заплакав.

Опустивши каганця, Адо засміявся:

— Який же з тебе імператор? Біжи, хлопче, додому!

Поривом вітру крізь прочинені двері до храму занесло кілька сніжинок.

Того дня Мінсю повернулася зі школи з надутими губами. Жбурнувши портфель у куток, вона не підійшла, як завжди, до туалетного столика, щоб поправити зачіску та попудритись, а впала на ліжку й байдуже поглянула на запону над ним. Котеня Сяохуа стрибнуло на свою хазяйку, двічі нявкнуло й почало тертись об її спину. Дівчина машинально простягла руку, погладила його по голові, а потім перевернулася на живіт, увіткнула голову в подушку й крикнула:

— Мамо!

Ніхто не відповів. Материна кімната була поруч, за стіною. Пані Лінь, яка душі не чула в своїй єдиній доньці, тільки було дізнається, що та повернулася із школи, одразу ж диває до неї спитати, чи дівчина не голодна. Мати часто припасала для неї щось смачненьке, а коли дома нічого не було, посилала няньку У купити миску пельменів хуньтун¹. Та сьогодні, як на диво, в сусідній кімнаті лунали людські голоси, чулося, що мама кашляє, але на її прихід чомусь не відгукується.

Мінсю повернулася на бік і, підвівши голову, прислухалась: з ким це вона там розмовляє, та ще так тихо? Але слів не розбереш, лише час від часу чути мамине покашлювання. Та ось пані Лінь заговорила голосніше, здається, була чимось роздратована, і Мінсю чітко почула:

— І це — японські товари, то теж — японські товари, кахи!..

Мінсю аж підстрибнула на ліжку і відчула себе, мов у перукарні: коли тебе стрижуть, а дрібне волосся пристає до шиї, то починає свербіти все тіло. Саме через ці японські товари над нею теж сьогодні кепкували у школі, і вона повернулася додому в дуже поганому настрої. Відштовхнувши кошения, що весь час тулилося до неї, дівчина схопилася з ліжка, стягла з себе нове ясно-зелене плаття з штучної тканини, труснула його кілька разів і тяжко зітхнула. Кажуть, що ця гарна тканина — японська. Поклавши плаття, Мінсю витягла з-під ліжка гарненьку шкіряну валізу, зі злістю відчинила її й вивернула все, що в ній лежало, на ліжку. То були різнокольорові плаття та речі туалету. Наполохане кошения шмигнуло від неї геть, потім видралосся на стілець і вже звідти стежило за тим, що робить його хазяйка.

¹ Хуньтун — пельмені, начинені м'ясом та овочами і зварені в курячому бульйоні.

Якийсь час Мінсю перебирала речі, потім розгублено опустила руки. Можливо, це гарне вбрання і справді японське, але чому його не слід носити? Мінсю так подобалися всі ці речі, що несила було повикидати їх, та й батько навряд чи купить їй зараз щось новеньке! Очі в дівчини почервоніли, і на них виступили сльози. Їй подобалися японські речі, хоч самих японців вона ненавиділа: коли б вони не напали на три східних провінції¹, можна було б, як і досі, ходити в цих платтях, і ніхто не знущався б над тобою.

Біля дверей почувся кашель — це до кімнати пришкутильгала худорлява пані Лінь. Побачивши дочку в самій сорочці, а перед нею — порозкидані на ліжку плаття, вона не на жарт злякалась. І, як завжди, від хвилювання зайшлася кашлем: деякий час вона не могла й слова мовити.

Мінсю в розпачі кинулась до неї:

— Мамо, що я завтра надіну? Адже в мене все японське, іншого нічого немає!

Спершись рукою на доччине плече, пані Лінь взялася розтирати собі груди, поки нарешті, трясучи головою, насилу мовила:

— Ти чого стоїш гола? Ще простудишся! Досить того, що я мучусь зі своєю недугою відтоді, як народила тебе, і чим далі — мені все гірше!..

— Краще скажи, що мені завтра вдягти? Доведеться, мабуть, дома сидіти, інакше мене засміють!

Пані Лінь нічого не відповіла. Не перестаючи кашляти, вона повернулася до ліжка, взяла щойно скинуте доччине плаття, накинула їй на плечі й показала рукою на постіль, поруч з собою. Кошеня підійшло до Мінсю, задерши голову, подивилося на пані Лінь, потім на дівчину і лягло прямо на її черевички. Мінсю відкинула його ногою геть, а сама впала на ліжку, сховавши обличчя за материною спиною.

Якийсь час вони обидві мовчали. Мати все ще відкашлювалась, а дочка думала про те, в чому піти завтра до школи. У неї не одні лише плаття японські, вона ще має японську шкіряну сумочку та автоматичний олівець, які завжди викликали заздрість у однокласників.

— Їсти не хочеш? — спитала пані Лінь, коли кашель у неї трохи вгамувався.

— Не хочу. Ой мамо, і чого ти до мене пристаєш зі своєю їжею, коли я не знаю, що завтра одягти! — вередливо

¹ Три східних провінції — колишня назва Маньчжурії, тепер — Північно-Східний Китай.

мовила Мінсю. Вона все ще лежала, згорнувшись калачиком і ховаючи обличчя в матері за спиною.

Тільки тепер пані Лінь зрозуміла, чому це дочка торочить, що їй нічого одягти, але на неї знову напав кашель. До кімнати зайшов пан Лінь з якимсь папірцем у руці. Обличчя в нього було попелясто-сіре. Побачивши дружину, що зайшлася кашлем, і дочку, яка лежала на ліжку поміж розкиданих платтів, він одразу збагнув, у чому річ, і, насупивши брови, спитав:

— Що, Мінсю, у вашій школі створили антияпонський комітет? Мені ось листа принесли. Пишуть, якщо ти завтра знову прийдеш у японському платті, вони сплять його,— чортівня якась!.. Куди це годиться? Зараз же всі в японському ходять, а причепились саме до нас! Крамниці позавалювані японськими товарами, та чомусь вважають, що лише в моїй порушено закон і її слід опечатати! — пан Лінь був дуже розгніваний і стомлено опустився на сілець.

— Спаси нас, милосердна Гуаньїнь¹, від всякого лиха й напасти,— прохрипіла пані Лінь.

— Тату, в мене лише одне тепле плаття не з японського краму, та коли я його одіну, наді мною все одно сміятимуться,— за хвилину мовила Мінсю, сідаючи на ліжку. Вона хотіла попросити батька, щоб він замовив їй щось нове, але, помітивши, який у нього поганий настрій, не посміла наполягати. Потім вона раптом уявила, як глузуватимуть з неї, коли побачать у старому вбранні, не витримала й заплакала.

— Не плач, доню,— втішала її пані Лінь,— ніхто не сміятиметься над тобою...

— Посидиш завтра дома! Не до навчання нам зараз. Коли б з голоду не померти,— з досадою мовив пан Лінь і порвав на клапті папірця, якого досі тримав у руці, потім сердито тупнув ногою і вийшов із кімнати. Але через хвилину повернувся назад.

— Де ключі від шафи? — спитав він дружину.— Дай сюди!

Пані Лінь ураз зблідла й вирячила на чоловіка очі, навіть кашляти перестала.

— Нічого не зробиш, доведеться дати тим негідникам хабаря...— Пан Лінь замовк, потім, зітхнувши, сказав: — Дам юанів з чотиреста, і досить з них. Якщо в гоміньданівсько-

¹ Гуаньїнь — богиня милосердя, популярне в Китаї буддійське божество.

му комітеті скажуть, що мало, я махну на все рукою — хай опечатають! У крамниці «Юйчансян», що навпроти нас, японських товарів значно більше, ніж у мене, — тисяч на десять буде, а господар дав їм лише п'ятсот юанів, і все припинилося. Лише п'ятсот! Вважатимемо, що дехто з моїх боржників збанкрутував! Давай ключі! За нашу золоту обручку завжди можна взяти принаймні триста юанів...

— О-хо-хо! Та це ж справжнісіньке здирство!

Пані Лінь тремтячими руками дістала ключі, з очей у неї закапали сльози.

Мінсю вже не плакала, вона сиділа, вп'явшись очима в одну точку й мовчала. Нараз їй здалося, ніби той, схожий на бандита, рябопикий гоміньданівський начальник, що часто виступає в них у школі з доповідями і завжди, мов голодний пес, з жадністю позирає на неї, забрав собі їхню золоту обручку й голосно регоче. Потім з лайкою накидається на батька, починає його бити.

Злякано зойкнувши, дівчина пригорнулася до матері.

— Що з тобою, донечко? — занепокоїлася пані Лінь. — Не сумуй, після новорічних свят у батька з'являться гроші, і він справить тобі нове плаття. А від тих розбійників пощади не жди! Вчепилися в нас, ніби ми й справді такі вже багаті, а тут, що не рік, то нові й нові збитки. Батько твій, ще коли добрива продавав, мало не розорився, отож тепер наша крамниця тримається лише на чужих грошах. А тут ще хвороба моя, мучує через неї. Зачекай трохи, мине два роки, і тобі виповниться дев'ятнадцять, підшукаємо тобі гарного нареченого — тоді й померти можна спокійно! Спаси нас, милосердна Гуаньїнь, від всякого лиха та напасті!

II

А вже наступного дня в крамниці пана Ліня все переінакшилось: японські товари, які майже тиждень доводилося ховати від людського ока, тепер були порозкладувані на найвидніших місцях. На вікнах, як це роблять у великих шанхайських крамницях, були понаклеювані червоні та зелені паперові стрічки з написами: «Велике зниження цін! Уцінка на десять процентів!» Було двадцять третє число дванадцятого місяця за місячним календарем — саме час для жвавої торгівлі заморськими товарами у селах та містах, і у пана Ліня виникла надія відшкодувати витрачені чотириста юанів. Буде чи не буде Мінсю нове плаття — також залежало від успіху торгівлі в ці дні.

Десь після десятої години ранку на міських вулицях з'явилися перші групки селян, що поспішали на ринок. Вони несли на плечах корзини, вели за руки дітей і голосно розмовляли. Помітивши яскраві вітрини крамниці пана Ліня, селяни зупинялися, жінки кликали чоловіків, діти — батьків, і, позадиравши голови, всі з захопленням роздивлялися виставлені там товари. Наближався Новий рік, діти мріяли про нові шкарпетки, жінки раптом згадували, що таз для вмивання проржавів, що на всю сім'ю залишився один рушник, та й той уже давно порвався, що ось уже понад місяць, як немає мила, і непогано було б під час цього розпродажу придбати що-небудь. Сповнений завзяття, пан Лін, усміхаючись, позирав на селян і час від часу кидав погляди на двох своїх прикажчиків та двох учнів, усім серцем сподіваючись, що товар розійдеться, а натомість прийдуть гроші. Проте селяни, вдосталь подивившись та потицявши пальцями, неквапно переходили через вулицю і зупинялися біля вітрин крамниці «Юйчансян». Пан Лін, витягнувши шию, проводжав їх палаючим поглядом — так йому хотілося повернути їх назад!

Пані Лін, що сиділа позаду конторки біля різьблених дверей, які відокремлювали крамницю від внутрішніх покоїв, не витримала й закашлялася. Мінсю, заціпенівши, стояла біля матері й собі визирала на вулицю. Вона чула, як гулко б'ється в неї серце: надія на нове плаття зникла, принаймні наполовину.

Не знаходячи собі місця від заздрощів, пан Лін вибіг із-за прилавка й глянув на крамницю конкурента навпроти. Прикажчики, там їх було чоловік п'ять, поважно стояли за прилавками, чекаючи покупців. Проте ніхто з селян навіть не зайшов до крамниці: постояли трохи перед нею, позиркали, позиркали та й пішли собі далі. У пана Ліня polegшало на серці, і він мимоволі посміхнувся.

В цей час до його прилавка підійшло близько десятка селян. Раптом один з них, наймолодший, виступив наперед і почав приглядатися до закордонних парасольок. Пан Лін одразу ж повернувся до нього, приязно посміхнувся: він вирішив особисто взятися за цього дивного покупця.

— Що, брате, хочеш придбати заморську парасольку? Не дорого візьму: коштує юань, а віддам за дев'ять мао¹. Ти поглянь, що це за річ!

¹ Мао (те ж що й цзяо) — грошова одиниця, дорівнює одній десятій юаня.

Один з прикажчиків миттю зняв з полиці дві парасольки, розкрив одну з них, енергійно сунув юнакові в руку і пустив у хід все своє вміння:

— Дивись, молодий господарє! Верх сатиновий, ручка — костяна, чи дощ, чи сонечко — завжди надійно й гарно! Дев'ять мао за штуку — дешевше не буває. Ті, що коштують по юаню, набагато гірші — подивись сам — одразу зрозумієш.

Юнак стояв з парасолькою в руці, в нестямі роззявивши рота, і не знав, як йому бути. Потім повернувся до старого, якому вже було за п'ятдесят, і ніби хотів запитати: «Купити, чи що?» Але старий сердито закричав:

— Та ти, Ада, мабуть, здурів, що парасольку надумав купувати! За повен човен сухих дров насилу три юані з хвостиком виручили, а дома мати нас з рисом чекає. Звідки ти візьмеш гроші на парасольку?

— Товар дешевий, та грошей катма, — зітхаючи, загомоніли селяни, які стояли поруч, і неквапом рушили далі. Юнак густо почервонів, скрушно похитав головою; поклавши парасольку на прилавок, він уже зібрався йти, та пан Лінь у відчаї кинувся до нього:

— Стривай, стривай, братику, а скільки ж ти даси? Ти добре роздививсь — річ дуже гарна!

— Товар дешевий, та грошей катма, — відповів за юнака старий і, захопивши сина за руку, ледве не бігцем поволік його далі.

Пан Лінь сумно скривився, повільним кроком підійшов до конторки і враз відчув слабкість у всьому тілі. Торгувати він, безперечно, вміє, але селяни, видно, справді настільки збідніли, що навіть парасольки за дев'ять мао не здатні придбати.

Він знову скоса подивився на крамницю «Юйчансян»: люди все ще стояли навпроти неї, позираючи на вітрини, але до прилавка ніхто не підходив. Що ж до галантерейної крамниці «Шентай» та кондитерської «Ваньшен», то біля них взагалі ніхто не зупинявся. Кошики в руках у селян були зовсім порожні. Лише деякі щасливці тримали вузлики з синьої китайки, певно, з рисом. Поміщики та лихварі обідрали селян до нитки, встигли навіть позабирати в них зерно осіннього врожаю, зібраного лише минулого місяця, і тепер селянам самим доводилося купувати, платячи за якусь мірку чи дві рису втридорога. Отже, виходить, міркував пан Лінь; що поміщики та лихварі і його пайку прихопили.

Наближався полудень, вулиця геть спорожніла, а пан Лінь зумів наторгувати лише якогось юаня. Цього заледве виста-

чить, щоб покрити витрати на зелений та червоний папір, який пішов на рекламу про зниження цін. Зажурений, з похнюпленою головою, пан Лінґ пройшов до внутрішніх покоїв. Здавалося, йому було сором глянути в вічі дочці та дружині. Мінсю, ледве стримуючи сльози, сиділа мовчки в найдальшому закутку кімнати, а її мати, насилу прокашлявшись, напосіла на чоловіка:

— Цілих чотири сотні втелющив, щоб отримати дозвіл на продаж японських товарів, потім майже до півночі розкладали їх, а яка користь?.. Навіть прикажчикам заплатити не вистачить!

— Та ти не хвилюйся, зараз ще тільки обідня пора, — намагався заспокоїти дружину пан Лінґ, а в самого ніби коти на серці шкребли. Він нервово пройшовся по кімнаті. Всі його спроби підняти торгівлю виявилися даремними. Отже, це не вихід. Та й не лише в нього одного справи кепські. Люди зубожіли — що ж ти зробиш? І все ж він сподівався, що після обіду торгівля піде веселіше. Місцеве населення відвідує крамниці здебільшого в другій половині дня. Невже не захочуть що-небудь придбати перед Новим роком? Продати він завжди зуміє, було б тільки кому. Адже товари в нього дешевші, ніж у інших.

Підбадьорений такими міркуваннями, пан Лінґ знову сів за конторку, сподіваючись дочекатися покупців після обіду.

У другій половині дня вулиця завжди мала трохи інший вигляд, ніж зранку: людей на ній було небагато, зате пан Лінґ майже з кожним із них був добре знайомий, знав не лише ім'я кожного, а й його батька, діда. Спершись на прилавок, пан Лінґ улесливим поглядом зустрічав та проводжав городян, які, тихо розмовляючи, проходили повз його крамницю; помітивши кого-небудь із своїх постійних клієнтів, він весело хихотів і кричав:

— Що, брате, йдеш у павільйон «Цінфин» чайку попити? А в моїй крамниці великий розпродаж, може, зайдеш?

Дехто зупинявся, підходив до прилавка. Тоді прикажчики та й сам господар ладні були зі шкіри вилізти. З незвичайною пильністю вони стежили за кожним поглядом можливого покупця; варто йому було випадково глянути на яку-небудь річ, як її негайно знімали з полиці й показували. А часом пан Лінґ кликав до себе дочку, що сиділа за різьбленими дверима, щоб вона також привітала клієнта. Хлопчисько-учень підносив клієнтові чашку чаю та цигарки «Перлинове намисто».

Коли доходило до розрахунку, пан Лінґ робив скидку,

як ніколи досі. Брав у прикажчика з рук рахівницю і на прохання покупця для круглого рахунку відкидав кілька фенів¹, роблячи це з таким виглядом, ніби хотів сказати: «Нічого не вдієш», потім, тихо посміхаючись, додавав:

— Іду на збитки, але давнім покупцям треба догоджати. Частіше заходьте!

Ось у таких клопотах минула друга половина дня. Всякими правдами й неправдами він зумів продати в кредит і за готівку понад десяток речей. Пан Лінь страшенно стомився за цей час, його тепла сорочка промокла наскрізь від поту, але він тріумфував, час від часу крадькома позираючи в бік «Юйчансяна»,— там, здається, було не так людно сьогодні, як у нього. Обличчя в Мінсю розплилося в посмішці, не дуже часто кашляла й пані Лінь.

Коли почало сутеніти, пан Лінь, перш ніж запалити світло, підрахував виторг за день; до обіду він дорівнював нулю, а по обіді пощастило продати на шістнадцять юанів, вісім мао й п'ять фенів, з них на вісім юанів товару пішло в кредит. Пан Лінь спочатку посміхнувся, а тоді насупив брови: «великий розпродаж» фактично звівся до того, що він продавав по собівартості. Накладних витрат і то не вдалося повернути, яка ж може бути мова про прибутки. Пан Лінь на мить замислився, потім витягнув шухляду, дістав кілька розрахункових книг і, гортаючи їх, довго клацав на рахівницях. Йому були винні понад тисячу триста юанів: шістсот заборгували городяни і понад сімсот — селяни з довколишніх сіл. Його власний борг одній лише шанхайській фірмі «Дуншен» досягав восьмисот юанів, а всього він заборгував не менше двох тисяч! Пан Лінь тихо зітхнув: якщо торгівля й далі йтиме таким чином, то нелегко йому доведеться в кінці року, коли настане час розраховуватися з боргами. Позираючи на порозклеювані на шибках кольорові папірці з об'явами про «великий розпродаж» та «знижку на десять процентів», він розмірковував: якщо не підняти ціни, то покупців буде більше. А збитки? Торгуй не торгуй — витрати завжди якісь будуть. То чи не краще спочатку принадити покупців, а потім придумати якийсь спосіб і поволі ціни підняти... А там, гляди, посунуть люди із довколишніх сіл!..

Та його солодкі мрії були несподівано обірвані. До крамниці увійшла жінка років за п'ятдесят з невеличким синім вузликом у руках. Підвівши голову, пан Лінь зустрівся

¹ Ф е н ь — найдрібніша грошова одиниця в Китаї, одна сота юаня.

з нею поглядом; ховатись уже було пізно, тож довелося вийти гості назустріч:

— А, пані Чжу Саньтай! Збирається щось купити перед Новим роком? Будь ласка, проходите сюди, сідайте. Мінсю, допоможи пані Чжу Саньтай сісти.

Але Мінсю сховалася за різьбленими дверима. Пані Чжу Саньтай замахала руками, примостилася на стільці перед прилавком, неквапно розв'язала вузлик. Там була складена вдвоє квитанційна книжка. Стара взяла її тремтячими руками і підсунула панові Ліню під самого носа, потім поплямкала своїм беззубим ротом, певно, збираючись щось сказати, та пан Лінь випередив її:

— Знаю, знаю! — сказав він, беручи у старої книжку. — Завтра ж пришлю гроші прямо додому.

— Так, так... Жовтень, листопад, грудень... скоро три місяці... Тричі по три буде дев'ять. Виходить, дев'ять юанів? Завтра пришлеш? Ні, не треба мені присилати, краще я сьогодні сама заберу... — прошамкотіла стара.

Вона дала панові Ліню під процент триста юанів і за це мала щомісяця три юані прибутку. Але останні три місяці пан Лінь відтягував виплату, обіцяючи віддати все зразу в кінці року. Завтра — день проводів Бога вогнища, стара хотіла купити дещо для церемонії й через це сама прийшла за боргом. По тому, як пані Чжу рішуче плямкала своїм беззубим ротом, було видно, що вона не піде звідси, поки не отримає грошей.

Пан Лінь мовчки почухав потилицю. Він, власне кажучи, не збирався ухилитися від виплати процентів, але торгівля в останні три місяці йшла так погано, що виторгу ледве вистачало на харчі та податки, і борг непомітно зростав. Відмовити старій ще й сьогодні він аж ніяк не міг: чого-добро, влаштує скандал, сорому не обберешся, та й це може позначитись на його репутації, тоді з торгівлею ще гірше буде.

— Гаразд, гаразд, заберете самі! — глухим голосом, роздратовано відповів пан Лінь, потім підбіг до конторки, вигріб із шухляди всю виручку за день, додав до неї два фені з власного гаманця, набравши таким чином вісім юанів даянами¹ та десять мао сяоянами², і віддав усе це пані Чжу. Помітивши, як стара зосереджено перераховує срібло та мідь і зав'язує їх тремтячими руками у синій вузлик, пан Лінь

¹ Д а я н — срібний юань.

² С я о я н — срібні монети.

мивоволі зітхнув. І раптом у його голові сяйнула думка: «А чому б не видурити у старої хоч якусь частину цих грошей?» Примусивши себе посміхнутись, він сказав:

— Хусточка у вас, пані Саньтай, вже така благоденка, вам би не завадило купити біленьку батистову? У нас є також чудові рушники та мило. Купили б собі на Новий рік. Недорого обійдеться!

Пані Чжу знову замахала руками:

— Не треба мені, не треба! Стара я — навіщо воно мені?

Вона запхнула квитанційну книжку до кишені і, притиснувши руками вузлик до грудей, вийшла з крамниці.

Засмучений пан Лінь повернувся до себе в кімнату. Візит Чжу Саньтай нагадав йому ще про двох вкладників: Ченя Лаоці, що жив край мосту і дав йому двісті юанів, та вдову Чжан, яка дала півтораєста. На їхні гроші набігло понад десять юанів процентів, зволікати з їхньою виплатою — незручно, треба відіслати гроші до закінчення строку. Загинаючи пальці, пан Лінь лічив дні, що залишилися до Нового року: двадцять четверте, двадцять п'яте, двадцять шосте... Прикажчик Шоу Шен ще два дні тому вирушив на села збирати борги і має повернутися не пізніше двадцять шостого. З городян пощастить зібрати хіба на двадцять восьме або двадцять дев'яте, а агент шанхайської фірми може приїхати завтра чи післязавтра. Отже, доведеться знову звертатися за позичкою до міняльної контори «Хен'юань». А що буде з торгівлею завтра?

Охоплений невеселими думками, він ходив по кімнаті, як раптом почув доччин голос:

— Глянь, тату, це гарна чесуча? За сім чі¹ взяли чотири юані й два мао. Не дорого?

У пана Ліня здригнулося серце. Зупинившись, він уп'явся в дочку поглядом. Мінсю стояла перед ним із відрізом шовку в руках і безтурботно посміхалася. Чотири юані і два мао! Сума не така вже й велика, але сьогодні за весь день він наторгував у своїй крамниці лише якихось шістнадцять з чимось юанів та й продавав, щиро кажучи, по собівартості. За хвилину отямившись, Лінь байдуже спитав:

— Де ти грошей узяла?

— Мені в борг дали.

Зачувши про новий борг, пан Лінь насупився. Нічого не вдієш, сам розпестив дитину, та й дружина завжди їй потурає.

¹ Чі — міра довжини, дорівнює 32 см.

Він кисло посміхнувся і, сумно зітхнувши, з досадою мовив:
— Навіщо було поспішати? Могла б і після Нового року купити.

III

Минуло два дні. «Великий розпродаж» у крамниці Ліня йшов повним ходом. Виручка за день досягала до тридцяти юанів і більше. Пані Лінь стала менше кашляти, а Мінсю без упину бігала з крамниці до кімнат та назад, і з її почервонілого обличчя не сходила усмішка. Мати часом гукала її, проте дівчина, загаявшись з покупцями, не відразу йшла до неї, а підбігши, змахувала з чола дрібні краплини поту і з обуренням питала:

— Ну, мамо, навіщо ти мене знову кличеш? Я нітрохи не стомилась! Он тато весь змокрів і аж охрип!.. Зараз один покупець набрав товару на цілих п'ять юанів! Не хвилюйся, мамочко, мені зовсім не важко! Тато звелів мені трохи відпочити і вийти знову!

Пані Лінь у відповідь лише кивала головою, кашляла й молилася «наймилостивішій Гуаньїнь». Перед порцеляною статуеткою богині у вітальні стояла духмяна курільна свічка; пані Лінь поважним кроком підходила до статуетки і низько кланялась, дякуючи богині за допомогу та заступництво, благаючи її бути й далі такою ж милосердною, щоб торгівля в пана Ліня завжди йшла так само щасливо, щоб Мінсю скоріше виросла й наступного року вдалося знайти їй гарного нареченого.

Та хоч торгівля йшла жваво й з обличчя пана Ліня не сходила усмішка, але серце весь час скніло, так ніби його шворками зв'язали. Щоразу, коли він отримував від покупця юань, а той, задоволено посміхаючись, виходив із крамниці з пакунком під пахвою, серце в пана Ліня мимоволі завмирало, і він подумки додавав ще п'ять фенів чистого збитку! Знизити б цей збиток хоча б до трьох фенів на юань, та скільки не сушив собі голови пан Лінь, менше п'яти не виходило, і чим жвавіше йшла торгівля, тим тяжче ставало в нього на душі. Він стояв за прилавком, привітно розмовляв з покупцями, а самому моторошно було від напосідливих думок. Часом, глянувши в бік крамниці «Юйчансян», він помічав, як глумливо позирають на нього господар та його прикажчики, стоячи без діла за прилавком. «Ви тільки полюбуйтеся на цього дурня Ліня,— було написано на їхніх усміхнених пиках.— адже від такої торгівлі не довго й жебра-

ком стати! Чим більше продає, тим збитків більше! Скоро збанкрутує!» І тоді пан Лінь, закусивши губу, нарешті вирішив: завтра будь-що-будь він підвищить ціни, а товари другого сорту врівняє в цінах з першосортним.

Голова торгової палати, який допоміг панові Ліню уладнати питання про «конфіскацію японських товарів», ідучи повз крамницю, злегка всміхнувся, потім зупинився і, привітавши пана Ліня з успіхом, тихо додав:

— Ну як? Чотириста юанів не дарма віддав!.. Проте не завадило б дещо дати й начальнику міського управління, щоб часом не почав чіплятися. Сам розумієш, чим краще йдуть справи, тим більше заздять людині. Якщо він сам не додумається, підлеглі порадять!

Пан Лінь подякував голові за турботу, але водночас йому стало так страшно, що навіть пропала охота торгувати.

Та найбільше його непокоїло те, що прикажчик Шоу Шен, якого він послав збирати борги по селах, і досі не повернувся. Саме через це пан Лінь ніяк не міг розрахуватися з кредиторами. Агент шанхайської фірми з'явився ще позавчора і так насідав на пана Ліня, що той не знав, куди подітися від нього. Якщо Шоу Шен і сьогодні не приїде, то доведеться звертатися до міняльної контори «Хен'юань». А в наслідок цього — новий тягар: юанів п'ятдесят-шістдесят у вигляді процентів; для Ліня, коли він і так має збитки, це було б все одно, що відрізати шматок м'яса від власного тіла.

Десь годині о четвертій пан Лінь почув дивний шум на вулиці, перехожі раптом заметушилися, щось почали вигукувати, ніби сталася якась несподіванка. Заклопотаний лише однією думкою, коли б чого не трапилося з його прикажчиком, пан Лінь одразу ж вирішив, що, певно, на поштовий пароплав напали грабіжники.

— В чім річ? — стривожено крикнув він, звертаючись до першого перехожого. — Пограбували пароплав із Ліши?

— Що, знову пограбували? Що ж це робиться? Добре, коли тільки пограбували, а могли й людей повбивати! — відповів перехожий, позираючи примруженими очима на розцяцьковані вітрини крамниці Ліня, — це був відомий на все містечко п'яничка Лу. Від такої непевної відповіді пан Лінь захвилювався ще дужче й кинувся до іншого перехожого, Вана Саньмао, який жив неподалік від мосту.

— Правда, що пограбували пароплав із Ліши?

— Це все поплічники Тайбао Ашу орудують; його самого розстріляли, а банда й досі лютує, — відповів Ван Саньмао, не зупиняючись.

Пана Ліня від хвилювання пройняв холодний піт. Він чекав Шоу Шена саме сьогодні, бо в Ліши прикажчик мав зібрати останні борги. Зараз уже чотири години, а його все немає. От і Ван Саньмао сказав те ж саме — які ж можуть бути сумніви? Пан Лінь уже встиг забути, що «напад на пароплав з Ліши» — його власна вигадка. З мокрим від поту обличчям він кинувся у внутрішні кімнати і мало не впав, зачепившись за поріг.

— Тату! В Шанхаї йдуть бої! ¹ Японці кидають бомби, намагаються спалити Чапей! ² — з криком підбігла до нього Мінсю.

Пан Лінь здивовано глянув на неї. Бої в Шанхаї не могли йому нашкодити, та оскільки в них були замішані японці, він спитав:

— Японці кидають бомби? Хто тобі сказав?

— На вулиці всі про це говорять. Вони стріляють з гармат і кидають бомби. Чапей спалили вщент!

— А-а, он воно що... А ще кажуть, ніби пароплав з Ліши пограбували?

Дівчина заперечно похитала головою і, мов нічний метелик, що летить на вогонь, кинулася з кімнати на вулицю. Пан Лінь розгублено тупцював біля дверей і чувач потилицю. А його дружина бубоніла крізь кашель: «Захисти нас, богине, від бомб, щоб вони не падали на наші голови!»

Пан Лінь хотів було знову йти до крамниці, та раптом помітив, що його дочка стоїть з двома прикажчиками і про щось жваво розмовляє. Цзінь Лаоху, господар крамнички з дрібним товаром, теж вийшов на вулицю і, розмахуючи руками, розповідав:

— Так, так, все правильно: у Шанхаї точаться бої, японські літаки бомбували і спалили Чапей. Крамниці в місті позакри-вані. Кажеш, бандити пароплав пограбували? Вперше чую! Поштовий з Ліши? Давно прийшов і все благополучно.— Цзінь Лаоху нещодавно на власні очі бачив, як з того паропла-ва йшли двоє з багажем.

У пана Ліня полегшало на серці. Хоч тепер і ясно, що Шоу Шен сьогодні не приїде, але немає сумніву: з ним ніякого лиха не сталося.

На вулиці тільки й розмов було, що про події в Шанхаї.

¹ 28 січня 1932 р. (за європейським календарем) японські імперіалісти розгорнули бої з метою захопити Шанхай.

² Чапей — промисловий район Шанхаю, який зазнав найтяжчих бомбардувань під час героїчної оборони міста трудящими.

Прикажчики крізь загальний шум вигукували: «Японські виродки!» Хтось заволав на всю вулицю:

— Хто куплятиме японські товари, той сволота!

Почувши це, Мінсю враз зачервонілася, та Лінь навіть оком не змигнув. Адже всі торгують японськими товарами, бо кожен крамар, віддавши кілька сотень юанів, отримав на те певний дозвіл, але з умовою позривати японські етикетки. Тепер усі товари в крамниці Ліня належали до «вітчизняних» і покупці, повторюючи «вітчизняні, вітчизняні!», охоче розбирали їх. А зараз через шанхайські події кожен з тих, що заповнили вулицю, про товари й думати не хотів, одного лише пана Ліня непокоїли торгові справи. Щоб усе-таки не брати в міняльній конторі позику під високі проценти, він вирішив домовитися з представником шанхайської фірми, аби той зачекав ще якийсь день чи два. Адже Шоу Шен мусить повернутися не пізніше, ніж завтра ввечері.

— Ви розумна людина, пане Лінь, як же ви можете мені таке пропонувати? — сказав у відповідь представник фірми. — В Шанхаї розпочалися бої, не сьогодні-завтра припиниться рух поїздів, і мені б хотілося виїхати сьогодні ж увечері. Навіщо чекати ще якихось два дні? Тож прошу вас, поверніть повністю борг, щоб завтра вранці я міг вирушити в дорогу. Зрозумійте, це не моя особиста справа, адже я на службі!

Після такої категоричної відмови панові Ліню стало ясно: доведеться, згнітивши серце, йти до міняльної контори. Тільки б «грошовиті макаки» не пронюхали, в якому становищі він зараз, інакше вони на його біді добряче руки погріють, заправивши високі проценти. Та звідки йому було знати, що справа поверне зовсім на інше? Вислухавши прохання пана Ліня, управитель, сухотний нікчема, трохи помовчав — вся його увага була зосереджена на старовинному кальяні, через який з бульканням проходив дим, і лише коли догоріла заправка неквапно сказав:

— Нічого не вийде! Японці розпочали воєнні дії, у Шанхаї припинилася торгівля, всі банки та міняльні контори позакривані, і ніхто не знає, коли цьому настане край. А без зв'язків з Шанхаєм наша контора все одно, що краб без ніг; грошові перекази не надходять, отже, ми змушені відмовити навіть соліднішим клієнтам, ніж ваша шановна крамниця. Прошу пробачення, і хотів би допомогти, та не могу!

Пан Лінь сторопіло дивився на сухотного управителя, він був певен, що той навмисне його залякує, аби нагнати ще вищі проценти, і вже хотів було додати нові запевнення, але управитель несподівано повідомив:

— Нашому господареві стало відомо, що становище може ще ускладнитись, і він наказав нам обмежити операції! Ваша шановна крамниця спочатку взяла у нас п'ятсот юанів, двадцять другого — ще сто, всього шістсот. До кінця року ви мусите розрахуватись з нами повністю. Як давнього клієнта, ми попереджаємо вас заздалегідь, щоб не завдати вам зайвих ускладнень та уникнути непорозумінь.

— Але... в мене зараз склалося надзвичайно важке становище,— після деякого замішання спромігся пробурмотіти пан Лінь.— Все залежить від того, як я зберу борги. Сподіваюсь, усе буде гаразд.

— Хе! Навіщо прибіднятись? Останніми днями у вас справи йдуть набагато краще, ніж у будь-кого іншого, невже якихось шістсот юанів — велика сума для вас? Отже, сьогодні я вам усе пояснив і сподіваюся, ви повністю розрахуетесь з нами, про що я зможу доповісти нашому господареві,— холодно закінчив управитель і підвівся.

У пана Ліня мороз покотився поза шкірою. І хоч становище було відчайдушне, він зібрав усю свою витримку й з незворушним виглядом покинув контору. Тільки тепер він зрозумів, що війна в далекому Шанхаї позначилась і на справах його крамниці.

Дуже тяжкий нині кінець року: представник з Шанхаю вимагає від нього грошей, міняльна контора не дає відстрочки на час новорічних свят, не повернувся й Шоу Шен, не відомо навіть, що з ним. Рік тому в місті пощастило зібрати до свят хоч вісімдесят процентів боргів, а тепер, здається, і цього не вичавиш. Є тільки один вихід: закрити крамницю, навести порядок у фінансах. Але це однаково, що оголосити себе банкрутом, адже він уже давно немає власного капіталу. Якщо навести порядок у фінансах, то єдине, що в нього залишиться,— це власна сім'я, троє старців!

І наче під тягарем цих думок, пан Лінь зовсім згорбився. Вийшовши на міст Вансяньцяо, він глянув на каламутну воду у річці й подумав, що добре було б стрибнути туди — тоді кінець усім неприємностям. Та раптом хтось покликав його:

— Пане Лінь, це правда, що в Шанхаї війна? Кажуть, ніби за східною заставою з'явився загін солдатів. Від торгової палати на їхнє утримання вимагають двадцять тисяч. У торговій палаті саме проходить засідання.

Пан Лінь хутко озирнувся і впізнав Ченя Лаоці, того самого, що дав йому під процент двісті юанів і, виходить, теж був його кредитором.

— А-а...— буркнув у відповідь пан Лінь, здригнувшись від несподіванки; потім хутко зійшов з мосту й щодуху помчав додому.

IV

На вечерю того дня, крім звичайних страв — м'ясної та двох овочевих — пані Лінь подала ще мисочку тушкованого м'яса з ресторану «Басяньлоу» та пляшку жовтого вина.

Мінсю увесь час весело сміялася: торгівля в батьковій крамниці йшла чудово, нове плаття з чесучі їй вже пошили, а в Шанхаї нарешті почали бити японців. Напади кашлю в пані Лінь порідшали.

У одного лише пана Ліня на душі ніби камінь лежав. Він потихеньку прикладувався до чарки і позирав то на дочку, то на дружину. Кілька разів поривався сказати їм зловісну новину (вона могла подіяти на них, як вибух бомби), але так і не зважився. До того ж він ще не зовсім втратив надію, сподівався якось видряпатись або, в крайньому разі, приховати до певного часу свої невдачі. Тому, коли торгова палата прийняла рішення виділити на утримання солдатів п'ять тисяч і панові Ліню запропонували внести двадцять юанів, він не став заперечувати і дав згоду.

Дружині та дочці він вирішив сказати про справжній стан справ лише в останню мить.

Керувався він такими розрахунками: коли пощастить зібрати з боржників хоч вісімдесят процентів, то й він поверне агентові стільки ж — в усякому разі, можна буде сказати, що в Шанхаї ідуть бої й міняльна контора не отримує звідти переказів. Найстрашнішим було те, що пан Лінь заборгував на шістсот юанів більше, ніж люди були йому винні. Можна лише вирізати шматок м'яса в одному місці, щоб заживити рану в іншому: піти на ризик, продати по дешевих цінах частину твару, зібрати трохи грошей, щоб позатикати дірки, а там видно буде. Цей рік кінчається, а що обіцяє майбутнє — важко сказати. Прожив день — і добре.

Придумавши такий вихід із становища й підкріпившись пляшкою вина, пан Лінь спокійно проспав ніч — цього разу його не мучили ніякі страхіття.

Прокинувся він пів на сьому й відчув, що в голові трохи паморочиться. Небо було захмарене. Похапцем проковтнувши дві чашки рисового відвару, він подався в крамницю. А там з закам'янілим обличчям уже сидів агент з Шанхаю і чекав

відповіді. Але особливо пана Ліня здивувало те, що крамниця «Юйчансян» теж вся була обклеєна кольоровими паперовими смужками з написом про великий розпродаж із зниженням цін на десять процентів! Ці червоні та зелені папірці вмиль зруйнували всі його вчорашні розрахунки.

— Ви жартуєте наді мною, пане Лінь! Учора ввечері так нічого мені й не відповіли. Пароплав відпливає о восьмій, а мені ще необхідно пересісти на поїзд — я неодмінно мушу від'їхати восьмигодинним пароплавом! Прошу вас поквипитись, — нетерпляче мовив шанхаєць і поклав на стіл стиснуту в кулак руку.

Пан Лінь почав вибачатися, пояснюючи, що через бої в Шанхаї міняльна контора припинила опередії, отож він, як давній клієнт фірми, просить зробити виняток і взяти це до уваги.

— Отже, ви хочете, щоб я повернувся з порожніми руками?

— Ні в якому разі! Я віддам вам усе, що привезе Шоу Шен, і якщо хоч мідяка приховою — не вважайте мене за людину! — мовив тремтячим голосом пан Лінь, ледве стримуючи сльози.

Шанхаєць незворушно сидів на своєму місці: все було з'ясовано, тому він не став розводити зайвої балаканини. Серце в пана Ліня нервово гупало в грудях. Як тяжко не бувало йому в останні роки, проте досі він умів приховувати свої невдачі. Що ж тепер буде з його репутацією, коли люди дізнаються, що в крамниці сидить чоловік і чекає сплати боргу? А в нього ж стільки кредиторів, і коли хоч один з них зробить те саме, що й агент з Шанхаю, йому доведеться негайно закрити крамницю. Намагаючись знайти вихід із безвихідного становища, пан Лінь кілька разів пропонував шанхайцю зайти до нього в дім і посидіти там, але той категорично відмовився.

Зашелестів холодний дощик, вулиця враз опустіла. Скільки пан Лінь пам'ятає, вона ніколи не мала такого сумного вигляду напередодні новорічних свят. Північний вітер безупину скрипів вивісками. Дощ поступово перейшов у мокрий сніг. Прикажчики в крамницях, що простяглися обабіч вулиці, стояли за прилавками і здивовано позирали на небо.

Пан Лінь час від часу знічев'я перемовлявся з агентом. Раптом прочинились різьблені двері, з кімнати до крамниці вийшла Мінсю, вона стала біля зовнішніх дверей і задивилася на дощ. Все голосніше кашляла за переборкою пані Лінь. Господар крамниці намагався розважити своїми розмовами шанхайського гостя й водночас позирив на дочку, прислухався до кашлю дружини, з болем у душі думаючи про те, що

протягом усього свого життя так і не зміг пізнати щастя. І доки ці злигодні сипатимуться на його голову? Хто винен у цьому?

Шанхаєць поступово трохи полагіднішав і, певно, співчуваючи йому, сказав:

— Ви, пане Лінь, людина непогана. У вас немає порочних пристрастей, торгуєте ви заповідливо, добросовісно. Років двадцять тому, ви, безумовно, і розбагатіти змогли б. А зараз не ті часи: великі податки, зросли додаткові витрати, торгівля стала нікудишня — тільки з вашим умінням і можна ще якось протриматись.

Пан Лінь тяжко зітхнув і гірко посміхнувся.

За хвилину гість повів далі:

— Ринкова кон'юнктура в вашому містечку зараз набагато гірша, ніж рік тому, чи не так? У внутрішніх районах вся торгівля існує за рахунок села, а його мешканці дедалі убожіють, і нічого не вдієш... О, вже дев'ять годин. Де ж це ваш прикажчик?.. Він чоловік надійний?

Панові Ліню стало страшно від такої думки, він навіть не знав, що відповісти. Шоу Шен — прикажчик досвідчений, прослужив у нього майже вісім років, і досі з ним нічого такого не траплялось, але кому зараз можна вірити до кінця? До того ж давно всі строки минули, а його й досі немає.

Помітивши в пана Ліня на обличчі розгубленість, шанхаєць невесело засміявся. Нараз Мінсю повернулася до батька і схвильовано промовила:

— Тату, Шоу Шен іде! Такий брудний!

Здивований трохи незвичайним тоном доччиного голосу, пан Лінь миттю схопився з місця, кинувся із-за прилавка, але раптом відчув, що в нього чи то від страху, чи від радості підкошуються ноги.

Шоу Шен стрімко увійшов до крамниці. Він і справді був увесь у багні й так захекався, що опустився знеможено на стілець і не міг навіть здобути на слово. Пан Лінь подумав, що справа зовсім кепська, і онімів з переляку. Шанхаєць насупився. Нарешті Шоу Шен, зібравшись з духом, мовив:

— Ну й лиха набрався! Ледве не схопили!

— То це правда, що бандити напали на пароплав? — подолавши страх, спитав пан Лінь.

— Які там бандити? Солдати облаву влаштували, набирають собі носіїв вантажу. Вчора ввечері я спізнився на скорий, тому сьогодні вранці довелося їхати рейсовим. Там прокотилася чутка, ніби в нашому місті його мають конфіскувати,

от він і зупинився за східною заставою. Зійшов я на берег, та невдовзі натрапив на солдатів. Бігати я добре вмю, тож зумів рвонуті від них навпростець, кривими провулками, а от Амао із кравецької майстерні «Баосян», що на західній околиці, таки попався... А я, хай їм біс, міг би й життям поплатитись!

Шоу Шен відкинув полу халата, вийняв із внутрішньої кишені клуночок і передав його хазяїнові.

— Тут усе. Крамниця «Хуанмао» в Ліши дуже ненадійна. Наступного року з такими треба бути обережнішими! Піду додому, вмюся, поміняю одяг і прийду знову.

Пан Лінь помацав клуночок, його обличчя враз повеселішало. Підійшовши до конторки, він розв'язав вузол і перш за все глянув на розрахункову відомість, клацнув на рахівницях, потім перелічив наявні гроші. Виявилось одинадцять юанів даянами, двісті мао сяоянами, чотириста двадцять юанів асигнаціями. Крім того, ще були два векселі з терміною оплатою, видані міняльною конторою — один на п'ятдесят ланів¹, другий — на шістдесят п'ять. Якщо все геть чисто віддати шанхайцю, все одно ще залишиться понад сотню юанів боргу.

Лінь довго розмірковував, час від часу крадькома позираючи на агента, що сидів неподалік і курив. Нарешті, тяжко зітхнувши, він простягнув йому обидва векселі та чотириста юанів асигнаціями. Той не зразу згодився. Його довго довелося вмовляти, поки він кивнув головою і сказав «гарзд».

Але, покрутивши векселі в руках, він посміхнувся й попросив:

— Пробачте, пане Лінь. Коли це вас не обтяжить, то чи не могли б ви поміняти векселі на готівку?

— Чому б ні? Будь ласка,— покvapно відповів Лінь і, поставивши на зворотньому боці векселів печатку своєї крамниці, послав одного з прикажчиків до міняльної контори. Той невдовзі повернувся, проте з порожніми руками. У конторі векселі взяли, але гроші дати відмовилися, сказавши, що вони підуть на погашення боргу.

Не звертаючи уваги на густий сніг, пан Лінь, навіть не захопивши парасольки, сам побіг до міняльної контори. Та марно.

— То як, хазяїне? — нетерпляче спитав шанхаєць, помітив-

¹ Л а н — назва старої грошової одиниці.

ши, що пан Лінь мало не плаче. Той йому нічого не відповів, а лише тяжко зітхнув. Доведеться знову вмовляти шанхайця. До хазяїна підключився й Шоу Шен. Вони вдвох поклялися, що двісті з лишком юанів, яких поки не вистачає, вони неодмінно перекажуть у Шанхай до десятого числа наступного місяця. Адже вони давні клієнти і досі завжди вчасно розраховувалися зі своїми боргами. У них з фірмою ніколи не виникало конфліктів, а зараз склалася незвичайна ситуація, і не їхня в цьому вина.

І все ж пан Лінь змушений був додати ще п'ятдесят юанів, виручених останніми днями. Набридливого гостя, від якого вже почало нудити, вдалося спровадити, лише вручивши йому чотириста п'ятдесят юанів.

Було одинадцять годин. На вулиці так само кружляв лапятий сніг, і покупці відсиджувалися по домівках. Пан Лінь трохи посумував, а тоді почав радитися з Шоу Шенем, як позбирати борги з жителів міста. Вигляд у обох був дуже заклопотаний: даремно сподіватися, що їм пощастить стягнути понад шістсот юанів. Нахилившись до хазяїна, Шоу Шен зашепотів йому на вухо:

— Ходять чутки, ніби крамниці «Цзюйлун», що на південній околиці, та «Хеюань», що на західній, ось-ось закриються! А вони ж нам винні майже триста юанів. Поки не пізно, треба вжити заходів, бо потім нам нічого не дістанеться!

Пан Лінь весь пополотнів, у нього затремтіли губи, а Шоу Шен, усе тим же тихим голосом підніс йому ще одну, найжахливішу новину:

— А ще, ще кажуть... таке саме про нас. Ці чутки, певно, дійшли вже й до контори «Хен'юань». Через це на нас так і тиснуть з усіх боків, та й шанхайський агент теж, мабуть, дещо пронюхав... І хто це нам пакості робить? Часом, не вони? — Шоу Шен кивнув у бік крамниці «Юйчансян».

Пан Лінь сумно подивився туди, але нічого не сказав. Всім своїм змученим серцем він відчував, що цього разу йому не виплутатися. Було б великим чудом, якби пощастило врятуватися. Гоміньданівські боси шантажують його, міняльна крамниця бере за саме горло, конкуренти псують репутацію, а його боржникам загрожує банкрутство. Стільки лиха, і все на одну голову, хто ж це може витримати? Та за які гріхи? Ця крамничка йому дісталася в спадок від батька. Він завжди жив скромно, торгував заповідливо, не робив людям шкоди, не мав проти них ніякого зла. Та й його

предки нікому нічого поганого не зробили, нікого не обдурили, не пограбували! Чому ж це йому так не щастить?

Помітивши, що пан Лінь засумував, Шоу Шен почав його втішати, хоч у нього й самого несолодко на душі:

— Та ви не дуже журіться: хай собі брешуть, що їм заманеться, а ви не звертайте уваги. Коли рік неврожайний, пліток багато ходить. Кажуть, що в нашому місті із десяти крамниць в дев'ятох не знають, як до кінця року розрахуватися з усіма боргами. Тяжкі обставини склалися, торгівля геть занепадала, навіть власників багатих крамниць лихоманить, не лише нам тяжко! Коли небо обвалиться — всім кінець! Торгова палата мусить знайти якийсь вихід, адже не можна допустити, щоб торгівля зовсім занепадала!

Сніг дедалі густішав. Вулиця вкривалася білим покривалом. Звідкись вискочив собака, струсив з себе сніг і, підібгавши хвоста, подався далі. Ще ніколи не було, щоб ця вулиця перед Новим роком мала такий невеселий безлюдний вигляд!

А в далекому Шанхаї в цей самий час японські важкі гармати нещадно обстрілювали багатющі торгові квартали.

V

Сумні новорічні свята нарешті минули. В містечку закрилося двадцять вісім великих і малих крамниць, у тому числі — досить відомий магазин шовкових тканин. Припинили своє існування й крамниці «Цзюйлун» та «Хеюань», які заборгували панові Ліню триста юанів. Напередодні Нового року Шоу Шен простояв там півдня, але зумів витягти з них лише двадцять юанів. Після нього жодному кредиторіві не пощастило отримати хоч мідяк: господарі крамниць позникали.

Панові Ліню, завдяки заступництву голови торгової палати, поки не було потреби тікати куди-небудь на село, але чотириста з лишком юанів боргу міняльній конторі «Хен'юань» слід було неодмінно повернути до п'ятнадцятого числа. Згодом пана Ліня примусили згодитися на обмеження: з п'ятого числа, коли розпочнеться післясвяткова торгівля, до нього в крамницю прийде їхній «контролер», який щодня забиратиме вісімдесят процентів виручки в рахунок сплати боргу.

Всі чотири дні новорічних свят у домі пана Ліня було холодно й похмуро, як у льодовні. Хазяїн без кінця зітхав, а кашель хазяйки можна було зрівняти з безупинним тріщанням хлопавок на вулиці. Дочка, хоч і не кашляла й не

зітхала, але сиділа в стані якогось оціпеніння — ніби багато років прохворіла.

Її нове чесучове плаття довелося віддати в заставу, щоб розрахуватися з нянькою. Один із прикажчиків о сьомій годині пішов до єдиного на все місто ломбарду і простояв там перед дверима до дев'ятої, поки йому нарешті пощастило вибратися з натовпу з двома юанями в руці. А невдовзі ломбард припинив свої операції. Два юані! Скільки б твій одяг чи якась інша річ не коштувала, більше цієї суми все одно не давали. Так люди й казали: «Отримав два юані — зачиняй двері!» Бувало, що хто-небудь із селян, тремтячи від холоду, знімав з себе ватяного халата, але прикажчик, глянувши на нього, кидав назад ще й кричав услід: «Не беремо!»

З перших днів свят установилася чудова погода. На майдані перед храмом Гуаньді¹, як завжди, розгорнули новорічну торгівлю мандрівні лоточники, тут же показували свої вистави артисти та фокусники. Люди, засунувши руки в кишені, ліниво прогулювалися поміж лотками, а потім ішли геть. Дітлахи, хапаючи матерів за поли халатів, тяглися до столиків з хлопавками, проте в нагороду отримували лише стусани.

Лоточники, сподіваючись на добрі бариші, поз'їжджалися з усіх усюд, та не могли й на харчі собі заробити, не кажучи вже про плату за постій, через яку майже щодня вони сварилися з господарем готелю «Благополучна торгівля».

Лише артистам та фокусникам пощастило заробити аж вісім юанів. З цієї нагоди пани із гоміньданівського комітету привітали їх з «поліпшенням кон'юнктури».

Четвертого числа пан Лінь, насилу викроївши три юані, влаштував для своїх прикажчиків вечірку, щоб випити з ними, як заведено, «вина п'яти напрямків» і порадитись, як їм торгувати завтра. Сам він уже заздалегідь усе продумав. Продовжуватимеш торгівлю — матимеш одні збитки. Зачиниш крамницю — позбавиш свою сім'ю засобів до існування. До того ж городяни, зрештою, ще винні йому чотириста-п'ятсот юанів; навряд чи вони їх повернуть, якщо він закриє крамницю. Залишалось одне — скоротити витрати, проте від податків та поборів нікуди не втечеш, а тим більше — від всіляких здирств. Звільнити кого-небудь із прикажчиків, так їх у нього всього троє. Шоу Шень — це його права й ліва

¹ Гуаньді (Гуань Юй) — полководець царства Шу (220—263), герой феодалних війн епохи Трицарства. За видатні заслуги, чесність, відданість і справедливість йому посмертно присвоювали всілякі титули та звання. У XVI ст. його проголосили Великим імператором і канонізували.

руки одночасно, інших двох теж шкода: до того ж самому йому ніяк не справитися з усією роботою в крамниці. А в домашньому господарстві теж нема на чому заощаджувати, няньку й ту вже звільнили. Доведеться залишити все так, як є. Можливо, боги змилюються над селянами і весною пошлють їм урожай на кокони; оце б його врятувало.

Але для того, щоб торгувати — потрібні товари, от в чому основна заковика. Поки не пошлеш у Шанхай грошей, товарів звідти не надійде. А бої там стають все жорстокішими, отже, про кредити й думати нічого. Порозпродувати все, що є? Та в крамниці майже нічого не залишилось, окрім порожніх картонних коробок з-під трикотажної білизни, які лежать про людське око на полицях. Одних лише тазиків та рушників у нього вдосталь.

Вино пили без особливої радості і, як не чухали собі щік, скільки не копирсалися у вухах, так нічого путящого придумати не змогли. Потім мова зайшла про інші справи, і один з прикажчиків розповів:

— Ну й часи настали, людині гірше живеться, ніж собаці! В Шанхаї, кажуть, Чапей до тла спалили, сотні тисяч жителів повтікали з міста в чому були. Район Хункоу не дуже постраждав, але люди звідти теж пішли з порожніми руками, бо японці заборонили брати з собою речі. Платня за квартири в Шанхаї враз підскочила в кілька разів, тому городяни до сіл перебираються, вчора і до нашого містечка прибула група біженців, на вигляд — люди заможні, а діватись їм нікуди!

Пан Лінь сумно хитав головою і зітхав. Раптом у Шоу Шена сяднула думка. Поклавши палички, він узяв чарку, вихилив до дна й весело хихикнувши сказав:

— Ви чули, пане, що зараз сказав Аси? Тепер ми дочиста розпродамо всі наші тази та рушники, мило та панчохи, зубний порошок та щіточки.

Пан Лінь здивовано витріщив очі.

— Це для нас великий шанс, пане! Адже у біженців, я певен, деякі гроші є, і вони неодмінно почнуть купувати найнеобхідніше, правда? Тож давайте не ловитимемо гав!

Шоу Шен налив ще чарку і випив, лице в нього засяяло від радості. Його колеги нарешті все зрозуміли і радісно зареготали. Один лише пан Лінь ніяк не міг збагнути, в чому тут суть. Від постійних невдач за останні дні він став тугодумом:

— Чого радієте? Тази та рушники є і в інших крамницях, — сказав він розчаровано.

— Ви забули, пане, що в нас цих речей більше, ніж

у будь-кого іншого! В «Юйчансяні» тазів і десятка не набереться. Ні, це діло треба прибирати до своїх рук! Зараз необхідно написати якнайбільше об'яв і порозвішувати їх по всіх околицях, тобто там, де зупинилися біженці. Аси, ти не знаєш, де їх розмістили?

— Ті, у кого є рідня, поселились у рідних, а в кого немає, найняли вільні приміщення на шовкомотальній фабриці, що на західній околиці,— відповів, радісно посміхнувшись, прикажчик на ім'я Аси. Він був дуже задоволений, що несподівано зміг прислужитися.

Нарешті й Ліню все стало ясно. Він одразу повеселішав і заходився складати текст об'яви, зазначивши в ній усі речі повсякденного побуту, що були в крамниці,— вийшло понад десять назв. Враховуючи досвід великих шанхайських магазинів, де покупцям пропонували «набори на один юань», він теж склав щось подібне, вписавши туди тазик, рушник, зубну щітку та зубний порошок і зазначивши великими ієрогліфами: «Набір на один юань за зниженими цінами». У крамниці ще знайшлося чимало червоного та зеленого паперу. Шоу Шен порізав його на великі аркуші й узявся писати. Інші два прикажчики та учень хапали з полиць тази, рушники, зубні щітки, порошок і пакували з них набори. Часу було обмаль, тому пан Лінь покликав на допомогу і дочку: вона підписувала, перев'язувала, а потім скомпонувала ще кілька наборів на один юань з ходових речей.

Не помітили за клопотом, як і ніч майже минула — роботу закінчили десь під кінець п'ятої варті¹. Коли ж уранці під акомпанемент тріскотні хлопавок повідчинялися двері крамниць, у Ліня все було порозкладувано зовсім по-новому. Понаписувані вночі об'яви ще до світанку прикажчики встигли порозклеювати в різних кінцях містечка. Біля шовкомотальної фабрики на західній околиці їх клеїв Шоу Шен. Об'яви викликали у біженців, які тут знайшли собі притулок, справжній переполох: вони позбігалися, гадаючи, що то повивішувано зведення останніх новин.

Пані Лінь, що теж прокинулась о п'ятій варті, запалила перед порцеляною богинею курильну свічку і, опустившись на коліна, довго біла поклони. Про що вона тільки не молилася! Навіть благала милосердну Гуаньїнь, щоб бої в Шанхаї тривали далі й звідти понаїжджало якнайбільше біженців.

¹ П'я т а в а р т а — час від третьої до п'ятої години ночі

Все йшло мов по маслу — саме так, як передбачав Шоу Шен. В перший день після святкової торгівлі лише в пана Ліня було повно покупців; на четверту годину дня, хто б міг подумати, він зумів наторгувати понад сто юанів — це була рекордна виручка в містечку за останні десять років. Найбільший попит, природньо, мали «набори на один юань», але люди брали й заморські парасольки та калоші. А як жваво й приємно йшла торгівля! Оскільки це були біженці з Шанхаю, то вони добре знали правила пристойності, тому не чіплялися до всього, як селяни чи жителі містечка, брали річ одразу, ледве оглянувши її, негайно платили готівкою, не вередували, не вимагали знижки цін.

Щоразу, коли Мінсю в радісному захопленні влітала до кімнати щоб похвалитися новими успіхами, пані Лінь підповзала до порцелянової статуетки і біла поклони. А в голові в неї вертілася думка: добре було б віддати дочку за Шоу Шена, хоч він і набагато старший за неї. Та й сам він не байдуже позирає на сімнадцятилітню хазяйську дочку, що виросла в нього на очах.

Лише одна річ завдавала прикрощів пану Ліню: міняльна контора анітрохи не дбаючи про його репутацію, прислала свого агента, щоб той забрав вісімдесят процентів виручки за день. Окрім того (важко сказати, хто їх напоумив) прийшли і його пайовики — Чжу Саньтай, Чень Лаоці, вдова Чжан, які під приводом того, що «їм немає за що харчів купити», почали вимагати виплати наперед процентів. І не лише процентів, а й повернення частини паю! Втім, була й приємна новина: хтось сказав, що прибула нова група біженців.

Щоб хоч якось оддячити прикажчикам за старання, пан Лінь додав до вечері ще дві м'ясні страви. Всі вихваляли Шоу Шена за його кмітливість. Але радість пана Ліня була трохи потьмарена тим, що треба віддавати пайовикам їхню частину капіталу. Якщо рік так починається, то на успіх нічого й сподіватись.

— Та що вони розуміють, ці троє! — з досадою мовив Шоу Шен.— Не інакше, як хтось їх намовив!

Він показав на протилежний бік вулиці. Пан Лінь лише кивнув головою. Саме тому, що ці троє нічого не тямлять, з ними важко домовитись: старий та дві нещасні самотні жінки; і по-доброму з ними не сторгуєшся, і суворість нічого не дасть. Після довгих міркувань пан Лінь вирішив, що доведеться, мабуть, сходити до голови торгової палати, щоб той поговорив з цими трьома блаженними. Шоу Шен схвалив його намір.

Підрахувавши після вечері виручку за день, пан Лінь подався до голови торгової палати.

Довідавшись про причину його візиту, голова пообіцяв допомогти, тоді почав вихваляти пана Ліня за комерційну винахідливість і висловив упевненість, що фірма не лише вистоїть у боротьбі зі всілякими труднощами, а й досягне нових успіхів. Потім, потираючи собі підборіддя, він раптом усміхнувся і, нахилившись до пана Ліня, мовив:

— Є одна делікатна справа, давно хотів вам сказати, та ніяк нагоди не трапилось. Начальник міського управління пан Бу, не знаю де, зустрів вашу дочку, і вона запала йому в око. Йому, бачте, незабаром стане сорок, а спадкоємця й досі немає: дві дружини в нього, жодна з них не може родити. Коли б же ваша дочка подарувала йому сина, він би її зробив пані начальницею. Тоді навіть я був би обдарований його ласкою!

Таке пану Ліню й уві сні не могло приснитися, від несподіванки він онімів. А голова торгової палати серйозним тоном вів далі:

— Ми з вами давні друзі й можемо про все говорити відверто. Хоч прибічники старих звичаїв і кажуть, що це не зовсім пристойно, але хто як на це дивиться. В наш час такі речі зустрічаються досить часто, була б тільки ваша дочка згодна. І якщо в начальника Бу виникло таке бажання, то відмовивши йому, можна наклікати на себе великі неприємності. А дасте згоду, матимете якісь надії на майбутнє. Я добре все обміркував, перш ніж почати з вами цю розмову.

— Так, так, я дуже вдячний вам за вашу турботу! Одначе я дуже бідний, а моя дівчина не дістала належного виховання — то чи смію я навіть мріяти про таку честь, — ледве стримуючи хвилювання, відповів пан Лінь.

— Ха-ха-ха! Так не ви ж йому набиваєтесь, а він сам хоче з вами породичатись! А втім, ідіть додому і порадьтеся з вашою вельмишановною дружиною. Я ж поки що скажу начальникові, що не мав нагоди бачити вас. Домовились? Але прошу не затримуватися з відповіддю!

— Угу... — після тривалого мовчання ледь спромігся сказати пан Лінь, а обличчя його набрало мертвотно-блідого відтінку.

Повернувшись додому, він випровадив дочку з кімнати і детально почав розповідати дружині про свою розмову з головою. Не встиг він закінчити, як на пані Лінь напав такий кашель, що, мабуть, і в сусідніх будинках його було

чути. Насилу відкашлявшись, вона нарешті перевела дух і сказала:

— Хіба можна згодитися на таке? Та я Мінсю не те що в наложниці, а навіть невісткою не віддам у чужий дім!

— Я теж так думаю, тільки...

— Торгуємо ми чесно, законів не порушуємо, то хіба дозволимо, щоб він у нас дочку забрав?

— Та він же почне чіплятися до нас, шантажувати. Такі люди гірші від розбійників,— мало не плачучи, тихо відповів батько.

— Я стара, ладна й смерть прийняти, але нізачо не здамся! Милосердна Гуаньїнь, захисти нас від усякої напасті! — голос у пані Лїнь тремтів, вона підвелася і, хитаючись, рушила до дверей.

— Ти куди? — закричав пан Лїнь, заступаючи їй дорогу. В цей час до кімнати увійшла Мінсю. Обличчя в неї було бліде, погляд непритомний: вона, певно, встигла щось почути. Пані Лїнь рвучко обняла дочку і, задихаючись від кашлю, заголосила:

— Не віддам я тебе нікому, дочечко, краще сама помру! Я, така немічна, виростила тебе і, якщо доведеться, ладна вмерти з тобою. Треба було б віддати тебе за Шоу Шена! Бандити! Неба не бояться!

— Мамо! — вигукнула дівчина й заплакала.

Пан Лїнь тяжко зітхав, нервово потирив руками. Йому не подобалося це голосіння. Будинок невеликий, кімнати тісні, всіх сусідів розтривожать, та й сльози на Новий рік — теж погана прикмета. Стримуючи досаду, він заходився втішати дружину та точку.

Цієї ночі вони майже не спали. Охоплений невеселими думками, пан Лїнь тривожно вертівся з боку на бік, а рано ж вранці йому треба йти до крамниці. З завмираючим серцем він прислухався до кожного звуку, який долинав з вулиці, йому здавалось, ніби начальник Бу вже шукає його, щоб влаштувати скандал.

Нарешті він узяв себе в руки й дійшов висновку: торгує він чесно, законів не порушує, дбає лише про те, щоб успішно йшла торгівля та боргів не було — який же шантаж може бути? Здавалось, тільки б жити. Та, як на гріх, виросла в них гарненька донька! Заручити б її раніш, і все було б гаразд... Може, голова торгові палати справді хоче допомогти, як обіцяв? У кожному разі, треба умовити його, щоб знайшов якийсь вихід... А тут дружина знову почала кашляти, ох, ця її хвороба!

Тільки почало світати, як пан Лінь уже був на ногах. Очі почервоніли, поприпухали, в голові паморочилось. А куди дінешся? Треба йти працювати. Не звалиш же всієї роботи на Шоу Шена. За ці дні той геть вимотався.

Пан Лінь сидів за своєю конторкою, а його душу не полишала тривога. Торгівля йшла непогано, та коли до крамниці заходив який-небудь незнайомий здоровань, пан Лінь злякано здригався: чи не начальник Бу прислав його сюди?

Як не дивно, а торгувалося їм того дня дуже добре. Понад всякі сподівання вже до обіду вони виручили майже шістдесят юанів. В числі покупців було немало й місцевих жителів. Товар не брали, а прямо виривали з рук. Таке буває тільки тоді, коли після банкрутства все продають з молотка. Проте пан Лінь не дуже радів: якісь недобрі передчуття непокоїли його. І справді, коли сіли обідати, Шоу Шен тихо сказав йому:

— Знову поповзли чутки... ніби ви збуваєте за безцінь всякий мотлох, аби тільки нашкребти трохи грошей і потім зникнути!

Від страху й обурення пан Лінь не знав, що відповісти. Раптом до крамниці увірвалося двоє в уніформі:

— Хто з вас хазяїн Лінь?

Пан Лінь покvapно підвівся, але не встиг і слова вимовити, як його схопили й потягли до виходу. Шоу Шен кинувся навздогін, та його зупинив грубий окрик:

— Хто ти такий? Ану, геть з очей! Його на допит беруть у комітет гоміньдану!

VI

Закінчилась обідня перерва, а пана Ліня ще не було. Заклопотаний роботою в крамниці, Шоу Шен не міг вибратися ні на хвилину, щоб хоч розпитати про хазяїна. Пані Лінь поки що нічого не знала, але хлопець-учень несподівано проговорився. Від хвилювання в неї враз перехопило дух. Тепер вона нізащо не хотіла пускати Мінсю до крамниці:

— Батька схопили, ще й тебе заберуть!

Пані Лінь покликкала Шоу Шена, почала його розпитувати, але всієї правди прикажчик їй не сказав, а спробував лише заспокоїти бідолашну жінку:

— Та ви не хвилюйтеся, пані, нічого страшного не сталося! Хазяїн пішов у комітет гоміньдану, щоб владнати питання з пайовиками. Торгуємо ми зараз непогано, чого ж нам боятись?

А Мінсю, щоб мати не почула, сказав тихенько: «Поки не відомо, за що батька взяли; він звелів, щоб ти тримала себе в руках і не відходила від матері. Все інше він бере на себе». Дівчина слухала його й покірно кивала головою.

Заклопотаний справами крамниці, змушений раз у раз бігати до хазяйки і щось придумувати у відповідь на її численні питання, Шоу Шен тақ і не зміг довідатися, що з його хазяїном. А надвечір, коли засвітилися ліхтарі, прийшов голова торгової палати і сказав, що пана Ліня затримано за наказом гоміньданівського комітету, бо по місту пішли чутки, ніби він має намір тікати, прихопивши з собою всі наявні гроші. Тим часом, окрім боргів міняльній конторі та шанхайській фірмі, за ним також числяться нічим не забезпечені внески Чжу Саньтай, Ченя Лаоці та вдови Чжан — цих трьох нещасних — на загальну суму в шістсот п'ятдесят юанів. Піклуючись про їхні інтереси, комітет гоміньдану визнав за необхідне затримати пана Ліня, щоб він розрахувався й зі своїми пайовиками.

Вислухавши його, Шоу Шен змертвів від страху.

— А чи не можна випустити хазяїна на поруки? — спитав він нарешті. — Інакше він не зуміє дістати грошей!

— Хм! На поруки! Та хто ж його відпустить, якщо немає ніяких гарантій?

— Прошу вас, пане голова, зробіть добре діло, придумайте що-небудь. У вас же завжди були дружні стосунки з нашим господарем, благаю вас: зробіть добре діло!

Голова нахмурив брови, трохи подумав, багатозначно подивився на Шоу Шена, а тоді одвів його в найдальший закуток і тихо мовив:

— Я не байдужий до долі твого хазяїна. Проте скажу тобі широ, справа його дуже кепська! Я просив начальника Бу втрутитись, але він пообіцяв це зробити лише з умовою, що твій хазяїн також піде йому назустріч в одній справі. Я щойно був у комітеті гоміньдану, пропонував панові Ліню дати згоду. Здавалось, усе мало влагодитися. Та раптом той рябопикий з комітету став поперек дороги, цей мерзотник...

— Невже він сміє не рахуватись з думкою пана начальника міського управління?

— В тім то й річ! Побіг до нього, почав розп'якувати про се та про те. Отож Бу не витримав, і вони полаялися. Тепер усе зайшло в глухий кут.

Шоу Шен, трохи помовчавши, тяжко зітхнув і сказав:

— Але ж хазяїн ні в чому не винен.

— Кого це турбує? В їхніх руках сила — в них і право! Поговори з хазяйкою, заспокой її; скажи, що нічого страшного поки немає, але треба шукати якийсь вихід, певно, доведеться трохи потрусити гаманцем!

Показавши два піднятих догори пальці, голова торгової палати пішов.

Шоу Шен замислився, як йому бути? До нього підступили інші прикажчики, почали допитуватись, та він лише відмахнувся від них. «Сказати хазяйці про цю розмову з головою чи, може, промовчати? Але ж потрібні гроші. Чи є в неї що-небудь у схованці?» Що ж до крамниці, то тут йому все ясно: вісімдесят процентів всієї готівки за останні два дні пішло на користь міняльної контори «Хен'юань», залишилось якихось п'ятдесят юанів. Хіба цим відкупишся? Голова торгової палати натякнув йому, що потрібно принаймні дві сотні. Та й чи цього вистачить! Якщо й далі так піде, то ніякі успіхи в торгівлі не допоможуть. Шоу Шен втратив усяку надію.

Його знову покликали до кімнати. Зараз він піде туди і вирішуватиме все на місці залежно від обставин.

Тримаючись за доччине плече й важко дихаючи, пані Лінь спитала Шоу Шена:

— Що сказав голова торгової палати?

— Та його тут не було! — спробував збрехати той.

— Не дури мені голови, я все знаю: ти мало не вмер з переляку. Мінсю бачила.

— Заспокойтеся, пані, нічого особливого він мені не сказав... За нашого хазяїна обіцяв поклопотатись начальник Бу...

— Що?.. О, наймилостивіша заступнице, звільни нас від його клопотання! Тепер мені ясно, що твоєму хазяїнові прийшов кінець! Навіщо ж мені жити? От тільки Мінсю... За її одну душа болить! Ідьте з нею, Шоу Шене! З вас вийде гарна пара! Тільки жалій її, мені більше нічого не треба! Тікайте скоріше, бо вони незабаром прийдуть, щоб забрати її! Підлі розбійники! О свята Гуаньїнь, зроби чудо!

Шоу Шен стояв з широко розкритими від подиву очима й не знав, що казати. Спочатку було подумав, що хазяйка схибнула, але нібито не дуже схоже. Коли ж крадькома глянув на Мінсю, серце аж здригнулося: дівчина зашарілась і низько опустила голову.

— Брате Шоу Шен, брате Шоу Шен! — закричав учень, врываючись до кімнати. — Там тебе питають!

Шоу Шен хутко вийшов, вирішивши, що це знов голова торгової палати. Але перед ним стояв пан У, хазяїн крамниці «Юйчансян».

«Чого йому тут треба?»— подумав прикажчик, пильно придивляючись до гостя.

Той спочатку поцікавився, де хазяїн, а потім, усміхнувшись, мовив: «Це не має значення». Його усмішка насторожила Шоу Шена.

— Оце прийшов, щоб ви поділилися зі мною товарами,— сказав пан У вже іншим тоном і вийняв з рукава аркуш паперу. Це був повний список — понад десяток назв — усіх наборів ціною в один юань, які продавались у крамниці Ліня. Тепер Шоу Шену стало все ясно.

— Хазяїна немає,— відповів він,— а я не маю права без нього порядкувати.

— Поговори з хазяйкою, яка різниця?

Шоу Шен переступав з ноги на ногу й мовчав. Так ось чому взяли хазяїна. Спочатку пустили плітку, ніби пан Лінь збирається тікати, потім його арештували, а тепер хазяїн «Юйчансяна» прийшов, щоб забрати в них товари. Одне до одного. Обурення й страх охопили Шоу Шена. Прикажчик добре знав: якщо він виконає вимогу пана У — кінець і торгівлі пана Ліня, і всі його власні надії підуть прахом. Коли ж не виконає — страшно й подумати, яких ще підступів можна від них чекати? І він вирішив промацати гостя:

— Що ж, піду скажу їй. Але майте на увазі, вона згодиться віддати товар лише за готівку.

— За готівку? Та ти що, Шоу Шене, жартуєш?

— Така в неї вдача, і нічого не вдієш. А найкраще відкласти розмову до завтра. Голова торгової палати щойно повідомив, що сам начальник Бу обіцяв поклопотатися за нашого хазяїна, отож сьогодні ввечері пан Лінь, мабуть, повернеться додому,— підкреслено сухо сказав Шоу Шен і віддав список назад.

В пана У від злості перекошилось обличчя. Він тильнув аркуш до рук прикажчика й закричав:

— Гаразд, гаразд! Як за готівку, то й за готівку! Тільки неодмінно сьогодні передай товар.

Шоу Шен подався до внутрішніх кімнат, доповів про все хазяйці й почав її вмовляти:

— Голова торгової палати запевнив мене, що нашому панові там ніщо не загрожує, проте випустити його можуть лише за гроші. У крамниці ми маємо тільки п'ятдесят юанів. Але зараз

прийдуть з «Юйчансяна» за товаром і, судячи по цьому списку, візьмуть юанів на півтораєта. Хай беруть, для нас головне — виручити хазяїна!

Зачувши про гроші, пані Лінь залилася слізьми, а від нового нападу кашлю не могла говорити, лише махала руками і у відчаї билася головою об стіл. Переконавшись, що з цієї розмови толку не буде, Шоу Шен подався до крамниці. Біля дверей його наздогнала Мінсю, вся бліда, і тремтячим голосом сказала:

— Мама, мабуть, з глузду зсунулася. Весь час торочить, що тата вбили. Віддайте все хазяїну «Юйчансяна», тільки б тата врятувати. Брате Шоу Шен, ти...

Мінсю почервоніла й кинулася назад у кімнату. Шоу Шен сторопіло глянув їй услід, потім рвучко повернувся: він вирішив виконати вимогу пана У і взяти всю відповідальність на себе: адже хазяйська дочка з ним заодно.

Подали вечерю прикажчикам, але Шоу Шену було не до цього. Дочекавшись, поки принесли гроші з «Юйчансяна», він схопив сотню в руки, а ще вісімдесят поклав у кишеню і побіг до голови торгової палати.

Через півгодини вони повернулися з паном Лінем додому. Побачивши чоловіка живим і здоровим, пані Лінь аж підстрибнула від несподіванки, а потім упала на коліна й почала бити поклони перед порцеляною Гуаньїнь. Вона так старанно гупала головою об підлогу, що аж не було чути її надсадного бухикання. Мінсю стояла неподалік, на сяючих від щастя очах у неї виступили сльози.

Шоу Шен вийняв з кишені паперовий пакунок і поклав його на стіл:

— Усе, що залишилося: вісімдесят юанів.

Пан Лінь тяжко зітхнув і за хвилину сумно мовив:

— Краще було б мені там померти. Останні гроші на мене витратили, як же тепер далі жити?

Раптом пані Лінь підвелася на ноги, але від хвилювання не могла нічого сказати, а тільки без упину кашляла. Мінсю тихо захлипала. Пан Лінь зітхнув ще раз і, ледве стримуючи сльози, сказав:

— Всі товари вигребли дочиста! Торгувати більше нічим, а борги важким каменем висять на шиї...

— Пане! — озвався до нього Шоу Шен, потім умочив пальця в чай і написав на столі «тікайте».

Пан Лінь заперечно похитав головою і крізь сльози подивився на дружину та дочку.

— Це єдиний вихід. Якусь сотню юанів ми можемо нашкря-

бати, тож беріть їх і їдьте на місяць чи на два. А я тут сам з усім упораюсь.— Шоу Шен говорив тихо, проте пані Лінь все-таки почула й закричала:

— Всі їдьте! І ти, Мінсю! Залиште мене тут одну, я не боюся смерті!

Після цих слів пані Лінь з незвичайною спритністю схопила-ся з місця і побігла східцями на другий поверх. Дочка кинулася слідом за нею. Пан Лінь відчув, що зараз має щось статися, але зовсім розгубивсь і лише оторопіло позирав на східці.

— Пане,— тихо обізвався до нього Шоу Шен,— беріть вашу Мінсю і тікайте. Інакше хазяйці спокою не буде. Вона боїться, щоб часом дочку не вкрали...

Пан Лінь кивнув головою, але все ще не знав, на що йому зважитись.

Шоу Шен глянув на нього і, мало не плачучи, нервово заходив довкола столу.

Зверху почувся плач Мінсю. Пан Лінь та прикажчик кинулися до східців, але їм назустріч з пакетом із цупкого паперу в руці вийшла пані.

— Ідіть сюди, послушайте, що я скажу,— мовила вона й повернулася до своєї кімнати.

— Тут все, що я зуміла наскладати,— показала пані Лінь на пакет.— Понад двісті юанів. Візьміть половину собі. Мінсю я вирішила віддати за Шоу Шена. Завтра ви з батьком поїдете, а я поки що залишуся тут разом з Шоу Шеном. Я знаю, що довго не протягну. А тепер вклоніться мені, щоб я була спокійна! — пані Лінь взяла дочку та Шоу Шена за руки.

Вони обоє низько вклонилися матері і, зашарівшись, стояли з опущеними головами. Позирнувши крадькома на дівчину, Шоу Шен помітив на її заплаканому обличчі легку усмішку і відчув, як у нього радісно закалатало серце, а з очей закапали сльози.

Пан Лінь полегшено зітхнув:

— От і чудово, хай так і буде. Оскільки, Шоу Шене, ти залишаєшся тут, то, будь ласка, будь дуже обережний.

VII

Крамниця Ліня таки закрилась, і чутка про втечу самого хазяїна розкотилася по всьому містечку. Міняльна контора «Хен'юань» першою опечатала рештки товарів. Жодної

з прибутково-видаткових книг знайти не пощастило. Хотіли допитати Шоу Шена, але той лежав «тяжко хворий» у ліжку. Від пані Лінь також нічого не домоглися, вона тільки кашляла, ніби бухкала з гармати, раз по раз ськалася та плакала. Що з неї візьмеш? Жінка, всього-на-всього дружина хазяїна.

Годині об одинадцятій кредитори, що зібралися біля крамниці, зчинили неймовірний галас. Міняльна контора сварилася з іншими за те, як поділити товари. Сама крамниця була майже порожня, але процентів сімдесят боргів можна було відшкодувати за рахунок вартості інвентаря, і кожен з потерпілих намагався увірвати собі процентів дев'яносто, якщо не всі сто. Голова торгової палати аж захрип від крику, і все даремно.

Нарешті прийшли двоє поліцейських. Вони поставали біля дверей з кийками в руках і почали відганяти цікавих, що з'юрмилися біля крамниці.

— Чому мене туди не пускають? Там моїх аж триста юанів! Увесь мій капітал! — шамкотіла беззубим ротом, звертаючись до поліцейського, пані Чжу Саньтай. Тремтячи всім тілом, вона намагалася протиснутись крізь натовп. На чолі в неї понабрякали сині жили завтовшки з мізинець.

Нараз вона помітила вдову Чжан з п'ятирічним дитинчам на руках, яка благала іншого поліцейського пропустити і її. Той скоса подивився на неї; вдаючи, що пестить дитину, він погладив жінці груди.

— Тітко Чжан! — задихаючись, крикнула їй Чжу Саньтай і, енергійно плямкаючи зморщеними губами, сіла на кам'яну сходинку.

Вдова озирнулася, а поліцейський голосно зареготав:

— Даремно смикаєшся! Стояла б смирно я й далі б поліз! Довкола прокотився голосний сміх. Жінка вдала, що нічого не розуміє; ковтаючи сльози, вона ступила кілька кроків уперед, побачила пані Чжу Саньтай на східцях, важко опустилася поруч з нею і голосно заридала.

— Батьку Ада! На кого ти мене залишив? — почала причитати вона. — Знав би ти, як мені тяжко без тебе! Позавчора минуло три роки відтоді, як тебе вбили солдати-розбійники... А хазяїн Лінь — щоб у нього ні синів, ні внуків не було! — збанкрутував, і пропали мої півтораста юанів, зароблених ось цими нещасними руками, мов у річці втонули! Ой горе нам! У бідняків життя гірке, а у багатих серце люте...

Дивлячись на матір, заплакала й дитина, вдова пригорнула її до себе й заголосила ще дужче.

Чжу Саньтай не плакала, а лише сердито зиркала своїми розчервонілими глибоко запаленими очима і, мов одержима, повторювала одне й те ж:

— Що в бідного, що в багатого — у всіх одне життя. Битимуся до смерті за свої гроші!

В цей час із крамниці вискочив увесь червоний, мов варений рак, Чень Лаоці. Продираючись крізь юрбу, він озирнувся назад і закричав:

— Грабіжники! Прийде час — за все відповісте! Хай не мине вас ні грім, ні блискавиця, ні вогонь земний. Настане-таки день, коли я, Чень Лаоці, побачу все це на власні очі. Якщо вже збитки, то всім порівну, а ділити треба чесно й справедливо до останньої шкаралупи!

Вигукуючи прокльони, Чень Лаоці раптом побачив на схід-цях пані Чжу Саньтай та вдову Чжан:

— Чого ви тут сидите та скиглите? Вони ж там усе добро без нас поділили! Мені однією горлянкою всіх їх не перекричати. Ця бандитська зграя нікого слухати не хоче, кажуть, що наші гроші до уваги не беруться!

Почувши це, вдова Чжан, що була трохи заспокоїлася, заголосила знову. До неї підступив поліцейський і, штовхнувши києм у плече, сказав:

— Гей, ти, чого розрюмалась? Адже твій годувальник помер уже давно! Чи, може, когось іншого оплакуєш?

— Замовкни, базікало! Тут нас безсовісно обідрали, а ти, мерзото, й собі чіпляєшся до жінки! — з гнівом накинувся на нього Чень Лаоці.

Поліцейський здивовано вилупив очі й замахнувся на старого кийком, та юрба раптом невдоволено загула, почувлися вигуки, лайка. Інший поліцейський підійшов до Ченя, відвів його вбік і сказав:

— Кричиш тут, кричиш, і все даремно. Хіба ми в цьому винні? Нас сюди прислали на прохання торгової палати, от і стоїмо — служба в нас така!

— Ідіть у комітет гоміньдану і подайте там скаргу! — пролунав у юрбі голос. Чень одразу впізнав відомого на всю вулицю неробу-п'яницю Лу.

— Сходіть, сходіть! Послухайте, що вони вам скажуть, — вигукували з натовпу, але поліцейський, який стояв біля старого, лише холодно посміхнувся, потім узяв його за плече й порадив:

— Навіщо тобі зайвий клопіт? Однаково нічого там не доб'єшся. Краще зачекай, коли повернеться хазяїн Лінь, ото з ним і розрахуєтесь. Він не стане відмовлятися.

Чень Лаоці стояв з надутим обличчям і розмірковував, що йому далі робити, а в юрбі весь час вигукували: «Ідіть, ідіть!» Нарешті він глянув на Чжу Саньтай та на вдову Чжан.

— Ходімо, чи що? Адже вони щодня кричать, ніби захищають нас, бідняків!

— Правильно! — пролунало в натовпі.— Вчора Ліня теж взяли, щоб не втік з чужими грішми!

Чулися й інші голоси, і тоді, наче хтось їх штовхав у спину, Чень Лаоці та жінки в супроводі юрби попрямували до приміщення комітету гоміньдану. Вдова Чжан усю дорогу голосно плакала, проклинаючи солдатів-розбійників за те, що вони вбили її чоловіка, лаяла хазяїна Ліня («щоб у нього ніколи ні синів, ні внуків не було») та злющого, мов собаку, поліцейського.

Біля входу до комітету стояло четверо поліцейських з кийками в руках. Ще здаля, помітивши натовп, вони закричали:

— Геть звідси! Тут збиратися заборонено!

— Ми скаржитися прийшли,— відповів їм Чень Лаоці, що простував попереду.— Крамниця Ліня збанкрутувала, а нам наших грошей не віддають...

З дверей вискочив рябопикий і рвякнув на поліцейських, але ті все ще стояли на місці й тільки викрикували погрози. В юрбі невдоволено загомоніли. Тоді рябопикий заволав:

— Йолопи! Нам тільки й діла, що розбиратись у ваших справах. Не підете геть — почнемо стріляти!

Потім він затупав ногами і звелів поліцейським пустити в хід кийки. Ченя Лаоці, що стояв попереду всіх, почали бити першим. В юрбі зчинилася паніка. Стару Чжу Саньтай вмить збили з ніг. Вдову Чжан, яка в метушні загубила черевика, штовхали з усіх боків, поки й вона не впала. Бідолашна насилу підвелася, а коли вибігла на дорогу, помітила, що кудись поділася її дитина. Вона звернула увагу, що на подолі в неї червоніє кров.

— Ой, крихітко моя! Мое ти щастя! Бандити людей б'ють! Порятуй ти нас, Володарю небесний!

Уся розпатлана, вона мчала вулицею, плакала й кричала. Коли добігла до збанкрутілої крамниці Ліня, розум зовсім полишив її.

З М І С Т

Творчий шлях великого майстра.
Передмова Дмитра Воскресеньського

3

Іржа. Роман

12

ОПОВІДАННЯ

Весняні шовкопряди

219

Осінній урожай

241

Суворі зима

265

Крамниця Ліня

281

МАО ДУНЬ

РЖАВЧИНА

Роман и рассказы

Перевод с китайского И. К. Чирко

**Киев,
издательство
художественной литературы
«Днипро», 1985**

(На украинском языке)

**Редактор С. А. Коваль
Художник В. В. Кузьменко
Художній редактор Я. М. Яковенко
Технічний редактор О. М. Грищенко
Коректори М. К. Дмитрієва,
З. П. Шкода**

Інформ. бланк № 2661
Здано до складання 09.10.84.
Підписано до друку 09.07.85.
Формат $84 \times 108^{1/32}$. Папір друкарський № 2
Гарнітура академічна. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 16,8. Умовн. фарбовідб. 17,22.
Обл.-внд. арк. 19,756. Тираж 30 000 пр. Зам. 4—2992.
Ціна 2 крб. 10 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601. Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057, Київ, вул. Довженка, 3.

Мао Дунь

M24 Іржа: Роман та оповідання / Перекл. з кит. І. Чирко;
Передм. Д. Воскресенського.— К.: Дніпро, 1985.— 317 с.

У романі «Іржа» відомий китайський письменник (1896—1981) розповідає про долю жінки, що стала агентом гоміньданівської контррозвідки.

Героїні твору, обдуреній реакційними політиками і втягнутій в злочинні авантюри, довелося багато пережити, щоб знайти в собі силу й порвати зі своїм минулим.

В оповіданнях з психологічною тонкістю та знанням побуту змальовано важке життя китайських селян у 20—30-і роки нашого століття, показано також болісний процес розорення дрібної буржуазії.

M 470300000—188
M205(04)—85 188.85

И/Кит/

